

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

3(43)
2021

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

SSN 2226-9355

*Ба ифтихори 30-юмин солгарди
Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)
2021. № 3(43)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2021. № 3(43)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2021. № 3(43)

Душанбе – Dushanbe - 2021

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Начмиддинӣён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Муҳаммадҷон Қайюм	филологӣ, профессор
Ҷамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Восиева Рухшона	доктори илмҳои
Қурбоновна	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	номзади илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло	таърих, профессор
Кучакович	
Рачабов	номзади илмҳои
Саиднеъмун	таърих, дотсент
Муллоҷонович	
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.02.20,
 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих.
 – 2021. – № 3 (43). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №189/МҚ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев,
 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2021

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени
Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосайдзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических и
исторических – 2021. – № 3 (43). ISSN 2226-
9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2021

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2021. – № 3 (43). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

Certificate № 189/JR-97 от 19.02.2021 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2021

ТДУ 809.155.0:008

КОРБУРДИ СОМАТИЗМҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ КОНСЕПТИ «САЛОМАТӢ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Турсунов Ф.М., Ахмедова А.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар низоми воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гурӯҳи васеъро ташкил медиҳанд.

Соматизмҳо ҳамчун предмети омӯзиши илмҳои гуногун: забоншиносӣ, антропология, этнография, фалсафа қарор доранд. Вожаҳои соматикӣ қисми муҳимми таркиби луғавии ҳамаи забонҳоро фаро мегиранд. Аксари ин навъ вожаҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир намуда, дар калимасозӣ ибораорӣ хеле ғафл мебошанд.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексикӣ соматизмҳо диққати бештар додаанд. Ин истилоҳ бори аввал аз тарафи Ф.О.Вакк дар забоншиносӣ истифода мешавад. Тибқи хулосаи ӯ, соматизмҳо яке аз қабатҳои муҳимми ҳар як забон буда метавонанд [3, с. 23].

Соматизмҳо дар баробари дигар воҳидҳои забонӣ, фразеологизмҳо ва зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври хеле фаровон қорбаст шуда, мақоми хосро касб намудаанд. Зарбулмасал сухани пандомӯз, боҳикмат, насиҳатомез, муъҷаз, машҳуру вирди забонгаштаст, ки дар нутқ ҳамчун мисол оварда мешавад.

Мавҷудияти шумораи зиёди воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар ҳар як забон бо он асоснок мегардад, ки инсон муҳити атрофро тавассути хеш дарк менамояд, яъне манбаи дарки муҳити атроф аз тарафи худӣ ӯ мебошад. «Инсон ҳамеша худро дар маркази коинот мебинад ва ҷаҳонро ба мисли худ таҷассум менамояд» [4, с. 702].

Фразеологияи соматикӣ яке аз қисмҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисми муҳимми забоншиносӣ махсуб меёбад. Воҳидҳои фразеологии соматикӣ муддати зиёд аст, ки мавзӯи таҳқиқоти фразеологҳо гаштааст. Бесабаб нест, ки барои омӯзиши фразеологияи соматикӣ Долгополов Ю.А., Вакк Ф., Якимова Е.С., Ширманкина Р.С., Исаев А.И. ва ғайраҳо заминаи бой боқӣ гузоштаанд.

Оид ба фразеологияи соматикӣ забоншинос Н.Ш. Раҳмонова таҳти унвони “Воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ” таҳқиқот анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ нишон дода, баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода, хулосаи дурусти илмӣ баровардааст.

Дар мақола мо бархе аз зарбулмасалҳои англисии ифодагари концепти “саломатӣ”, ки ҷузъҳои соматикӣро ифода менамоянд, мавриди таҳлил қарор дода, ҳамзамон, онҳоро бо муодилҳояшон дар забони тоҷикӣ ба таври муқоиса баррасӣ менамоем.

Яке аз воҳидҳои соматикӣ, ки дар забонҳои таҳқиқшаванда барои ифодаи концепти “саломатӣ” бештар ба қор бурда мешавад, лексемаи **тан** ба шумор меравад. Солимии инсон дар бадани инсон зоҳир мегардад. Аз ин ҷост, ки омилҳои асосии нишондиҳандаи саломатӣ **ақл** ва **тан** мебошанд. Масалан, зарбулмасали англисии «*A sound mind in a sound body*» [*таҳтул. ақли солим дар бадани солим*] бо зарбулмасали «Дар **тани** солим **ақли** солим»-и забони тоҷикӣ тавҷам буда, ишора ба ақли солиму матини солим аст. Бо гуфтаи Афсари Сабзаворӣ:

Дар тани солим бувад ақли матину фикри хуб,

Кай тавон аз нотагон хост авсофе чунин?

Соматизмҳои **ақл** ва **бадан** ё ин ки **тан** дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба маънои аслии хеш омада, тану бадан сӣҳат бошад, ақл низ солим аст, ифода ёфтааст.

Мавриди тазаккур аст, ки дар забони тоҷикӣ саломатӣ барои инсон беҳтарин ва муҳимтарин сарват махсуб меёбад. Дар мисолҳои: «Беҳи давлат – **тани** сихат», «**Тани** сихат – пояи миллат» ва «**Тани** сихат бойигарии миллат» [5, с. 66], *беҳи давлат* ифодагари реша, пояи ҳастӣ, миллат ва ҷомеаро дар бар мегирад, ки асоси он оилаи солим буда, барои инсон волотарин ганҷинаи бебаҳо ин **тану ҷони** солиму бардам махсуб меёбад.

Дарвоқеъ, умумият дар зарбулмасалҳои ҳарду забон ин арзиши баланди саломатӣ дар ҳаёт мебошад. Ҳар як зарбулмасали англисӣ дар бораи саломатӣ эътиқоди пайдори Бритониёро инъикос мекунад, ки саломатӣ арзиши олии аст. Оид ба мавзӯи мазкур зарбулмасалҳои англисзабонон хело зиёданд. *Health is better than wealth* [**таҳмул.. тандурустӣ аз сарват беҳтар аст**]; *Good health is above wealth* [**таҳмул. саломатӣ аз сарват болотар аст**] [5, с. 66]; *Wealth is nothing without health* [**таҳмул. сарватмандӣ бидуни саломатӣ ҳеҷ аст**]; аммо чи тавре ки дида баромадем, зарбулмасалҳои забони англисӣ бо ифодаи мазкур ҷузъи соматикӣ надоранд.

Зарбулмасали дигари англисии «**A green wound is soon healed**» [**таҳмул. Дарахти сабз зуд шифо меёбад**] ва муодили он дар забони тоҷикӣ **Тана** бошад, *шох мерӯяд*, инчунин, **Сар** саломат(сихат) бошад, *каллапӯш (тӯппӣ) ёфт мешавад*, мебошад. *Хафа нашав, бачем, «сар саломат бошад, каллапӯш ёфт мешавад»* [13, с. 53].

Дар гунаи англисӣ вожаи дарахт ифодагари **тани ҷавону бардам**, ки созгор ба зуд шифоёбист, мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар забони тоҷикӣ муодили он бо вожаи дарахт нею балки бо соматизми **сар** мавриди истифода қарор гирифтааст, ки он низ аз **тани солим** дарак медиҳад.

Луғоти зарбулмасалҳо давраи қаблии пайдоиши онҳоро нишон медиҳанд, ки ишораҳо бештар ба кам ҳаракат кардан, аз ҳад зиёд хобидан, пурхӯрӣ, ки боиси бемориҳо мегардад, мустақиман таъкид менамояд. Инчунин, тавсияҳо ба тарзи ҳаёти солим, ҳолати гигиенӣ, вақти хоб ва мавқеи он, ғизои солим, боду ҳавои тоза ва ғайраҳо назаррас мебошад. Меъёри асосии муҳофизати саломатӣ, таъмини таносуби ҳамаи омилҳои муҳим барои ҳаёт ва саломатии инсон аст. Дар забони англисӣ зарбулмасалҳои *Early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise* [**таҳмул. Барвақт хобидану барвақт бархостан инсонро солим, сарватманд ва оқил мекунад**]; *Dry feet, warm head bring safe to bed* [**таҳмул. Пойҳои хушк, сари гарм беҳатар ба ҷойгаҳ меоранд**] чун тавсия мавриди истифода қарор доранд. Зарбулмасали мазкур махсусан нисбат ба шахсоне, ки дар фасли зимистон беэҳтиётӣ зоҳир менамоянд, оварда шудааст. Соматизмҳои **пой** ва **сар** бо маънои аслии ҳеш қайд шудаанд.

Таъсири саломатӣ ба намуди зоҳирии маънавӣ ва зеҳнии инсон беасар нахоҳад монд. Дар забони англисӣ масалҳои хос ба намуди зоҳирӣ, маънавӣ ва зеҳнии инсон нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтаранд: «**A good face is letter of recom-mendation**» [**таҳмул. Чеҳраи хуб тавсифнома аст**]; *Beauty is only skin deep* [**таҳмул. Зебоя аз пӯст амиқтар нест**]; соматизмҳои **face-чеҳра** ва **skin-пӯст** аз солимию зебоии инсон дарак медиҳанд ва «**Where there is a sound body there must be a sound mind**» [**таҳмул. Дар он ҷое ки ҷисми солим вучуд дорад, бояд ақли солим бошад**]:

A healthy mind in a healthy body is a complete description of a happy state in this world (John Locke) - *Ақли солим дар бадани солим тасвири нурраи ҳолати хушбахтона дар ин ҷаҳон аст (Ҷон Локк)*;

When he saw the shields protecting the guns on the artillery positions the Commandant was furious.

"You are belittling the soldier's fighting spirit this way."

"But we're saving his flesh," Bely countered.

"That may do for monks but with soldiers it's always a sound mind in a sound body," said Boreiko - *Синарҳоро бо таппончаҳо дар батарея дида, комендант худро тамоман гум кард.*

- Бо ин кор шумо рӯҳияи сарбозро наст мезанед.

"Аммо мо ҷисми ӯро нигоҳ медорем" эътироз кард Белӣ.

- Ин барои роҳибон хуб аст аммо барои сарбозон ҳамеша ҷисми солим ... ақли солим лозим, - эътироз кард Бореико [16]; дар забони тоҷикӣ бошад, Дар **тани** солим **ақли** солим,

Зардии **рӯҳ** гувоҳи дарди **дил** аст, **Ранг** бину ҳол пурс, инчунин, **Рӯй** оинаи **дил** астро дидан мумкин аст [5, с. 17]: Офтоб аз ҷамоли **ӯ** хичил аст, «Зардии **рӯҳ** гувоҳи дарди **дил** аст» [12, с. 114].

Дар мавриди мазкур дар забони тоҷикӣ вожаҳои **рӯҳ**, **ранг** соматизми **рӯйро** ифода намуда, **дил** ба маънои аслии хеш омадааст.

Инсон дар ҳама гуна вазъияту ҳолат барои солимии хеш тайёр аст ҳама дороияшро харч намояд, оид ба ин масъала назари англисҳо ва тоҷикон якранг мебошад: *Better pay the butcher than the doctor* [**таҳмул.** *Беҳтар, ки ба қассоб пардохт кунӣ, аз он ки ба табиб*], яъне инсон барои тандурустиаш бояд ғизои солим тановул намояд, ғизо, ки дорои ҳама гуна витаминҳо бошад, чӣ гунае қайд шудааст: «*Ғизои солим дар бадани солим*».

Инсон баъзан дар иҷрои корҳои хеш ва иҷрои супориши дигарон ноилоҷ меконад. Агар касе саҳван иҷрои кореро ба каси ноухдабаро, ба кори худ дармонда супориданӣ бошад, ба **ӯ** номувофиқ будани супориш бо ин зарбулмасал хотирнишон карда мешавад ва ё касе аз уҳдаи иҷрои коре набаромадани худро бо ин зарбулмасал тасдиқ менамояд.

Кал агар табиб будӣ, **сари** худ даво намудӣ; Кал табиб бошад, **сари** худа ҷӯр кунад. Зарбулмасали мазкур метавонад ба ҳама гуна мутахассисон исботи амалеро, ки чӣ гуна иҷро мекунанд, мурочиат карда шавад. Муодили он дар забони англисӣ чунин аст: *Physician heal thyself* [**таҳмул.** *Духтур худро табобат намо*].

Агар дар муодили забони англисӣ худи соматизми **сар** наомада бошад ҳам, вожаи **худро** ба соматизми **сар** дар забони тоҷикӣ тавбаъм аст.

Бе дарди саре нишаста будам, пул додам дарди сар харидам [11, с. 206], [8, с. 51].

Ин зарбулмасалро ба касе, ки бо кирдори худ ба сари худ захмату ташвишҳои зиёд фароҳам оварда бошад, мегӯянд. Дар забони англисӣ бошад, зарбулмасали *To buy a pig in a poke* [**таҳмул.** *Хукро дар борхалта харидам*] дорои ҳамин маъно аст [5, с. 129].

Ин хел шаккоқҳо афсӯс, ки ҳозир ҳам ҳастанд. Ҳанӯз гапнадарою худаммедонамӣ мекунанд. Агар монед, ангишт тамом, ба омадаатон раҳмат гуфта, Шӯрбро партофта мераванд, — писханд намуд Назаров. — Аз Шӯроби нав, ки гап кушодед, — «боз кадом Шӯроби Нав?» — гӯён рангаиш меканад. Яктоаширо маҳ кардем, ки дуомаширо таҳ мекунанд. «Бе. дарди саре нишаста будам, пул додам дарди сар харидам» гуфта, мақолхонӣ ҳам мекунанд [9, с. 236-237]

Илики касе пур будан – саломатии касе нағз будан, тандурусту солим будани шахс. Дар воҳиди фразеологӣ мазкур **илик** бо манои **мағзи устухони пой** пур, бақувват будан мавриди истифода қарор гирифтааст: *Палавҳое, ки ман ба ин хӯронда будам, беҳуда нарафтаанд; иликаиш пур, монда намешавад* [10, с. 129]; **рангу рӯй ба ҷояш** дорои маънои нағз солим мебошад. [1, с. 261]; соматизми **рӯй** бо маънои **танҷу ҷонаш** сихат будан омадааст.

Дар забони англисӣ **танҷу ҷон** сихат будан, бо ибораи **safe and sure** [**таҳмул:** *солим ва осеб надида*]; *safe and sound, sound in mind and body, <all> in one piece, with a whole skin/in a whole skin; to be alive and kicking/well = to be well and healthy; to continue to be popular* (*сихату саломат, бардам*) дарҷ гардидааст.

Дар таълифи воҳидҳои фразеологӣ-маъноии «шифоёбӣ», луғати соматикӣ мавқеи назаррасро ишғол мекунанд. Ба лексемаҳое, ки аъзои бадан ё соматизмро ифода мекунанд, маънои муайяни рамзӣ дода мешавад. Воҳидҳои фразеологӣ дорои соматизми пой дар забонҳои таҳлилшаванда: **get/put/set/have smb. back on his/its feet, put/set smb. Right - пой гирифтан, ба по хестан** – табобат кардан, шифо ёфтан аз беморӣ.

Дар забонҳои мавриди таҳлил, чунончи: шахси сихатшаванда боз ба пой худ рост меистад: **on one's feet, be/get back on one's feet, be/get on one's feet <again>, be able to stand on one's own feet** - истодан / бархостан ба пой худ. **Пой гирифтан** - ба по хестан, сихат шудан; қувват гирифтан: *Ман ба давою ғизои соҳибхона ва зани ҳамсоя, ки шири шутур ба ман оварда меҳӯронд, дар байни чанд рӯзи дигар пой гирифта, ба кӯча мебаромадагӣ шудам* [15, с. 68]; **Соматизми ба по хестан (бархестан)** – сихат шуданро ифода мекунанд: *Қариб пас аз як моҳ бемор сихат шуда, ба по хест* [6 с. 82]; **аз беморӣ сар бардоштан** – дар ин ҷо

соматизми **сар** аз касалӣ раҳой ёфтан, сиҳат шуда, хестанро ифода менамояд: *Аммо дар рӯзи даҳуми аз беморӣ сар бардоштаниаш дубора ғалтид* [2, с. 19]. **Чашм кушода шудан** – соматизми **чашм** бо маънои хушёр шудан, ба худ омадан, офиятманд шудан мавриди истифода қарор гирифтааст: Як ҳафта ин ҷониб саҳт нотоб хоб карда буд. Шукр, ҳамин рӯз **чашмаша** кушода, намак чашид... [1, с. 334]. **Сараширо аз санг кунад** – танаши сиҳат бошад, офате набинад: *Чӣ кунем, худо сараширо аз санг кунаду ҷонаши саломат бошад, кор кунад* [6, с. 322], *Сарат аз санг, танат аз оҳан шаваду ба ту қасд кардагиҳо наст, санг паррондагиҳо бедаст шаванд* [7, с. 17]. **Рӯ ба бехбудӣ овардан** – бехтар шуда истодан, сиҳат шуда истодан; Одами шифоёфта пас аз табобат саломатиаш барқарор мешавад ва қувват мегирад: *go from strength to strength, recover one's strength* – қавитар шудан, қувват гирифтан; *collect one's strength/gather oneself up/muster up one's strength* – қувва ҷамъ кардан, қувват гирифтан. Дар забонҳои мавриди таҳқиқ шахси сиҳатшударо ба худ меояд ё ба хуш меояд меғоянд: *come round, come to <oneself>, regain/recover consciousness* – ба худ омадан / ҳис кардан; *come to one's senses* – ба худ омадан. **Рангу рӯ даромадан** – соматизми **рӯ** бо ифодаи *ба ҳол омадан, сиҳат ёфтан* қайд шудааст: *Танҳо дар курорт рангу рӯи даромад. Ўҳ, хеле фарбеҳ шуда, рангати даромадааст-ку* [14, с. 883]; **ба ҳол омадан** – аз дараҷаи беморӣ рӯ ба сиҳатшавӣ овардан, ранги **рӯи** даромадан, қувва, мадор пайдо кардан: *Дар рӯзҳои аз бемористон баромаданат бисёр харобу лоғар будӣ. Шукр ҳоло ба ҳол омада, хеле нағз шудай...* [1, с. 46]; **ду ҷон ба саломат омадан** – сиҳат саломат таваллуд кардан, солим будани тифлу модар: *Набераи нав муборақ шавад?! Раҳмат, дуҷон ба саломат омад, худи ҳамин давлати калон* [1, с. 159].

Воҳидҳои фразеологие, ки «боқувватӣ, хушҳолӣ»- ро дар бар мегиранд: *bounce like a ball, be bright-eyed and bushy tailed, feel one's oats, full of beans, a ball of fire, there are no flies <on smb>*- дорои неруи ҷисмонӣ ва маънавӣ; *hale and hearty* – дар пойҳои устувор – хушёр; *the blood is fresh in one's veins* — хун дар рағҳои кас ҷуш задан; *хун дар ҷӯш будан* – ҷавон будан, серҳаракат будан, пур аз қувва будан; *get/have/take a new lease of/on life* – якбора қувват гирифтан, шодмонӣ кардан; *тануманд* – шахси солим, бардам, боқувват; *пахлавон* – шахси бардам, боқувват, қавиҷусса.

Ғайр аз амакам боз ҷаҳор мард – амакзодаҳои ман: *ду нафарашон монанди падарам гандумгуни сиёҳриш, дуи дигарашон ҷавонтари мӯйлабдор, ҷамаашон одамҳои тануманди солимҷеҳра* буданд [10, с. 54].

Ҳангоми таҳлили воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зергурӯҳи бо номи «симои солим» дарёфт гардид. Дар забон саломатӣ тавассути намуди зохирии инсон баҳо дода мешавад: *be in good looks, look one 's/its best, look strong and healthy* - солиму бақувват ба назар расидан; *gain colour, have a high colour, in blooming/radiant health, looking the very picture of health, blossom into a real beauty* – сурх шудан; дар забони тоҷикӣ ҳаммаънои фразеологизми мазкур *анор барин*, яъне мисли анор сурх, **рӯи сурх** аз **тани** солим дарак медиҳад. *lose/keep one 's/its looks* - нигоҳ доштани зоҳири зебо; *гулу маҳ шудан* - офият ёфтани сиҳат шудан: *Не, ҳозир шукр нағз. Рангу рӯятон даромада, гулу маҳ шуда бурафтанд* [1, с. 92]; *дар ҷое, ки саломатист, он ҷо зебоист* – яъне шахси солим ҳамеша зебост; **ҳол гирифтани** - то як андоза фарбеҳ шудан: *Кадам рӯз баъд аз беморӣ ранги рӯятонро хеле гиронда будед. Шукр, алҳол хеле ҳол гирифтаед* [1, с. 391]; **хусн аз даҳон** - саломатии шахс ба риояи режими ҳуҷроки таомҳои лазиз вобаста аст: *- Марҳамат, вақти ҳуҷроки баъд аз зӯҳрӣ. Аз ин ҷо бо иштиҳо ҳӯред! Хусн аз даҳон, - гуфтаанд* [1, с. 391]. Соматизми **даҳон** дар мавриди мазкур ба маънои аслии хеш омадааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забонҳои мавриди назар ҷавонӣ, зебогӣ ва рангорангӣ, ки нишона аз солимии инсон аст, бо ҷузъҳои набототӣ муқоиса карда мешаванд. Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои «a rose - садбарг», «an apple - себ», «a cherry - олуҷа», «dew - шабнам» гирд оварда шуда, шабоҳат аз чеҳраи солим мебошад, ки дорои соматизмҳост. Дар мисоли *blush like a rose* [таҳмул: мисли гули садбарг сурх шудан] дар мисоли соматизмҳои *чеҳраи рӯи* меояд; *with roses in one's cheek, <as> red as a cherry/rose, <as> fresh as the morning dew/as a rose, milk and roses, with a face all milk and roses* [таҳмул: сурхча / мару тоза ба мисли

хун ва шир] дар мисоли соматизмҳои **рухсора** омадаанд; <as> *fresh as a daisy* [таҳмул: мисли садбарги тару тоза] вохӯрдан мумкин аст. Дар забони тоҷикӣ «анор», «лола», «гул», «моҳ», «офтоб» **чехраи** зани зебо солимро ифода менамоянд: **анор барин** - солим, хушрӯй, зебо, нозанин (дар нисбати зан); **аз сад гул якаш нашукуфтан** - акнун зоҳир шудани кувваю равнақ, ханӯз ҷавон будан; **лолагун** - **рухсоран** лолагун; **моҳ** - киноя аз **рӯйи** зебо, **чехраи** хушрӯйи маҳбуба; **моҳи шаби ҷаҳордаҳ** – зебо будани ҳусну ҷамоли кас; **рӯйи панҷаи офтоб** - ниҳоят хушрӯ, дилрабо.

Ҳодитиён ном ошнои ман ҳаст, ки як духтаре дорад, **рӯйи** панҷаи офтоб [14, с. 938].

Гули **рӯйи** хазон шуда буд, ман метарсидам, ки мабодо, мурда монад [10, с. 58].

Дар воҳидҳои фразеологӣ англисӣ соматизми «cheeks - рухсора» **healthy looking and rosy-cheeked like a ripe apple, have roses in one's cheeks** – чехраи солим бо рухсораҳои сурх (одатан, дар бораи симои занон) мавриди истифода қарор гирифтааст, ки аз солимии инсон шаҳодат медиҳад. Қисми рангии «red - сурх» ва «rosy – гулобӣ», ки дар воҳидҳои фразеологӣ англисӣ дида мешавад, аксар вақт маънои саломатӣ ва нерумандиро ифода менамоянд: as red as a cherry/a rose - сурхчатоб; be/look rosy about/around the gills - намуди солим доштан, солим ба назар намудан.

Ҳамин тавр, муқоисаи забонҳо имкон дод, ки роҳҳои гуногуни семантикии воҳидҳои фразеологиро бо ҷузъҳои соматикӣ муайян намуда, шабеҳ ва гуногунии онҳоро аниқ намоем. Яке аз воҳидҳои соматикӣ, ки барои ифодаи концепти “саломатӣ” дар забонҳои таҳқиқшаванда бештар ба кор бурда шуд, тан ба шумор меравад. Зарбулмасалҳои дорои соматизми тан дар забонҳои мавриди таҳқиқ якҷайл мебошанд.

Дар забони англисӣ зарбулмасали *Dry feet, warm head bring safe to bed* [таҳмул: Пойҳои хушк, сари гарм бехатар ба ҷойгаҳ меоранд] чун тавсия мавриди истифода қарор дорад. Зарбулмасали мазкур, махсусан, ба шахсоне, ки дар фасли зимистон беэҳтиётӣ зоҳир менамоянд, оварда шудааст. Соматизмҳои **пой** ва **сар** бо маънои аслии ҳеш омада, дар забони тоҷикӣ бо ифодаи мазкур ба назар намерасанд.

Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои «a rose - садбарг», «an apple - себ», «a cherry - олуча», «dew - шабнам» гирд оварда шуда, шабоҳат аз чехраи солим мебошад, ки дорои соматизмҳост. Дар мисоли *blush like a rose* [таҳмул: мисли гули садбарг сурх шудан] дар мисоли соматизмҳои **чехра рӯй** меояд; *with roses in one's cheek*, <as> *red as a cherry/rose*, <as> *fresh as the morning dew/as a rose, milk and roses, with a face all milk and roses* [таҳмул: сурхча / тару тоза ба мисли хун ва шир] дар мисоли соматизмҳои **рухсора** омадаанд; <as> *fresh as a daisy* [таҳмул: мисли садбарги тару тоза] вохӯрдан мумкин аст. Дар забони тоҷикӣ «анор», «лола», «гул», «моҳ», «офтоб» **чехраи** зани зебо, солимро ифода менамоянд: **анор барин** - солим, хушрӯй, зебо, нозанин (дар нисбати зан); **аз сад гул якаш нашукуфтан** - акнун зоҳир шудани кувваю равнақ, ханӯз ҷавон будан; **лолагун** - **рухсоран** лолагун; **моҳ** - киноя аз **рӯйи** зебо, **чехраи** хушрӯйи маҳбуба; **моҳи шаби ҷаҳордаҳ** – зебо будани ҳусну ҷамоли кас; **рӯйи панҷаи офтоб** - ниҳоят хушрӯ, дилрабо.

Шумораи бештари воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ забонҳои муқоисашаванда воҳидҳои фразеологӣ ягона буда, онҳо аз рӯйи пайдоиши худ фарқ мекунанд. Соматизмҳои ифодагари концепти «саломатӣ» дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои таҳқиқшаванда бо ҳам монанд буда, дар мавриди истифода аз фарҳанги забонии ҳар як забони таҳлилшаванда вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
2. Айни, С. Кулӣёт. Ҷ.1 / С. Айни. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 346 с.
3. Вакк, Ф.О. Соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: автореф. дис. . канд. филол. наук / Ф.О.Вакк. – Таллинн, 1964. -25 с.
4. Гак, В. Г. Языковые преобразования: монография / В. Г. Гак. – М: Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
5. Икболов, О. Зарбулмасад, мақол ва афоризмҳо / Олимшо И. – Душанбе, 2015. – 138 с.
6. Ниёзӣ, Ф. Духтари ҳамсоя / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Наш. давл. Тоҷ., 1964. - 90 с.

7. Ниёзӣ, Ф. Интиқоми тоҷик. / Ф. Ниёзӣ – Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷ., 1947. – 116 с.
8. Писарчик, А., Тоҷиддинов, С., Ҳомидҷонов М. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонов. – Сталинобод: Наш. давл. Тоҷ., 1961. – 226 с.
9. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. 2. Китоби 2. Романи «Шӯроб» / Ҷ.Раҳим – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
10. Улуғзода, С. Мунтахабот: Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 1 «Субҳи ҷавонии мо» ва «Ривояти суғдӣ». / С.Улуғзода. — Душанбе: Ирфон. 1982. — 448 с.
11. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.
12. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 2 / М. Фозилов. – Душанбе, 1977. – 584 с.
13. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 3/ М. Фозилов. – Душанбе, 2014. – 640 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.
15. Ҳасан, Ирфон. Ду ёр аз ду диёр. / Ирфон Ҳ. – Душанбе: Наш. давл. Тоҷ., 1962. – 168 с.
16. 140 фразовых глаголов с примерами и переводом. URL: <https://langformula.ru/phrasal-verbs/> (дата обращения: 19.02.2021)

КОРБУРДИ СОМАТИЗМҲОИ ИФОДАГАРИ КОНСЕПТИ «САЛОМАТӢ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба корбурди соматизмҳои ифодагари концепти «саломатӣ» дар воҳидҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар он истифодаи соматизмҳои ифодакунандаи концепти мазкур дар асоси воҳидҳои фразеологии забонҳои муқоисасаванда мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар низоми воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гурӯҳи васеъро ташкил медиҳанд.

Арзёбии маҷозии вижагиҳои концепти «саломатӣ» тавассути воҳидҳои фразеологӣ ин натиҷаи муайянкунии концептҳои мазкур ба хусусиятҳои берунии инсон, хосиятҳои физиологии ӯ ва аломатҳои психологии инсон маҳсуб меёбад. Хусусияти воҳидҳои фразеологӣ дар натиҷаи муқоисаи ду забон равшантар зоҳир мешавад.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексии соматизмҳо диққати бештар додаанд. Ин истилоҳ бори аввал аз тарафи Ф.О.Вакк дар забоншиносӣ истифода шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола соматизмҳо дар баробари дигар воҳидҳои забонӣ, фразеологизмҳо ва зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври хеле фаровон корбаст мешаванд ва мақоми хосеро низ касб намудаанд.

Зикр гардидааст, ки мавҷудияти шумораи зиёди воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар ҳар як забон бо он асоснок мегардад, ки инсон муҳити атрофро тавассути хеш дарк менамояд, яъне манбаи дарки муҳити атроф аз тарафи худӣ ӯ мебошад.

Дар мақола бархе аз воҳидҳои фразеологии англисӣ, ки концепти «саломатӣ»-ро бо ҷузъҳои соматикӣ ифода менамоянд, мавриди таҳлил қарор гирифта, ҳамзамон, бо муодилҳояшон дар забони тоҷикӣ ба таври муқоиса баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: *концепт, саломатӣ, соматизмҳо, фразеологияи соматикӣ, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, тафсири маъноӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОМАТИЗМОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ КОНЦЕПТ «ЗДОРОВЬЕ» ВО ФРАЗЕОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена использованию соматизмов, выражающих концепт «здоровье» во фразеологизмах английского и таджикского языков. В ней анализируется использование соматизмов, выражающих концепт «здоровье» на основе фразеологизмов сопоставимых языков.

Соматические фразеологизмы образуют обширную группу в системе фразеологизмов таджикского и английского языков.

Характеристика здоровья средствами ФЕ является образной оценкой внешних свойств человека, его физиологических и психологических признаков. Специфика ФЕ отчетливее проявляется при многоязычном сопоставлении.

В конце двадцатого и начале двадцать первого веков лингвисты уделяли больше внимания изучению лексической структуры соматизмов. Этот термин впервые был использован Ф.О. Ваком в лингвистике.

По мнению авторов статьи, соматизмы, наряду с другими языковыми единицами, фразеологизмами, пословицами и поговорками широко используются и имеют особый статус.

Отмечается, что существование большого количества соматических фразеологизмов в любом языке оправдывается тем, что человек воспринимает среду через себя, то есть источник восприятия среды самим человеком.

В статье анализируются некоторые английские фразеологизмы, выражающие концепт здоровья с соматическими компонентами и сравниваются с их эквивалентами в таджикском языке.

Ключевые слова: концепт, здоровье, соматизмы, соматическая фразеология, фразеологизмы, пословицы, поговорки, семантическая интерпретация.

USAGE OF SOMATISM EXPRESSING THE CONCEPT OF "HEALTH" BASED ON THE IDIOMS OF THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES

The article is devoted to the usage of somatisms expressing the concept of "health" based on idioms of the English and Tajiki languages. It analyzes the use of somatisms expressing the concept of "health" based on phraseological units of the compared languages.

Somatic phraseological units form an extensive group in the system of phraseological units of the Tajik and English languages.

The characteristic of health by means of phraseological units is a figurative assessment of the external properties of a person, his physiological and psychological signs. The specificity of phraseological units is more clearly manifested in multilingual comparison.

In the end of twentieth and early twenty-first centuries, linguists paid more attention to the study of the lexical structure of somatisms. This term was first used by F.O. Wack in linguistics.

Somatisms, along with other linguistic units, phraseologies, proverbs and sayings, are widely used and have a special status.

The existence of a large number of somatic phraseological units in any language is justified by the fact that a person perceives the environment through himself, that is, the source of perception of the environment by the person himself.

In this article, we analyze some of the English phraseological units expressing the concept of health with somatic components and compare them with their Tajik equivalents.

Keywords: concept, health, somatisms, somatic phraseology, phraseological units, proverbs, sayings, semantic interpretation.

Сведение об авторах: *Турсунов Файёзджон Мелибоевич* – доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)935772037, E-mail: fayzbakhsh@ramber.ru.

Ахмедова Азиза Алиёровна – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com.

Information about the authors: *Tursunov Fauyozjon Meliboevich* - doctor of Philology, professor of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 935772037, E-mail: fayzbakhsh@ramber.ru.

Akhmedova Aziza Aliyorovna - 3rd year doctoral student (PhD) of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 904287766. E-mail: aziza061994@gmail.com.

ЛЕКСЕМЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ПЕРИОДЫ ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Джамирова Л. И.

Таджикский государственный институт языков имени С.Улугзода

Возраст, как пол и социальный статус, является одним из важнейших критериев дифференциации человеческого бытия. В разные периоды истории своего развития человечество выработало великое множество схем деления жизни на периоды. В них учитывались как особенности биологического процесса старения, так и общественные факторы. Стереотипное представление о возрасте, сложившееся в разных лингвокультурах, отражается в национальных языках. Методика изучения возрастных характеристик базируется на экспериментальных данных, наблюдении, анкетировании, лексикографическом, дискурсивном анализе, изучении культурологически окрашенных текстов.

В таджикском языке эквивалентом русского слова *возраст* выступают синонимичные слова *синн* и *сол*, которые переводятся на русский язык как года, лета. *Синн* - *теъдоди солҳо* (...и умр), *муддати умр*, *сол*. *Син* (н) возраст: *синни балогат* – зрелый возраст; *синну сол* - возраст. *Синни ӯ ба 25 расид* - Его возраст достиг 25 лет (ему исполнилось 25 лет). *Синни булуг* - *синну соли ба балогат расидани инсон* – 15-16 *солагӣ* (Возраст совершеннолетия -15-16 лет); *Сол* – 2. *син*, *синну сол* *Сол* – 2. возраст, год, лета: *шумо чандсолаед?* – сколько вам лет?

Необходимо отметить, что в возрастной лексике таджикского языка имеется немало слов, образованных от слова *сол* (год, лет). Например, слова *хурдсол* (маленький), *ҷавонсол* (молодой), *пирсол* (старик, старый), *куҳансол* (старик), которые состоят из двух слов «маленький, молодой, старый + лет», слова *солдид* (пожилой), *солдор* (пожилой), *солманд* (старый, пожилой), *солхӯрда* (старый), *солхӯрдагӣ* (старость), которые обозначают старых людей.

В центр поля входят наименования возрастов / периодов жизни, каждое из которых является ядром одноименного микрополя: детство, отрочество, молодость, зрелость, старость. Границы между разными возрастами размыты, проницаемы, что проявляется в «круговых» словарных дефинициях: младенчество — раннее детство; детство - детский возраст, детские годы; отрочество - возраст между детством и юностью; юность - период жизни после отрочества до зрелости, в который происходит накопление и развитие жизненных сил организма, ранняя молодость; молодость - возраст от отрочества до зрелости; зрелость - состояние организма, достигшего полного развития, зрелый возраст; старость - наступающий после зрелости период жизни, в который происходит постепенное ослабление деятельности организма. Мы включаем стадии новорожденности, младенчества, отрочества в период детства, а стадию юности - в период молодости. На логичность такого включения указывают компоненты значения лексем возраста: младенчество - раннее *детство* [3, с. 279], юность - ранняя *молодость* [3, с. 774].

Лексемы-названия основных возрастных периодов в русском и таджикском языках

Детство, -а, ср. Время жизни до отрочества; детский возраст. <i>Детство было как детство: папа, мама, школа, летом дача, зимой коньки.</i> Панова, Кружилиха, гл. 10 Младенчество, -а, ср. Ранний детский возраст. <i>В младенчестве.</i>	1. Кӯдакӣ 1. бачагӣ, тифлӣ, хурдсолӣ Ба ҳангоми барноию кӯдакӣ Ба дониш тавон ёфтан зиракӣ Абушакури Балхӣ 2. вақти бачагӣ, айёми бачагӣ Писар дар кӯдакӣ сухан ҳама аз тире камон гуфтӣ (Анвори Суҳайлӣ) 1. бачагӣ, хурдсолӣ, туфулият 2. айёми бачагӣ, вақти хурдсолӣ
--	---

	ФЗТ Тифлй/ туфулият II бачагй, кўдакй Аз дасти он дигар тозиёна хурда будам дар тифлй (Саъдй) ФТЗТ Тифлй - бачагй, хурдй, кўдакй Туфулият – тифлй, бачагй, кўдакй Сагирй – 1. Несовершеннолетие
Отрочество, -а, ср. Возраст между детством и юностью; период жизни в таком возрасте. <i>Ничего бы этого не было, если бы мое отрочество и часть юности были проведены в учении.</i>	Наврасй - айёми наврасй – замони (даврай, солҳои) наврас будан Навчавонй – айёми аввали чавонй, наврасй
Молодость, -и, ж. Возраст, период жизни от отрочества до зрелых лет; юные, молодые годы кого-либо (противо-пол. старость). <i>Перен.</i> недавнее возникновение, непродолжительное существование чего-либо. <i>Все наше государство молодо... Однако молодость эта нам не в упрек.</i> Свойство молодого, молодой вид. <i>Все в нем дышало счастливою веселостью здоровья, дышало молодостью.</i> Юность, -и, ж. 1. Период жизни после отрочества до зрелости, в который происходит накопление и развитие жизненных сил организма; ранняя молодость. <i>Поэтому всю свою школьную юность и студенческую молодость я чувствовал себя самым счастливым человеком.</i>	Чавонй / чувонй – 1. Марди чавон, чавон (молодой мужчина, молодой) Кушода забону чавонит хаст Сухан гуфтани пахлавонит хаст Фирдавсй Шабоб - чавонй Рафт айёми шабобу фурсати пирй расид То кунун бошад ахди ғазалхони маро Туғрал Барной – чавонй Некуст ба чашми ман дар пирию барной Хуб аст ба таъи ман дар хобу ба бедорй Манучехрй ФЗТ ФТЗТ Чавонй – барной, шабоб айёми чавон будани одам ё ҳар чизи дигар; мукоб. Пирй Айёми (замони, солҳои) чавонй
Зрелость, -и, ж. 1. Состояние полного развития. <i>Легко можно было угадать по лицу [Райского] ту пору жизни, когда человек перешел на вторую полосу жизни.</i> Гонч. Обрыв. Возраст между молодостью и старостью; период жизни в таком возрасте (Ожегов) <i>И не забывать, что после молодости следует зрелость, в которой придется пожинать плоды...</i>	ФЗТ Баркамолй – 1. дар ҳолати камол. 2. комил будан, мукаммалй. Камолот Камол он аст, к-аз худ бошй огоҳ, Чй дар саҳро, чй дар хилват, чй дар роҳ. <i>Бедил</i> Миёнсолй // Миёнасолй - 1. миёнасол будан (он ки синнаш байни 30 ва 50 аст, он ки на пир асту на чавон)
Старость, -и, ж. 1. Сменяющий зрелость возраст, в который происходит постепенное ослабление деятельности организма: период жизни в таком возрасте. <i>С- не радость (посл.). На старости лет (в</i>	ФЗТ Пирй – солхўрдагй, кўхансолй, ҳолати солхўрдагй; муқобили чавонй. ФТЗТ Пирй – 1. кўхансолй, солхўрдагй, ҳолати солхўрдагй, пир будан. 2. маҷ. сустй, заифй,

старости).	камкувватӣ. Пирию сад иллат, пирию хазор офат (посл.) придет старость – придет и слабость; старость не радость
------------	---

Приведем переводы названий возрастных периодов из двуязычных (русско-таджикского и таджикско-русского) словарей:

1. Название возрастного периода в Русско-таджикском словаре 1985 г.

Детство – *бачагӣ, кӯдакӣ, айёми бачагӣ, овони кӯдакӣ, туфулият*; счастливое детство – *кӯдакии небахтона*; друг детства – *дӯсти айёми бачагӣ*; впасть в детство – *бача барин шуда мондан (аз камоли пирӣ)*.

Отрочество – *айёми наврасӣ, айёми навҷавонӣ*.

Молодость – *ҷавонӣ*; в молодости – *дар ҷавонӣ*; вторая молодость – *ҷавонии дуюм, руҳи ҷавонӣ, дар кӯҳансолӣ*; не первой молодости – *солхӯрда, миёнсол*; по молодости – *аз ҷавонӣ, аз хомӣ, аз бетачрибагӣ*.

Юность – 1. *Ҷавонӣ, айёми ҷавонӣ*; в юности – *дар айёми ҷавонӣ*; счастливая юность – *ҷавонии хушбахт* 2. (собир) – *ҷавонон*.

Зрелость – 2. *Балогат, рушд, камол, булӯғ*; достигать зрелости – *ба балогат расида; болиғ шудан*.

Зрелый – 2. (о возрасте) – *болиғ, ба балогат расида, ба камол расида, баркамол*; 3. (о возрасте)-зрелый возраст – *синни балогат*.

Старость – *пирӣ, кӯҳансолӣ, пиронсолӣ*; признаки старости – *аломатҳои пирӣ*; на старости лет – *дар пирӣ, дар пиронсолӣ*.

2. Название возрастного периода в таджикско-русском словаре 2007 г.

1. *Бачагӣ* – 1. детство, малолетство; 2. ребячество, малолетство; 3. детский – *синни бачагӣ* – детский возраст.

Кӯдакӣ – 1. детство, младенчество *дар кӯдакӣ* – в младенчестве; 2. детскость, ребячливость; 3. Младенческий, детский, ребяческий: *айёми кӯдакӣ* – детские годы.

Тифлӣ м. туфулият – младенчество, раннее детство.

Хурдӣ – 2. детство, малолетство: *аз хурдӣ* – с детства.

Хурдсолӣ – малолетство; детство.

Ширхӯрагӣ – грудной возраст.

2. *Наврасӣ* – юность.

Ноболиғӣ – несовершеннолетие.

Сагирӣ – 1. несовершеннолетие

3. *Барной* – молодость; юность, юный возраст.

Ҷавонӣ – молодость, юность, пора юности.

Шубоб – молодость, юность.

Определения возрастных периодов, приведенные в таблице, а также данные из двуязычных словарей свидетельствуют о том, что детство как в русском, так и в таджикском языке делится на следующие этапы: раннее детство (младенчество/тифлӣ и собственно детство).

Следует, однако, отметить, что переходный период (отрочество/наврасӣ, навҷавонӣ) в сравниваемых лингвокультурах толкуется несколько по-разному, т.е. в русском языке он определяется как промежуточный между детством и юностью, а в таджикском – как «развитие молодого человека во взрослого». В словаре таджикского языка 1969 г. слово *наврас* толкуется как *молодой, юный*.

Период молодости также имеет свои подэтапы в сравниваемых культурах. Необходимо отметить, что соотношение концепта *юности* и *молодости* в русской лингвокультуре является сложным и неоднозначным. Нередко понятия юности и молодости отождествляются и используются как синонимы, ср. определения в Толковом словаре русского языка С.И.Ожегова, Н.Ю.Шведовой:

Юность, -и, ж.1. см. юный. 2. Возраст, промежуточный между отрочеством и зрелостью; период жизни в таком возрасте. Счастливая ю. В дни юности.

Молодость, -и, ж. 1. Возраст между отрочеством и зрелостью; период жизни в таком возрасте. В дни молодости. Не первой молодости кто-н. (немолод) Вторая молодость (прилив новых сил в пожилом возрасте).

Однако в русском языке присутствует тенденция к разграничению этих понятий. Так, в толковании, приведенном в МАС, юность интерпретируется как ранняя молодость, а зафиксированное в «Современном словаре русского литературного языка в 17 т.» (БАС) выражение «первая молодость» толкуется как юность. Все это позволяет предположить, что юность в русской лингвокультуре является частью молодости, ее ранним этапом. Ввиду этого следует также отметить, что структура этого фрагмента национальных картин мира не одинакова. Если в русской лингвокультуре молодость делится на раннюю молодость (юность) и собственно молодость, то в таджикской лингвокультуре лексикографически зафиксированный период «наврасй, навчавонӣ» определяется как эквивалент «чавонӣ» (молодость).

Следует отметить, что объем лексической репрезентации концептуальной области возраста в русском языке (по данным сплошной выборки из толковых, словообразовательных и др. словарей) составляет более 500 единиц, в то время как лексическая представленность возраста в таджикском языке не превышает 300 единиц. Количественная асимметрия имеет определенное значение при сопоставлении концептуальных образований, так как вслед за А. Вежицкой мы считаем существенным критерий «культурной разработанности» при сравнительном анализе лингвокультурологических концептов, согласно которому существует прямая зависимость языковой (лексической) разработанности концепта и его актуальности в сознании представителей той или иной культуры.

Использованная литература:

1. Джамирова, Л.И. Структурно-семантический анализ возрастной лексики (в сопоставлении с русским языком): дис. ... кандидат. филол. наук: 10.02.22-10.02.20 / Л.И. Джамирова. - Душанбе, 2016. - 175 с.
2. Малый энциклопедический словарь / Т. 1. вып. 1: А. - Гальванотропизм. - СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1907. - 10 с.
3. Малый академический словарь / Ред.: А. П. Евгеньева, М., 1957—1960 (АН СССР, Ин-т рус. яз./ Под ред. А. П. Евгеньевой. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Русский язык, 1981—1984.)
4. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. - М.: Русский язык, 1995. - 624 с.
5. Ожегов, С.И. Словарь русского языка около 5700.- 20-е изд., стер: / С.И.Ожегова; под ред. Н.Ю.Шведовой - М., 1988.-748 с.
6. Русско-таджикский словарь: 45000 слов / ред.: А. П. Дехоти, Н. Н. Ершова. - Сталинабад : Госиздат, 1949. - 880 с.
7. Русско-таджикский словарь: 45000 слов / ред.: А. П. Дехоти, Н. Н. Ершова. - Сталинабад : Госиздат, 1949. - 880 с.
8. Русско-таджикский словарь: свыше 7200 слов / С. Д.Арзуманов, Х.А.Ахрори и др; под ред. М.С.Асимова. М.- 1985. -1280 с.
9. Словарь синонимов русского языка. в 2-х т. -Л.: Наука, 1970. — Т-1:А-Н - 680с; 1971.-Т.2: О-Я –856 с.
10. Словарь эпитетов русского литературного языка / сост. К.С.Горбачевич, Е.П.Хабло. - Л.: Наука, 1979.- 452 с.
11. Таджикско-русский словарь 40000 слов: с приложением грам. очерка / ред.: М. В. Рахими, Л. В. Успенская. — М. Гос. изд-во. иностр. и нац. словарей, 1954. - 789 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка./ М.Фасмер. в 4-х т. - М., 1986.- 435с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. —ибора аз 2 ҷ. А-О [Толковый словарь таджикского языка]. М.Ш. Шукуров. —М.: Сов.энцикл., 1969. — 951 с.
14. Шведова, Н. Ю. Большой энцикл. слов.: В 2 т. — М., 1991. — Т. 2. — С. 653; 2-е изд., перераб. и доп / Н.Ю.Шведова - М., 1997. — С. 13-65.

ЛЕКСЕМЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ПЕРИОДЫ ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В возрастной лексике таджикского языка имеется немало слов, образованных при помощи слова *сол* (год, лет). Например, слова *хурдсол* (маленький), *чавонсол* (молодой), *пирсол* (старик, старый), *кӯҳансол* (старик), которые состоят из двух слов «маленький, молодой, старый + лет», слова *солдида* (пожилой), *солдор* (пожилой), *солманд* (старый, пожилой), *солхӯрда* (старый), *солхӯрдагӣ* (старость), которые обозначают старых людей.

Определения возрастных периодов, а также данные из двуязычных словарей свидетельствуют о том, что детство как в русском, так и в таджикском языке делится на следующие этапы: раннее детство (младенчество/тифль и собственно детство).

В данной статье рассматриваются лексемы, характеризующие возраст человека в таджикском и русском языках. Приводится таблица лексем - названия основных возрастных периодов в русском и таджикском языках.

Ключевые слова: Таблица, лексема, возраст, эквивалент, маленький, молодой, старик, год, период, старый, старость, словосочетание, старчество.

КАЛИМАҲОИ ИФОДАГАРИ ДАВРАИ СИННУ СОЛИ ИНСОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА РУСӢ

Дар забони тоҷикӣ калимаҳое, ки синну солро ифода мекунанд, бештар бо решаи «сол» сохта шудаанд. Мавриди зикр аст, ки дар луғати забони тоҷикии марбут ба синну сол вожаҳои зиёде мавҷуданд, ки бо истифода аз калимаи сол (сол, сола) сохта шудаанд. Масалан, калимаҳои хурдсол (хурд), чавонон (чавон), пирсол (пир, пирӣ), кӯҳансол (пир), ки аз ду калимаи "хурд, чавон, пир + сол" иборатанд, калимаҳои солида (пир), сарбоз (пиронсолон), солманд (пиронсолон, пиронсолӣ), солхӯрда (пиронсолон), солхӯрдагӣ (пиронсолон), ки синну соли пиронсолиро ифода мекунанд.

Мафҳумҳои даврони синнусолӣ, инчунин, маълумот аз луғатҳои дузабона нишон медиҳанд, ки кӯдакӣ ҳам ба забони русӣ ва ҳам ба тоҷикӣ ба марҳилаҳои зерин тақсим карда мешавад: кӯдакии барвақтӣ (кӯдакӣ / тифлӣ ва худӣ кӯдакӣ).

Дар мақолаи мазкур калимаҳое, ки синну солро дар забони тоҷикӣ ва русӣ мефаҳмонанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Калимаҳое, ки давраҳои синну солро ифода мекунанд, дар ҷадвал оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: ҷадвал, калима, синну сол, ҳаммаъно, хурд, чавон, син, давра, пирӣ, пиронсолӣ, ибора, солманд.

THE LEXEMES CHARACTERIZING PERIODS OF PEOPLE'S LIVES IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

In the age developmental lexicon of the Tajik language vocabulary contains many words that are formed using the word "сол" (year, old). It should be noted that in the age-related vocabulary of the Tajik language there are many words formed using the word "сол" (year, years). For example, the words *хурдсол* (*khurdsol*) (small), *чавонсол* (*javonsol*) (young), *пирсол* (*pirsol*) (old man, old), *кӯҳансол* (old man), which consist of two words "small, young, old + years", the words *солхӯрда* (elderly), *солдор* (elderly), *солманд* (old, elderly), *солхӯрда* (old), *солхӯрдагӣ* (*solkhurdagi*) (old age), which denote old people.

The definitions of age periods, as well as data from bilingual dictionaries, indicate that childhood, both in Russian and in Tajik, is divided into the following stages: early childhood (infancy / тифлӣ (*tifli*) and childhood itself.

This article discusses lexemes, characterizing a person's age in the Tajik and Russian languages. Provides a table of tokens the names of the main age periods in Russian and Tajik languages.

Keywords: table, token, age, age equivalent, small, young, old man, year, period, old, old age, phrase, eldership.

Сведения об авторе: Джамирова Леммара Иосифовна – кандидат филологических наук, доцент, декан факультета русской филологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: dlemmara@mail.ru

Information about the author: Dzhamirova Lemmara Iosifovna - Candidate of Philology, associate Professor, Dean of the Faculty of Russian Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: dlemmara@mail.ru

Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадима ба шумор рафта, дорои таркиби луғавии устувор ва ғанӣ мебошад. Дар такмилу рушд ва пурбор гардидани захираи луғавии он саҳми адибон назаррас аст. Дар забоншиносии имрӯзаи мо аз тарафи як қатор забоншиносон доир ба забони асари бадеӣ асару мақолаҳои зиёд ҷоп гардидааст. Мавзӯе, ки мо мавриди баррасӣ қарор медиҳем, доир ба баъзе вижагиҳои луғавии «Јилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим мебошад.

Ба қавли Х.Ҳусейнов, “таҳлили забон ва услуби нависандагону шоиронро вобаста ба мазмуну мундариҷаи идеявии асарҳои онҳо гузаронидан беҳтар аст, зеро ҳар як калима, таркиб, ибора ва ҷумлаи нигорандаи диққатназар бо ифодаи хос ва тобишҳои маъноии худ предмети ҳаёт, мароми зиндагӣ ва ғояи идеали шахс, халқу миллатро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар асар калимае нест, ки бе мақсаде истифода гардад, ҷунки нигорандагон дар матн шакл ва мундариҷаи идеявиро вобаста ва пайваста ифода мекунанд ва халқияти забону услуби онҳо аз ҳамин бармеояд” [ниг.: 13, с. 74-75].

«Јилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим аз маҷмуи таронаҳои пур аз ишқу муҳаббати беандоза ва садоқат ба ёр, ҳикояҳои таъсирбахшу пандомез ва очеркҳои иборат мебошад, ки бо забони содаву пуробуранги худ эҷод гардида, ба дили хонанда зуд ҷой мегирад.

Азбаски дар ҳаҷми як мақола ҳамаи хусусиятҳои луғавии асарро баррасӣ намудан аз имкон берун аст, мо дар зер баъзе аз қисмҳои луғавии онро баррасӣ менамоем.

А. Сермаъноӣ (полисемия):

Мусаллам аст, ки ҳамаи калимаҳои мустақилмаъноӣ забон аз лиҳози ифодаи маъноӣ луғавӣ ба ду гурӯҳ: якмаъно (моносемӣ) ва сермаъно (полисемӣ) ҷудо мешаванд. Дар асари мавриди назар калимаҳои сермаъно фаровон ба назар мерасад.

Агар шаби ҷаиши арусиат **чароғ** барои лаҳзае хомӯш мешавад, аз **чароғи** бахти ман ёд ор, ки барои умре хомӯш мешавад^{1*} (54).

Дар ин ҷо калимаи **чароғ** барои рӯшанӣ намудан ва чароғи бахт бошад ба маъноӣ маҷозӣ, яъне **тақдир**, **қисмат** омадааст.

Имшаб дар осмон танҳо як **ситора** мекурахшид ва ҳар яке аз мо ба он назар карда мегуфт: “**Ситораи** бахти ман аст”. (9).

Дар ин ҷо калимаи ситораи аввал **ахтари муқаррарие**, ки дар осмон аст [10-2, 250] ва ситораи бахт бошад, ба маъноӣ **толеъ**, **қисмат**, **бахти баланд** омадаанд.

Агар ба дигар нигор дил бидиҳам, танҳо **ба он хотир** аст, ки маро аз **хотир** бибарӣ ва барои бадбахтиам ғам нахӯрӣ (11).

Дар мисоли зерин бошад, калимаи **хотир** ба маъноҳои «аз барои он ки...» ва «аз ёд баровардан» [10-2, 496-497] омадааст.

...**Бинои ақдро** хароб кардам, дигар ҳеҷ як **бино** пойдор намонад (36).

Дар мисоли зерин бошад, бинои ақл ба маъноӣ **аз ақл бегона шудан** омадааст ва бинои дигар бошад, **бинои истиқоматӣ** мебошад, ки мо дар он зиндагӣ мекунем ва ба маъноӣ аслиаш омадааст.

... Оре, ўст-бо рӯймоли сафед, бо куртаи сафед аз **хонаи мо рафта** буд. Оре, ўст, ўст ва бе мо аз **хонаи охирати** худ миёни хорҳо менишинад (20).

Дар ин ҷо калимаи хонаи аввал ба маъноӣ **хонаи истиқоматӣ** ва хонаи охират бошад, ба маъноӣ **марқад**, яъне **қабр** омадааст. Ин гурӯҳи калимаҳои айни ҳол дар забони адабии имрӯза мавриди корбурд қарор доранд.

...Ба **пойи** худ рафту ба **пойи** дигарон омад (104).

*Раҳим, А. Јилваи як нола. – Душанбе: Салим, 1998. – 116 с. (Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда мешавад)

Дар ин ҷо ибораи **ба пойи худ рафтан** ба маънои аслиаш омадааст ва **ба пой дигарон омадан** бошад, ба маънои маҷозӣ омадааст, ки маънои **бо тобут омаданро** дорад.

Калимаҳои сермаъно дар асар фаровон ба назар мерасад, вале бо овардани чанд калима кофӣ донистем. Полисемия дар асари мавриди баҳси мо чунон моҳирона ба кор рафтаанд, ки барҷастагии маъно ба назар мерасад. Хонандаро водор менамояд, ки ба маънои маҷозии вожа таваҷҷуҳ намояд.

Б. Муродифот (синонимия).

Мусаллам аст, ки мафҳуми муродифот ё синонимия (юн.*synonymos* - ҳамномӣ) назар ба муродиф ва ё синоним (юн.*synonymos* - ҳамном) васеътар буда, ҳаммаъноӣ ва ё наздикмаъноии воҳидҳои сатҳҳои мухталифи забонро дар бар мегирад. Ҳамчун ҳодисаи семантикӣ синонимия тамоми қабатҳои забонро фаро мегирад [7, с. 75].

Нақши муродифот дар осори адибонамон хеле барҷаста мебошад. Вобаста ба мазмун ҳар як муродиф мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли худро доро мебошад. Дар забоншиносии тоҷик доир ба баъзе масъалаи муродифоти луғавӣ ва хусусиятҳои забонии асарҳои адибон аз тарафи як қатор забоншиносон васеъ омӯхта ва таҳқиқ шудаанд. Албатта, зикри донишмандоне ба монанди М.Муҳаммадиев, Б.Қамолиддинов, Ҳ.Маҷидов ва дигарон ба маврид аст. Тавре ки забоншинос А.Абдуқодиоров менигорад: “Забони тоҷикӣ таркиби луғавии бой дорад ва ҳангоми кори эҷодӣ дар майнаи нависанда барои истифодаи ин ё он фикр на калимаи алоҳида, балки гурӯҳи синонимии калимаҳо пайдо мегардад. Нависанда бояд аз байни онҳо калимаеро интихоб намояд, ки дар матн хушӯҳангу шинам бошад, ҳам нияти эҷодии ӯро ба ҳубӣ ифода карда тавонад. Интихобу истеъмоли калима ба ҷаҳонбинӣ, завқ ва маҳорати адиб вобастагии мустақкам дорад. Бинобар он, муайян кардани хусусиятҳои синонимӣ дар тадқиқи забон, услуб ва маҳорат ёрии калон мерасонад” [1, с. 152].

Илова бар ин, Қ.Мухторӣ муродифотро масъалаи марказии услубшиносӣ медонад [ниг.: 8, с. 91].

Ҳамчун ҳодисаи семантикӣ синонимия тамоми қабатҳои забонро фаро мегирад. Ба ин маънӣ дар системаи забон на фақат муродифи луғавӣ ва ё худ антонимҳо, ҳамчун муродифи фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва монанди инҳоро ҷудо кардаанд. Синонимия аз категорияҳои ниҳоят мураккаби забон ба шумор рафта, дар боби маъношиносӣ ё семасиология он мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Яке аз ҷиҳатҳои дигари муҳими синонимҳо мансубияти онҳо ба як ҳиссаи нутқ мебошад. Аз ин нуқтаи назар исмҳо бо исмҳо (*пора, ришва*), сифатҳо бо сифатҳо (*доно, хирадманд, оқил, зирак*), феълҳо бо феълҳо (*рафтан, тарк кардан*) ва монанди инҳо бо ҳам синоним мешаванд. Бояд қайд намуд, ки муродифот дар асари «Ҷилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим фаровон ба назар мерасад.

Чаро ошуфтаед, чаро парешон, эй табибон? Медароед, мебароед, суҳбат мекунад, ғамгин мешавед, афсӯс меҳӯред. Дар акси дили ман нигори худро дидед? (37).

Дар ин ҷо калимаҳои **ошуфта** ва **парешон** муродифи эҳсосотӣ мебошанд. Ин гурӯҳи калимаҳо ба ҳиссаи нутқи сифат мансуб буда, айнаи ҳол дар забони адабии имрӯза мавриди қорбурд қарор доранд.

Надонист, ки лабони анғубинашро аз табассуми ширинаш дарёфтаам (22).

Дар ин тарона калимаҳои **ширин** ва **анғубин** ба ҳам муродифи мафҳуми маъноӣ мебошанд. Ин гурӯҳи калимаҳо калимаҳои аслан тоҷикӣ буда, ба ҳиссаи нутқи сифат мансубанд. Вожаҳои мазкур дар забони адабии имрӯза мавриди қорбурд қарор доранд.

Дӯст медорам ё ин овозро, дӯст медорам ин суханонро, ҳамроҳи бачағиам, ҳамроҳи наврасиам (85).

Дар мисоли зерин бошад, калимаҳои **наврасӣ** ва **бачагӣ** муродифанд, ба маънои **овони кӯдакӣ** омадаанд. Вожаҳои **наврас** ва **бачагӣ** аслан тоҷикӣ буда, ба ҳиссаи нутқи исм мансуб мебошанд.

Беи аз ҳазор сол ба гӯшашон панду насихат гуфтанд. Ҳама ба беҳуда рафт...(115).

Дар ин ҷо калимаҳои **панду насихат** синонимҳои чуфтистеъмол мебошанд. Вожаҳои мазкур ба маънои андарз, маслиҳат барои кардани кори нек ё боздоштан аз амали бад омадааст. Вожаҳои мазкур ба ҳиссаи нутқи исм мансуб мебошанд.

...*фирор кард, дар кӯҳу пушта* пинҳон шуд ва оқибат ҷон дод, дар деҳаи Сарикокули назди кӯҳи Хоҷамӯмин (103).

Калимаҳои **кӯҳу пушта** синоними чуфтистеъмол мебошанд. Вожаҳои **кӯҳу пушта** калимаҳои аслан тоҷикӣ буда, ба ҳиссаи нутқ- исм мансубанд.

Бо навбат дар хонаи якдигар ҷамъ меомадем, суҳбат аз **шеърӯ шоирӣ** менамудем, таҳлили шеърҳои худ ва **шарҳу тафсири** байтҳои бузургони адабиёти классикии **форсу тоҷикро** мекардем (106).

Дар ин ҷо силсилаи синонимҳои **шеърӯ шоир, шарҳу тафсир** ва **форсу тоҷик** омадааст. Чунончи, аз мисоли овардашуда бармеояд, се чуфти синонимӣ дида мешавад. Ҳамаи вожаҳои овардашуда ба ҳиссаи нутқи исм мансуб мебошанд.

Аз таҳлили асари «Ҷилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим бармеояд, ки муродиф ва чуфти он дар асар фаровон ба назар мерасад. Онҳо барои шарҳу тафсири фикри нависанда дар асари бадеӣ ифода гардидаанд. Ҳар як чуфти синонимҳо ифодагари як маъно ё мафҳум буда, барои образнок ва ҷолиби диққат гардидани сухани қаҳрамони асар кор фармуда шудаанд. Аксари муродифоти асар тоҷикӣ ва оммафаҳм буда, дар забони адабии имрӯза фаровон мушоҳида мешаванд. Нависанда дар истифодаи муродифот меқӯшад, ки вожаҳои ба кор бурдааш аз ҷиҳати услуб, оҳанг ва маъно ба хонанда писанд ояд.

Ҳамин тавр, муродифот дар асари нависанда хусусияти назаррас доранд. Онҳо оммафаҳм, хушоҳанг ва барои ҷаззобу дилнишинии сухан басо бамаврид ва моҳирона истифода шудаанд.

В. Антонимҳо.

Хоб кун, хоб кун-меғӯям дар дил ба ӯ, то маро ки дар бедорӣ чашми дидан надорад, дар хоб бубинад (5).

Дар мисоли овардашуда вожаҳои **хобу бедорӣ** антоними луғавӣ мебошанд.

Ман бар ҳама ғамҳо бе нӯшидани май ғолиб меоям, вале бовар дорам, ки ба ғами рӯзи чашми арӯсият бо нӯшидани май низ **мағлӯб** мешавам (8).

Дар мисоли зерин бошад **ғолиб ва мағлӯб** антоними луғавӣ шудаанд. Ин калимаҳо дар забони адабии имрӯза мавриди корбурд қарор дорад. Калимаҳои мазкур аз забони арабӣ иқтибос шудааст.

Гоҳе аз баландӣ ба настӣ назар мекунам ва меғӯям: Ҷои ман дар **настист**, вале кӣ маро аз ин **баландӣ** назар мекунад? (8).

Дар ин мисоли овардашуда калимаҳои **баландӣ ва настӣ** антонимҳои луғавии ифодагари ҳаҷм ва андоза мебошанд.

Намехоҳам баъди ҳар ғиря хандаву баъди ҳар ханда ғиря бошад, зеро нигорам як умр бояд бигиряд (9).

Дар мисоли зерин бошад калимаҳои **ғиряву ханда** антоними луғавии ифодагари эҳсосот мебошанд. Калимаҳои мазкур аслан тоҷикӣ мебошанд ва аз лиҳози сохт сода аст.

Роҳи маро дар шаби торик моҳ рӯшан кард. Аммо ту, эй моҳи ман, **рӯзи рӯшани** моро торик кардӣ (12).

Дар мисоли зерин бошад ибораҳои **шаби торик ва рӯзи рӯшан** антонимҳои луғавӣ мебошанд бо ҳам якҷоя омадаанд.

Мисоли ҷӯби тар насӯхтам. Чӣ кунам, ки он номехрубонам **хушкам** кард ва баъд сӯхт? (12).

Дар мисоли зерин антонимҳои луғавии ҳодисаҳои табиат **хушк** ва **тар** омадааст. Дар ин ҷо нависанда худро ба ҷӯб монанд кардааст, ки аввал тар буд аз дасти ёри бевафояш хушк гашта, сӯхт. Калимаҳои **тар** ва **хушк** дар забони адабии имрӯза тоҷик фаровон мавриди истифода қарор дорад.

Баҳор гули рӯ, **тобистон** оташи нигоҳ, **тирамоҳ** самари ҳусн ва **зимистон** дили сарди нигорро ёд мекунам (14).

Дар мисоли зерин бошад, якчанд антонимҳои луғавии ҳодисаҳои табиат мавҷуданд, **баҳор** бо **тирамоҳ** ва **зимистон** бо **тобистон**. Калимаҳои зерин дар забони имрӯзаи мо кор фармуда мешавад.

Калимаи «баҳор» бо «тирамоҳ» аз он сабаб антоним шуморида мешавад, ки дар онҳо ихтилофи назар ба чашм мерасанд. Аломати сифатии баҳор **гул** буда, аз тирамоҳ хазон аст. Ҳамин тавр, калимаҳои тобистону зимистон ҳам аз рӯйи хосияти гармию сардӣ антоним мебошанд.

*Дидам, ки зери **чаптрҳои занона** ҷуфтони номуносиб гузаистанд. Ва ба **чаптри мардонаи** худ, эй ёр, бо алам нигоҳ кардаму гиристам* (16).

Дар ин мисол бошад, антонимҳои луғавии **занона** ва **мардона** мушоҳида мешавад.

*Номаи маро паноҳ мекунӣ, аз модар, аз хоҳар, аз падар, аз бародар миёни китобҳои бузург. Кош, маро низ паноҳ кунӣ, аз **ағёр**, эй **ёр**, миёни дили бузург* (18).

Дар мисоли зерин бошад, антонимҳои луғавии исми **ёр** ва **ағёр** омадааст. Калимаҳои дар боло зикршуда айни ҳол дар забони адабии имрӯза ба маънои **дӯсту душман** омадааст.

*Рӯйи гӯри модари ман **хор** рӯйида. Оҳ, ман низ **гул** наёвардам* (19).

Дар ин ҷо антонимҳои **хор** ва **гул** омадааст.

*Дар шишаи тиреза бод бо рангҳои борон, бо рангҳои барф сураи нигорамро кашид. Аммо дар **гармии** хонаи ман сураи ӯ об шуд ва ман дарёфтам, ки чаро нигорам рӯзи видоӣ **сардии** хонаамро хост* (21).

Дар ин мисол антонимҳои луғавии ҳодисаҳои табиат, яъне **гармӣ** ва **сардӣ** омадааст. Ин калимаҳо айни ҳол дар забони адабии имрӯза мавриди корбурд қарор дорад.

*Чӣ **қўтоҳ** аст шаби васл. Чӣ **дароз** аст шаби ҳаҷр. Гӯй қадре аз шаби **васл** гирифтаанд ва ба шаби **ҳаҷр** афзудаанд* (22).

Дар мисоли зерин бошад, калимаҳои **дарозу қўтоҳ** антонимҳои луғавии ҳаҷму андоза буда, калимаҳои **васл** ва **ҳаҷр** антонимҳои маъноӣ мебошанд.

*Тифли ишқам аз **дард** ранҷ мебарад, **давояш** бикун, то аз ранҷ бираҳад ва бузург шавад. **Дард** аз туст, **даво** аз туст, эй ёр* (24).

Дар мисоли зерин калимаҳои **дард** ва **даво** антонимҳои маъноӣ мебошанд.

*Мардум гуфтанд: «Чашмони сиёҳи нигорат аз **бахти** сиёҳат гувост. Беҳабарон надонистан, ки **оби ҳаёт** дар зулмот ниҳон аст»* (24).

Дар ин ҷо ибораҳои **бахти сиёҳ** ва **оби ҳаёт** антонимҳои маъноӣ шудааст. Ин калимаҳо айни ҳол дар забони адабии имрӯза мавҷуданд. Нависанда дар ин таронаи худ аз воҳидҳои фразеологӣ истифода кардааст. **Бахти сиёҳ** ба маънои қисмати бад, толеи паст, шӯрбаҳт, умуман, бадбахт [10-1, 560] ва **оби ҳаёт** ба маънои оби зиндагӣ, хушбахтӣ, дарозумрӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст.

***Ғами** ёр, ки дар канори ман аст, мегӯяд: «**Шод** бош, ки ӯ дар канори дигаре шод аст»* (29).

Дар мисоли зерин бошад, калимаҳои **ғам** ва **шод** антонимҳои маъноӣ мебошанд. Аз лиҳози калимасозӣ калимаҳои мазкур сода мебошанд.

*... Хун меҳӯрам ва боз ба ҳиммати ин **нодорону дороёни** дунё аҳсан меҳонам* (100).

Вожаҳои **нодорон** ва **дороён** зидмаъно мебошанд. Вожаҳои мазкур ба маънои **камбағал** ва **сарватманд** омадааст.

Ҳамин тавр, дар асари мавриди таваҷҷуҳ ҷуфти антонимҳое ба монанди **ғаму шодӣ**, **ғияву ханда**, **ёру ағёр**, **шабу рӯз**, **обу оташ** ва монанди инҳо хеле зиёд истифода шудаанд. Мо беш аз садтои онро дар асар мушоҳида намуда, чанде аз онҳоро ҷой додем. Антонимҳои асар дар забони адабӣ мунтазам ба кор мераванд, бештар ба исму сифат мутааллиқ мебошанд. Бояд тазақкур дод, ки антонимҳо барои тақвияти нутқи қаҳрамони асар ва обу ранги бадеӣ ифода гардидаанд.

Г. Омонимҳо дар асар.

Дар ҳар забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ ҳам баробарии калимаҳои аз ҷиҳати шакли овозиашон гуногун бо як миқдори калимаҳое мавҷуданд, ки аз ҷиҳати шакли овозӣ низ ба ҳам баробаранд ва ё наздиканд.

Дар асари «Чилваи як нола» - и Абдулқодири Раҳим омонимҳое, ки агар яктоаш ба ягон ҳиссаи нутқ тааллуқ дошта бошад, дигари он бештар хусусияти маҷозиро ба худ касб намудааст.

Рӯйи гӯри модари ман хор рӯйида. Оре, бе мо хор аст (20).

Дар ин ҷо калимаи **хор** ба маънои гиёҳе, ки дорои неши тез ва харошанда аст ва **хор** инчунин, ба маънои ранҷу азоб кашидан омадааст. Омоними мазкур ба навъи омонимҳои пурра дохил мешавад.

Кош дар Шаҳидон шаҳид мешудам, то бо шаҳидон мешудам, то аз Шаҳидон мешудам (32).

Дар ин ҷо калимаи шаҳидон омоним шудааст ва **Шаҳидони** аввала номи маҳал буда, **шаҳидони** дигар «қасонеро гӯянд, ки оғӯштаи хун аз дунё чашм пӯшидаанд ва дар роҳи муҳофизати Ватан, сарзамини аҷдодӣ ва дину оини худ қурбон гаштаанд» [10-2, 577], омадааст. Ин гурӯҳи калимаҳо айни ҳол дар забони адабии имрӯза мавриди қорбурд қарор мегиранд. Дар мисоли овардашуда **шаҳидон** омоними нопурра буда, ба гурӯҳи омофон дохил мешавад.

Шод мегардам, ки ба дасташ овардаму аз дасташ намедихам. Намеандешам, ки дилро бояд ба даст овард, на дастро. Не, меандешам, аммо ӯ дил надорад (25).

Дар ин ҷо калимаи даст ба маънои **дасти инсон** ва ба даст овардан бошад, ба маънои **чизеро аз худ қардан** мебошад.

Дар асари «Чилваи як нола» омонимҳо нисбат ба синоним ва антоним камтар ба назар расиданд. Онҳо серистеъмол буда, адиб аз сарвати луғавии забони тоҷикӣ моҳирона истифода намудааст.

Ғ. Воҳидҳои фразеологӣ.

Бояд таъкид дод, ки омӯзиши системаноки воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносии тоҷик ба қалами забоншиносон М.Ғозилов [11], Н.Маъсумӣ [6], баъдтар профессор Ҳ.Маҷидов [7] ва дигар шоғирдонашон ин риштаи забонро тақмил доданд. Носирҷон Маъсумӣ дар асари пурмуҳтавои худ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» ба тадқиқи масъалаҳои муҳимми воҳидҳои фразеологӣ забонамон даст зада, фразеологияро ҳамчун қисми ҷудогонаи илми забоншиносии тоҷик муаррифӣ намудааст. Ҳамчунин, дар асоси тадқиқоти мазкур дар оянда як қатор асару мақолаҳо бахшида ба забон ва услуби нависандагони ҷудогона ба миён омаданд [6, с. 145-159].

Дар асари «Чилваи як нола»-и А.Раҳим воҳидҳои фразеологӣ фаровон ба назар расид. Ба назари мо саҳифаи бе ифодаи фразеологиро дар асар дидан номумкин аст.

Нигорам дили оҳанинро ба занҷир қардаву ба гардан овехтааст (47).

Дар ин ҷо ибораи фразеологӣ, **дили оҳанин** (ба маънои шахси бераҳму шавқат) омадааст.

Хун меҳӯрам, ки як даструймоли "сару по"-ро кам қардаам...(100).

Дар мисоли зерин бошад, ибораи фразеологӣ, **хун меҳӯрам** ба маънои ғамгин шуданд, зик шуданд омадааст.

Чигарбандам, азизам, меҳрубонам, риштаи ҷонам,

Қуҷо қасди сафар қардӣ, суроғатро намедонам?...(104).

Дар мисоли зерин бошад ибораҳои фразеологӣ «**чигарбандам, риштаи ҷонам**» омадааст, ки адиб «**фарзанд**»-ро дар назар дорад.

Туру худо «дили сангин» дод. Оре, худоро писанд афтодӣ (11).

Дар ин ҷо ибораи фразеологӣ "**дили сангин**" ба маънои *шахси бераҳму муҳаббат* омадааст.

...Немеандешам, ки дилро бояд ба даст овард, на дастро (25).

Дар мисоли зерин бошад, ибораи фразеологӣ «**дилро ба даст овардан**» омадааст, ки маънои *қасеро розӣ намуданро* дорад.

Забони асар, ки ба услуби ҳоси баёни нависанда асос ёфтааст, хеле ҷолиб аст. Латофати баён аз хушгӯйҳо оғоз гардида, то ба хулосаҳои начиби фалсафӣ мерасад. Онҳо бештар ба маънои ёру ағёр ва муносибатҳои оилавӣ бо ибораҳои фразеологӣ ба қор рафтаанд.

Хунар ва истеъдоди Абдулқодири Раҳим дар истифодаи воҳидҳои фразеологӣ бо тобишҳои маъноии нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад.

Д. Вожаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ.

Таркиби луғавии забон ҳамеша дар инкишоф аст ва он ҳама гуна навигариҳои дар ҳаёти ҷамъият баамаломадаро ба воситаи калимаҳо дар худ инъикос менамояд. Асоси таркиби луғавии забонро, маъмулан, калимаҳои аслии худӣ забон ва калимаҳои забонҳои дигар бо сабабҳои гуногун иқтибос мешаванд ва яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани забон мегарданд. Забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳоест, ки дар раванди инкишофи таърихӣ дар таркиби луғавии он аз вожаҳои иқтибосӣ фаровон ба назар мерасад.

Омӯзишу тадқиқи иқтибосот яке аз ҷанбаҳои муҳимми забоншиносӣ ба шумор меравад. Мусаллам аст, ки калима, таркибу ибораи аз забони дигар бевосита ё бавосита воридшударо иқтибос меноманд. Дар асари мавриди назар вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои арабӣ, ўзбекӣ, русию аврупоӣ мушоҳида гардид. Мо аз иқтибосоти русиву аврупоии асар дар мақолаи хеш ҷой додем.

-*Хола "радиё"-ра монум?*

-*Консерт метӣ?... (68).*

Дар ин ҷо калимаҳои **радиё** ва **консерт** калимаи аврупоии ба воситаи забони русӣ ба забони мо ворид гаштааст ва дар забони мо айнан қабул шудааст. Вожаи «**консерт**»-ро то ҳол истифода мекунад, дар забони тоҷикӣ «**базм**» низ мегӯянд.

Телефон хомӯш мешуд ва пиразан аз наздаш мерафт...(112).

Калимаи **телефон** аз забони аврупоӣ ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст. Айни ҳол ин калимаи маъмулӣ ва серистеъмол мебошад.

...Шишаи «уксус» дар паҳлуяш хурсандӣ менамуд-дилаширо ҳолӣ карда буд (100).

Дар ин ҷо калимаи русии **уксус**, яъне сирко истифода шудааст.

Яке аз хусусиятҳои калимаҳои иқтибосии асар дар он аст, ки онҳо аз нутқи қаҳрамони асар ва лаҳҷавӣ ба қалам дода шудааст. Тадқиқи калимаҳои иқтибосӣ барои муайяну равшан кардани инкишофи забони адабӣ аҳамияти калон дорад, зеро дар асоси он проблемаҳои ниҳоят муҳимми забон, аз ҷумла таъсири забонҳои бегона ба забони модариро фаҳмидан мумкин аст.

Е.Зарбулмасалу мақол.

Бешак, зарбулмасалу мақол яке аз густурдатарин жанрҳои хурд дар фолклори халқҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Зарбулмасалу мақол ин сухани ҳикматноки пандомӯз ва вирди забонгашта, ки дар нутқ ҳамчун мисол оварда мешавад. Зарбулмасал ва мақолҳо дар дасти нависанда воситаи хеле муҳимми тасвири бадеӣ мебошад. Дар осори бадеӣ калимаҳое истифода мешаванд, ки дар забони зиндаи гуфтугӯӣ кор фармуда намешаванд ва аз калимаҳои умумистеъмолӣ ҳам фарқ карда меистанд.

Маро ба тасаллӣ мегӯянд: «Поёни шаби сияҳ сафед аст» (29).

Дар ин ҷо ба маънои «ҳар дардERO дармоне ҳаст ва мо набояд аз зиндагӣ дилсард гардем, чунки ҳама мушкilotи мо рӯзе паси сар хоҳад шуд», омадааст.

Сухани ширин морро аз хона мебарорад, на ёрро (44).

Маълум аст, ки сухани хубу ширин ба ҳамагон ба писанд аст, аммо морро аз хонааш берун намекунад ва ин ба хотири пуробурангии ин зарбулмасал ба мисол оварда шудааст. Киноя аз он аст, ки мо бояд хушсухану хушмуомила бошем ва дар ин сурат мо метавонем мақбули хосу ом гардем.

Банда баумед, шайтон ноумед аст (110).

Дар ин мақоли халқӣ омадааст, ки мо дар зиндагӣ набояд ноумеду дилшикаста гардем, зеро ҳамаи мушкilot роҳи ҳалли худро дорад. Аз ин рӯ, мо аз даргоҳи Худованди бузург ноумед нагардем.

«Рӯзгор оинаро муҳтоҷи хокистар кунад» (30).

Баъзан вақт мо дар зиндагӣ кореро мекунем, ки ба мо писанд нест ва мо аз ноилҷӯӣ онро анҷом медиҳем. Дар ин ҷо киноя аз оинаи худӣ шахсеро дар назар дорад, ки бо дили нохоҳам ба коре даст мезанад.

Кӯр як бор асояиро гӯм мекунад, ошиқ сад бор (35).

Мо, вақте ки дар зиндагӣ аз ягон чиз шикаст меҳӯрем, он барои мо дарси ибрат мегардад ва мекӯшем, то хатои худро дубора такрор накунем.

Маъшуқони ман ҳама осмонӣ буданд, аз ин ру, бо мани заминӣ насохтанд ва гуфтанд: «Кабӯтар бо кабӯтар, боз бо боз» (25).

Ҳар шахс дар ҳаёти худ бояд дар канори нафаре бошад, ки барояш ҳамдарду дармонаш бошад ва дар пастиву баландиҳои зиндагӣ дастгираш бошад.

Бештари зарбулмасалу мақолҳои дар асар омада, маъруфу машҳур мебошанд. Онҳо ба маъноӣ маҷозӣ ё кинояомез омада, шахсро ба фикр кардан водор мекунанд. Дар онҳо панду андарзҳо аз ҳаёти воқеии инсон омадаанд, ки барои мисол оварда мешавад. Агар ба маъноӣ умумии зарбулмасалу мақолҳои овардашуда таваҷҷуҳ намоем, мебинем, ки адиб аз овардани онҳо хонандаро бештар ба таҳаммулпазирӣ, ноумед набудан аз раҳмати Худо, ба халқ неки кардан раҳнамун месозад.

Аз таҳлилу баррасии «Чилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим ба чунин хулоса омадем, ки калимаҳои сермаъно дар асар чунон моҳирона ба кор рафтаанд, ки адиб бештар ба бузургии маъно таваҷҷуҳ намуда, хонандаро водор менамояд, ки ба маъноӣ маҷозии вожа диққат диҳад.

Муродифот дар ин асар хусусияти назаррас доранд. Онҳо оммафаҳм, хушоҳанг ва барои ҷаззобу дилнишинии сухан басо бамаврид ва моҳирона истифода шудаанд. Аксари муродифоти асар тоҷикӣ ва оммафаҳм буда, дар забони адабии имрӯз фаровон мушоҳида мешаванд. Нависанда дар истифодаи муродифот мекӯшад, ки вожаҳои ба кор бурдааш аз ҷиҳати услуб, оҳанг ва маъно ба хонанда писанд ояд. Гарчанде омонимҳо дар асар кам ба назар расанд ҳам, адиб онҳоро моҳирона ба кор бурдааст. Ҳунар ва истеъдоди адиб дар истифодаи воҳидҳои фразеологӣ бо тобишҳои маъноӣ нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад. Зарбулмасалу мақолҳо, ки «намаки нутқи инсон» мебошанд, дар асар фаровонанд. Ин фаровонӣ аз парвози баланди эҷодии адиб дарак медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдуқодириков, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А.Абдуқодириков. – Душанбе: Ирфон, 1988.- С.152.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1.–Душанбе: Маориф, 1982. - 462с.
3. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском языке: автореф. док. фил. наук / Б.Камолиддинов.– Душанбе, 1988.-46 с.
4. Камолиддинов, Б. Сухандонон сухан санҷида гӯянд/ Б.Камолиддинов / Б.Камолиддинова. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 276 с.
5. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Маъсумӣ. - Душанбе: Пайванд, 2011. - 392с.
6. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 2003. – 234 с.
7. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ.Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
8. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 162 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. –М.: СЭ, 1969.
10. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М.Фозилов. Ҷ.1.-Душанбе: Ирфон, 1963.
11. Ширинбонуи, Исматуллоҳ. Дафтарӣ ишқ (Баъзе хусусиятҳои лексикӣ-семантикии ғазалиёти Камоли Хуҷандӣ).–Душанбе: Ирфон, 2007. -144с.
12. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айни / Х.Ҳусейнов. - Душанбе, 1973. - 140 с.
13. Раҳим, А. Чилваи як нола / А.Раҳим. – Душанбе: Салим, 1998. – 116 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИИ «ЈИЛВАИ ЯК НОЛА»-И АБДУЛҚОДИРИ РАҲИМ

Дар мақола баъзе хусусиятҳои луғавии «Јилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, сермаъноӣ (полисемия), муродифот (синоним), мутақод (антоним), ҳамовоз (омоним), воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол. Маълум аст, ки сермаъноии луғавӣ яке аз масъалаҳои марказӣ дар ин қисми забон ба шумор меравад ва нависанда дар асар аз он ба таври васеъ қор фармудааст. Муродифот дар асари нависанда хусусияти назаррас доранд. Онҳо оммафаҳм, ҳушӯанг ва барои ҷаззобу дилнишинии суҳан басо бамаврид ва моҳирона истифода шудаанд. Бештари антонимҳои асар истифодагардида тоҷикӣ ва оммафаҳм буда, дар забони адабии имрӯз фаровон мушӯҳида мешаванд. Омонимҳое, ки дар асар ба назар расиданд, агар якеаш ба ягон ҳисси нутқ тааллуқ дошта бошад, дигари он бештар хусусияти маҷозиро ба худ касб намудааст.

Мусаллам аст, ки аз калимаҳои иқтибосӣ бештар иқтибосоти арабӣ ба назар мерасад. Аз калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ танҳо дар калимаҳои гуфтугӯии нутқи қаҳрамони асар истифода намудааст. Аксари калимаҳои русиву аврупоӣ ба нутқи шиғӯҳӣ ҳос мебошанд. Ҳамчунин, калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ вожаи тоҷикии ҳурро дар замони истиқлол пайдо намуданд.

Адиб дар асар аз зарбулмасалу мақолҳои ҳалқӣ фаровон истифода қардааст. Бештари зарбулмасалу мақолҳои дар асар омада, серистеъмол мебошанд. Бояд гуфт, ки зарбулмасалу мақолҳо ба маъноӣ маҷозӣ, ё кинояомез омада, шахсро ба фикр қардан водор мекунад.

Дар асар ибораҳои фразеологӣ ҳеле зиёд ба ҷашм мерасанд. Воҳидҳои фразеологӣ бештар ба муносибатҳои оилавӣ, ёру агёр ва ғайра ба қор рафтааст.

Ҳамин тавр, дар асари «Јилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим баъзе хусусиятҳои луғавие баррасӣ қардиданд, ки пурмазмун ва оммафаҳм буда, ҳонанда аз он як ҷаҳон таассуроти маънавӣ меғирад.

Калидвожаҳо: Абдулқодири Раҳим, забони тоҷикӣ, луғат, маъно, синоним, антоним, омоним, калима, иқтибос, зарбулмасал, воҳидҳои фразеологӣ.

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «ДЖИЛВАИ ЯК НОЛА» АБДУЛКАДИРА РАХИМА

В статье рассматриваются некоторые лексические особенности «Джилваи як нола» (Сияние одного рыдания) Абдулкадира Рахима. В частности, многозначность, синонимы, антонимы, омонимы, фразеологизмы и пословицы. Ясно, что лексическая двусмысленность - одна из центральных проблем в этой части языка, и автор много работал над этим в своей работе. Разговоры в творчестве писателя носят значительный характер. Они популярны, приятны и очень полезны для обаяния речи. Большинство антонимов, используемых в работе, таджикские, широко понятные и широко используются в современном литературном языке. Омонимы, которые появляются в произведении, если один из них относится к части речи, другой более образный.

Русские и европейские цитаты он использовал только в разговорной речи главного героя. Произносятся большинство русских и европейских слов. Русские и европейские цитаты также нашли свое таджикское происхождение во времена независимости.

В своем творчестве автор использует народные пословицы и поговорки. Большинство пословиц и поговорок в книге широко используются. Следует отметить, что пословицы и поговорки имеют переносное или ироническое значение и заставляют человека задуматься.

В произведении много фразеологизмов. Фразеологические единицы чаще всего используются для семейных отношений, помощи и так далее.

Так, в произведении Абдулкадира Рахима «Джилваи як нола» были учтены некоторые лексические особенности, которые являются значимыми и понятными, и читатель получает от этого духовное впечатление.

Ключевые слова: Абдулкадир Рахим, таджикский язык, словарь, значение, синоним, антоним, омоним, слово, цитата, пословица, фразеологизмы.

SOME LEXICAL FEATURES OF «JILVAI YAK NOLA» BY ABDULQADIR RAHIM

The article examines some of the lexical features of «Jilvai yak nola» («Radiant one weeping») by Abdulkadir Rahim. In particular, polysemy, synonyms, antonyms, homonyms, phraseological units and proverbs. It is clear that lexical ambiguity is one of the central problems in this part of the language, and the author has worked on this a lot in his work. Conversations in the writer's work are significant. They are popular, enjoyable, and very useful for enchanting speech. Most of the antonyms used in the work of Tajik, widely understood and widely used in today's literary language. Homonyms that appear in a work, if one of them refers to a part of speech, the other is more figurative.

He used Russian and European quotes only in the colloquial speech of the protagonist. Most Russian and European words are pronounced. Russian and European quotes also found their Tajik origins in the days of independence.

In his work, the author uses folk proverbs and sayings. Most of the proverbs and sayings in the book are widely used. It should be noted that proverbs and sayings have a figurative or ironic meaning and make a person to think.

There are many phraseological units in the work. Phraseological units are most often used for family relationships, help, and so on.

Thus, in the work of Abdulkadir Rahim «Jilvai yak nola», some lexical features were taken into account, which are significant and understandable, and the reader gets a spiritual impression of them.

Keywords: *Abdulqodir Rahim, Tajik language, dictionary, meaning, synonym, antonym, homonym, word, quote, proverb, phraseological units.*

Сведения об авторе: *Насруллоев М.Н.* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улу́гзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E.mail: n.muhammad@mail.ru. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Information about the author: *Nasrulloev M.N.* – Candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language of the Tajik Institute of languages after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E.mail: n.muhammad@mail.ru. Phone number: (+992)93-425-52-55.

БАРРАСИИ ЯК НАВЪИ ЗАРФҲОИ АДАДӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Чабборова Ш. С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

«Зарф нисбат ба ҳиссаҳои дигари нутқ дертар ва асосан дар заминаи онҳо ба вучуд омада, дар айнаи ҳол ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ бо роҳи воситаҳои гуногун инкишоф ёфта истодааст» [14, с. 9].

Як қатор зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, аз қабилӣ **дукаса, секаса, чоркаса, ...ду-ду, чор-чор, ду ба ду, чор ба чор** ва монанди инҳо бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ аз ҳисоби шумораҳо ба вучуд омадаанд, ки дар ҷумла бар шарҳи амали ҷумла ҳоли ҳамроҳиро ифода менамоянд. Забоншиносон оид ба ин гуна зарфҳо ақидаҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Чунончи, В.В. Виноградов аз ҳисоби шумораҳо ба вучуд омадани як қатор зарфҳоро қайд менамояд, ки **зарфҳои вдвоем (дукаса), втроем (секаса), вчетвером (чоркаса) впятером (панчкаса), вшестером (шашкаса)** ва монанди инҳо чун зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта дар ҳамин қаторанд. Ў зарфҳои зикршударо ба гурӯҳи зарфҳои шуморагӣ мансуб медонад, ки «аломати амали дар шумораҳо ифодашударо мефаҳмонанд» [1, с. 624- 625].

Аксари зарфшиносии рус онҳоро дар қатори зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта ба зарфҳои ҳамроҳӣ (социативные обстоятельства) дохил кардаанд. Ҳанӯз соли 1902 забоншиноси барҷастаи рус Д.Н. Овсянко- Куликовский дар асари худ «Синтаксис русского языка» оид ба роҳҳои ифодаи ҳол сухан ронда, дар қатори ҳелҳои ҳоли тарзи амал, сабаб ва мақсад ҳоли ҳамроҳӣ (обстоятельства социативные)-ро махсус қайд менамояд, ки зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта *вдвоем, втроем* ва монанди инҳо дар ҳамин қаторанд. Ў дар қатори дигар мисолҳо мисоли зеринро меорад: «*Они сидели вдвоем,...*». Бояд таваққуф дод, ки калимаи **вдвоем (дукаса)** мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, бар шарҳи амали боло **сидели (менишастанд)** зарф мебошад.

Муҳаққиқ В.В.Виноградов дар ин бобат чунин менависад: «Намуди дигари зарфҳои шуморагӣ ба ҳелҳои зарфҳои предметӣ-ҳолӣ дохил мешаванд. Масалан, зарфҳои **впятером (панчкаса), вшестером (шашкаса)** ва монанди инҳо» [1, с. 302-303], «ки ба ин намудҳои асосии зарфҳои ҳолӣ баъзан забоншиносии рус гурӯҳҳои на он қадар калони зарфҳои **вдвоем (дукаса), втроем (секаса), вчетвером (чоркаса)** ва монанди инҳоро ба маънои «ҳамроҳӣ», «якҷоягӣ» ба онҳо ҳамроҳ менамоянд» [1, с. 313].

Ин нигоштаҳои муаллиф дар баррасии мавқеи зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта аҳамияти калони илмӣ доранд.

Академик А.А. Шахматов зарфҳои **вдвоем (дукаса), втроем (секаса), вчетвером (чоркаса)** ва монанди инҳоро ба гурӯҳи зарфҳои миқдорӣ дохил мекунад, ки «муносибатҳоро чун аломат ...муайян мекунад». Дар ҳақиқат, зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дар забони тоҷикӣ низ мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, бар шарҳи амал меоянд ва аломати амалро аз рӯи шумораи аниқ иштироккунандагони амал дар иҷрои амал муайян менамоянд.

Забоншиносии шинохтаи рус Е.М. Галкина-Федорук зарфҳои ҳамроҳӣ (наречия совместности)-ро ба қатори зарфҳои асосӣ дохил карда, чунин менависад: «Ба гурӯҳи зарфҳои муайянкунандагӣ, инчунин, зарфҳои ҳамроҳӣ низ тааллуқ доранд: **вдвоем (дукаса), рядом (пахлу ба пахлу), оптом яклухт (якҷоя), вкупе, гуртом (тӯда-тӯда), поочередно (пайиҳам), повзводно (гурӯҳ-гурӯҳ), по двое (дукаса)** ва ғайра. *Все тот путь, что мы прищли тогда втроем, изменился (Пауст).* (*Ҳамаи он роҳе, ки мо он вақт секаса омада будем, тағйир ёфтааст*)» [10, с. 386].

Қайд кардан ба маврид аст, ки зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дар забони русӣ дар шакли **вдвоем, втроем, вчетвером** ва ғайра ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил карда шудаанд. Муҳаққиқ В.М. Никитин дар як қатор мақолаҳои худ мавқеи грамматикӣ онҳоро муайян намуда, қайд мекунад, ки «онҳоро бо зарфҳои тарзи амал

омехта кардан мумкин нест, чунки онҳо тарзи амалро нишон намедиханд, балки ба муносибати байни шахсони амалкунанда ишора менамоянд» ва мисоли зеринро меорад: *Пошли втроем в театр (Секаса ба театр рафтем)* [8, с. 33-35].

Академик Б. Ниёзмухаммадов оид ба хусусиятҳои морфологии зарф сухан ронда, дар бобати бо роҳи калимасозӣ ба вучуд омадани як қатор зарфҳои забони тоҷикӣ маълумот медиҳад [9, 15-20].

Зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса...** ва монанди инҳо аз шумораҳои **ду, се, чор** ва ғайра ва нумеративи **кас** бо ёрии пасванди –а сохта шудаанд, қисми дигари онҳо аз такрори шумораҳо ба вучуд омадаанд, аз қабилӣ **ду-ду, чор-чор, панҷ-панҷ** ва монанди инҳо. Гурӯҳи дигари зарфҳои адабии мафҳуми ҳамроҳидоштаи **ду ба ду, чор ба чор** ва монанди инҳо аз такрори шумораҳо бо ёрии пешоянди **ба** ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, онҳоро аз рӯйи тарзи калимасозияшон ба се гурӯҳи ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳар кадом дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ хусусиятҳои хоси маъноӣ зоҳир менамоянд, инчунин, дорои хусусиятҳои умумии ин ифода мебошанд.

Бояд зикр кард, ки аз ин қатор зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса...** ва **ду ба ду, чор ба чор** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ серистеъмол мебошанд ва дар ифодаи ин маънӣ бар шарҳи феълҳои гуногун омада, дар иҷрои амал ҳамроҳӣ ва якҷоягии ашхоси гуногунро аз рӯйи шумораи аниқ бо тобиши махсус ифода менамоянд.

Мавқеи зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса...** дар забони тоҷикӣ аниқ карда нашудаанд. Дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» онҳо ба гурӯҳи зарфҳои миқдору дараҷа дохил карда шудаанд. Дар он қайд карда мешавад, ки «зарфҳои миқдору дараҷа баъзан дар шакли **дукаса ва секаса** меоянд» [5, с. 352] ва барои тасдиқи фикрҳои боло мисолҳои зерин оварда шудааст:

1. *Чавонон дар байни худ дукаса, секаса ва чоркаса гарав мебастанд* [12, с. 24];

2. *Кайвониҳо ҷуволҳоро дукасаву секаса шуда бардошта мебароварданд* [18, с. 231].

Бояд зикр намуд, ки дар ҷумлаи якум зарфҳои **дукаса, секаса ва чоркаса** миқдор ё дараҷаи иҷро шудани амали **гарав мебастанд**-ро не, балки **ду кас, се кас ва чоркас** якҷоя иштирок намуданро дар иҷрои амали **мазкур нишон медиҳанд** ва калимаҳои зикршуда муносибати ҳамроҳӣ ва ё якҷоягии иҷрокунандагони амалро ифода менамоянд. Пас, онҳо зарфи миқдору дараҷа не, балки зарфҳои мебошанд, ки муносибати ҳамроҳиро ифода менамоянд ва ҳамаи хусусиятҳои зарфҳои дигари ифодакунандаи муносибати ҳамроҳиро дороанд. Аз ин рӯ, метавонанд ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил шаванд.

Дар ҷумлаи дуюм муаллиф калимаҳои **дукасаву секаса**-ро зарфи миқдору дараҷа меномад. Бояд арз кард, ки **дукасаву секаса** дар ин ҷо умуман зарф нест, зеро онҳо ҷузъи таркиби синтаксисии **дукасаву секаса шуда** мебошанд, ки бо феъли ёридиҳандаи «шудан» дар шакли «шуда» феъли ҳолро ташкил кардаанд ва дар ҷумла муносибати ҳолшарҳкунандагиро ифода намуда, бар эзоҳи амалҳои **бардошта мебароварданд** омадааст ва иштироки ду ё се нафарро, ки якҷоя шуда, амалро иҷро кардаанд, нишон медиҳад.

Калимаҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо И. Исмоилов ба зарфҳои тарзи амал дохил намуда, чунин қайд мекунад: «Баъзе зарфҳои тарзи амал (аз қабилӣ **дукаса, секаса, якҷоя, коллективона...**) ҳамроҳӣ ва шарокати субъектҳоро дар иҷрои амал нишон медиҳанд» [7, с. 61]. Муаллиф онҳоро ба зергурӯҳи алоҳида ҷудо менамояд, ки ин аввалин иқдомест дар роҳи муайян ва эътироф намудани зарфҳои ҳамроҳӣ дар забони тоҷикӣ ва барои тасдиқи фикри худ мисоли зеринро меоварад, ки басо бачо ва бамавқеъ аст:

Ману модараму худаи секаса кор мекардему боз ишам сер карда наметавонистем [15, с. 27].

Қайд кардан бамаврид аст, ки зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дар забони русӣ дар шакли **вдвоем, втроем, вчетвером** ва ғайра ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил карда шудаанд. Муҳаққиқ В.М. Никитин дар як қатор асарҳои илмӣ худ мавқеи грамматикӣ онҳоро муайян намуда, қайд мекунад, ки «онҳоро бо зарфҳои тарзи амал омехта кардан мумкин нест, чунки онҳо тарзи амалро нишон намедиханд, балки ба

муносибати байни шахсони амалкунанда ишора менамоянд» ва мисоли зеринро меорад: Пошли *втроем в театр (Секаса ба театр рафтем)* [8, с. 33-35].

Зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, *маънои ду кас якҷоя, се кас якҷоя, чор кас якҷоя-ро* ифода мекунанд. Зарфҳои мазкур дар ҷумла вазифаи ҳолро анҷом дода, ширкати якҷояву баробари иҷрокунандагони амалро аз рӯи шумораи аниқ дар иҷрои амал ифода менамоянд:

1. Онҳо **дукаса** Сайфиддинро бардоштанд [15, с. 467];

2. Дохунда бо дастии худ ишора карда қарсақро ба зӯр хобонд ва **чоркаса** ба таронахонӣ даромаданд [11, с. 459].

Дар мисолҳои боло зарфҳои **дукаса ва чоркаса** мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, онро ифода менамоянд, ки дар иҷрои амали **бардоштанд** (ҷумлаи якум) **се кас**, дар иҷрои амали **ба таронахонӣ даромаданд** (ҷумлаи дуюм) **чор кас** якҷоя иштирок варзидаанд. Зарфҳои мазкур дар ҷумлаҳои боло вазифаи ҳолро адо карда, *муносибати байни ду ва чор нафар иҷрокунандагонро дар иҷрои амалҳои зикришуда ифода менамоянд.*

Зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дорои хусусиятҳои умумии дигар зарфҳои ҳамроҳӣ ва дигар воситаҳои ифодаи муносибати ҳамроҳӣ мебошад ва дар баъзе мавридҳо онҳоро иваз карда метавонанд. Ин зарфҳо чун дигар роҳи воситаҳои муносибати ҳамроҳӣ бар шарҳи амалҳои гуногун меоянд.

Калимаҳои мазкур бештар бар шарҳи амалҳои меоянд, ки бо феълҳои мондаи ҷамъ ифода шудаанд ва иштироки якҷояи ду ва зиёда иҷрокунандагони амалро аз рӯи шумораи аниқашон ифода мекунанд:

1. -Биед, ба хари ман **дукаса** савор шуда меравем, -гуфт Ҳанон... [17, с. 37];

2. Онҳо **дукаса** ба хондан медароянд [15, с. 185];

3. Ману модараму худаш **секаса** кор мекардему боз ишкам сер наметавонистем [16, с. 27];

4. Акнун савдоро карда шаваем, **дукаса** рафта, як косагӣ иҷро мекунам [17, с. 22].

Дар ҷумлаҳои боло **меравем, медароянд, кор мекардем, рафта** (дар шакли хабарии ноқис) феълҳои мондаи ҷамъ мебошанд, ки амали ҷумларо ифода карда, вазифаи хабарии ҷумлаҳоро ба уҳда гирифтаанд. Калимаҳои **дукаса** (ҷумлаи якум, дуюм, чорум) **ва секаса** (ҷумлаи сеюм) зарф буда, дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадаанд ва муносибати ҳамроҳии байни иҷрокунандагони амалро дар иҷрои амалҳои боло ифода менамоянд ва онҳоро аз ҷиҳати иштироки якҷояи шумораи аниқ ашхоси гуногун шарҳ медиҳанд.

Зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дар шарҳи феълҳои гузаранда низ серистеъмоланд:

1. Ҳоло ўро **дукаса** тасалло медоданд [16, с. 86];

2. Лекин онҳо **дукаса** калид ёфта, онҳоро кушоданд [16, с. 93].

Дар мисолҳои боло амали ҷумла бо феълҳои гузарандаи тасалло медоданд (ҷумлаи якум), кушоданд (ҷумлаи дуюм) ифода шудаанд ва зарфи ҳамроҳии **дукаса** дар назди ҳар уи ин феълҳо муносибати ҳамроҳии иҷрокунандагони амалро ифода намуда, онро нишон медиҳанд, ки онҳо ин амалҳоро **дукас**, яъне *ду кас якҷоя* шуда иҷро менамоянд.

Аз таҳлили маводи ҷамъшуда чунин бармеояд, ки зарфҳои **дукаса, сакаса, чоркаса** ва монанди онҳо мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар ҷумла муносибати ҳамроҳии ҳолшарҳкунандагиро ифода менамояд ва хусусиятҳои умумии ҳамаи зарфҳои ҳамроҳиро дар худ таҷассум менамоянд. Аз ин рӯ, мебошад онҳо дар қатори зарфҳои **ҳамроҳ, бо ҳам, якҷоя** ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил карда шаванд.

Зарфи **ҳамакаса** мисли зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** мафҳуми ҳамроҳӣ дорад. Зарфи мазкур дар ҷумла бар эзоҳи феълҳои гуногун омада, муносибати байни иҷрокунандагони амалро ифода менамояд ва иштироки пурраи ҳамаи ҳозиронро дар иҷрои амал нишон медиҳад. Фарқи зарфи **ҳамакаса** аз зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди инҳо дар он аст, ки зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** шумораи аниқ иштироккунандагони амалро ифода менамоянд, зарфи **ҳамакаса** иштироки якҷоя ва пурраи ҳамаи ҳозиронро дар иҷрои амал нишон медиҳад:

Ҳамакаса нигоҳубин кунем, писаратон, иншооллоҳ, сиҳат меёбад.

Зарфҳои **ду ба ду, чор ба чор** аз ҷиҳати сохт зарфи таркибӣ буда, мафҳуми ҳамроҳӣ доранд ва ба гурӯҳи зарфҳои ададӣ дохил мешаванд. Мебояд қайд кард, ки ин таркибҳои шаклан ба зарф монанд бошанд ҳам, аз рӯйи маъно ба таъбирҳои халқӣ – таркибҳои рехтаи фразеологӣ майл менамоянд ва маъноӣ **ду кас якҷоя, чор кас якҷоя**-ро дар бар мегиранд.

Таркибҳои мазкур дар ҷумла бар эзоҳи феълҳои гуногун меоянд, ки дар ҷумла вазифаи хабари ҷумларо адо меkunанд. Таркиби **ду ба ду** муносибати якҷояи ду нафар иҷрокунандагони амал ва таркиби **чор ба чор** муносибати якҷояи чор нафар иҷрокунандаи амалро дар иҷрои амал ифода намуда, бо зарфҳои ҳамроҳии дар боло номбаршуда муносибати синонимӣ пайдо менамоянд:

1. *Шабҳо то саҳар ду ба ду мешинанд, ғайр аз Дониёл каси дигареро ба суҳбати худ роҳ намедиханд* [11, с. 349];

2. *Дар хаймаи калон ҳокимҳо ду ба ду нишаста, сари гуфторро боз карданд* [13, с. 245].

Таркиби **ду ба ду** дар забони тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, ҳанӯз дар давраи миёнаи рушди забони тоҷикӣ дар истеъмол будааст. Забоншиноси зронӣ Хумоюн Фаррух ин хусусияти таркиби мазкурро нишон дода, қайд менамояд, ки «зарфҳои **яктана, яксара, якояк, як ба як, ду ба ду, панҷ- панҷ**» зарфҳои ададӣ мебошанд [14, с. 637].

Зарфҳои **ду ба ду, чор ба чор** дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ба зергурӯҳи зарфҳои тарзи амале дохил карда мешаванд, ки аз такрори шумораҳо ва пешоянди **ба** ташкил шудаанд» (5, 356) ва барои тасдиқи фикр мисоли зерин оварда шудааст:

Савдогарон саройҳои худҳошонро баства, ба рӯйи суфачаҳо ду ба ду, чор ба чор нишаста, дар бораи як кор пичирросзанон гап мезаданд (Айнӣ. Ғуломон) [5, с. 356].

Бояд таъкид дод, ки дар ин ҷумла таркибҳои **ду ба ду, чор ба чор** бар шарҳи амали **нишастанд** омадаанд. Зарфҳои мазкур маъноӣ ду бор ё чор бор иҷро шудани амали **нишаста, гап мезаданд**-ро не, балки маъноӣ **ду кас якҷоя, чор кас якҷоя нишаста, гап мезаданд**-ро ифода менамоянд. Инчунин таркибҳои **ду ба ду, чор ба чор** на тарзи иҷрои амал, балки шумораи ашхоси дар иҷрои амалҳои **нишаста, гап мезаданд** иштирокварзидаро ифода намуда, ҳамроҳӣ ва якҷоягии **ду ё чор нафарро дар иҷрои амалҳои нишаста, гап мезаданд** нишон медиҳанд.

Дар китоби мазкур зарфи **ду ба ду** дар қатори зарфҳои «**секаси, чоркилогӣ, кам-кам, дуто- дуто, якқадар** ва монанди инҳо зарфи миқдорӣ номида шудааст» [5, с. 180]. Бояд гуфт, ки зарфи **ду ба ду** аз ҷиҳати маънӣ дар ифодаи муносибатҳои ҳолшарҳкунандагӣ аз дигар зарфҳои дар боло зикршуда тамоман фарқ мекунад. Агар калимаҳои **кам-кам, чоркилогӣ, якқадар** миқдору дараҷаи иҷро шудани амалро ифода намоянд, таркиби **ду ба ду** иштироки фақат ду нафарро дар иҷрои амал нишон дода, муносибати якҷояи онҳоро мефаҳмонад, аз ин рӯ, зарфи ҳамроҳӣ буда, «муносибати байни ашхоси амалкунандаро нишон медиҳад» [8, с. 33-35].

Таркиби **ду ба ду** ҳамчун ҷузъи асосӣ метавонад калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораи зарфиро ташкил созад ва муносибати ҳамроҳиро дар қолаби ибора тарҳрезӣ намояд:

Арбоб бо зани худ ду ба ду аз ин аҳвол шиқоят карда нишаста буданд, ки ногоҳ дари сарой кӯфта шуд [11, с. 307].

Дар ин ҷумла **шиқоят карда нишаста буданд** хабар мебошад ва ибораи зарфии **бо зани худ ду ба ду** муносибати ҳамроҳиро ифода намуда, бар эзоҳи он омадааст. Дар ҷунин мавридҳо ибораи мазкур дар ифодаи ин маънӣ ҷойи худро бо зарфи **ҳамроҳ, якҷоя, бо ҳам** ва ибораҳои зарфӣ дар қолаби **бо...ҳамроҳ, бо...якҷоя** ва монанди инҳо иваз карда метавонад. Масалан, ин маънӣ метавонад бо қолабҳои **бо зани худ ҳамроҳ, бо зани худ якҷоя** тарҳрезӣ шавад.

Аз ин мебарояд, ки таркиби **ду ба ду** зарфи таркибӣ мебошад, ки таърихи қадима дорад. Зарфи мазкур мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар ҷумла барои ифодаи муносибати ҳамроҳӣ ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам ҳамчун ҷузъи ибораи зарфӣ истифода мешавад.

Аз таҳлили маводи ҷамъшуда чунин бармеояд, ки зарфҳои **дукаса, сакаса, чоркаса...**, **ду ба ду, чор ба чор** ва монанди онҳо мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар ҷумла муносибати ҳамроҳии ҳолшарҳкунандагиро ифода менамояд ва хусусиятҳои умумии ҳамаи зарфҳои ҳамроҳиро дар худ таҷассум менамоянд. Зарфҳои мазкур, ки аз ҳисоби шумораҳо бо роҳҳои гуногун сохта шудаанд ва дар забоншиносии тоҷикӣ рус бо номи «зарфҳои ададӣ» машхуранд, дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ мавқеи муҳим доранд. Аз ин рӯ, мебоянд онҳо дар қатори зарфҳои **ҳамроҳ, бо ҳам, якҷоя** ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил карда шаванд.

Адабиёт

1. Виноградов, В.В. Современный русский язык, вып.1. / В.В. Виноградов. – М., 1938.–160 с.
2. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷ 2. – Душанбе, 1986. – 372 с.
3. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷ. 3.- Душанбе, 1989. – 224 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). -Душанбе, 1970. – 267 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). – Душанбе, 1973. – 481 с.
6. Исмаилов, М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2. / М. Исмаилов. – Душанбе, 1986. – 128 с.
7. Исмаилов, И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик / И. Исмаилов.– Душанбе, 1971.-87 с.
8. Никитин, В.М. Морфология современного русского языка. Глагол и наречие / В.М. Никитин. – Рязань, 1961. – 126 с.
9. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Дар бораи зарф / Б. Ниёзмӯҳаммадов // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1969. – № 4. – С. 15-20.
10. Садриддин Айнӣ. Куллийт. Ҷ.3. – Душанбе, 1962. – 446 с.
11. Садриддин Айнӣ. Куллийт. Ҷ. 2. – Сталинобод, 1960. – 442 с.
12. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. Ҷ.4. – Сталинобод, 1954. – 425 с.
13. Сотим Улуғзода. Восеъ. – Душанбе, 1962. – 408 с.
14. Хумоюн Фаррух. Дастури ҷомеи забони форсӣ (ҳафт ҷилд дар як маҷалла). – Техрон, 1337 ҳиҷрӣ.
15. Ҷалол Иқромӣ. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. – Душанбе, 1988. – 424 с.
16. Ҷалол Иқромӣ. Тахти Воҷгон. – Душанбе, 1989. – 336 с.
17. Ҷалол Иқромӣ, Ҳабибулло Назаров. Саргузашти Сафармаҳсум. – Душанбе, 1971. – 223 с.
18. Ҷалол Иқромӣ. Духтари оташ. – Душанбе, 1986. – 423 с.

БАРАСИИ БАЪЗЕ ЗАРФҲОИ АДАДӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур оид ба як гурӯҳ зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта ба ҳиссаи менамояд, ки аз ҳисоби шумораҳо бо роҳҳои гуногун ба вуҷуд омада, дар забоншиносӣ бо номи «зарфҳои ададӣ», «зарфҳои шуморагӣ» машхуру маълум гардидаанд.

Зарфҳои адабии мафҳуми ҳамроҳидошта бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд. Зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса...** ва монанди онҳо аз шумораҳои **ду, се, чор** ва ғайра ба нумеративи **кас** бо ёрии пасванди –а сохта шудаанд, Зарфҳои мазкур мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, *маънои ду кас якҷоя, се кас якҷоя, чор кас якҷоя-ро* ифода намуда, дар ҷумла вазифаи ҳолро анҷом медиҳанд ва ширкати якҷояву баробари иҷрокунандагони амалро аз рӯи шумораи аниқ дар иҷрои амал ифода менамоянд.

Ба ақидаи муаллиф, зарфҳои адабии мафҳуми ҳамроҳидоштаи **ду ба ду, чор ба чор** ва монанди онҳо аз тақрори шумораҳо бо ёрии пешоянди **ба** ба вуҷуд омадаанд. Зарфҳои мазкур аз рӯи ифодаи маъно бо зарфҳои **дукаса, секаса, чоркаса** ва монанди онҳо дар як қатор меистанд ва ширкати якҷояи **ду** ва **ё** чор касро дар иҷрои амал ифода менамоянд.

Ҳар кадом дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ хусусиятҳои хоси маъноӣ зоҳир менамоянд, инчунин, дорои хусусиятҳои умумии ин ифода мебошанд ва метавонанд дар қатори дигар зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта дар як категорияи грамматикӣ ҷамъ оянд.

Калидвожаҳо: зарф, зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, калимасозӣ, шумора, маъно, ҳол, ҳоли ҳамроҳӣ, дукаса, секаса, чоркаса, ду ба ду, чор ба чор ва ғайра.

РАССМОТРЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ НАРЕЧИЙ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье речь идет о группе наречий со значением совместности, которые образуются разными способами от числительных, и известны в языкознании как числительные наречия.

Числительные наречия со значением совместности образуются разными способами словообразования. Например, числительные наречия, как **дукаса (вдвоем)**, **секаса (втроем)**, **чоркаса (вчетвером)**... образованы от числительных **два, три, четыре**, нумератива **лиц (кас)** и суффикса **-а**. Наречия **дукаса (вдвоем)**, **секаса (втроем)**, **чоркаса (вчетвером)** и т. п., имея значение совместности, выражают значение *два человека вместе, три человека вместе, четыре человека вместе*. Указанные наречия, выступая в предложении в роли обстоятельства, выражают паритетное и совместное участие в выполнении каких-либо действий точно определённого количества лиц.

По мнению автора, наречия **ду ба ду** (только вдвоем, друг с другом вдвоем), **чор ба чор** (только вчетвером, друг с другом вчетвером) образованы от повторяющихся числительных **два и четыре** и предлога **ба-бо** (с). Указанные наречия по смысловым оттенкам находясь на одной ступени с наречиями **дукаса (вдвоем)**, **секаса (втроем)**, **чоркаса (вчетвером)**, показывают совместное и полноправное участие в каком-либо действии двух или четверых лиц.

В статье говорится, что каждое из этих наречий имеет и отличительные особенности, заключающиеся в разных оттенках значения совместности при выражении отношения совместности, а также обладают общими особенностями наречий совместности, благодаря которым они могут объединиться в одной грамматической категории.

Ключевые слова: наречие, числительное, вдвоем, втроем, вчетвером, два, три, четыре, обстоятельство, совместности, отношение.

CONSIDERATION OF SOME NUMERICAL ADVERBS IN THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

In this article we are talking about some adverbs with the meaning of compatibility, which are formed in different ways by the division of numerals, and are known in linguistics by the name of numeral adverbs. For example, numerical adverbs, like “dukas” (two), “sekasa” (three), “chorkas” (four)... were formed from the numerals two, three, four, the numbering of persons (кас - kas) and the suffix -a. The adverbs “dukas” (together), “sekasa” (three), “chorkas” (four), etc., having the meaning of compatibility, express the meaning of two people together, three people together, four people together. These adverbs, acting as circumstances in the sentence, express the parity and joint participation in the performance of any actions of a precisely defined number of persons.

As the author points out, the adverbs “du ba du” (only two, with each other together), “chor ba chor” (only four, with each other four) are formed from the repeated numerals “two” and “four” and the preposition ba and bo. These adverbs, by semantic shades, being on the same level with the adverbs “dukas” (two), “sekasa” (three), “chorkas” (four), show joint and full participation in any action two or four persons.

The article says that each of these adverbs have distinctive features, consisting in different shades of the meaning of compatibility when expressing the relationship of compatibility, and also have common features of the adverbs of compatibility, thanks to which they can unite in one grammatical category.

Keywords: adverb, numeral, two, three, four, two, three, four, circumstance, compatibility, relation.

Сведения об авторе: Джабборовва Ш.С. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 917125555

Information about the author: Jabborova SH. S. - Candidate of Philology, associate Professor of the Department of the Tajik Language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: 917125555

ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ «БОИСТАН» В ИЗЪЯВИТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ MUST

Исмоилзода Э.С.

Таджикский национальный университет

Модальный глагол **боистан**, исторически подвергаясь изменениям, сохранил отдельные формы - *бояд* и *мебоист*, которые широко используются в таджикском литературном языке [3, с. 249]. В функциональном отношении модальный глагол **боистан** выступает в роли служебного глагола в глагольных конструкциях, а основное лексическое значение конструкции выражает основной глагол.

Синтаксически модальный глагол **боистан**, входя в состав сказуемого, образует сложное модальное сказуемое.

По своему семантическому значению он является многозначным глаголом, который выражает различные оттенки значения необходимости говорящего к совершению действия. Модальный глагол **боистан** в глагольных конструкциях не выступает как глагол модификатор, т.е. он не является показателем ни времени, ни действия, ни состояния. Грамматическим центром в конструкциях с модальным глаголом **боистан** является основной глагол, который употребляется в соответствующей форме в зависимости от времени, лица, числа и залога. Различные оттенки значения модального глагола **боистан** ассоциируются с грамматическими формами глаголов, сочетавшихся с ним.

В английском языке из группы глаголов, имеющих модальное значение, которые выражают необходимость, первым следует назвать модальный глагол **must**, что является первым аналогом модального глагола **боистан**.

В функциональном отношении модальный глагол **must** так же является служебным, поскольку основное значение выражается основным глаголом, а он выражает лишь отношения необходимости к совершению действия основного глагола [8, 329-232]. В сочетаниях основной глагол располагается после модального глагола **must** в форме инфинитива без частицы **to**.

Модальные глаголы **боистан** и **must** по грамматическим формам ограничены, поэтому и являются дефектными.

Из значений, выражаемых модальными глаголами **боистан** и **must**, необходимость - их общее значение, но в разных условиях контекста могут усилиться и другие их оттенки, такие как долженствование, обязательность, неизбежность, предположение, запрет, совет.

Модальный глагол **боистан** не имеет неличных форм глагола [11, с. 60]: причастия прошедшего времени, причастия настоящего времени, кроме инфинитива, который служит только для начальной формы словаря [2, с. 324]. В современном таджикском языке в глагольных конструкциях эта форма не употребляется.

Сходство модального глагола **боистан** заключается в том, что в английском языке модальный глагол **must** также называют дефектным глаголом. Его дефектность определяется отсутствием неспрягаемых форм глагола, т. е. он не имеет ни форму инфинитива, ни Participle I (причастие настоящего времени) и ни форму Participle II (причастие прошедшего времени) [13, с. 138].

Отсутствие неличных форм у модального глагола **must** надлежит, с одной стороны, считать следствием его дальнейшего исторического развития со времен древнего языка, которое привело к утрате имевшихся неличных форм вместе с утратой первоначальных, более конкретных значений и, с другой стороны, закономерной особенностью модальных глаголов в языке [7, с. 28-40].

Спрягаемые формы модальных глаголов **боистан** и **must**

Модальный глагол **боистан** ограничен грамматическими формами. Об определении грамматических форм модальных глаголов Ф. Х. Носирова пишет: "...они могут принимать

морфемы всех времен, наклонений, лица и числа” [10, с. 19]. Однако модальный глагол **боистан** противоречит этому определению, поскольку грамматическим центром конструкции с модальным глаголом **боистан** является основной глагол. Грамматические формы модального глагола **боистан** отражены в двух наклонениях – изъявительном и условно-сослагательном.

Модальный глагол **must** отличается от модального глагола **боистан** тем, что в глагольных сочетаниях берет на себя грамматические функции конструкции, т. е. является глаголом модификатором и глагольные конструкции с модальным глаголом **must** представлены только Indicative Mood в английском языке.

Модальный глагол **боистан** употребляется только в прошедшем и прошедшем длительном времени изъявительного наклонения в 3 л. ед. ч. Прошедшее длительное время основного глагола в конструкции с модальным глаголом **боистан** относительно грамматической характеристики делится на две формы, которые отличаются друг от друга грамматическими свойствами:

1. Модальный глагол боистан в сочетании с прошедшим длительным временем основного глагола. В данных конструкциях модальный глагол **боистан** употребляется в препозиции к основному глаголу в неопределенной форме, т. е. в неизменяемой форме - *бояд*-, а основной глагол спрягается в прошедшем длительном времени: *бояд + ме+ Vosнов.прош.вр.основного глагола+ ам (-й, -ад, -ем, -ед, -анд)=бояд мехондам*.

2. Модальный глагол боистан в форме прошедшего длительного времени. Форма прошедшего длительного времени модального глагола **боистан** образуется при помощи префикса *ме-*, основы прошедшего времени: *ме+боист=мебоист* [3, с. 304], но данная форма не совсем является предикативной формой, поскольку в нем нет определенного обращения к лицу, т.е. отсутствуют личные глагольные окончания. Следовательно, форма *мебоист* также является неизменяемой формой прошедшего длительного времени. Однако предикативность глагольных конструкций с модальным глаголом **боистан** отражается в основном глаголе, который употребляется в соответствующей форме лица и числа в прошедшем длительном времени: *мебоист + ме+ Vosнов.прош.вр.основного глагола+ ам (-й, -ад, -ем, -ед, -анд)=мебоист мехондам*.

Обе конструкции по своему лексическому значению выражают необходимость совершения действия в прошедшем времени. В этом значении они имеют следующие оттенки значения:

а) Целесообразность действия. Действие совершилось не в пользу субъекта, но говорящий считает, что его целесообразно и уместно было бы совершить. Например:

Бояд ба шиками худ корд мезадй (1, 136) [=лекин корд назадй]. (You must stick a knife into your stomach).

Дигар шахсро аз рӯйи қоида мебоист правления колхоз ҷазо меодод, зеро ходими давлатӣ набуд (9, 259)[=лекин ҷазо надод]. (Other man must have been punished with a rule of collective farm's administration, because he was not a statesman).

Ҳавли хоҳари вай дар Бозори ҷўб буд, ки ҳоло мебоист вай ба тарафи роғт, ба сӯи дарвозаи Самарқанд мерафт (6, 86)[=лекин нарафт]. (His sister's home was at stick bazaar that he must go to the strait, to the gates of Samarqand).

Здесь вырисовываются грамматические синонимы, которые даны в фигурных скобках [=]

Данное значение в английском языке обычно выражают другие синонимичные модальные глаголы, такие как **to have** и **to be** в прошедшем времени, но так как правила согласования времен не распространяются на модальный глагол **must**, то данное значение может выражать конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола, употребленной только в контексте прошедшего времени. Например:

Harry watched him flick through the textbook, to the very back chapter, which he **must know** they hadn't covered (23, 128). (Гаррї ба ӯ нигариста китобро то боби охири варақ зад, ӯ бояд онро медонист, чунки онро онҳо пинҳон накардаанд).

She was glad to know that Kitty was coming back to England and of course she **must come and stay** with her father and mother till her child was born (21,256). (Ӯ аз фаҳмидани он, ки Киттї ба Англия баргашта истодааст, хурсанд буд ва, албатта, вай бояд омада бо падару модараш то таваллуд шудани тифлаи меистод).

Значение целесообразности действия также может выражаться конструкцией с модальным глаголом **must** в сочетании с Perfect Infinitive основного глагола. Данное сочетание выражает отношение необходимости совершения действия, относящегося к прошедшему времени. Например:

When she left his office that afternoon, he **must have hoped** with all his heart that he would never set eyes on her (20, 235). (Вақте ки вай ҳамон рӯз утоқи кориашро тарк кард, ӯ мебоист бо тамоми дил умедвор мешуд, ки дигар ӯро нахоҳад دید).

Black **must have found** a way to fight them (23,140). (Блек бояд роҳи мубориза бар зидди онҳоро меёфт).

б) Неизбежность совершения действия, обусловленная объективными причинами. Действие, которое совершилось независимо от желания говорящего в силу каких-то условий, которые могут быть указаны или не указаны в предложении.

Қамар ҳам мебоист ба чапу рост мекалавид, то ки ҷуссаи ҷонвар, ба истилоҳи операторон, аз кадр берун наравад (9,29). (Qamar must shake to the right and left in order to keep his huge body by the sayings of operators not comes out of picture area).

Духтарчаи кенҷаи онҳоро Иброҳимҷон мебоист ба мактаб месунорид (9,40). (Ibrohimjon must enter their little daughter to school).

Носир Аббос мебоист ба онҳо гуноҳашонро хулоса карда, эълон менамуд (9,102). (Nosir Abbos must draw them a conclusion to declare).

Ман тарсида будам, ки агар Муҳиддин Болои Рӯдро надонад, бояд барои ҳалвохарӣ худам мерафтам (1,414). (I have been afraid if Muhidin would not know Boloi Rud, then I must go myself for buying halva).

В английском языке соответственно этому значению модального глагола **боистан** выступает конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола, употребляемой только в контексте прошедшего времени.

She **must talk** it over with her mother (20, 43). (Ӯ мебоист бо модараш инро муҳокима мекард).

I **must ask** you to excuse me for keeping you waiting (20, 145). (Ман бояд барои интизор шуданатон аз шумо узр мекурсидам).

в) Предположение с большей степенью уверенности – когда предполагаемое действие предшествует высказыванию, в то время как само предположение выражено прошедшим временем [3, с. 104].

Тўйи калон мебоист дар Бухоро, дар ҳавли калони гузари Арабон будагӣ, мешуд (6,106). (A big marriage must have been at Bukhara in the big yard of Arabon).

Аз рўйи нақшаи киностудия Иброҳимҷон мебоист аз ҳаёти ҷангалбоне, аз парвариши ҳайвоноти ваҳшӣ филм мебардошт (9,188). (According to plan of film studio Ibrohimjon must have made a movie about life of forest rangers, about keeping wild animals).

Писари хурдӣ синфи ҳаштумро бояд хатм мекард (6,160). (My younger son must have passed the eighth form).

... Аз дарвозаи анборе мебоист автомобили боркаш мебаромад (9,226). (...From the gate of depository must have come out the lorry).

Значение предположения с большей степенью уверенности, относящего к прошедшему времени в английском языке, отражается в конструкции с модальным глаголом **must** в сочетании с Perfect Infinitive. Например:

*If you knew my dad, you **must've known** Sirius Black as well (23,179). (Агар надарампо медонистӣ, ту Сириуси Сиёхро ҳам мебоист хуб медонистӣ).*

*It **must have seemed** an age to him before she answered (20, 87). (Дар назараи бояд вақт хеле зиёд менамуд, то ки ӯ ҷавоб диҳад).*

*It **must have been** one of the servants (20,32). (Бояд яке аз хизматгортон мебуд).*

Другие грамматические характеристики глагольных конструкций с модальными глаголами **боистан** и **must** проявляются в следующем:

Категория лица и числа

Параллельность грамматической особенности модальных глаголов **боистан** и **must** заключается в неимении глагольной категории лица и числа, т. е. они не спрягаются в глагольных сочетаниях, но их выполняемые грамматические функции отличаются тем, что модальный глагол **боистан** в глагольных конструкциях не выполняет роль глагола модификатора, как модальный глагол **must**, являющийся грамматическим центром в сочетаниях. Выражение лица и числа в глагольных конструкциях с модальным глаголом **боистан** происходит флективным образом, личными глагольными окончаниями - **ам, -ӯ, -ад, -ем, -ед, -анд** в основном глаголе, а в глагольных конструкциях с модальным глаголом **must** она выражается личными местоимениями, сопутствующими глаголу.

Ҳоло боз ҳафтае бояд ором бихобад (9, 49). (He must calmly lie one more week).

Мо бояд ба кори истеҳсолот ёрӣ расонем (5, 14). (We must help in work of production).

*I ran upstairs to fetch Auntie, because I knew at once that **something must be** terribly wrong (21,119). (Ман аз наси холаам бо зинаҳо ба боло давидам, барои он ки ман медонистам, ки ягон вақт бояд чизи нохуби даҳшатноке рух диҳад).*

*When she told me to dress again, I felt as a dam **must feel** when it's holding back an entire river (21,109). (Лаҳзае, ки ӯ ба ман боз либос “пӯш гуфт”, ман худро мисли обанборе, ки бояд худро дар дарёи пуре, ки дар худ дорад, ҳис мекунад, ҳис мекардам).*

Исходя из этих свойств, предикативная конструкция выглядит так:

Предикативная конструкция модального глагола боистан

бояд, мебоист + V в соответствующей форме времени + личные глагольные окончания

Предикативная конструкция модального глагола must

Личные местоимения + must + V в соответствующей форме инфинитива

Сочетание модального глагола **боистан** в форме **бояд** с формой усеченного инфинитива основного глагола представляют безличную глагольную конструкцию. Грамматическая особенность безличных глагольных конструкций является неопределенность по отношению к предикативным категориям системы глагола в таджикском языке, т. е. в них неопределенны ни категория наклонения, ни времени и ни категория лица и числа. Лексическое значение данных конструкций модального глагола также выражает оттенки значения внутренней осознанной необходимости к содержанию предложения.

Ба вай ёрӣ бояд кард, ба худ қарор дод Иброҳимҷон (6, 251). (He must be helped, Ibrohimjon decided for himself).

Бояд иқдор кард, ки аз ҳар сеи онҳо рафиқаи бузургдилтар, накукортар ва баоқубаттар аст (6,260). (It must be decided that from three of them his friend is more magnanimous, more virtuous and more perspective).

Лекин гуфтаанд, ки илочи воқеаро қабл аз вуқӯъ бояд дид (9,259). (But it is said that the incident must been thought before the action).

Отличительная особенность безличных глагольных конструкций в английском языке заключается в том, что невозможно анализировать только сочетание модальных глаголов, поскольку принадлежность этих конструкций зависят от сопутствующих местоимений [4, 134-140].

Соответствие безличной конструкции модального глагола **боистан** является сочетание подлежащего в форме безличного местоимения **it** с глагольной конструкцией, состоящей из модального глагола **must** и инфинитива основного глагола в страдательном или в действительном залоге: **must + be + V Perf**. А.И. Смирницкий выделяет местоимения *it*, как безличное подлежащее, которое не обозначает никакого реального субъекта (см.:8,182). Например:

But it must have been a really powerful wizard, to drive all those Dementors away (22,297). (Ин ҷодугари хеле боқувват бояд буд, ки ҳамаи Демонторҳоро бадарга карда тавонад).

It's strange, it must be like loving a phantom or a dream (21,188). (Ин ғайриоддист, бояд мисли дустдории ҳаёлот ва ё орзуҳо буд).

Предложение с модальным глаголом **must** без подлежащего соответствует безличной конструкции с модальным глаголом **боистан**.

Must be born this way (18,232). (Бояд бо ин роҳ тавлид шуд).

Место употребления модальных глаголов относительно к основному глаголу

Место модального глагола **боистан** к основному глаголу довольно разнообразно, т. е. его место не фиксировано. Он может располагаться в начале предложения отдельно от основного глагола, который стоит в конце. Следует отметить, что функционально с примыкающим глаголом он образует модальное составное сказуемое и если модальный глагол **боистан** употреблен в отдаленности от основного глагола, то его роль в предложении не меняется, он считается частью модального составного сказуемого. Он также сохраняет свое модальное значение. Например:

Чаро ӯ бояд ҳамеша мисли роҳбалади сайёҳон аз гирду неши ин чойхона бошитоб дартоз бигзарад? (6,179). (Why must he always past in a hurry like a guide of tourists in front of chaikhana?).

Бояд ба кӯча барояд (6,177). (He must go out to the street).

Он также может располагаться в середине предложения отдельно от основного глагола, который стоит в конце:

Меғуфт, ки аввал бояд Иброҳимҷон биравад (6,246). (She said that first Igrohimjon must go).

Пас, агар ӯро маҷбур кунанд, ноилоҷ бояд корро қабул кунад (6,339). (So if you are compelled, you must forcedly get this work).

Они также стоят в препозиции к основному глаголу в предложении. Бояд может располагаться и между именным составным глаголом:

Милитсия бо ҳар фалокат бояд давида ояд (6,218). (Police must come running to each incident).

Лекин модоме ки фалокат неш омаду инсон ба чанги дард афтод, чӣ бояд кард? (6, 248). (What must we do when an accident comes and man is in trouble?).

Отличительная особенность проявляется в том, что место модального глагола **must** фиксировано в глагольных конструкциях. В утвердительных предложениях он стоит в препозиции к основному глаголу, а в вопросительных в начале предложения:

You must give me time to think (20,31). (Ту бояд ба ман барои фикр кардан вақт диҳӣ).

I must see you at once (20,5). (Ман бояд фавран шуморо бинам).

Why must you always ask stupid questions? (18,95). (Барои чӣ ту ҳама вақт бояд саволҳои бемантиқ диҳӣ?).

Must you stay? (20,119). (Ту бояд истӣ?).

Must you be so crude? (19,12). (Ту нахонд, ки бояд чунин ҷаллод бошӣ?).

Таким образом, глагольные конструкции с модальными глаголами **боистан** и **must** синтаксически являются сложными модальными сказуемыми, морфологически – дефектными, функционально – служебными, в сочетаниях с глаголами они не спрягаются по лицам и числам, они употребляются в препозиции к основному глаголу, но модальный глагол **боистан** может стоять отдаленно от основного глагола, отрицательные и вопросительные формы являются привилегией для модального глагола **must** относительно их грамматических свойств; они не имеют неличных глагольных форм.

Литература

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 6. Ёддоштҳо. Қисми 1 ва 2 / С. Айнӣ– Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962. – 414 с.
2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450 с.
3. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 462.
4. Зверева, Е. А. Модальные глаголы в английском языке / Е.А. Зверева, О.Н. Трубецкая. – Л.: Наука, 1967. – 240 с.
5. Икромӣ, Ҷ. Ҳикоя ва очеркҳо / Ҷ. Икромӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 272 с.
6. Икромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
7. Ионина, А. А., Саакян А. С. Английская грамматика. Теория и практика / А.А. Ионина, А.С. Саакян. – М.: Проспект, 2008. – 213 с.
8. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израйлов. – М.: ЮНВЕС, 2003. – 718 с.
9. Муҳаммадиев, Ф. Куллиёт. Ҷилди 3. Роман ва қисса / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384 с.
10. Носирова, Ф. Х. Компоненты функционально-семантического поля модальности в таджикском и английском языках: автореф. канд. дис. ... фил. наук / Ф.Х. Носирова. – Душанбе, 2002. – 25 с.
11. Розенфельд, А.З. Глагол. Выпуск 4. / А.З. Розенфельд.– Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1954. – 80 с.
12. Смирницкий, А. И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 440 с.
13. Смирницкий, А. И. Ахманова О. С. Очерки по сопоставительной грамматике русского и английского языков / А.И. Смирницкий, О.С. Ахманова. – М.: Высш. школа, 1975. – 378 с.
14. Собир, А.М. Сравнительно-сопоставительная типология синтаксиса и структуры простого предложения в разносистемных языках (на материале таджикского и английского языков). Монография / А.М. Собир. – Душанбе, 2000. – 252 с.
15. Таджиев, Д.Т. Причастия в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1954. – 55 с.
16. Шабанова, Т.Д. Методы исследования семантико-синтаксической структуры предложения английского языка / Т.Д. Шабанова. – Уфа: БГПИ, 1983. – 111 с.
17. Шахобова, М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М.Б. Шахобова. – Душанбе: Дониш, 1985. – 252 с.
18. Amy Tan. The Joy Luck Club / Amy Tan. – New York: IVY Books, 1990. – 339 p.
19. Arthur Golden. Memoirs of A Geisha / Arthur Golden. – Washington: Vintage Books, 2005. – 504 p.
20. Ian Fleming. The Man with the Golden Gun / Ian Fleming. – London: Penguin Books Ltd., 2006. – 192 p.
21. Maugham W. S. The Painted Veil / W. S. Maugham. – М.: Мангера, 2004. – 272 p.
22. Michael Crichton. Disclosure / Michael Crichton. – New York: Ballantine Publishing Group, 1994. – 512 p.
23. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling.– London: Bloomsbury, 1999. – 318 p.

ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ *БОИСТАН* В ИЗЪЯВИТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ *MUST*

Данная статья посвящена исследованию лексико-грамматических особенностей модального глагола **must** в английском языке и их соответствия с модальным глаголом **боистан**. В английском языке из группы глаголов, имеющих модальное значение необходимости, также является модальный глагол **must**, который является аналогом модального глагола **боистан** в таджикском языке. Синтаксически **боистан** и **must**, входя в состав сказуемого, образуют сложное модальное сказуемое.

По своему семантическому значению они являются многозначными глаголами, которые выражают различные оттенки значения необходимости говорящего к совершению действия.

По мнению автора статьи, из значений, выражаемых модальными глаголами **боистан** и **must**, необходимость - их общее значение, но в разных условиях контекста могут усиливаться и другие их оттенки, такие как долженствование, обязательность, неизбежность, предположение, запрет, совет.

Автор считает, что модальные глаголы **боистан** и **must** по грамматическим формам ограничены, поэтому и являются дефектными. В таджикском языке глагольные конструкции модального глагола **боистан** выражаются временными формами основного глагола.

Отмечается, что модальный глагол **боистан** не имеет неличных форм глагола: причастия прошедшего времени, причастия настоящего времени, кроме инфинитива, который служит только для начальной формы словаря. В современном таджикском языке в глагольных конструкциях эта форма не употребляется.

Сходство модального глагола **боистан** заключается в том, что в английском языке модальный глагол **must** также называют дефектным глаголом. Его дефектность определяется отсутствием неспрягаемых форм глагола, т. е. он не имеет ни форму инфинитива, ни Participle I, ни форму Participle II.

В функциональном отношении модальный глагол **must** так же является служебным, поскольку основное значение выражается основным глаголом, а он выражает лишь отношения необходимости к совершению действия основного глагола.

Ключевые слова: грамматика, парадигма, время, значение, семантика, необходимость, глагольная конструкция, наклонение, основной глагол, сказуемое, изъявительное, неличные формы глагола, личные формы глагола, отношения, модальный глагол, вопросительная форма, отрицательная форма, спряжение.

ШАКЛҲОИ ЗАМОНИИ ҚОЛАБҲОИ ФЕЪЛИ БО ФЕЪЛИ МОДАЛИИ *БОИСТАН* ДАР СИҒАИ ХАБАРӢ ВА МУВОФИҚАТИ ОН БО ФЕЪЛИ МОДАЛИИ *MUST*

Мақолаи мазкур ба омӯзиши хусусиятҳои лексико-грамматикӣи қолабҳои феъли бо феъли модалии **боистан** дар сиғаи хабарӣ ва мувофиқати он бо феъли модалии **must** бахшида шудааст. Феъли модалии **must** ифодакунандаи зарурият буда, ба воситаи **боистан** ба забони тоҷикӣ ифода меёбанд. Синтаксикӣи **боистан** ва **must** ба таркиби хабар шомил буда, хабари мураккаб месозад.

Моҳияти семантикӣи онҳо дар сермаъноӣ зохир мешавад, ки маъноҳои гуногуни заруриятро инъикос менамоянд.

Аз маъноҳое, ки бо феълҳои модалии **боистан** ва **must** ифода шудаанд, зарурат маънои умумӣи онҳост, аммо дар шароити мухталифи контекст сояҳои дигари онҳо низ метавонанд афзоиш ёбанд, ба монанди вазифа, уҳдадорӣ, ногузирӣ, тахмин, мамнӯъ, маслиҳат.

Ба андешаи муаллифи мақола, феълҳои модалии **боистан** ва **must** дар шаклҳои грамматикӣ маҳдуд ҳастанд ва аз ин рӯ ноқисанд. Дар забони тоҷикӣ сохторҳои феъли модалии **боистан** бо шаклҳои замони феъли асосӣ ифода карда мешаванд.

Муаллиф зикр намудааст, ки феъли модалии **боистан** шаклҳои шахсии феъл надорад: сифати феъли забони ҳозира, сифати феъли забони гузашта, ба истиснои шакли масдарӣ,

ки танҳо барои шакли аввали луғат хизмат мекунад. Дар забони муосири тоҷик ин шакл истифода намешавад.

Монандии феъли модалии **боистан** дар он аст, ки дар забони англисӣ феъли модалии **must** феъли ноқис низ номида шавад. Норасоии он бо набудани шаклҳои тасрифии феъл зоҳир мегардад, яъне он на шакли масдарӣ, на шакли Participle I ва на шакли Participle II дорад.

Феълҳои модалии **боистан** ва **must** вазифаи ёридиҳандаро иҷро мекунанд, зеро маънои асосӣ ба воситаи феъли мазмунӣ ифода меёбад.

Калидвожаҳо: грамматика, парадигма, замон, маъно, семантика, заририят, қолаби феълӣ, сига, феъли асосӣ, хабарӣ, шаклҳои тасрифии феъл, шаклҳои нотасрифии феъл, муносибат, феъли модалӣ, шакли саволӣ, шакли инкорӣ, тасриф.

TENSE-FORM OF VERBAL CONSTRUCTION WITH MODAL VERBS «BOISTAN» IN INDICATIVE MOOD AND ITS CONFORMITY WITH THE MODAL VERB «MUST»

This article is devoted to the study of the lexical-grammatical features of the modal verbs **boistan** and **its** conformity with the modal verb **must**.

In English, the modal verb **must** is from the group of verbs with modal meaning that express necessity, which considers analogous to the modal verb **boistan**. Syntactically **boistan** and **must**, as part of the predicate, form a complex modal predicate.

According to their semantic meaning they are a multi-valued verb that expresses various shades of the meaning to perform an action.

Of the meanings expressed by the modal verbs **boistan** and **must**, necessity is their general meaning, but in different conditions of the context, their other shades can also increase, such as duty, obligation, inevitability, assumption, prohibition, advice.

The modal verbs **boistan** and **must** are limited in grammatical forms, and therefore are defective. In the Tajik language, the verb constructions of the modal verb **boistan** are expressed by the tense forms of the main verb.

The modal verb **boistan** does not have nonpersonal forms of the verb: the past participle, the present participle, except the infinitive, which serves only for the initial form of the dictionary. In modern Tajik language, this form is not used in verb constructions.

The similarity of the modal verb **boistan** lies in the fact that in English the modal verb **must** is also called a defective verb. Its defectiveness is determined by the absence of nonpersonal forms of the verb, that is, it has neither the infinitive form, nor Participle I, nor the Participle II forms.

Functionally, the modal verbs **boistan** and **must** are also auxiliary, that the main meaning is expressed by the main verb and it expresses only the relationship of necessity to the main verb action.

Keywords: grammar, paradigm, time, meaning, semantics, necessity, verb construction, moods, main verb, predicate, indicative, impersonal forms of a verb, personal forms of a verb, relations, modal verb, interrogative form, negative form, conjugation.

Сведения об авторе: Исмоилзода Эраджи Содик – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общеуниверситетского английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992)918 31 03 88, E-mail: erix-is@mail.ru

Information about the author: Ismolizoda Eraji Sodiq - Candidate of Philology, associate Professor, the head of the department of all-university English of Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, ph.: (+992) 918 31 03 88, E-mail: erix-is@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ ВА МАӢНОИВУ УСЛУБИИ ЭВФЕМИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СИФАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Абдулҳақов С. А., Наврузшоев Б. Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиш ва аз худ намудани хусусиятҳои луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ ва фардии воҳидҳои фразеологизмҳо имкон медиҳад, ки нутқи адабӣ фаҳмову нишонрас, нарму ғўшнавоз ва ифоданок садо диҳад. Воситаҳои луғавии эвфемистӣ ба сифати воситаҳои услубии баён ва нутқ дар бехтару самимитар намудани муносибату муоширати аъзои ҷомеа дар гузаштаю имрӯз саҳми ҷашмрас доранд.

Яке аз онҳо воситаҳои эвфоникӣ (юнонӣ Euphonia - хуб, гуворо ва садо, таносуби хушоҳангии забон) - калимаҳо, интиҳоби хуби садоҳо, пайдарпайии ҷамоҳангии садонокҳо ва ҳамсадоҳо, интиҳоб, ташкили овозҳо дар нутқи шоирона, эҷоди таъсири муайяни бадеӣ) дар ВФС-и муқоисанашаванда дар сохтори пайвасткунандагӣ истифода бурда намешавад.

Агар ассонанс (қофияи нопуррае, ки аз овозҳои садонок иборат аст, такрори ҳамон садонокҳо дар гуфтор вазифаҳои муайянро иҷро мекунад) дар воҳиди фразеологӣ **high and mighty** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: баланд ва бузург; маъноаш: **жавобаландона, мағрурона** ба назар гирифта нашавад, он гоҳ аллитератсия (услуби шеърнависӣ, ки барои афзудани таъсири сухан калимаҳоро интиҳоб мекунад, ки дар онҳо овозҳои ҳамсадо такрор шаванд, мисол: симинзақано, симтано) дар фразеологизмҳои **penny plain and twopence coloured** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: пеннии равшан ва ду пеннии рангкардашуда; маъноаш: **(беъътиной) арзон ва намунавӣ; penny wise and pound foolish** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: пеннии оқил ва фунти нодон; маъноаш: **сарфакор дар кам будан ва талафкор дар бисёр будан** ва **spick and span** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: латиноамерикой ва вачаб/масофа; маъноаш: **бокаруфар, босалиқа, базед, наппа-нав, оҳарӣ, оҳараш нарехта** ба назар гирифта намешавад.

- The girl sneered. 'Oh, him! He was a - braggin. **High and mighty**' [9, с. 55]. ~ Кист, ӯ? Бале, ӯ танҳо худситой карда истодааст. Фикр мекуни, ки биниашро бастааст! – Духтарак **мағрурона** табассум кард.
- I said, 'Bertha is unduly economical at times. She's **penny-wise and pound-foolish**.' [9, с. 55]. ~ Ман гуфтам, ки "Берта баъзан бениҳоят сарфа мекунад. Аммо чӣ рӯй медиҳад? **Дар кам будан сарфа мекунад, аммо дар бисёр будан талафкорӣ мекунад**".
- Don't be absurd, Dursley... You can't expect a fellow to look very **sick and span** after two days on this island [11, с. 105] ~ Дерсли, аҳмақӣ наkun... Магар шумо интизор шуда наметавонед, ки дар инсон намуди **бокаруфар** баъди ду рӯзи дар ин ҷазира зистан нигоҳ дошта шавад.

Дар муқоисаи сифатӣ воситаҳои эвфоникӣ истифода шуда, ба сарбастагии маъноӣ ва сохтории чунин ибораҳо мусоидат мекунад. Дар байни муқоисаи сифатӣ бисёри ҷамоҳангҳо аллитератсионӣ шудаанд, илова бар ин, шояд такрори як овоза, ду овоза ва сеовоза шудаанд.

Аллитератсия дар фразеологияи англис ва махсусан дар муқоиса/ташбеҳ ва зарбулмасалҳо васеъ ва ҷаматарафа паҳн шудаанд. Аънаи истифодабарии ҷамоҳангии аллитератсионӣ аз шеърҳои аллитератсионӣ манша мегиранд, оне ки дар назми эпикӣ қадимаи англис, дар "Беовульф" навишта шудаанд.

• **Аллитератсия** - ин такрори симметрии садоҳои якхела ё ба ҳам монанд дар ибтидо ё мобайни калимаҳо ҳамчун дастгоҳи услубӣ ё ҳамчун таркиби сохтори устувори калимаҳо мебошад. Компонентҳои воҳидҳои фразеологӣ англис бо такрори ҳамон садоҳои ҳамсадо дар мавқеи аввал тавсиф мешаванд: буфони марди нобино -табассум; тасаллии махлуқот - молҳои заминӣ; ҳолати замин - ҳолати корҳо; сиёсати сӯзанзанӣ - сиёсати сӯзанзанӣ; курку ва пар - ҳайвони мӯйдор ва парранда; Чек ва Гилл - як бача ва духтар.

Такроршавии як овоз намуди васеъ паҳншудаи аллитератсия дар байни муқоисаи сифатӣ ҳисобида мешавад. Мисол: **(as) blind as a bat (as a beetle, as a brickbat)** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли кӯршабпарак (гамбуск, нонхӯрак, шикастапораҳои хишт) кӯр; маънояш: **хирачашм, нимкӯр, очизчашм, шабкӯр**; **(as) pleased as Punch** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли пунш (нӯшокии спиртдор, ки аз шароб бо оби чӯш, шарбати лимӯ ва ғ. омехта тайёр карда мешавад) хурсанд; маънояш: **хеле хурсанд, аз таҳти дил хурсанд**; **(as) slow as a snail (as a tortoise)** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли тукумшулук, (сангпушт) хело сустҳаракат; маънояш: **хеле суст, охиста, сустҳаракат** (ба зӯр ҳаракат кардан, кашола шуда рафтан, мисли сангпушт ҳаракат кардан); **(as) thick as thieves** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли дуздҳо ғафс/равғанӣ; маънояш: **заҳт иттифок, дӯст, дӯстони ҷонӣ** ва ғ.

- Look at Mrs. Penterland, smiling at nothing. The point is, of course, she's obviously **as blind as a bat** and won't wear specs. [11, с. 144] ~ Хубаш ба хонум Пентерленд нигаред, ба чӣ хандида истоданаш маълум нест. Сираш дар он аст, ки ӯ **мисли кӯрмуш кӯр** аст, аммо айнак монданро намехоҳад.
- 'When Sissy got into the school here,' he pursued, 'he father was **as pleased as Punch**.' [9, с. 66] ~ Ӯ давом дод: "Вақте ки Сисси ба мактаби ҳамин ҷо афтид/даромад, падари ӯ **хеле хурсанд** шуд".
- 'You're **as slow as a tortoise**, and more thick-headed than a rhinoceros,' returned his obliging client with an impatient gesture. [9, с. 47] ~ Мизочи азили мистер Брасс дандон нишон дода, тоқат накарда, даст афшонда, гуфт: "Шумо **мисли сангпушт сустҳаракатед**, аммо заифиро аз каркадан ҳам мегузаронед".
- I said to her last night - where's Annie Frost now you used to be so friendly with? 'Catch me going with Annie Frost!' Just like that. And it doesn't seem a minute since they were **as thick as thieves** [11, с. 95]. ~ Шаби гузашта ман ба Эднӣ гуфтам, ки "Ҳа, чӣ ин маълум нест, ки ту бо Эннӣ Фрост ҷунон дӯст будӣ?" - "Ана, боз меҳезам ва меғӯям, ки ман бо Эннӣ Фрост дӯстам!" Дирӯз **ҷунон дӯст** менамудед, ки аз ҳам ҷудо шудан наметавонистед.

Намудҳои дигари аллитератсия кам ба назар мерасанд.

Такроршавии ду овоза дар муқоисаҳои навбатӣ ба назар мерасанд: **(as) flat as a flounder (as a pancake)** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли камбала (навъи моҳии баҳр), чалпак/қуймоқ паҳн; маънояш: **комилан паҳн, мисли чалпак/қуймоқ, тахта паҳн, ҳамвор, суфта, силик** (аллитератсия); **(as) fit as a fiddle** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли скрипка мувофиқ; маънояш: **солим, дар ҳолати хуб, комилан солим, бардам** (аллитератсия ва ассонанс).

- The sea was **as flat as a pancake** and the sun was heavy and hot [12, с. 96] ~ Баҳр **мисли оина ҳамвор**, офтоб гармӣ тоқатфарсо буд.
- 'Have you had any news of your horse this morning?' 'Yes, he's **fit as a fiddle**.' [9, с. 47] ~ Ин субҳ ягон маълумот дар бораи аспҳоятон гирифтед? - Бале, ӯ **дар ҳолати хуб** аст.
- **Ассонанс** - такроршавии мутаносиби садонокҳои якнавохт ва монанд дар аввал ё мобайни калима ва инчунин, дар таркиби ибораҳои устувор ҳамчун қабулқунандаи услуби истифодашаванда мебошад.

Намунаи аллитератсия ва ассонанс метавонад муқоисаи **(as) hungry as a hunter** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли шикорчӣ гурусна; маънояш: **гурусна, мисли гург гурусна** бошад.

Ah, there you are, Con. I was beginning to wonder what had happened to you. I'm **as hungry as a hunter** [10, с. 88] ~ Оҳ, он ҷо туй, Кон. Ман боз нороҳат карданро сар кардам, ба ту ягон чӣ нашудааст. Ман **сахт гуруснаам**.

Дар муқоисаи сифатӣ баъзе ҳолатҳои ассонансии бе аллитератсия воমেҳӯрад. Мисол: **(as) cold as a stone** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли санг сард/хунук; маънояш: **сард, хунук, мисли ях сард**; **(as) flat as a pancake** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли чалпак/қуймоқ паҳн; маънояш: **комилан паҳн, мисли чалпак/қуймоқ, тахта паҳн, ҳамвор, суфта, силик**; **(as) mad as a hatter** ~ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли телпақдӯз (ё мисли

заргӯши моҳи март) барин девона; маънояш: **девона, чиннӣ, бадқахр, хашмгин, дарғазаб, пурғазаб, оташин; (as) red as a cherry** ~ тарчумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли олуча сурх; маънояш: **сурх, лолагун, сурхрухсор; (as) swift as the wind (as thought)** ~ тарчумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли бод (хаёл) тез; маънояш: **тез, зуд, ғавқуллода, таъҷилӣ, бо суръати баланд.**

- ... I grew by degrees **cold as a stone**, and then my courage sank [12, с. 156] ~ Ман оҳиста-оҳиста ҳамаам тамом шуд (**хело хунук хӯрдм**) ва часорат аз ман рӯй гардонд.
- The sea was **as flat as a pancake** and the sun was heavy and hot [10, с. 87] ~ Баҳр **мисли оина ҳамвор**, офтоб гарми тоқатфарсо буд.
- Gerry. If ever that young man rings up again rid of him at all costs. He's **mad as a hatter**. [11, с. 35]. ~ Гэрри. Агар ин ҷавон бори дигар занг занад, ба ҳар арзише, ки меҳодад розӣ шав — **ӯ девона аст.**
- Today you see them bouncing, бухом, **and red as cherries**. [9, с. 174] ~ Ҳоло шумо онҳоро солим, пурра, **сурхрухсор** мебинед.
- ... and being a nimble fellow, at one spring he vaulted over the side of the cart **swift as thought** [12, с. 25] ~ ... ҷавони чобук, Нед Перкс **бо суръати баланд** аз болои ароба ҷаҳида гузашт.

Қофия танҳо дар як муқоисаи сифатии **(as) snug as a bug in a rug** ~ тарчумаи ҳарф ба ҳарфаш: мисли кана бароҳат дар қолин; маънояш: (гуфт.) **хеле хуб муҷахҳазонидашуда, хеле бароҳат; ever spare ever bare** ~ тарчумаи ҳарф ба ҳарфаш: ҳамеша нокифоя/кам, ҳамеша ҳоли маънояш: **бегуру бекафан** вомехӯрад.

They have a damned expensive shelter in their garden, and that's where they will be, **snug as bugs in a rug** [10, с. 88]. ~ Онҳо дар боғ паногоҳи бисёр гарон аз бомба доранд. Он ҷо барои онҳо **хеле бароҳат** мебошад.

Аз таҳлилу баррасии мавзуи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аксари эвфемизмҳое, ки аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд, на он қадар тарҷумаи комил доранд. Ба мо маълум аст, ки қисми зиёди эвфемизмҳо, калимаҳои кӯчагӣ ва лаҳҷавӣ ба ҳисоб мераванд. Дар асл, баъзан мардум ба ҷойи истифода бурдани калимаҳои нарму хушнавоз, калимаҳои қабеху дағал ва нофорамро истифода мебаранд.

Адабиёт

1. Акбаров, А.А. Табу и эвфемизмы в таджикском языке / А.А. Акбаров. – Худжанд, 2011.
2. Ғафуров, Р. Дар бораи яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забони адабии тоҷик / Р. Ғафуров // Мактаби советӣ. – 1978. – №6.
3. Маҷидов, Ҳ. Санъати нигориш ва интиҳоби калима / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – 2002. – №1-2. – С. 33-36.
4. Ҳакимова, М.М. Лексико-сравнительный анализ эвфемизмов в таджикском и английском языках: дис. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук. / М.М. Ҳакимова. – Душанбе, 2016 – 169 с.
5. Mgr. Kristýna Šebková // Thesis- Euphemisms. - Brno-2012, 42 pages.
6. Nesfield G.G. Outline of English Grammar. Rev. Ed. - L.: Macmillan and Co. Limited, 1961. - 239 p.
7. Lawrence D.H. «Unmentionables and other Euphemisms». - London, 1973.
8. Leech G.N., Svartvik L.A. Communicative Grammar of English. - M.: Prosveshcheniye, 1983. - 304 p.
9. Dickens Ch. 'Hard Times'. - M.: АЙРИС-пресс, 2009. - 172 p.
10. Gardner E. S. 'Gold Comes in Bricks'. - M.: АЙРИС-пресс, 2001. - 176 p.
11. Priestley J. B. 'Faraway'. - M.: «АЙРИС-пресс». 2001. - 176 p.
12. Steinbeck John 'The Grapes of Wrath' - M.: АЙРИС-пресс, 2001. - 176 p.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ ВА МАӢНОИВУ УСЛУБИИ ЭВФЕМИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СИФАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Мақола ба масъалаи хусусиятҳои луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ ва эвфемизмҳои фразеологии сифатӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст.

Муаллифон қайд мекунанд, ки таҳқиқи хусусиятҳои луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ аини замон муҳҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамчунин, муаллифон қайд мекунанд, ки аз таҳлили лексикӣ-маъноии ЭФС бармеояд, ки барои расидан ба маънои асосии воҳидҳои фразеологӣ, дар ҳар ду забон аналогӣ ин воҳидҳо вучуд дошта, дар натиҷаи таҳлили дурусти луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ метавон ба натиҷаи дуруст ноил шуд, ки ин барои пешрафти илми забон низ зарур мебошад.

Яке аз онҳо воситаҳои эвфоникӣ (юнонӣ Euphonia - хуб, гуворо ва садо, таносуби хушоҳангии забон) - калимаҳо, интиҳоби хуби садоҳо, пайдарпайии ҳамоҳангии садонокҳо ва ҳамсадоҳо, интиҳоб, ташкили овозҳо дар нутқи шоирона, эҷоди таъсири муайяни бадеӣ дар ВФС-и муқоисанашаванда дар сохтори пайвасткунандагӣ истифода бурда намешавад.

Аз таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур муаллифон ба чунин хулоса омадаанд: аксари эвфемизмҳои, ки аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд, на он қадар тарҷумайи комил доранд. Қисми зиёди эвфемизмҳо, калимаҳои кӯчагӣ ва лаҳҷавӣ ба ҳисоб мераванд. Дар асл, баъзан мардум ба ҷойи истифода бурдани калимаҳои нарму хушнавоз, калимаҳои қабеху дағал ва нофорамо истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологии сифатӣ, хусусиятҳои луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ ва фардӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ, ибораҳои синтаксисӣ, забонҳои генетикӣ, сохтори фразеологии забонҳо.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АТРИБУТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭВФЕМИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена вопросам лексико-семантических и стилистических особенностей, стилистических атрибутивных фразеологических эвфемизмов в английском и таджикском языках.

Авторы отмечают, что анализ лексико-семантических, стилистических особенностей АФЭ в настоящее время актуален, Авторы также отмечают, что лексико-семантический анализ АФЭ показывает, что для достижения основного значения фразеологизмов существуют аналоги этих единиц в обоих языках, и в результате правильного лексико-семантического анализа могут быть выявлены стилистические нюансы, что в целом также необходимо для развития лингвистики.

Одно из них - благозвучные средства (греч. Euphonia - хороший, приятный и звуковой, соотношение приятности языка) - слова, удачный выбор звуков, последовательность гласных и согласных, выбор, организация голосов в поэтической речи, создающий определенный художественный эффект не используется в соединительной конструкции.

Исходя из анализа данной темы можно прийти к выводу, что большинство эвфемизмов, переведённых с одного языка на другой, не имеют полного перевода. Фактически, иногда, люди используют вульгарные, пошлые и непристойные выражения вместо мягких слов.

Ключевые слова: атрибутивные фразеологические единицы, лексико-семантические особенности, стилистические и индивидуальные оттенки, сравнительное исследование, синтаксические выражения, генетические языки, фразеологическая структура языков.

LEXICO-SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF ATTRIBUTIVE PHRASEOLOGICAL EUPHEMISMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the issues of lexical-semantic and stylistic features, stylistic attributive phraseological euphemisms in the English and Tajik languages. The author well notes that the analysis of the lexical-semantic stylistic features of the AFE is currently relevant.

The author also notes that the lexical-semantic analysis of the AFE shows that in order to achieve the basic meaning of phraseological units there are analogs of these units in both languages, and as a result of the correct lexical-semantic analysis can reveal stylistic nuances. Achieved General is also necessary for the development of linguistics.

One of them is euphonic means (Greek Euphonia - good, pleasant and sound, the ratio of the pleasantness of the language) - words, a good choice of sounds, a sequence of vowels and consonants, a choice, the organization of voices in poetic speech, creating a certain artistic effect) incomparable is not used in connecting structure.

An analysis of this topic leads to the conclusion that most of the euphemisms that are translated from one language to another are not fully translated.

Most of the euphemisms are street and dialect words. In fact, most people use vulgar, vulgar, and obscene language instead of soft words.

Keywords: *attributive phraseological units, lexical and semantic features, stylistic and individual shades, comparative studies, syntactic expressions, genetic languages, phraseological composition of languages.*

Сведения об авторах: *Наврузшоев Бахридин Хушхолович* - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992). 933988045. E-mail:-bakhakhush@mail.ru.

Абдулхаков С. А - доктор PhD кафедры английского языка и сравнительной типологии факультета языков Азии и Европы ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992). 935696966. E-mail:-saidshoa@inbox.ru.

Information about the authors: *Navruzshoev Bakhridin Khushkholovich.* - Candidate of Philological sciences, associated Professor of the department of English language and comparative typology of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). 933988045. E-mail:-bakhakhush@mail.ru.

Abdulhakov S. A - doctor PhD, Department of English Language and comparative typology of the faculty of Asian and European Languages of the Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). 935696966. E-mail:-saidshoa@inbox.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ВИДОВ ГЛАГОЛА В РУССКОМ
ЯЗЫКЕ

Давлатов М.И.

Дангаринский государственный университет

Многие вопросы, связанные с категорией вида и с ее изучением в высшем учебном заведении, до сих пор недостаточно исследованы.

К числу спорных вопросов, имеющих важное значение для преподавания, относится и вопрос о том, какой формой глагола целесообразно пользоваться при первоначальном ознакомлении с совершенным и несовершенным видами глагола.

Из временных форм глагола для первоначального сопоставления совершенного и несовершенного видов может быть взято только прошедшее время: настоящее время отпадает, так как оно возможно лишь у несовершенного вида, а пользоваться будущим временем неудобно в качестве исходного вследствие наличия двух форм будущего времени и совпадения одной из них (будущего простого) с настоящим временем [6, с. 95].

В практике вузовского преподавания видов прошедшее время действительно чаще всего используется в качестве отправной формы: студентов в большинстве случаев знакомят с понятиями о совершенном и несовершенном видах на сопоставлениях типа: *решил - решал, написал - писал*.

Однако некоторые методисты для первоначальных сопоставлений рекомендуют отказаться от прошедшего времени и основываться на инфинитиве. Этим методистов привлекает то, что в инфинитиве видовые значения не совмещаются с временными, выступают «в чистом виде», а поэтому они наиболее доступны для восприятия студентов. Отсюда кажется очевидным, что при сопоставлении глаголов типа *решить - решать, написать - писать* виды различаются студентами гораздо легче, чем при сопоставлениях типа *решил - решал, написал - писал* [10, с. 32].

Вопрос о том, какая именно форма, прошедшее ли время или инфинитив, должна быть отправной при изучении видов в высшем учебном заведении, может получить достаточно обоснованное решение только в том случае, если мы будем располагать вполне убедительными, объективными данными, характеризующими какую относительную трудность каждая из глагольных форм представляет для студентов.

Наиболее надежен в этом отношении материал ошибок, допускаемых студентами при определении видов. В полной мере учесть все возможные ошибки такого рода можно только в результате специально организованной и достаточно широко поставленной экспериментальной работы. Этим путем и пришлось воспользоваться. Содержанию и результатам экспериментальной проверки рассматриваемого вопроса посвящена в основном настоящая статья.

Для осуществления эксперимента был составлен специальный текст из разрозненных, не связанных между собой по смыслу предложений. Такой характер текста был выбран по следующим соображениям: а) он менее сложен по своему содержанию; б) облегчает охват всех нужных глагольных форм; в) позволяет изменять расположение отдельных предложений, что важно для чистоты эксперимента.

В составленном таким образом тексте нашли себе место глаголы в форме всех времен и наклонений; были включены парные глаголы совершенного и несовершенного вида, различавшиеся суффиксами (*решать- решить*), приставками (*делать - сделать*), различными основами (*ловить - поймать*).

В текст были введены и парные предложения, различающиеся только тем, что в одном варианте при глаголе есть частица **НЕ**, а в другом варианте ее нет (например: *Трудную задачу мы решили самостоятельно. - Трудную задачу мы не решили самостоятельно*). Это было сделано, чтобы выяснить, в какой мере частица **НЕ** влияет на трудность определения вида.

Экспериментальный текст был разработан в двух вариантах, чтобы студенты могли работать над разными вариантами. Одни и те же предложения во втором варианте расположены в обратном порядке по сравнению с первым вариантом. Это вызвано необходимостью уравнивать условия эксперимента (в последних предложениях студенты хуже определяют вид глагола, так как к концу работы устают). Кроме того, выполнение студентами задания по разным вариантам обеспечивало большую самостоятельность работы, ограничивая возможность списывания и подсказок.

Приведем для образца часть экспериментального текста:

В этом году земледельцы засеют пшеницы больше, чем в прошлом году. Мальчик упал бы, если бы его не поддержали. Будем делать эту работу коллективно, и тогда мы сделаем её быстрее. Нам нужно решить эту задачу. Трудную задачу мы решили самостоятельно и т.д.

Работа проводилась на протяжении нескольких лет частично на аудиторных занятиях, частично и в ходе дополнительных занятий по русскому языку на неязыковых факультетах Дангаринского государственного университета. Всего в эксперименте было охвачено 782 студента. Каждый студент получал экземпляр текста, в котором он должен был обозначить вид глаголов, надписывая над ними сверху букву **н** или **с**. Студенты предупреждались, что предложение они должны сначала внимательно прочитать про себя и только потом находить в нем глагол и определять его вид. На выполнение всей работы отводилось 35 минут. Первоначальная обработка материалов заключалась в подсчете ошибок при определении вида каждого глагола. Отсутствие ответа расценивалось как половина ошибки.

Дальнейшая обработка сводилась к вычислению среднего количества ошибок по следующим глагольным формам: настоящее, прошедшее, будущее простое и будущее сложное время, повелительное и условное наклонения, неопределенная форма. В экспериментальном экземпляре было по несколько глаголов на каждую из перечисленных категорий.

Следующая таблица, составленная в результате окончательной обработки всего экспериментального материала, показывает процентное отношение ошибок при определении вида у каждой глагольной формы.

Таблица 1.

№	Форма глагола	процентное соотношение ошибок
1.	повелительное наклонение	37,8
2.	условное (условное (сослагательное)) наклонение	35,7
3.	неопределенная форма	32,9
4.	настоящее время	29,4
5.	будущее простое	27,3
6.	прошедшее время	23,4
7.	будущее сложное	13,5

Как видно из таблицы, трудность определения видов у различных глагольных форм для студентов далеко не одинакова. Наиболее трудными для определения вида оказываются повелительное и условное (сослагательное) наклонения, а также неопределенная форма. Среднее по трудности место занимают настоящее время и будущее простое. Самыми легкими являются будущее сложное и прошедшее время.

Трудность определения вида глагола в форме повелительного и условного (сослагательного) наклонения можно объяснить тем, что при определении видов у этих форм студентам приходится разграничивать три различные глагольные категории: вид, время и наклонение. Повелительное наклонение студенты часто принимают за будущее простое, а значение условного (сослагательного) наклонения принимают за значение несовершенного вида [9, с. 66].

Ответы отдельных студентов при определении видов в обычной обстановке, на занятии русского языка или в ходе дополнительных занятий с неуспевающими (помимо подсчета ошибок, мы принимали во внимание и беседы с студентами) помогают осмыслить эти данные.

Приведем ответ одного студента при определении вида у глагола *упал бы* в предложении *Раненый солдат упал бы, если бы его не поддержали*: «Упал бы - вид несовершенный. Ведь солдат не упал, действие незаконченное».

Определение вида у глаголов в форме повелительного и условного (сослагательного) наклонений осложняется для студентов еще и тем, что оба эти наклонения изучаются в вузе значительно позднее, чем изъявительное наклонение. Повторению же видов при изучении повелительного и условного (сослагательного) наклонений обычно должного внимания не уделяется.

Будущее сложное, хотя и наиболее легкое само по себе, в качестве отправной формы при знакомстве с видами теряет свои преимущества; его невозможно рассматривать вне соотношения с будущим простым, а будущее простое представляет, как видно из приведенных выше данных, гораздо большие трудности, вызываемые совпадением этой формы с настоящим временем.

Таким образом, практическое значение имеет только сравнение трудности инфинитива и прошедшего времени. На практике в качестве исходной формы пользуются только одной из них.

Как видно из наших данных, инфинитив оказывается для студентов значительно более трудной формой, чем прошедшее время: инфинитив дал 32,9% ошибок, а прошедшее время — только 23,4%.

Это подтверждают и наши беседы со студентами. Студенту Назарову Ахмаду было дано такое предложение: *Нам нужно выстроить новую школу*. Определяя вид глагола выстроить, студент говорит: «Выстроить — это несовершенный вид, потому что школу еще не выстроили, ее еще нужно выстроить, ее еще будут строить». Студенту дается другое предложение: *Рабочие выстроили хорошую школу*. Студент отвечает: «*Выстроили* — это совершенный вид, действие уже закончено, школа готова, а несовершенный вид был бы, если бы строили».

При разборе предложения *Брат перестал купаться в реке* студент Толибов Назар ответил: «*Купаться* - совершенный вид, потому что брат больше не купается, он перестал купаться».

Студентка Раззакова Амина отвечает так: «Какого вида глагол *запеть*, не понимаю. Не знаю, как определить. В прошедшем времени умею определять (она повторила несколько раз глагол), а здесь — не знаю. *Запеть* - не знаю, не знаю. Легче всего по прошедшему времени».

Таким образом, все говорит о том, что узнавать вид глагола гораздо легче в прошедшем времени, чем в инфинитиве.

Установление вида в неопределенной форме осложняется в первую очередь тем, что она наиболее абстрактна по своему значению.

Кроме того, неопределенная форма синтаксически менее самостоятельна: она нередко входит в составное сказуемое и, как показывает ответ студента Д., ее разбор может подменяться разбором того глагола, от которого она зависит (в сочетании *перестал купаться* студент ошибочно устанавливает несовершенный вид глагола *купаться*, незаметно для себя переключаясь на анализ глагола *перестал*) [6, с. 78].

Основная же трудность заключается в том, что инфинитив не обозначает времени. Некоторые методисты видят преимущество инфинитива в качестве исходной формы при знакомстве с видами именно в том, что он свободен от временных значений. Это, по их мнению, и создает условия, исключаящие смешение вида и времени. На самом же деле, как видно из ответа студента Н., инфинитив не исключает такого смешения: вид здесь может быть смешан

с будущим сложным, и вследствие этого совершенный вид может быть принят за несовершенный.

Сравнительная легкость определения вида при формах прошедшего времени объясняется именно тем, что они позволяют сопоставить глаголы разных видов, но одного и того же времени (*делал - сделал, решал - решил*): такое сопоставление помогает разграничивать вид и время [9, с. 56]. Вместе с тем оно предупреждает самую обычную ошибку - смешение прошедшего времени с совершенным видом: для ограждения от опасности смешения совершенного вида с прошедшим временем лучше не заслонять эту опасность, а указывать на нее. Сопоставление глаголов разного вида на формах прошедшего времени облегчается еще и тем, что прошедшее время узнается студентами не только по значению, но и по наличию суффикса -Л.

Поэтому нет ничего удивительного, что студентке Р. определить вид по прошедшему времени было гораздо легче, чем по инфинитиву.

Все это и приводит к окончательному выводу: для распознавания видов форма прошедшего времени гораздо легче инфинитива, и она-то должна быть исходной при ознакомлении с видами.

Для вывода о преимуществах прошедшего времени в качестве исходной формы некоторое значение может иметь сравнение результатов изучения видов, начинающегося с прошедшего времени, с результатами изучения видов, начинающегося с неопределенной формы.

На неязыковых факультетах, где проводилась экспериментальная работа, были группы, использовавшие в качестве исходной формы при знакомстве с видами прошедшее время, и группы, использовавшие инфинитив. При устном опросе студентов и в ходе письменного грамматического разбора было отмечено, что студенты, начинавшие знакомство с видами с прошедшего времени, определяли вид глагола более правильно и более уверенно, чем студенты, отправлявшиеся при изучении видов от неопределенной формы.

Наше исследование дает некоторый материал и для определения сравнительной трудности других глагольных форм, помимо инфинитива и прошедшего времени, что важно не столько для начального знакомства с видами, сколько для дальнейшего изучения видов глагола в высшем учебном заведении.

Обращает на себя внимание значительное преобладание ошибок при определении вида у глаголов с отрицанием по сравнению с теми же глаголами без отрицания (*не решили задачу* - 42,4%, *решили задачу* - 25,6%).

Приводим наиболее характерный ответ студентов: «*Не решили* - вид несовершенный, они еще не решили, не закончили действия».

Судя по этому ответу и по другим аналогичным, студенты смешивают отрицательное значение, вносимое частицей **НЕ**, со значением несовершенного вида, так как подвергают разбору не сам по себе глагол, а глагол вместе с отрицанием **НЕ**.

Весьма значительное расхождение в количестве ошибок при определении вида обнаружилось между безличными и соответствующими личными глаголами (глагол *дышится* дал - 82,5% ошибок, в то время как среднее количество ошибок по всем личным глаголам настоящего времени составляет - 28,2%). Причина, по-видимому, заключается в том, что безличные глаголы в связи с отсутствием подлежащего, указывающего действующее лицо, обозначают действие более абстрактно. Несомненно, может оказывать влияние и то, что к безличным глаголам труднее поставить вопросы *что делать?* или *что сделать?*, чем к личным.

Наконец, обращает на себя внимание то, что приставочные глаголы несовершенного вида (*поддерживали*) студенты очень часто относят к совершенному виду, вероятно, судя только по наличию приставки.

Определить пути и последовательность всей работы по изучению видов в высшем учебном заведении необходимо с учетом полученных выводов. Охарактеризуем в первую очередь, как следует приступить на занятии к первоначальному ознакомлению с видами.

После предварительного повторения времен глагола (в особенности прошедшего времени) и выяснения при этом, как изменяется каждое время и что оно обозначает, преподаватель предупреждает, что предстоит познакомиться с еще очень важными различиями глаголов.

На доске записываются два предложения:

*Ребята строили
скворечню.*

*Ребята построили
скворечню.*

И в том и другом предложении студенты находят глагол и определяют его время. Устанавливают, что, хотя время у обоих глаголов одинаковое - прошедшее, по значению эти глаголы чем-то друг от друга отличаются. Чтобы студенты полнее осознали эти различия, полезно прибегнуть к презентации.

Преподаватель показывает студентам один из заранее подготовленных слайдов: на нем изображено, как дети сколачивают под деревом скворечню. Вслед за этим преподаватель показывает второй слайд: готовая скворечня, уже заселенная птицами, висит на дереве, а дети стоят под деревом и любуются результатами своей работы.

Преподаватель спрашивает, к какому предложению подходит первый слайд, а к какому - второй слайд.

Вывод состоит в следующем: первый слайд подходит к первому предложению, так как глагол **строили** обозначает, что действие происходило раньше, но не закончилось, еще не доведено до нужного результата, т.е. до нужного конца (*скворечню строили, но еще не построили*); второй же слайд подходит ко второму предложению, так как глагол **построили** обозначает не только прошедшее действие, но и действие законченное, доведенное до нужного результата, т. е. до нужного конца (*скворечню уже построили, птицы уже в ней живут, дети довольны результатом своей работы*).

Таким образом, выясняется, что однокоренные глаголы в форме одного и того же (прошедшего) времени могут существенно различаться по смыслу: одни обозначают действие законченное, доведенное до своего результата, т.е. до нужного конца, и называются поэтому глаголами совершенного вида, а другие не обозначают законченного действия, доведения действия до нужного результата, т.е. до нужного конца, и называются поэтому глаголами несовершенного вида.

После этого преподаватель объявляет и записывает на доске тему занятия: «Виды глагола».

Студентам предлагается к каждому из рассмотренных глаголов поставить вопрос. Выясняется, что о виде глагола можно также узнать по вопросу: глаголы совершенного вида отвечают на вопрос **что сделал?**, а глаголы несовершенного вида - на вопрос **что делал?**

В парных предложениях сопоставляется несколько других глаголов прошедшего времени несовершенного и совершенного вида (**защищали - защитили, писали - написали, читает - прочитали**).

Только после этого возможен переход к различению видов у других глагольных форм.

Как видно из полученных данных, на первых шагах следует избегать случаев, наиболее трудных для установления вида глаголов с частицей **НЕ**, глаголов в повелительном и сослагательном наклонениях и безличных глаголов.

При рассмотрении вопроса об отличии одного вида от другого, когда студенты первого курса знакомятся с некоторыми способами образования совершенного и несовершенного вида, нужно на таких примерах, как **отпускать - отпустить, запеть - запевать**, показать студентам, что приставка не является обязательным признаком глаголов только совершенного вида. Необходимо обратить внимание студентов на то, что приставка может входить и в состав глагола совершенного вида, и в состав глагола несовершенного ви-

да, можно также в процессе знакомства с образованием глаголов, сопоставляя, например, глаголы *гонять - выгонять и сыпать – рассыпать*, студенты устанавливают, что первый глагол, образованный при помощи приставки, - несовершенного вида, а второй глагол, образованный при помощи приставки, - совершенного вида.

После выполнения упражнений, предназначенных для усвоения понятий о совершенном и несовершенном виде, необходимо предложить студентам выполнить задание на различение вида у глаголов с отрицанием. В предложениях типа *Солнце еще не прогрело землю, Ласточки не прилетели* студенты могут выделить глаголы, поставить к каждому глаголу вопрос и установить вид глагола. Такие работы будут необходимым добавлением к существующим упражнениям.

Следует обратить серьезное внимание на повторение видов при изучении таких новых для студентов форм, как повелительное и условное (сослагательное) наклонения и безличные глаголы.

Повторение видов связывается с изучением повелительного наклонения. Студентам предлагается от данной неопределенной формы образовать повелительное наклонение и записать в два столбика: в один - глаголы совершенного вида, в другой - несовершенного [10, с. 36]. Различение видов можно добавочно ввести и в некоторые другие упражнения. Например, предложить от данных форм образовать и записать повелительное наклонение. Вполне уместно при этом дополнительно предложить студентам определить вид каждого глагола в повелительном наклонении.

При изучении условного (сослагательного) наклонения важно требовать от студентов, чтобы они отмечали, какого вида каждый глагол. Необходимо обратить особое внимание на совершенный вид в сослагательном наклонении: выше указывалось, что у глаголов условного (сослагательного) наклонения студенты часто принимают совершенный вид за несовершенный.

Полезно на примерах показать студентам, что глаголы условного (сослагательного) наклонения могут быть и совершенного и несовершенного вида, дать студентам задания на подыскание парных глаголов (*решили бы - решали бы, хотел бы, захотел бы*).

Здесь целесообразно предложить, например, такую работу: студенты от данной неопределенной формы образуют и записывают условное (сослагательное) наклонение и устанавливают вид каждого записанного глагола.

Характеристику безличных глаголов нужно дополнить указанием, что не только личные, но и безличные глаголы могут быть совершенного и несовершенного вида, показать это на соответствующих примерах (*смеркалось - смеркалось*). От студентов следует требовать, чтобы они определяли вид и у безличных глаголов [5, с. 98].

В дополнение к упражнениям на безличные глаголы можно предложить еще следующие задания:

1. Подобрать к ряду безличных глаголов однокоренные глаголы другого вида (*казалось - показалось, смеркнется - будет смеркаться, садилось - село*).

2. Образовать от данной неопределенной формы безличные глаголы во всех возможных временах, не изменяя вида (*казаться - казалось, кажется, будет казаться; показаться - показалось, покажется*).

Мы здесь затронули только незначительную часть проблем, связанных с преподаванием видов глагола в вузе. Еще очень многие вопросы ждут своего решения. Среди них основным является вопрос о значении темы «Виды глагола» для общего развития студентов, для повышения культуры речи, особенно для орфографической грамотности, а также для дальнейшего изучения вузовского курса грамматики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булыгина, Т.В. Семантико-синтаксические особенности разных типов видовых форм В' русском языке и вопрос об их лексикографической трактовке / Т.В. Булыгина // Семантика и структура славянского вида. - Краков, 1995. - С. 43-54.
2. Караванов, А.А. О семантическом инварианте совершенного вида (СВ) в аспекте семного анализа / А.А. Караванов // Русский язык и литература в общении народов мира: проблемы функционирования и преподавания. Тезисы докладов и сообщений. - М., 1990. - С. 161.
3. Караванов, А.А. Виды русского глагола / А.А. Караванов. - М., 1992. - 231 с.
4. Караванов, А.А. Место лексико-грамматической категории предельности в ряду категорий русского языка / А.А. Караванов / Глагольная лексика с точки зрения семантики, словообразования, грамматики. - М., 1996. - 321 с.
5. Кароляк, Б.И. Понятийная и видовая структура глаголов / Б.И. Кароляк // Семантика и структура славянского вида. - Краков. 1995. - С. 93-112.
6. Карцевский, С.И. Из книги "Система русского глагола". IV Вид. Вопросы глагольного вида. - М., 1962. - 325с.
7. Киссен, И.А. Курс сопоставительной грамматики русского и узбекского языков / И.А. Киссен. - Ташкент, 1966. - 256 с.
8. Кокорина, С.И. Об одной из текстовых функций глаголов СВ, указывающих начало действия / С.И. Кокорина // Русский глагольный вид в прикладных исследованиях. - М., 1994. - 198 с.
9. Шведова, Л.Н. Несовершенный и совершенный вид глагола в одних и тех же контекстах / Л.Н. Шведова // Русский язык за рубежом. - 1980. - №4. - С. 21-25.
10. Шведова, Л.Н. Пособие по употреблению видов глагола для работы с филологами-русистами / Л.Н. Шведова, Т.Г. Трофимова. - М., 1987. - 126 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ОМУӢЗИШИ НАМУДҲОИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола ба баъзе масъалаҳои марбут ба таълими намулҳои феъл дар донишгоҳ бахшида шудааст. Дар ин самт масъалаҳои ҳанӯз таҳқиқнашуда зиёдаанд. Аз ҷумла, масъалаи маъноҳои мавзӯи «Намулҳои феълҳо» барои рушди умумии донишҷӯён, баланд бардоштани фарҳанги нутқи онҳо, алаҳхусус, саводнокии имлоӣ, инчунин, омузиши минбаъдаи курси грамматикаи донишгоҳ муҳим арзёбӣ мегарданд.

Системаи феълҳои русӣ ҳама шаклҳои феълро фаро мегирад. Ягон шакли грамматикӣ вучуд надорад, ки маънои мушаххасро ифода накунад. Аз ин рӯ, назар ба дигар категорияҳои феъл фарқ мекунад - кайфият, замон, шахсият, шумора, ҷинс, ки танҳо дар категорияҳои муайяни шаклҳои феъл вучуд доранд. Навъҳои феъли русӣ дар тарҳрезӣ як категорияи грамматикӣ мураккаб ва гуногунро ифода мекунад. Масъалаи категорияи намулҳо дар забони русӣ ҳамеша мушкилтарин масъалаи забонӣ буда, то имрӯз баҳснок боқӣ мондааст (масалан, дар бораи шумораи намулҳо, маънои онҳо, оё намулҳо, шаклҳои гуногуни як калима, ё калимаҳои гуногун мебошанд, ки аз як реша ташаккул ёфтаанд ва ғайра). Новобаста аз ин, тақсмоти ҳама феълҳо ба ду намул аллакай собит шудааст: мукамал (аз ҷумла маънои ҷудогона, ғаврӣ) ва нокомил, ки он ҳам маънои чандқаратро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: методикаи таълим, забони русӣ, феъл, масдар, шакли комил, шакли номукамал, замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда, сига.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ВИДОВ ГЛАГОЛА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье затронута незначительная часть проблем, связанных с преподаванием видов глагола в вузе. Еще очень многие вопросы ждут своего решения. Среди них основным является вопрос о значении темы «Виды глагола» для общего развития студентов, для повышения культуры речи, особенно для орфографической грамотности, а также для дальнейшего изучения вузовского курса грамматики.

В системе русского глагола вид охватывает все глагольные формы. Нет ни одной грамматической формы, которая не выражала бы видового значения. Этим вид отличается от остальных категорий глагола - наклонения, времени, лица, числа, рода, присущих лишь отдельным разрядам глагольных форм. Виды русского глагола представляют собой семантически сложную и по оформлению многообразную грамматическую категорию. Вопрос о категории вида в русском языке всегда представлял наиболее трудную лингвистическую проблему и до последнего времени является дискуссионным (например, о количестве видов, значении их, о том, являются ли виды разными формами одного слова, или разными словами, образованными от одного корня, и т.д.). Но несмотря на это, устоявшимся является членение всех глаголов на два вида: совершенный (включая в него значение однократности, мгновенности) и несовершенный, в который включается и значение многократности.

Ключевые слова: методика преподавания, русский язык, глагол, инфинитив, совершенный вид, несовершенный вид, прошедшее время, настоящее время, будущее время, наклонение.

SOME FEATURES OF STUDYING TYPES OF VERBS IN RUSSIAN LANGUAGE

The article touches upon an insignificant part of the problems associated with teaching the types of the verb in the university. Many other questions still await their decision. Among them, the main one is the question of the meaning of the topic "Types of vowels" for the general development of students, for increasing the culture of speech, especially for spelling literacy, as well as for further study of the university grammar course.

In the Russian verb system, the view covers all verb forms. There is not a single grammatical form that does not express specific meaning. In this, the view differs from the other categories of the verb - mood, tense, person, number, gender, which exist only in certain categories of verb forms. The types of the Russian verb represent a semantically complex and diverse grammatical category in design. The question of the category of a species in Russian has always been the most difficult linguistic problem and until recently has been controversial (for example, about the number of species, their meaning, whether the species are different forms of one word, or different words formed from the same root, and etc.). But despite this, the division of all verbs into two types is well-established: perfect (including the meaning of singularity, instantaneousness) and imperfect, which also includes the meaning of multiple.

Keywords: teaching methods, Russian language, verb, infinitive, perfect form, imperfect form, past tense, present tense, future tense, mood.

Сведения об авторе: Давлатов Максадчон Изатуллоевич - ст. преп. кафедры русского языка Дангаринского государственного университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. И. Шапиф-3. E-mail: akila.ru@mail.ru.

Information about the author: Davlatov Maksadchon Izatulloevich - Senior Lecturer of the Department of Russian Language of the Danghara State University. Address: 735320 Ismat Sharif Str. 3 Dangara District, Khatlon Region, Tajikistan, E-mail: akila.ru@mail.ru.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКИВУ СЕМАНТИКИИ ФИТОНИМҲОИ ИФОДАГАРИ ГИЁҲҲО ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛИ АСРИ XIV

Калонова М.Ч.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Таърихи чандҳазораи инсоният собит кардааст, ки растанӣ дар ҳаёти тамоми мавҷудоти зинда мавқеи назаррас дошта, имрӯз аксар ҳууроку пӯшок ва бештари маводи доруворӣ аз он вобаста аст. Тавре ки маълум аст, Ибни Сино, А. Берунӣ, З. Розӣ ва садҳо нафар бузургони илму адаб тамоми умри худро сарфи омӯзиши рустаниҳо карда, дар асоси олами наботот дари муолиҷаи ҳазорон бемориҳоро ба мо во кардаанд. Дар хусуси шарҳи рустаниҳо профессор О. Қосимов таъкид мекунад, ки «растанӣ, аввалан, дар об, баъдан, рӯи хушкӣ сабзидааст ва он аввалин сарчашмаи ғизо барои тамоми мавҷудоти олам ба ҳисоб меравад» [3, с. 240].

Растаниҳо мавҷудоте мебошанд, ки зикри онҳоро на танҳо аз забон ва осори табибону мутахассисони соҳаи тиб тӯли чандин солҳо меҳонему мешунавем, ҳамчунин, намояндагони дигар соҳаҳо, аз ҷумла, меъморон, бинокорон ва ҳатто шоиру нависандагон низ ҳар яке бо услуби хоси худ дар ашъорашон аз растаниҳо ёдовар шуда, матлаби худро ифода кардаанд. Албатта, дар ҳар давраи замон адибе нест, ки дар суханҳои намакини худ аз фитонимҳо ном набурда бошад. Дар ин раванд намояндагони адабиёти асри XIV - Камоли Хучандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ низ аз исми олами набототистифода кардаанд, ки аз рӯи тасниф чунинанд: 1) номи гиёҳҳо; 2) номи гулҳо; 3) номи дарахту буттаҳо; 4) номи меваҳо.

Барои таҳлили ҳама намуди фитонимҳои ашъори шоирони асри XIV ҳаҷми мақола имкон намедихад, аз ин лиҳоз, тасмим гирифтём хусусиятҳои лексикиву семантикии лексемаҳои мансуб ба гиёҳҳоро мавриди тадқиқ қарор диҳём.

Гиёҳномаҳо, ки ифодагари исму унвони яке аз муҳимтарин унсуре табиати зинда-наботот мебошанд, дар ҳаёти мардум мақоми махсусеро доро мебошанд. Гиёҳу наботот, пеш аз ҳама, анвои ғизобахши маҳлуқоти олам, аз ҷумла, инсон мебошанд. Олимон гиёҳро растаниҳои кӯчак аз алафу бутта дар муқобили дарахт гӯянд [3, с. 32].

Боиси хушнудист, ки ниёгони мо таърихи қадимаи худро соҳиб буда, ба туфайли он тавонистаанд, аз замонҳои қадим то имрӯз номи бисёре аз набототу гиёҳҳо ва рустаниро ба мо расонанд [11, с. 24]. Хушбахтона, аз замони соҳибистиқлол гаштани Ватани азизамон то кунун садҳо олимони соҳаҳои гуногун кӯшиш ба харҷ додаанд, ки дар асоси сарчашмаҳои илмӣ мавқеи фитонимҳоро, бахусус, номи гиёҳҳоро дар забони адабии тоҷикӣ ва дар забони осори бузургони тоҷику форс муайян намоянд. Дар ин радиф, мо низ талош намудем, ки дар мақолаи мазкур хусусиятҳои лексикиву семантикии фитонимҳои ифодагари гиёҳҳоро дар ашъори шоирони адабиёти асри XIV, бахусус, дар абёти мавзунӣ Камоли Хучандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ муайян намоем.

Таҳқиқоти арзишманди олимони ватаниву хориҷӣ равшан месозанд, ки гиёҳҳо дар забони осори манзум мавриди истифодаи зиёд қарор гирифтаанд. Тавре ки забоншинос М. Саломӣ таъкид мекунад: «Мафҳуми *гиёҳ* нисбат ба *гул* бо баъзе хусусияташ фарқ мекунад. Яъне, агар мафҳуми *гул* дар шеър бештар чанбаи сувариро ифода намояд, ифодаи *гиёҳ* алаф, набототро ифода карда, хусусияти шифобахшию доруворӣ дорад» [6, с. 134].

Дар ашъори шоирони асри XIV калимаҳои ифодагари гиёҳҳои истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда мавқеи хоса дошта, ба шоирон имконият медиҳанд, ки дар баробари тасвири зебоиҳои табиат ва илҳом гирифтани аз ин зебоиҳо вожаҳои мазкурро барои ифодаи вазъу ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ равонӣ мавриди қарор диҳанд [6, с. 125].

Дар ғазалиёти шоирони асри XIV маъмулан номи чунин гиёҳҳо зикр гаштаанд, ки онҳоро ба ду гурӯҳ: 1) гиёҳҳои истеъмолшаванда: *райҳон/испарғам, испанд*; 2) гиёҳҳои истеъмолнашаванда: *нил, най, сунбул, меҳргӣёҳ* ва ғайра ҷудо намудем.

1. Гиёҳҳои истеъмолшаванда.

Яке аз чунин фитонимҳое, ки ифодагари гиёҳи истеъмолшаванда аст, лексемаи «райҳон» мебошад. *Райҳон* калимаи тоҷикӣ буда, онро дар асри X, яъне замони зиндагии асосгузори адабиёти классикии форсу тоҷик - Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ *сипарам, испарам, испарғам* низ мегуфтаанд. Ба назар мерасад, гузоштани *испарғам* рӯйи хон дар қадим аз ойнҳои наврӯзӣ будааст ва онро нек медонистаанд. Чунончи, дар байти зерини Фарруҳӣ низ ин маънӣ аён аст:

*Ба базм андарун дилфурузи ту бодо
Ба ду фасл ду мояи шодмонӣ.
Ба вақти баҳор **испарғами** баҳорӣ
Ба вақти хазон асири хазонӣ* [13].

Ба андешаи муаллифи «Фарҳанги беназир», решаи луғавии вожаи *райҳон* бо рӯҳ як буда, маънии *қудрат ва тавоноиро* низ ифода мекунад. Лекин ин чунин маъно надорад, ки исми гиёҳи хушбӯйро, ки ба тоҷикию форсӣ *испарғам* меноманд, *қудратманду тавоно* бифаҳмем [2, с. 175]. Дар хусуси *испарғам* профессор О. Қосимов таъкид мекунад, ки «ҳар растанӣ, ки барги хушбӯй ва умри бисёрсола дорад, *испарғам* бошад (...*всякое растение с ароматными листьями, которое требует труда человека и является многолетним называют душистой травой (сипарғам)*)» [3, с. 28]. Аслан, маънои калимаи *райҳон* «хушбӯй» аст. Бӯйи хуш ҳатман муқавии рӯҳ аст, бинобар ин, рустаниҳои хушбӯйро бо арабӣ *райҳон* гӯянд. Камол онро ба маънии киноя аз ҳар чизи навруста, киноя аз хатти сабзи наврустаи маъшуқ, ки бо таъбири хатти сабз шухрат дорад ва сабзхат низ мегӯянд ва киноя аз шамима ва ранги зулфи маъшуқ ба кор бурдааст:

*Чун талъати хуршед, ки нӯшид губораи,
Зери хатти **райҳон** руҳи чун ёсумани кист?!
Эй гули **райҳони** ту сунбули бӯстонфуруз,
Турраи маҳнӯши ту - силсилаи мушки ноб.*

Дар шеъри Салмони Соваҷӣ «райҳон» ифодагари «хушбӯйӣ, тароват ва чизи арзишнок» аст, дар ин маврид чунин гӯяд:

*Бар дили поки ту, ҳошо, набувад хошоке,
Хору хошоки чафоят гулу **райҳони** ман аст* [7, с. 49].

Дигар аз гиёҳҳои мавриди таҳқиқи мо *испанд* аст. *Испанд* дар маҳалҳои Шарқ, аз ҷумла, дар Осиёи Миёна машҳур аст ва онро ҳазориспанд низ меноманд. Мувофиқи маълумоти «Канзи шифо» онро аз беҳаш ҷудо намуда, хушк карда бигиранд, қувваташ то чор сол мемонад [1, с. 220]. Муаллифи «Фарҳанги беназир» қайд мекунад, ки *испанд* (сипанд, ҳазориспанд, ҳармал) дар забонҳои қадим (авастой) *спента, свент*, дар забони паҳлавӣ шакли *спандро* дошт. Бедарак нест, ки калимаи *спента* ба шакли қадими калимаи имрӯзаи *сафед*, ки он вақтҳо *спента* хонда мешуд, хеле монандӣ дорад. *Спента* гуфта, *бомдод, чашими* рӯзро меномиданд. Ин калима ба шакли *сапед* ё худ *сафедӣ* то ҳоло истифода бурда мешавад. Аз эҳтимол дур нест, ки калимаи *спента* аз *спента* ба вучуд омада, аввалҳо ифодаи ҷамъи чизҳои равшану сафед буд. *Свент* бошад, ба мазмуни «муқаддас» истифода мешуд. Ба монанди ин дар забони қадими эронӣ низ *спента* маънои «муқаддас»-ро дошт. Аз рӯйи ақидаҳои динӣ он замон ҳар чизе, ки неруи зиштро дафъ мекард, бояд *спента, спанда, сипанда, испанд*, яъне «сафедӣ» ё «муқаддас» номида мешуд. Ҳамин аст сабаби *испанд, ҳазориспанд, сипанд* ном гирифтани гиёҳи мазкур. *Ҳармал* номи арабии *испанд* буда, дар шакли *Harṣala* истилоҳи илмӣ он пазируфта шудааст [2, с. 160]. Хусусияти рафъкунандаи балоҳо доштани испандро Ҳофиз низ таъкид доштааст ва байти зерини шоир шоҳиди гуфтаҳост:

*Ҳар он касро, ки ба хотир зи ишқи дилбаре борест,
Сипанде, гӯ, бар отаи неҳ, ки дорад кору боре хуш!* [8, с. 289].

Чун ба ашъори Камоли Хуҷандӣ ва Салмони Соваҷӣ назар мекунем, аён мегардад, шоирон низ бар он андеша будаанд, ки *сипанд* чашми бадро дур месозад, танҳо фарқ дар он аст, ки онҳо дар ин маврид аз ҳунари волои шоирии худ бештар суд ҷуста, ҳазориспандро

дар таркиби ибораҳои «чашми бадро сипанд сӯхтан, сипанд дар оташ афкандан, чун сипанд бар оташ бурдан» зикр кардаанд ва матлаб низ ҳамон аст:

Чашми бадро **сипанд** сӯз, Камол,
Гар бубинӣ миёни сӯхтагон [9,380].
То **сипанд** шаб бисӯзонд ба дафъи чашим захм,
Субҳдам 3-ин миҷмари фирӯза нур кард озаре [7, с. 280].

2. Номи гиёҳҳои истеъмолнашаванда

Калимаи *нил* воҳиди лексикии забони қадимаи ҳиндӣ - санскрит буда, номи растанӣ аст, ки дар минтақаҳои гарм мерӯяд. «Нил»-ро дар кори наққошӣ ва рангуборкунӣ ба кор мебарданд. Мувофиқи шарҳи муаллифи «Фарҳанги Амид» Ҳасан Амид, қадимии *нил* то як метр мешудааст ва шохҳои онро ба ҳавз мерехтанд. Баъд аз 17-20 соат оби он ҳавзро ҳолӣ карда, он чи таҳнишин шудааст, ба халтачаҳо ҷой карда, пас аз чанд вақт дар натиҷаи дар офтоб хушк намудан, моддаи кабудранг ба амал меомадааст, ки «нил» мегуфтаанд [2, с. 1081]. Вожаи «**нил**» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» муфасссалтар чунин тафсир шудааст: *нил* 1) ҳ. نِيل номи гиёҳе, ки дар мамлакатҳои гарм мерӯяд ва аз фишурдаи он ранги нилӣ мегиранд; индиго; 2) ранги кабудӣ баланди сиёҳтоб, ранги лочувардӣ, ки аз фишурдаи гиёҳи *нил* ҳосил мешавад ва онро ранги нилобӣ ҳам меноманд [2, с. 854].

Вожаи «*нил*» дар ғазалиёти қарни XIV ба ду маънӣ ба кор рафтааст: 1) номи дарёи бузург дар Африқо; 2) ранги лочувардӣ, ки аз фишурдаи *нил* ном гиёҳе ҳосил мешавад. Дар байте, ки аз Камол шоҳид меорем, калимаи «*нил*» ҳамчун омоним ба ду маънӣ: *номи гиёҳ ва ранги фишурдаи гиёҳи нил ва низ ба маънии рӯди Нил, ки дар Африқо аст, омада:*

Рақиб сохт ду чашми тарам ба захм кабуд,
Ду Даҷла буд равон, чашми мо кунун **Нил** шуд [12, с. 490].

Дар абёти Салмон низ зери исми *Нил* рӯд дар назар аст, Салмон гӯяд:

Зи қавли тоифи Бағдоду Миср меҳоҳам,
Зи он ки дастӣ ту чун Даҷла асту **Нилу** Фурот [7, с. 291].

Дар мавриди дигар, ибораи «тоқи нилгун»-ро Камол дар як маврид ба маънии *киноя аз осмон, ки ранги нилӣ, яъне кабудро дорад*, медонад ва дар дигар маврид, *киноя аз «абрувони ўсмакашида, ки ранги нилобии ўсмаро ба худ гирифта»* меҳисобад:

Осори сунъи Туст, ки бар **тоқи нилгун**
Субҳи сафед рӯй намуд аз шаби сиёҳ [12, с. 686].
Чун ниҳод аз ўсма заҳ бар тоқи абрӯ, гуфтамаш:
Нест чун чашми ту турке зери **тоқи нилгун** [9, с. 384].

Дигар аз гиёҳоне, ки воситаи ибрази ғаму дарди ҳазорон шоирони классики форсу тоҷик гардида буд, гиёҳи «най» аст. «Най» дар ҳаёти инсон на танҳо чун гиёҳи муфид ва ё асбоби мусикӣ арзиш дорад, балки ҷойгоҳи он аз он ҳам зиёда аст. Мавлоно Румӣ, орифи бузург, ахтари адаби тоҷику форс, «най»-ро ҳатто асли инсон дониста, «Маснавии маънавӣ»-и худро бо номи дигар «Найистон» гуфтааст.

Гиёҳи мазкур дар ҷойҳои сероб мерӯяд ва танааш борику росту баланд буда, миёнааш ковок аст. «Най»-ро *ной* ва *қамиш* низ хонанд. Мураттиби «Бурҳони қотеъ» ишора кардааст, ки «ной» дар илми тиб ба маънии гулӯ, хулқум ва хирной низ ба кор меравад.

Дар «Фарҳанги беназир» гиёҳи «най» чунин шарҳ шудааст: «*Найшакар навъе аз най аст, ки аз усора (афишурда)-и он шакар ва қанд ҳосил мекунанд. Нол номи классикии най ва найшакар мебошад. Маънои нол он чи монанди ришта аз миёни қалам вақти тарошидан мебарояд. Соқаи баргмонанди рустанӣ манбаи дорувор маҳсуб меёбад*» [2, с. 171].

Дар ин маврид метавон гуфт, ки гиёҳи «най» дар ашъори шоирони ин аср низ аз рӯйи дараҷаи истеъмол аз вожаҳои серистеъмол ба шумор меравад, зеро Камол аз он 25 маротиба, Салмон 15 ва Ҳофиз 2 бор баҳра ҷустаанд:

Гирди ту саф зада хубони камарбаста чу **най**,
Гӯӣ, аз ҳар тарафе гирди шакар **най** бастаст [12, с. 466].
Писаро, зи раҳ бибурдӣ ба навои **най** дили ман,
Ба сарат, ки бори дигар бисаро ҳамин навро [7, с. 46].

*Бо шоҳиди шӯҳиангу бо барбату най,
Кунҷеву фароғатеву як шишаи май [8, с. 36].*

Меҳргиеҳ низ аз зумраи воҳидҳои луғавии ифодагари гиеҳҳои истеъмолнашаванда буда, дар «Фарҳанги Амид» чунин шарҳи худро ёфтааст: *гиеҳи меҳру муҳаббат; гиеҳе, ки ҳар кас бо худ дошта бошад, мардум ӯро дӯст медоранд; гиеҳе, ки баргҳои он ҳамеша рӯ ба офтоб аст [2, с. 1009].*

«Меҳргиеҳ»-ро *мардумгиеҳ* ва ё *одамгиеҳ* низ меноманд. Дар хусуси шарҳи он миёни мардум ақидае аст, ки агар инсон онро аз замин барканад, вафот хоҳад кард. Бинобар ин, барои кандан онро ба саг мебанданд ва гӯё бо ҳамин роҳ ҳаёти худро хангоми баркандани меҳргиеҳ эмин медоранд. Вожаи зерин дар ашъори Камоли Хучандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ камистеъмол ва дар назми Салмон серистеъмолу сермахсул буда, аз ду шакли он: *меҳргиеҳ* ва *мардумгиеҳ* ном бурдааст:

*Мулкат ҳусни туро бар тарафи чашмаи меҳр,
Чист он сабзаи навруста, магар меҳргиеҳ [7, с. 41].
Мардуме, к-эшон намевазанд савдои гуле,
Нестанд аз мардумон, хонандашон мардумгиеҳ [7, с. 13].
Сабзаи хатти ту дидему зи бӯстони биҳишт,
Ба талбақори ин меҳргиеҳ омадаем [8, с. 113].
Хат чу дамид бар руҳат, меҳри дилам зиёда шуд,
Номи хатат бар он нишон меҳргиеҳ кардаам [12, с. 416].*

Сунбул калимаи арабӣ буда, растаниест баргаш ба барги кашниз монанд, вале поя надорад. Тухмаш дар гирдогирди баргҳои болиғаш ҷой гирифтааст, ки аз спораҳо иборат мебошад. Он дар ҷойҳои намнок, санг ва шӯхсангҳои тар мерӯяд. Банди баргаш ришта барин борик ва сиёҳи барроқ мебошад. Қувваташ то шаш моҳ боқӣ мемонад [1, с. 284]. Мувофиқи шарҳи А. Деххудо, Ҳ. Амид ва А. Сурӯш, *сунбул* гиеҳи пиёзбеҳи савсанбарг, ки гулаш хушбӯ ва ҳалқа-ҳалқа буда, ба зулфи маъшук ташбеҳ мешавад. *Сунбул* ба маъноҳои *хӯшаи гандум* ва *ҷав* низ омада, бурчи шашуми кайҳон низ чунин ном дорад. Беҳ ва решаи *сунбула* манбаи дорувор маҳсуб меёбад. Ба андешаи профессор А. Имомов, ба рустании зерин на номи *сунбула*, балки *нард* мувофиқтар аст. Вожаи *нардро* шореҳон ба маънии аввал *навъе аз бозӣ* ва ба маънии дуюм *танаи дарахт* номидаанд, яъне агар чунин шарҳи луғатнигорони эрониро ба инобат гирем, вожаи мазкурро *сунбул* номем, ба мақсад мувофиқтар хоҳад буд. Зеро дар ашъори шоирони классик низ чунин навъи дарахтро бештар *сунбул* номида, бо зикри исми *нард* як навъ бозиро зери назар меоранд, чунончи Мавлоно фармояд:

*Нафасе шоҳи наботам, нафасе пеши ту мотам,
Чӣ кунам чора, чӣ дорам ба кафат муҳраи нардам [13].*

Ва ё Салмони Соваҷӣ чунин гуфтааст:

*Ман чу Вомиқ бохтам дар нарди савдоят равон,
З-ин равонбозӣ чӣ судам, чун ту Узро мебарӣ? [13].*

Камол дар ғазалиёти худ бо истифода аз фитоними «сунбул» дафъае киноя ба зулфи маъшук ишора мекунад ва навбати дигар, зери исми «сунбул» маҷозан *растании сабз ва наврӯидаро* дар назар дорад, чунончи дар байти зер мебинем:

*Бунафша дастае бар арғувон аст,
Гарат бар лола сунбул соябон аст.
Санамо, дар хати сунбул маҳи тобон дорӣ,
Ба сари шоҳи санавбар гули хандон дорӣ [12, 72; 473].*

Метавон гуфт, ки растани «сунбул» низ аз лексемаи писандидаи шоирони мавриди таҳқиқ маҳсуб ёфта, дар созмони чунин ибораҳо фаъолона иштирок кардааст: *сунбули бӯстонфуруз, сунбули гесу, сунбули зулф, сунбули мӯй, сунбули тар, сунбули тоза, сунбули голиясо, сунбули чин ва ғ.:*

*Ҷон фидои бӯйи он оҳуи чин, к-аз сунбулаш,
Бӯстон ҳар навбаҳоре бӯстоне мекунад [7, с. 107].*

Ҳангоми ҷустуҷӯи шарҳи фитонимҳо дар фарҳанги «Канзи шифо» диққати моро вожаҳои «май» ва «шакар» ба худ кашид, ки онҳоро забоншинос А. Зоҳидов дар қатори номи рустаниву дарахту гулҳо ҷой додааст. Маълум аст, ки май, яъне шароб, аз ангур ва шакар аз растани найшакар омода мешавад ва ангуру найшакар навъе аз истилоҳи фарматсевтианд, аммо ба андешаи мо, калимаҳои мазкур (май ва шакар-К.М) навъе аз растанӣ нестанд ва танҳо фитонимҳои мазкур василае барои оморасозии онҳоанд. Бинобар ин, чунин лексемаҳои дар мақола ҷой надодем.

Ҳамин тавр, дар коргоҳи таҳайюли шоиронаи садаи XIV анвои гулу гиёҳ, дарахтон ва ба таври умум, аносири табиат ба таври фаровон ҷиҳати офариниши маъниҳои тозаву мазмунҳои орифона, таркиб ва таъбирҳои шоирона ба кор гирифта шудааст, ки ҳама ба дидгоҳи ҳосаи суҳанварон ба табиат ва аҷзову абзорҳои он таъкид меварзанд. Шоирон дар заминаи он ҳама мушоҳидаҳои, ки анҷом додаанд, муваффақ бар он гардида, ки ҳар яке аз ин анвои гулу гиёҳ ва дигар воситаҳои манозирӣ табиатро ба унвони муҳимтарин падидаҳои шореҳи таҷаллии ҷамоли маъшуқи азали дар мазмунсозии ирфонӣ, аркони муҳимми таъмини ҷанбаҳои зебоишиносии ашъор ва афкори худ истифода намуда, дар ин замина матлабҳои муҳиммеро шарҳу тафсир менамоянд. Ҳамчунин, табиатгароӣ табиатсароӣ яке аз муҳимтарин вижагиҳои ҳунарии шоирони адабиёти асри XIV махсус мешавад, ки бидуни шак, мувоҳидаи тӯлонӣ ва муфассалро хостор аст. Илова бар ин, нуфузи фитонимҳо дар «Девон»-и шоирони ин давр аз он дарак медиҳад, ки Камоли Хучандӣ, Ҳофиз Шерозӣ ва Салмони Савачӣ дар баробари орифи ҳақшинос будан, аз маҷмуи донишҳои улуми мухталиф, минҷумла, табиатшиносӣ ва илмҳои таркибии он, ҳоса, гиёҳшиносӣ ба кулӣ баҳравар буда, тавассути ин омӯхтаҳои хеш маъниҳои барҷастаи шоиронаву мазмунҳои баланди орифона, инчунин, таркибҳои нодиру нобе офаридаанд, ки ҳамагӣ дар таъмини як сабки вижаи суҳанварии шоирон боис гардидаанд.

Адабиёт:

1. Зоҳидов, Ҳ. Канзи шифо / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе, 1993. - 720 с.
2. Имомов, А. Фарҳанги беназир / А.Имомов. – Душанбе, 2013. - 206 с.
3. Касимов, О.Х. Лексика и словообразование в “Шахнаме” Абулкаси́ма Фирдоуси / О.Х.Касимов. – Душанбе, 2016. – 348 с.
4. Мирмухамедова, М.Б. Лексические особенности языка поэзии Камола Худжанди: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / М.Б. Мирмухамедова. – Худжанд, 2012. – 26 с.
5. Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равоҷи адабӣ» (Хучанд, 28-29 октябри соли 2016) / Н.Нуров. - Хучанд: Ношир, 2016. -616 с.
6. Саломов, М. Вижагиҳои сермаъноии баъзе калимаҳо дар забони ғазал / М.Саломов // Забон рукни тоат (Маҷаллаи илмӣ). – 2018. – №11. - 174 с.
7. Савачӣ, С. Девон. Бо кӯшиши Меҳрдои Авастро.- Техрон, 1338.
8. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома[Матн]: /Баҳоуддин, Хуррамшоҳӣ. Қ.1.-Техрон,1378.-764 с.
9. Хучандӣ, К. Девон [Матн]: (таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов) / К. Хучандӣ.- Хучанд: Андеша, 2011.- 632 с.
10. Шерозӣ, Ҳофиз. Девони Ҳофиз./ Ҳофиз, Шерозӣ.(Бар асоси нусхаи Халхолӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасҳеҳи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ). - Техрон: Дӯстон, 1385. - 668 с.
11. Шокиров, Т. Гиёҳвожаҳои забони тоҷикӣ ва вижагиҳои луғавию сохтории онҳо / Т.Шокиров // Забон рукни тоат (Маҷаллаи илмӣ). – 2018. – №11. – 174 с.
12. Шоҳаҳмад, Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ: Хуросон, 2015.-736 с.
13. گنجور. URL: <https://ganjoor.net/>

ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКИВУ СЕМАНТИКИИ ФИТОНИМҲОИ ИФОДАГАРИ ГИЁҲҲО ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛИ АСРИ XIV

Дар мақола зикр шудааст, ки гиёҳномаҳо, ки ифодагари исму унвони яке аз муҳимтарин унсуре табиати зинда- наботот мебошанд, дар ҳаёти мардум мақоми махсусро дороанд. Гиёҳу наботот, пеш аз ҳама, анвои ғизобаҳши маҳлуқоти олам, аз ҷумла, инсон мебошанд.

Ба андешаи муаллиф, растаниҳо, баҳусус, гиёҳҳо мавҷудотанд, ки зикри онҳоро на танҳо аз забон ва осори табибону мутахассисони соҳаи тиб тӯли чандин солҳо меҳонем, мешунавем, ҳамчунин, намояндагони дигар соҳаҳо, аз ҷумла, меъморон, бинокорон ва ҳатто шоиру нависандагон низ ҳар яке бо услуби ҳоси худ дар эҷодиёти худ аз исми растаниҳо

истифода карда, матлаби худро ифода кардаанд. Албатта, дар ҳар даври замон адибе нест, ки дар суҳанҳои намакини худ аз фитонимҳо ном набурда бошад. Дар ин раванд намояндагони адабиёти асри XIV - Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ низ аз исми олами наботот истифода кардаанд, ки аз рӯи тасниф чунинанд: 1) *номи гулҳо*; 2) *номи дарахту буттаҳо*; 3) *номи меваҳо*.

Барои таҳлили ҳама намуди фитонимҳои ашъори шоирони асри XIV ҳаҷми мақола имкон намедихад, аз ин лиҳоз, дар мақолаи мазкур тобишҳои маъноии лексемаҳои мансуб ба гулҳоро мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: забон, адибон, осор, лексема, фитоним, растанӣ, гул, дарахт, бутта.

ЛЕКСИЧЕСКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФИТОНИМОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ РАСТЕНИЯ В ЯЗЫКЕ ГАЗЕЛЕЙ XIV ВЕКА

Растительность, являющаяся одним из важнейших элементов природы живых существ, занимает особое место в жизни людей. Растения - это, прежде всего, виды, питающие всех существ Вселенной, включая человека.

Растения, особенно травы, - это существа, которых мы читаем и слышим не только из языков и работ врачей и специалистов в течение многих лет, но и из других областей, включая архитекторов, строителей и даже поэтов и писателей. Их стихи названы в честь растений и выражают свою боль. Конечно, в каждом веке нет поэта или писателя, который не упоминал бы фитонимы в своих душевных словах. При этом представители литературы XIV века - Камоли Худжанди, Хафиз Шерози и Салмони Соваджи также использовали названия растительного мира, которым по классификации являются: 1) название цветов; 2) названия деревьев и кустарников; 3) название плода.

Объем статьи не позволяет анализировать все типы фитонимов стихов поэтов XIV века, поэтому в данной статье мы решили изучить смысловые нюансы лексем, относящихся к цветам.

Ключевые слова: язык, литераторы, произведения, лексема, фитоним, растение, цветы, дерево, кустарник.

PECULIARITIES LEXIC AND SEMANTIC PHYTONIMS EXPRESSING PLANTS IN THE GAZAL LANGUAGE OF THE XIV CENTURY

Vegetation, which is one of the most important elements of the nature of living things, occupies a special place in human life. Plants are, first of all, species that feed all beings in the Universe, including humans.

Plants, especially plants, are creatures that we read and hear not only from the languages and writings of doctors and specialists for many years, but also from other fields, including architects, builders, and even poets and writers. Their poems are named after the plant and express their pain.

Of course, in every century there is no poet or writer who does not mention phytonyms in his salty words. At the same time, representatives of the 14th century literature - Kamoli Khujandi, Hafiz Sherozi and Salmoni Sovaji also used the name of the plant world, which, according to the classification, are: 1) the name of flowers; 2) the names of trees and shrubs; 3) the name of the fruit.

The volume of the article does not allow analyzing all types of phytonyms of verses of poets of the XIV century, therefore in this article we decided to study the semantic nuances of lexemes related to colors.

Keywords: language, poets, works, lexeme, phytonym, plant, flowers.

Сведения об авторе: Калонова Махина Джумабоевна – к.ф.н., преподаватель кафедры таджикского языка ТГМУ имени Абуали ибн Сино: г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Хофиза Шерози. Тел.: (+992) 92 728 32 28; Email: m.kalonova@mail.ru

Information about the author: Kalonova Mahina Djumaboevna- Candidate of Philology, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named Abuali Ibn Sino, Tel.: (+992) 92 728 32 28, Email: m.kalonova@mail.ru

ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ВОМВОЖАҲОИ ЮНОНӢ ДАР ОСОРИ НАМОЯНДАГОНИ
САБКИ ХУРОСОНӢ

Муртозоев Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар осори бозмондаи ҳамасрони Рӯдакӣ, баробари вожаҳои иқтибосии арабӣ, ҳиндӣ, туркӣ, суриёний боз вомвожаҳои юнонӣ ҳам қорбаст шудаанд, ки таърихи иқтибоси аксари он вожаҳо ба забони форсии миёна ва бостон рафта мерасад. Ба қавли забоншинос Додихудо Саймиддинов: “Ин робита, бинобар осори хаттии забонҳои эронӣ аз навиштаҳои замони ҳахоманишӣ аз форсии бостон оғоз гардида, дар давраҳои дигари таърихӣ ин забонҳо идома қардаст [17, с. 259].

Ҳамин тавр, вомвожаҳои юнонӣ, ки ба забони форсии бостон иқтибос шуда буданд, ба забони форсии миёна расида, аз он ба забони форсии нав, яъне тоҷикии дарӣ идома қардаанд. Агар баъзе он вожаҳо бевосита аз форсии миёна идома ёфта бошанд, баъзе тавассути забони арабӣ ба гунаи муарраб идома қардаанд, ки баррасии саҳеҳи ин қор мушқилӣ ҳам дорад.

Албатта, ин иқтибосот ҳам то ҳақде ба истилои Искандари Мақдунӣ вобаста аст, ки дар он аҳд омезиши фарҳанги эронӣ юнониро таърих собит намудааст.

Дар илми забоншиносии тоҷик оид ба вомвожаҳои осори баъзе адибон таҳқиқот анҷом ёфтааст [ниг. М. Баҳор, 2012; С. Ҳалимов, 2002; Қ. Мухторӣ, 2007; У. Саъдуллоев, 2013], ки дар рафти пажӯҳиш ба онҳо мурочиат қарда шуд ва бештар ба таҳқиқоти Додихудо Саймиддинов, ки бо номи “Вожашиносии забони форсии миёна” машҳур аст, таъяс қардем.

Қалимаҳои иқтибосии юнонӣ, ки дар осори намояндагони сабки хуросонӣ ба назар мерасанд, бештар мансуби категорияи исм буда, номи филизот, маъданҳо, воҳидҳои пулӣ ва якҷанд истилоҳоти илмӣ ва фалсафӣ мебошанд. Аммо ин вожаҳо новобаста аз ин, ки мансуби қадом ҳиссаи нутқ ва ё соҳа мебошанд, дар осори шоирони сабки хуросонӣ қанбаи семантикӣ пайдо қарда, бештар барои образнокӣ ва услубу оҳанги шеър моҳирона истифода шудаанд.

Filāsōfā[g] “**файласуф**” [юн. < φιλοσοφος] ба гунаи **pyl'swkp'k; sōkfistā**[g] “софист”, “пайрави софизм” дар осори паҳлавӣ [17, с. 263] истифода шудааст. Шояд аз забони форсии миёна ё забонҳои шарқии мансуби давраи миёна ба забони тоҷикии нав ва сабки хуросонӣ омада расида бошад, ки шоирон бисёр истифода бурдаанд:

Бибояд **файласуфе** сахт шево,

Ки бошад дар суҳан гуфтан тавоно [3, с. 127; 23, с. 62].

Дар луғат чунин шарҳ дода шудааст: ба маънии ҳақим; ва ба маънии таркиби дӯстдори илми ҳикмат; чи лафзи файласуф мураккаб аст аз **файл** [файло], ки ба забони юнонӣ ба маънии муҳиб ва дӯст бошад ва лафзи **суф**, ки ба маънии илм ва ҳикмат бошад; ва қамъаш фалсафа ояд ва фалсафӣ мансуб ба он аст [12, с. 122; 21, с. 406].

Дар байти зикршуда, ба маънои ҳақим ва донишманд омадааст, қунонки дар байти поён ҳам:

Чу бинад бад-ин – андарун жарфбин,

Чӣ қубӣ ту, эй **файласуфи** гузин? [3, с. 170; 23, с. 86]

Дигар вожаи **устурлоб**, ки бинобар шаҳодати луғот ва осори дастрасбудаи илмӣ, вожаи юнонӣ мебошад [13, с. 93; 11, с. 54, 65; 21, с. 396; 4, с. 97]. Ҳулосаи маънои он, дар асоси моддаи луғавии фарҳангҳои зикршуда, асбобест, ки ба воситаи он дар расадхонаҳо гардиши ситораҳо ва ё қирмҳои осмониро мушоҳида қунанд, мебошад. Умуман, қамчун истилоҳи фанни нучум мебошад. Дар осор ба қамин маъно омадааст:

Муначқимон омаданд Ҳаллуҳиён,

Або **сутурлобҳо** чу барқосо [3, с. 195].

Барбат [13, с. 162; 11, с. 125; 21, с. 143; 9, с. 43], ки номи сози мусиқист, иқтибос аз луғати юнонӣ мебошад ва ба қамин маъно дар қатори дигар асбобҳои мусиқӣ дида шуд:

Онро, ки бо мақую қалоба бувад шумор,

Барбат кучо шиносаду чангу чағонаро?! [3, с. 76]

Вожаи **колбад**, ки баъзе аз муҳаққиқон иқтибоси суриёни медонанд, ханӯз дар осори форсии миёна дида мешавад: **Kālbud** “колбуд, қолаб, шакл, тани инсон ва ҳайвон”, ф.м.м. **k'lbyd**, ф.н. **kālbud** [17, с. 201, 262]; **Колпут**: ба форсӣ **колбуз** ва ба арабӣ **қолаб** [7, с. 150]. Ҳамчунин, дар забони форсии дарӣ дар шакли муарраб дубора аз тариқи забони арабӣ ворид шудааст: **qālab** < **форсии нав kālab** [18, с. 99].

Дар фарҳангҳо ба гунаи **колбад** / **колбуд** / омада, маънои қолиб, тан, бадан, ҷасад; қолаби ҳар чиз ва ба маънии тан ва бадани одамӣ ва дигар ҳайвонот [12, с. 151; 21, с. 558] ташреҳ шудааст. Дар осор ба маънои *тану бадан* омадааст:

Батар душмане мардро хӯи бад,

К-аз ӯ чон ба ранҷ ояду **колбад** [3, с. 160; 23, с. 78].

Дар осор вомвожаҳои юнонӣ, ки ифодаи номи филизот кунанд, дида метавонем, ки аксари ин вожаҳо ҳам дар забони форсии миёна, аллакай, иқтибос шуда буданд.

Алмос - аз вожаи юнонии **almāst** [<юн. *αδαμας*], ф.м.м. **'rm's** ф.н. **almās** [17, с. 261]. Аз форсии нав ба арабӣ иқтибос шудааст [18, с. 94]. Дар фарҳанг чунин маънидод шудааст: чавҳарест сафеди шаффофи бағоят сахти гаронқимат, ки ба ҳиндӣ хира гӯянд; ва қисмест аз фӯлоди чавҳардор ва корди қаламтарош ва теғ ва ханҷарро низ гӯянд [11, с. 82; 13, с. 111; 21, с. 58].

Дар осор хусусияти семантикӣ пайдо кардааст. Чунонки дар ин байти Абӯшакури Балхӣ, маҷозан ба маънии шамшер омадааст:

Шунидам, ки бошад забони сухан,

Чу **алмоси буррону** теғи куҳан [3, с. 152; 23, с. 71].

Фирдавсӣ услубан ба маънои раъду барқ кор фармудааст:

Ҳаворо ту гуфтӣ ҳама барфурӯхт,

Чу **алмос** рӯи заминро бисӯхт [21, с. 58].

Дигар вожаи **сим** – **asēm** “сим, нукра”, ки юнонӣ буда, шакли *ασημων*-ро дошта, дар форсии нав **sim** [бо ихтисори овози **а** дар оғози вожа]; бо пасванди форсии миёна –**ēn**: **asēmēn**, ф.н. **simīn** “симин, нукрагин” [17, с. 261]. Дар луғат ба маънои нукра [21, с. 238] омадааст.

Дар забони тоҷикӣ аз давраи сабки хуросонӣ то ба имрӯз, тавассути ин вожаи юнонӣ, хеле бисёр калима ва ибораҳо сохта шудааст: **симандом**, **симбар**, **симбор**, **симгун**, **симин**, **сими́на**, **симинбадан**, **симинбар**, **симинбаногӯш**, **симинпайкар**, **симинсоқ**, **симинъизор**, **симкуш**, **симоб**, **симсоид**, **симтан**, **симтанӣ**, **марди симкуш**, **соқии симинсоқ**, **духти симбар**, **косаи симина**, **тани симгун**, **сими ноб**, **сими сиёҳ**, **шишаи симин**, **симинсипар** барин дахҳои дигар, ки бештар ҳоси услуби бадеӣ буда, шоиру нависандагон истифода бурдаанд. Қолиб ин аст, ки аз калимаи мансуби исми чинс [сим–sim], бештар калима – ибораҳои мансуби шахс сохтаанд. Пас, ин исботест, ки калимаҳои иқтибосӣ дар роҳи бой шудан, обуранги бадеӣ ва услубӣ дар ҳар як забон мусоидат мекардааст. Чунонки, **симинбар** ба маънои шахси сафедбадан, хушрӯ ва зебо корбаст шудааст:

Ту **симинбарӣ**, ман чу заррин аёғ,

Ту тобон маҳӣ, ман чу сӯзон чароғ [3, с. 168; 23, с. 84].

Шаҳиди Балхӣ дар баёни толеъи одамон вожаи **симро** истифода намудааст:

Яке зи роҳ ҳама зар барнадораду **сим**,

Яке зи дашт ба нима ҳама чанд ғушой [3, с. 51; 6, с. 100].

Дар байтҳо зерин ба маънои аслӣ, яъне симу нукра дида шуд:

Уннобу **сим** агар набувадмон, раво бувад,

Унноб бар сабикаи симини ӯ бас аст [3, с. 94].

Эй, гулфурӯш, гул чӣ фурӯшӣ барои **сим**?

В-аз гул азизтар чӣ ситонӣ ба **сими** гул? [2, с. 181]

Фароловӣ дар таркиби ибораи “**шишаи симин**”, ки маънои шишаи қиматбаҳоро дорад, дар беқадри об ва ҳамин навъи шиша ёд кардааст:

Об гулфаҳшанг гашта аз фасурдан, эй шигифт,

Ҳамчунон чун **шишаи симин** нигун овехта [3, с. 72].

Абулмасали Бухорӣ аз ду вожаи мансуби исми чинс: **сим** ва **санавбар**, маҷозан исми шахс – маҳбуба сохтааст, ки ин хоси услуби бадеӣ, хусусан шеър мебошад, ки метавон маҷози навъи ташбеҳ донист:

Чунон чун хав, ки дарпечад ба гулбун,

Бипечам ман бар он **симин санавбар** [3, с. 104].

Вожаи **ёқут** ҳам аз ҷумлаи вожаҳои серистеъмоли сабки хуросонӣ мебошад, ки таърихи иқтибоси он ҳанӯз дар сори форсии миёна баррасӣ шудааст.

Дар луғот ба маъниҳои бисёр ташреҳ шудааст [12, с. 408; 14, с. 212; 21, с. 418; с. 512]. Агар ҳулосаи моддаҳои луғавӣ дар ин фарҳангҳо зикршударо гӯем, чанд навъ аз сангҳои қиматбаҳо, ки сурх, зард, кабуд, сабз ва сафед мешавад. Дар осори адабиёти бадеӣ бештар хусусияти маҷозӣ пайдо карда, ба маънои лабу даҳон ва шароби сурх ва гоҳе ба маънии ашк ҳам омадааст.

Ҳамчунин, тавассути ин вожа, бисёр калима ва ибораҳо сохта шудааст: **ёқутвор**, **ёқутин**, **ёқутлаб**, **ёқутранг**, **ёқутфом**, **ёқутӣ**; **ёқути хом**, **ёқути равон** [киноя аз ашқи хунин], **ёқути сарбаста** [киноя аз лабҳои хомӯши маъшуқа], **ёқути норавон**, **ёқути майфурӯш** ва ғайраҳо.

Ба маънои асли дар ин байти Фирдавӣ:

Биёростандаш ба дебои зард,

Ба **ёқуту** пирӯзаву лочвард [21, с. 418].

Ба маънои ёқути тару тоза ва беҳтарин дар таркиби ибораи **ёқути обдор** ва дар муқоиса бо гули нилуфар омадааст:

Нилуфари кабуд ниғаҳ кун миёни об,

Чун теги обдодаву **ёқути обдор** [2, с. 180].

Дар калимаи сохтаи **ёқутвор**, ки маънои ёқутмонанд, ба мисли ёқутро дорад, дар ин байти Кисой дидем, ки сурхии лола ба он ташбеҳ шудааст:

Ёқутвор лола, бар барги лола жола,

Карда бад-ӯ ҳавола ғаввос дурри дарё [2, с. 172].

Дар сурудаи машҳури Дақиқӣ, ки гӯянд сабаби марги бармаҳалаш шуд, дар калимаи мураккаби **ёқутранг** ва ибораи **лаби ёқутранг** корбаст шуда, маҷозан маънои лаби сурхро ифода кардааст:

Дақиқӣ чор хислат баргузидаст,

Ба гетӣ аз ҳама хубию зиштӣ.

Лаби ёқутрангу нолаи чанг,

Майи гулрангу кеши зардухуштӣ [3, с. 327].

Дар таркиби ибораи **ранги ёқути ман** омада, маҷозан зард шудани рӯй дар роҳи ишқи лоларӯхе фаҳмида мешавад:

Ранги он лолаи рухони ту кард,

Ранги ёқути ман ба гунаи коҳ [3, с. 121; 16, с. 32].

Гоҳе дар тавсифи лаби ёр ҳадди суҳанро ба игроқ расонида, сурхӣ ва зебогии лабро ба чунон ёқуте монанд кардаанд, ки назди он лабҳо ёқути моддӣ чун санги оддӣ менамояд:

Лаби туст хуршеду хуршед хок,

Лаби туст **ёқуту ёқут санг** [3, с. 185].

Бояд қайд кард, ки муаллифони “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [21, с. 418] ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” [22, с. 512] **ёқутро** вожаи арабӣ нишон додаанд. Забоншинос Қ. Мухторӣ [9, с. 43] ин вожаро аз лотинӣ гуфта бошад, У. Саъдуллоев [20, с. 46] нисбати ин вожа маълумоти бисёртарро зикр намуда, онро муарраби вожаи юнонии **yaxont** дониста бошад ҳам, сарчашмаи фикрашро нишон надидааст. Аз ин рӯ, гунаи юнонии ин вожа на чунин аст, ки забоншинос У. Саъдуллоев нишон додааст, балки ин аст: **Yakind** “ёқут” [**юн. ὑακινθος**], **п.м. y'kwnd**, **ф.н. yākand**, арабӣ **yāqut**, иқтибоси арабӣ дар форсии нав **yāqut** [17, с. 261; 18, с. 94].

Шояд ин вожа ба гунаҳои **ёканд** / **ёкунд** / **поканд** / **боканд**, ки ҳанӯз дар “Луғати фурс” [ниг. 1, с. 138] дида мешавад, аввало дар забони тоҷикӣ чанд муддат идомаи порсии миёна, ки тавассути портии монавӣ дар шакли **y'kwnd** буд, идома карда, сипас гунаи муарраби **yāqut** ҷойи онро гирифта бошад. Зеро ба гунаи **ёканд**, ки шабоҳат ба **y'kwnd**-и портии монавӣ дорад, дар шеъри сабки хуросонӣ дидем:

Кучо ту бошӣ, гарданд бехатар хубон,

Ҷамастро чӣ хатар, ҳар кучо бувад **ёканд**? [3, с. 78]

Ҳамин тавр, вожаи **ёқут** ҳанӯз дар аввалҳои шакли хаттӣ ва адабӣ гирифтани забони тоҷикӣ, ба гунаи **ёканд** / **ёқут** иқтибос шуда, маъниҳои зиёди маҷозӣ ҳам пайдо кардааст. Шоирон дар рафти эҷод онро хуб истифода бурда, қадри сухани нобро мисли ёқут рангину серчило ва пурбаҳо намудаанд ва шояд аз ин ҷост, ки Абӯшақури Балхӣ тарафдори ҳамон забон ва суханест, ки мисли ёқут бошад:

Чу **ёқут** бояд сухан безуфон,

Сабуксанг лекин баҳояш гарон [3, с. 151; 23, с. 71].

Вожаҳои **дирам** ва **динор** ҳам аз забони юнонӣ иқтибос шудаанд. Овонавишти онҳо чунин аст: **drahm** “дирахм, дирам” [<юн. **δραχμή**] “пул ё сиккаи нуқрагӣ”; **drahm-sang** = ф.н. **diramsang** = арабӣ **diram-al-kail**;

Dēnār “динор” [<юн. **δηνάριον**]; дар юнонӣ ин вожа иқтибоси латинӣ [**denarius**] [17, с. 261; 18, 94].

Дирам дар луғат ба маънои *танга, сиккаи нуқрагӣ, пули нуқра; воҳиди вазн, баробари 3, 12 с* [21, с. 380] омадааст. Аммо М. Ғиёсиддин дирамро муҳаффафи дирҳами арабӣ маънидод карда, бо ишора ба сураи “Юсуф” –и Кур[ъ]он фикрашро собит намудааст [11, с. 330].

Динор -1. Пули роиҷи тилло, ки дар замонҳои гуногун арзиши мухталиф дошт; 2. Зар, тилло, умуман пул; 3. маҷ. Оғтоб [21, с. 380].

Дар ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ ин ду вожа бисёр корбаст шудаанд, мисол:

Чу **динор** бояд маро, ё **дирам**,

Фароз оварам ман ба нӯки қалам [3, с. 169; 23, с. 85].

Ба ҳамин маънои асли дар ин байти Робиаи Балхӣ:

Ошику ранҷур буду **бедирам**,

Он шахударух, шахонида зи зам [3, с. 120; 16, с. 28].

Дар байти Маъруфии Балхӣ бо афзудани пешванди сифатсози **бо+** услубан дар ифодаи сифат омадааст:

Ёри ман кори **ӯ бодирам** шуд,

Чарх дар пеши пой **ӯ** ҳам шуд [3, с. 209].

Зумуррад – **Uzumbrud** [<юн. **σμαραγδος**]. Муҳаққиқон навишти паҳлавии ин вожаро натиҷаи чунин таҳаввулотӣ савтии шакли юнонӣ донистаанд: < ***zmawurd** < ***zmagard** < **zmaragd**; сур. **zmargdā**, арабӣ **zumurrud**; русӣ “изумруд” [иқтибоси эронӣ] [17, с. 261]. Дар луғатҳо ба гунаҳои **зумуррад** / **зумруд** / **зумурруд** омада, маънидод шудааст: чавҳарест сабзранг [11, с. 396; 21, с. 462].

Дар осори мавриди назар, дар тавсифи май, ки пеш аз ба ҳолати май даромадан, дар ток менамояд, корбаст шудааст. Яъне, хӯшаҳои ангур ба тобонии зумуррад монанд карда шудаанд:

Зумуррад андар токам, ақиқам андар ғужб,

Суҳайлам андар хум, оғтобам андар ҷом [3, с. 111].

Номи баъзе растанӣ ва гулҳо низ аз забони юнонӣ иқтибос шудаанд. Намояндагони сабки хуросонӣ аз ин номҳо бештар дар сурудаҳои бахшида ба табиат ва зебогии ёр истифода бурдаанд.

Масалан, вожаи **nargīs** “**нарғис**”, ф.н. **nargis** [17, с. 262; 4, с. 97; 8, с. 100; 9, с. 43]. Дар луғатҳо ба чунин маъниҳо омадааст: 1. Номи гиёҳи пиёзбехи хурду нозук, ки гулҳои хушбӯи сафед ё зард дорад; 2. Маҷозан, чашм, чашми маҳбуба [21, с. 832], хулоса, гулест маъруф; ва киноя аз чашми маҳбуб аст [14, с. 135]. Дар байти зерин ба маънои асли – дастагули нарғис

омадааст, ки шоир зебогии Парвин – чанд ситораи кӯчак, ки як ҷо ҷамъ шавад, ба он монанд кардааст:

Ҳаст Парвин чу дастаи **наргис**,
Ҳамчу баноти наъш рангино [3, с. 25].

Дар байти Шаҳиди Балхӣ сухан дар мавзуи илму донише меравад, ки онро тавассути хоста – молу манол, зару сим ба даст овардан нашавад. Табиатан одамоне, ки дониш доранд, сарвати моддӣ кам доранд, ё надоранд. Аммо ҳамин дониши онҳо аз ҳама моддиёт боло мебошад, ки на ҳамаи одамон онро дошта бошанд. Ва ҳамин ҷо дониш ба гули наргис монанд кунонида шудааст, ки ин гул мисли дигар гулҳо на дар ҳама ҷо шукуфад, ки аз ин сабаб пурбаҳост:

Донишу хоста-ст **наргису** гул,
Ки ба як ҷой нашкуфанд ба ҳам [3, с. 54; 6, с. 103].

Гузашта аз инҳо, вожаи **наргис** дар забони адабӣ ва шеърӣ шоирон хусусияти семантикӣ пайдо карда, маҷозан ба ҷойи ҷашм истеъмол шудааст. Дар ин ҳолат зебӣ ва сифати ҷашмро пуробурангтар ифода кардааст. Дар байти зерин ҳамин ҳолати забонӣ – маҷозе, ки услубан бо истиораи луғавӣ ифода шудааст, мебинем:

Ҳама гиристу ҳама **наргисон-ш** лола гудохт,
Ба зери лолаи бигдохта ниҳуфта зарир [3, с. 111].

Дар байти зерин бошад, аввало аз ҷиҳати зебӣ монанд кардани ҷашмро бо наргис ва сипас, ба вучуд омадани маҷозии наъш ташбеҳро мебинем, ки наргис, ки бо сохти биологии худ ба ҷашм монандӣ дорад, ба ҷойи он омадааст:

Ду лаб ақику зери ақиқаш ду раста дур,
Наргис ду ҷашму зери ду **наргис** гули тарӣ [3, с. 113].

Номи асбоб – **манҷаниқ**.

Маликушшуаро Баҳор вожаи **манҷаниқ**-ро аз юнонии **mekanik** [меканик] дониста, дар асл **механик** буда, сипас **механиқ** шуда ва баъд ё-и он дар натиҷаи тасҳиф ба **нун** ва **ҳо**-и он ба **чим** табдил шудааст [7, с. 150], гуфтааст.

Дар фарҳангҳо ба *маънои наъе аз фалохуни бузург, ки бар сари ҷӯбе, қавӣ таъбия кунанд ва сангҳои калон дар он ниҳода бар девори қалъа зада деворро мешикананд; ва ин муарраби манҷаниқ аст...* [12, с. 307; 14, с. 106; 21, с. 637] омадааст.

Дар байти мавриди назар, ки аз ҳоли ногувори шоир хабар медиҳад, ба азобу шиканҷа мубтало будани худро ба муқоисаи ҷараёни ба оташ андохтани Иброҳим [а], ки бинобар нақлҳои динӣ, ҳамон ҷо манҷаниқро сохта буданд, ишорат мекунад. Пас, шоир вомвожаи мазкурро ҳангоми талмех корбаст намудааст:

Ба **манҷаниқи** азоб-андарам чу Иброҳим,
Ба оташи ҳасаротам фиканд хоҳандӣ [3, с. 61; 6, с. 108].

Ҳамин тавр, дар осори намоёндагони сабки хуросонӣ миқдори вомвожаҳои юнонӣ хеле бисёр набошад ҳам, аммо ба дараҷаи ҷашмрас мушоҳида мешаванд, ки таърихи иқтибоси баъзе аз онҳо хеле қадима буда, аллақай, дар ҳамон аср ба қоидаҳои гармматикӣ забони тоҷикӣ [калимасозӣ, категорияҳои маъноӣ] мувофиқ шуда, дар ифодаҳои пуробурангу образнок ва услуби шеър мусоидат кардаанд.

Агар хусусияти овогии калимаҳои юнонӣ, ки дар охири онҳо “боқӣ мондани овози с нишона аз мансубияти онҳо ба исмҳо аст” [8, с. 99] ва дигар адабиёти дастрасбударо ба инобат гирем, илова ба вожаҳои болоӣ боз инҳоро дохил намудан метавонем, ки дар осори намоёндагони сабки хуросонӣ корбаст шудаанд: **обнус** [3, с. 96], **келид** [клид] [3, с. 218], **дафтар** [166]; ва исмҳои шахс: **Арасту** / **Арастотолис**, **Қайсар** [Kēsar; унвони шоҳи Рум], **Ҷолинос**, **Файлакус** [номи падари Искандар] ва худи **Искандар** / **Сикандар**; исмҳои дигар, масалан **Фирдавс**, ки имрӯз бештар ба маънои Биҳишт ва боғи биҳишт мефаҳмем, аслан аз **паратуси** юнонӣ [7, с. 150] мебошад ва аз шоирони ин аҳд таҳаллуси Абулқосими шоҳномасарой буда, дар шеър ва бештар тасвири табиат ва базму ҷашнҳо истифода шудааст, **Кайвон**, **пиёла**, **марворид**, **номус** ва ғайраҳо.

Ҳатто дар як байт аз чандин вожаи юнонӣ корбаст намудани шоирони ин давраро мебинем:

Сари **наргиси** тоза аз зарру **сим**,
Нишони сари тоҷи **Кисро** гирифт [3, с. 115; 16, с. 20].

Ва ё дар ин байт **обнус** аз юнонӣ, **оҳан** аз портӣ, **сим** аз юнонӣ, **мисмор** [мех] аз арабӣ:

Зи **обнус** даре андар ӯ фарошта буд,
Ба ҷои **оҳан симин** ҳама башу **мисмор** [3, с. 96].

Хулоса, намояндагони сабки хуросонӣ аз вомвожаҳои юнонӣ ба маврид истифода бурдаанд. Ин вомвожаҳо барои пуробурангии тасвирҳои шоирона, мутаассирии суҳан ва ҳам бойшавии таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ дар асри мазкур мусоидат карда, бо баракати мероси гаронбаҳои намояндагони сабки хуросонӣ то имрӯз идома кардааст.

Адабиёт:

1. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс [таҳияи Нурулло Ғиёсов] / Тӯсӣ Асадӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев]. – Сталинобод: Нашр давтоҷ, 1958. – 407 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов] // Ахтарони адаб, ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Ҷ. 1 / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 568 с.
5. Лившиц, В. А. О внутренних законах развития таджикского языка / В. А. Лившиц // Языкознание.- 2010.- №1.- С.56-77.
6. Маликзод, А. Шаҳиди Балхӣ – шоири бузурги замони Сомониён / А. Маликзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 116 с.
7. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / Баҳор Маликушшуаро. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
8. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, – 2007, – 243 с.
9. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Деваштиҷ, 2006. – 130 с.
10. Мухторов, З. М. Таърихи забони тоҷикӣ / З. М. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
11. Муҳаммад, Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсиддин Муҳаммад. Ҷ.1.- Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
12. Муҳаммад, Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсиддин Муҳаммад. Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
13. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон Муҳаммадхусайни. Ҷ.1– Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
14. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон Муҳаммадхусайни. Ҷ.3. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
15. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
16. Робиаи Балхӣ. ... Дарёи қаронанопадид: Маҷмуаи ашъори боқимондаи Робиаи Балхӣ / Таҳиягарон, муаллифони сарсуҳан ва муҳаррирони масъул: Анзурати Маликзод, Шамсиддин Муҳаммадиев. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 80 с.
17. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, Пайванд, 2001. – 310 с.
18. Саймиддинов, Д. Паҷуҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 208 с.
19. Саломӣён, М. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои 12-14 / М. Саломӣён. – Душанбе: Фасл-4, 2020. – 158 с.

20. Саъдуллоев, У.Қ. Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии Футувватномаи султони Хусайн Воизи Кошифӣ / У. Қ. Саъдуллоев. – Душанбе, 2013. – 140 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Сов.энциклопедия. Ҷ.1. – 1969. – 951 с. Ҷ. 2. – 1969. – 950 с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Шучоён, – 2010. – 996 с. Ҷ.2 – 2010. – 1095 с.
23. Холиқзода, Ш. Абӯшақури Балхӣ ва осори ӯ / Ш. Холиқзода. – Душанбе, 2013. – 112 с.
24. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 11-13) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.
25. Чароғи Ҳидоят / Таълифи Сирочиддин Алихони Орзу. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.

ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ВОМВОЖАҲОИ ЮНОНӢ ДАР ОСОРИ НАМОЯНДАҲОНИ САБКИ ХУРОСОНӢ

Дар мақола сухан дар бораи мавқеи вомвожаҳои юнонӣ дар осори намояндагони сабки хуросонӣ меравад.

Таърихи иқтибоси вожаҳои юнонӣ ба забони тоҷикӣ хеле қадима буда, ҳатто ба давраи забонҳои бостон ва миёнаи форсӣ рафта мерасад. Албатта, бештари вомвожаҳои юнонӣ, ки дар осор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд, ба воситаи забонҳои давраи миёна – портиву суғдӣ ё форсии миёна омада расида бошанд, гурӯҳи дигар тавассути забони арабӣ ворид шудаанд.

Чунонки аз мутолиаи осор ва ин таҳлил маълум шуд, вомвожаҳои юнонӣ барои хушбаёнӣ, пуробурангӣ, образнокӣ ва калимасозӣ хизмат карда, ба равонии услуби шеърӣ шоирон хуб мусоидат кардаанд.

Ғайр аз ин, барои сохтан ё эҷоди категорияҳои луғавӣ – муродифот, мутазод ва ҳамгунаву таҷнисҳо дар забони тоҷикӣ шоирон дар қатори дигар вожаҳои иқтибосии гурӯҳи забонҳои эронӣ ва забонҳои арабӣ, ҳиндӣ, суриёниву туркӣ маҳз аз вомвожаҳои юнонӣ ҳам истифода намудаанд.

Бештари вомвожаҳои баррасишуда, аллакай, ба ҳамаи қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мувофиқат карда, чун калимаҳои худӣ дар услуби бадеӣ, гуфтугӯӣ ва умуман забони адабии тоҷикӣ дар истеъмоланд, ки барои то ин дараҷа расидани онҳо хидмати намояндагони сабки хуросонӣ назаррас мебошад. Саҳми онҳо ин аст, ки онҳо вомвожаҳоро дар осори бадеӣ корбаст намудаанд ва бо баракати он то ба имрӯз идома доранд.

***Калидвожаҳо:** сабки хуросонӣ, забони тоҷикӣ, вомвожаҳои юнонӣ, маънои луғавӣ, маҷоз, гуна, услуб, шоирон, вожа, луғат [файласуф, устурлоб, барбат, алмос, сим, ёқут, дирам, динор, зумуррад, наргис, манҷаниқ, обнус...].*

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ ИЗ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ ХОРАСАНСКОГО СТИЛЯ

В статье речь идёт о статусе заимствований из греческого языка в творчестве поэтов хорасанского стиля.

История цитирования греческих слов в таджикском языке очень древняя и восходит даже к периоду древних и среднеперсидских языков. Конечно, большинство греческих цитат, обсуждаемых в трудах, пришло через ближневосточные языки – порто, согдийский или среднеперсидский, в то время как другая группа пришла через арабский.

Как стало ясно из произведений и данного анализа, греческие цитаты служат для красноречия, яркости, образности и словообразования и внесли большой вклад в стиль поэзии.

Кроме того, для создания или создания лексических категорий – синонимов, антонимов, омонимов и паронимов в таджикском языке поэты, наряду с другими иранскими цитатами, использовали греческие слова.

Большинство рассмотренных слов уже соответствуют всем грамматическим правилам таджикского языка и используются как собственные слова в художественном стиле, разговорном и литературном таджикском языке в целом, для чего совет хорасанского стиля

сыграл значительную роль. Их вклад заключается в том, что они использовали цитаты в произведениях искусства и с его благословения продолжают по сей день.

Ключевые слова: хорасанский стиль, таджикский язык, греческие цитаты, лексическое значение, метафора, идиома, стиль, поэты, слово, словарь [философ, устурлоб, барбат, алмаз, проволока, рубин, дирам, динар, изумруд, нарцисс, жемчуг, обнус ...]

ANALYSIS OF SOME BORROWING WORDS FROM THE GREEK LANGUAGE IN THE WORKS OF THE KHORASAN STYLE POETS

The article deals with the status of borrowings from the Greek language in the work of the poets of the Khorasan style.

The history of citing Greek words in the Tajik language is very ancient and dates back even to the period of ancient and Middle Persian languages. Of course, most of the Greek quotations discussed in the writings came through the Middle Eastern languages - Porto, Sogdian, or Middle Persian, while the other group came through Arabic.

As it became clear from the works and this analysis, Greek quotations serve for eloquence, brightness, imagery and word formation and made a great contribution to the style of poetry.

In addition, to create or create lexical categories - synonyms, antonyms, homonyms and paronyms in the Tajik language, poets, along with other Iranian quotes, used Greek words.

Most of the words considered already correspond to all grammatical rules of the Tajik language and are used as own words in the artistic style, colloquial and literary Tajik in general, for which the advice of the Khorasan style played a significant role. Their contribution lies in the fact that they used quotes in works of art and, with his blessing, continue to this day.

Keywords: Khorasan style, Tajik language, Greek quotes, lexical meaning, metaphor, idiom, style, poets, word, dictionary [philosopher, usturlob, barbat, diamond, wire, ruby, diram, dinar, emerald, daffodil, pearl, obnus ...]

Сведения об авторе: Муртозоев Холмурод Ризокулович – докторант (PhD) ТНУ. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: kholmurod.murtozoyev.1988@mail.ru. Тел.: (+992)911-11-50-71

Information about the author: Murtozoev Kholmurod Rizokulovich - doctoral student (PhD) TNU. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kholmurod.murtozoyev.1988@mail.ru. Tel.: (+992) 911-11-50-71

**КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР МАРҲИЛАИ
ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ**

Наҷмудинзода Рисолат Хайридин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар марҳилаи ҷаҳонишавии имрӯза забони тоҷикӣ дар баробари ноил гардидан ба истиқлоли миллий ҳамчун забони давлатӣ дорои тамоми унсурҳои зарурӣ буда, дар тамоми коргузори вазорату идораҳо, ташкилотҳои ҷамъиятию ғайридавлатӣ ва дар муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди корбурди фаъол мебошад. Ҳамон тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар суҳанронҳои хеш масъалаи ҳалқи тоҷик, фарҳангу таърихи он ва забони тоҷикиро мавриди ғамхорӣ ва пуштибонии Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дода, қайд менамоянд: “Забони тоҷикӣ ё ин ки забони модарии мо дар паноҳи давлат қарор дорад”.

Исботи гуфтаҳои боло, китоби «Забони миллат – ҳастии миллат»-и Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, китоби I. «Ба сӯйи пояндагӣ» (2016) ба масъалаҳои таърихии забони давлатӣ бахшида шудааст, аз ҷо баромад.

Бо фаро расидани шароити мусоид барои инкишоф ва пешрафти забони тоҷикӣ тамоми монеаҳои сунъии сиёсату назариявӣ ва идеологӣ бардошта шуд. Дар ин давра бо дар амал пиёда шудани сиёсати воқеан миллии забонии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Президенти кишвар, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон нақши забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ ба маротиб афзуд. Махсусан, асарҳои Президенти кишвар, суҳанронҳои ӯ дар маҳфилу чорабиниҳои гуногун дар пайрезии сиёсати забонии давлат, муайян кардани самтҳои асосии инкишофи забон ва забоншиносии тоҷик нақши бунёдӣ ва раҳнамоӣ дорад. Бояд гуфт, ки ақидаҳо ва пешниҳодҳои Президенти кишвар дар ин бобат на танҳо хусусияти назариявӣ, балки хусусияти амалӣ низ дорад.

Забон бузургтарин сармояи фарҳангӣ ва муҳимтарин омили ниғаҳдорӣ, ҳимоя ва интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои ҳар миллат буда, дар ҳифозати асолати миллий ва ба ояндагон мерос гузоштани хувияти миллий нақши ҳалкунанда дорад. Забон оинаи тамомнамои шуури иҷтимоӣ ва рангу бӯйи арзишҳои миллии безаволии миллат аст. Забони модарӣ нахустин ва пойдортарин нишони безаволии миллат аст ва ҳифзу ниғаҳдорӣ ва густариши он дар мақоми аввал меистад.

Забони тоҷикӣ дар таърихи тӯлонии инкишофу густариши худ ҳамеша дар рушду такомул буда, бо ба вучуд овардани теъдоди бештари калимаҳо таркиби луғавии худро рангоранг ва пурғановат сохтааст.

Забони адабии тоҷик дар асрҳои IX–XI дар давраи миёна ташаккул ёфта, дорои адабиёти ғанӣ гардид. Дар ин давра, бо ин он забон шоҳасарҳои оламшумули адабиёти тоҷику форс навишта шуданд. Ин чараёни ба истилоҳ, ғанӣ сохтани забон аз давлати Сомониён оғоз гардида, то имрӯз идома дошта, боиси ба забони илм табдил ёфтани забони тоҷикӣ мегардад.

Забони тоҷикӣ дар замони ташаккулёбӣ ба ҳамлаи араб гирифтгар гардид, ки ҳама ҷойро забони арабӣ ҳукмронӣ мекард, вале он тавонист мавқеи худро пайдо ва бо ин забони муқтадири дунё рақобат намояд ва дар асри X ба як забони тавоноии давлатӣ ва расмиву коргузори табдил ёбад. Забони тоҷикӣ дар оғози ҳамлаи араб забоне буд, ки илова бар Хуросони Бузург дар Озарбойҷон, Хузистон, Форсу Кирмон ва ҳатто дар Ҳиндустон шинохта шуда буд ва мардуми бисёре ба он гуфтугӯ мекарданд. Дар сарзаминҳои зикршуда қабл аз пайдо гардидани асарҳои муҳими забонӣ ва саду панҷ сол пеш аз он аввалин шеърҳо ба ин забон вучуд доштааст, ки баъдан дар асри XI забони тоҷикӣ ба забони байналмилалӣ минтақаи Осиёи Хурд то Ҳиндустон табдил ёфта, то асри XIX ин мавқеи худро нигоҳ медорад.

Исботи гуфтаҳои боло дар ин марҳила таълифи «Шоҳнома»-и Абумансурӣ, тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», «Таърихи Табарӣ», «Худуд-ул-олам», «Аҷоиб-ул-булдон» ва ҳамчунон, ашъори шоироне чун Абушақури Балхӣ, Рӯдакӣ, Кисоӣ, Дақиқӣ, Шаҳиди Балхӣ ва ҳатто «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад, ки ҳама ба забони фасеҳ ва пухтаи дариӣ порсӣ навишта шудаанд.

Дар натиҷаи чунин сиёсати миллӣ нахустин осор ба забони дарӣ (форсӣ, тоҷикӣ) пайдо шуда, бузургтарин пешвоёни ин забон ва адабиёт Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ ва барҷастатарин олимони асрҳои миёна чун Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Закариёи Розӣ, Носири Хусрав ва пайравону шогирдони онҳо маъруфтарин осори илмӣ он давраро ба забони модарии хеш навиштаанд. Ва ё замоне, ки шоири роздон ва баландфикр Ҳаким Фирдавсӣ парешонӣ ва заволи давлати Сомониёнро ҳис кард, ба ҷамъоварӣ ва ҳифзи ҳикоят, дostonҳо ва расму оини гузаштагон пардохт ва бузургтарин дostonи назмиӣ ҷаҳон «Шоҳнома»-ро офарид [9].

Дар таърихномаҳо ва фарҳангҳо далелҳои дигаре низ пайдо кардан мумкин аст, ки аз таърихи қадимтари забони мо гувоҳӣ медиҳад. Масалан, Ибни Қутайба дар «Табакот-уш-шуаро» ва Табарӣ дар «Таърихи Табарӣ» ба ихтисор нақл кардаанд, ки Ибни Муфаррағ – шоири араб муддате дар Хуросон ва Исфаҳон зиндагӣ карда, дар соли 60-и ҳиҷрӣ (681-и мелодӣ), яъне пас аз 21 соли инқирози давлати Сосонӣ ба тоҷикӣ-форсӣ шеър гуфтааст.

Дар асри X ва нимаи аввали асри XI далели рушди инкишофи афкори забоншиносии форсу тоҷик таълифоти луғати нисбатан мукамалтаре, ки, хушбахтона, то айёми мо расидааст, «Луғати фурс»-и Асадии Тусӣ, рисолаи илмӣ «Махориҷ-ул-хуруф» ва «Донишнома»-и Абуалӣ Сино, «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн»-и Носири Хусрав мебошад. Агар дар «Луғати фурс»-и Асадии Тусӣ боигарии таркиби луғавӣ ва усулу равиши фарҳангнависии он давра таҷассум гардад, дар таълифоти Абуалӣ Синою Носири Хусрав сатҳи назариявии забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои X-XI дида мешавад.

Нақши устод Рӯдакиро аксари муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ дар ташаккули забону адаби форсии тоҷикӣ назаррас арзёбӣ менамоянд. Забоншинос С. Ҳалимов дар ин мавзӯ чунин қайд менамояд: «Вай эътиқоди ҷамасрони худро нисбат ба анъанаи забони арабӣ тағйир дод ва бо вайрон кардани ин эътиқод назари аҳли илму адаби замонашро ба сӯйи забони модарӣ нигаронд, ки пас аз сари ӯ роҳу равиши пешгирифтаи ӯ боз ҳам васеъ шуд ва ба ин роҳ дахҳо ва садҳо намоёндагони аҳли илму адаби тоҷик дар ҳар аср дохил шуданд ва ҳазинаи забони адабии тоҷикро беш аз пеш бойтару ғанитар гардонданд» [8, с. 75].

Устод Айнӣ асарҳои адабиёти классикиро сарчашмаи ноби ғаномандии забони адабӣ дониста, истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти он замонро яке аз василаҳои асосии бойшавии захираи луғавии забони тоҷикӣ донистааст. Дар мақолаи худ бо номи «Аз забони Шоҳнома» зарурати таҳқиқ ва пажӯҳиши осори гузаштагонро таъкид намуда, чунин менависад: «Аз мустаҳриқони машҳури мачор Герман Вамбери (1832 – 1913), ки дар соли 1863 бо табдили қиёфа ва ном дар зерини номи сохтаи «Рашид Афандӣ» Осиёи Миёнаро саёҳат кардааст, дар хошияи «Таърихи Бухоро ё Мовароуннаҳр» ном асари худ менависад, ки «забони форсии Осиёи Миёна, ки бо вай тоҷикон гап мезананд, то имрӯз аз тарафи донишмандони забони форсӣ тадқиқ нашудааст ... Дар ин лаҳча хоҳ аз ҷиҳати луғат бошад, хоҳ аз ҷиҳати аъроб хосиятҳои бисёре ҳастанд, ки услуби Фирдавсро ба хотир меоранд».

Баъд аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба ҳайси намуна чанд калимаро мисол меорад: «Охур – ҷои хӯрокхӯрии ҳайвонот», «бодиринг – хиёр», «бадраг – бадзот», «басанда – кофӣ», «бӯз – ҷавон – тавоно – бардам» (дар сифати одам ва ҳайвоноти саворӣ ин калима байни «Шоҳнома» ва забони зиндаи тоҷикӣ муштарак аст).

Тавре ишора кардем, дар замони ғалабаи араб дар сарзаминҳои васеи Эрон ва Хуросону Варорӯд (арабҳо баъди тасарруф онро ба забони худ Мовароуннаҳр, яъне кишвари байни руди Ому ва Сир гуфтанд), мардум ба лаҳчаҳо ва забонҳои гуногуни маҳаллии эронӣ гуфтутӯ мекарданд. Охиста-охиста зерини таъсири авомили мухталифи иҷтимоӣ-иқтисодӣ яке аз шоҳаҳои қавитару ғанитарин онҳо лаҳчаҳову гӯишҳои ба ҳам наздику хешованди нисбатан заифтарро дар атрофи худ муттаҳид карда, барои ҳамаи он қавмҳо забони расмӣ гардид.

Қобили тазаккур аст, миёни забонҳои эронӣ бо забони форсӣ-тоҷикӣ аз ҳама давраҳои таърихӣ осори зиёди хаттӣ ба мерос мондааст. Чунин суннати хаттӣ дар дигар забонҳои ғарбӣ ва шарқии эронӣ ба мушоҳида намерасад. Ин даврабандӣ, ки ба таърихи дигар забонҳои эронӣ низ иртибот дорад, дар асоси осори ҳар яке аз давраҳои таърихӣ забони (тоҷикӣ), (форсӣ) муқаррар шудааст [5, с. 32-46].

Бояд ёдовар шуд, ки забони тоҷикӣ дар давраи сароғози пайдоиши худ, пеш аз ҳама, дар минтақаи паҳншавии ин забонҳо, яъне забонҳои портӣ, бохтарӣ ва суғдӣ пайдо шуда, сипас дар асрҳои XI-XII мелодӣ ба қисматҳои дигари Эронзамини таърихӣ густариш ёфтааст. Намунаҳои аввалини осори тоҷикӣ (форсии нав) дар Балху Марв ва Бухорову Самарқанд ин ақидаро собит месозад. Бинобар ин, дар шаклгирии меъёрҳои забони адабӣ ин забонҳо таъсири мустақим доранд.

Забони давраи миёна дорои ду марҳилаи ташаккул буда, ки ин аз осори паҳлавӣ ва монавӣ ошкор мегардад. Осори паҳлавӣ бар асоси алифбо ё расмулхати паҳлавӣ дар меъёри таърихӣ ашконӣ ба кор рафта, аммо расмулхати монавӣ меъёрҳои забони даврони Сосониёнро дар шакли воқеӣ ва гуфторӣ он фаро гирифтааст, ки ин махсусиятҳои осори форсии миёнаи сосонӣ дар ду навъи хат, яъне паҳлавӣ ва монавӣ мебошад.

Ҳамон тавре ки муҳаққиқони осори аҳди Сосониён ва забони он тазаккур додаанд, забони форсии миёна идомаи бевоситаи шакли навишторӣ забони катибаҳои меҳии даврони Ҳахоманишиён набуда, балки як шакли ташаккулёфтаи забони аҳди ҳахоманишӣ имкон дорад, ки забони форсии сосонӣ идомаи форсӣ ё ориёӣ маъмулӣ ва гуфторӣ вилояти Форс бошад, ки дар охири аҳди Ҳахоманишиён будааст.

Аз забони форсии миёна, ки бештар забони дарбори Сосониён (асрҳои III-VII-и милод) буд, осори зиёди илмиву адабӣ, навиштаҳои болои иншоот, биноҳо ва мақбараву сангнавиштаҳо боқӣ мондааст. Бештари адабиёти аз ин забон боқимонда мундариҷаи динӣ (зардуштӣ, монавӣ) ва адабӣ доранд. Навиштаҳои катибаҳо бештар бо се забон (форсии миёна, портӣ, юнонӣ) ва гоҳо ду забон (форсии миёна ва портӣ) анҷом дода шудаанд. Хати забони форсии миёна ҳам дар асоси хатти оромӣ сохта шуда, дар он ҳузворишҳо хеле зиёд аст. Бинобар ин, бо ин забон «Фарҳанги паҳлавик» (Frahangi pahlavik) барои хондани ҳузворишҳо мурааттаб шуда буд. Барои забони форсии миёна хати позанди авестой [яъне овой (фонетикӣ)] ва хати арабӣ ҳам дар солҳои охир ба шакли овонавишт истифода мегардид.

Забони форсии миёна ё паҳлавии сосонӣ аз номи яке аз лаҳҷаҳои қисмати ҷанубии Эрон, ки вилояти Форс (марказаш ш.Шероз) дар он ҷо мавқеият дорад, гирифта шудааст. Номи аслии забон дар шакли «parsig» аз аввали ҳазораи мелодӣ ба мо расидааст. Ба ғайр аз вилояти Форс бо ин забон ҳадди ақал сокинони ду вилояти ҷанубии Эрон – Кирмон ва Мекрон низ гуфтугӯ мекардаанд. Геродот, муаррихи юнонӣ дар зери номи умумии «форсҳо» тамоми сокинони ҷануби Эронро муттаҳид кардааст [7, с. 6].

Таърихи инкишофи забони форсии миёна ба ду давра – давраи ашконӣ ва давраи сосонӣ ҷудо мешавад. Тағйироти кулӣ, асосан, ба давраи охири рушди ин забон рост меояд. Ҳол он ки тақсимбандии аниқии ин давра то ҳол анҷом дода нашудааст. Азбаски хати ин забон дар давраи ашконӣ ва сосонӣ оромӣ буда, дар он ҳузворишҳо хеле зиёданд, хусусиятҳои дастурӣ ва овии он баъд аз пайдо шудани осори монавӣ аз Турфон, ки бо хати фонетикӣ (овой) навишта шуда буданд, муайян гардид.

Дар ташаккулёбӣ ва густариши забони тоҷикӣ як гурӯҳ забонҳои эронии шарқӣ низ нақши бузург доранд. Ин забонҳо – бохтарӣ ва суғдӣ мебошанд, ки дар давраи нави инкишофи забонҳои эронӣ бештар дар баҳши вожагон ва камтар дар баҳши овиву дастурӣ хеле аз хусусиятҳои худро ба забони тоҷикӣ додаанд.

Таърихи шохид аст, ки ҳар забоне, ки аз саҳнаи сиёсат ва қудрат хориҷ мешавад, хатман харобу камарзиш ва нотаवону камафзарфият гардида, тавони муқовимату истодагарию дар баробари фишору тазйиқи забони ҳоким аз даст медиҳад ва дар тангнои фано қарор мегирад. Зеро забон дар паҳнои давлат қувват ва неру мегирад ва давлат аст, ки барои рушду нумӯи забон муҳити мусоиди зисту амал фароҳам меоварад.

Вале микон дорад, ки дар робита ба масъалаҳои ҳифзу нигоҳдории он як назари иҷмолӣ ба сарнавишти забони модарии худ андозем. Забони модарии мо, тавре ки ба ҳамагон маълум аст, дар нимаи дуҷуми ҳазорасолаи аввали мелодӣ, яъне дар асрҳои V-VII мелодӣ тадриҷан ҷойи забонҳои ба ҳам наздики минтақаи Эронзамини таърихро (забонҳои форсии миёна, бохтарӣ, портӣ, суғдӣ ва ғ.) гирифт. Дар ибтидои истилои араб бо забони тавоноии динӣ, давлатӣ ва илмӣ ҷаҳони ислом – забони арабӣ дар набарди ҷонсӯз пирӯз гардида, аз садаи IX мелодӣ ба забони расмӣ ва минбаъд забони илмӣ ин минтақа табдил ёфт. Аз давраи Сомониён то аз байн рафтани сулолаи Темуриён Ҳинд ва забони расмӣ эълон гардидани забони англисӣ дар Ҳиндустон (ибтидои асри XIX) забони модарии мо дар минтақаи васеъ аз Осиёи Хурд то нимҷазираи Ҳиндустон забони расмӣ давлатдорӣҳои хурду бузурги ин минтақаи паҳновар буда, дар рушду густариши фарҳангу тамаддуни башарӣ нақши бузурге доштааст. Ҳамагон гумон мекунам, ки забони модарии мо ба тамоми ин минтақаҳо ба воситаи истилогарон, ки бештар туркнажод буданд, паҳн шудааст ва омили аслии ин густариши забонӣ гӯё таҳҷуми низомӣ ба ин минтақаҳо будааст. Вале як нуктаи муҳим ва сарнавиштсози таърихӣ ба назар гирифта намешавад. Бояд гуфт, ки агар ба харитаи густариши забони модарии мо назар афканем, мебинем, ки аксари ин минтақаву сарзаминҳо таърихан ба Эронзамини бостонӣ иртибот дошта, дар ин минтақаҳо аз замони қадим қавмҳо ва халқиятҳои ориёиву эронӣ сукунат доштаанд ва онҳо ба таври кулӣ ҳомилони фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои умумӣ ва муштарақ буданд. Ин омил ва ҷавҳари асосӣ заминаи муносибе барои рушду густариши забони модарии мо дар ин минтақаҳо фароҳам овардааст. Ин забонҳо ва ғӯйишҳои эронӣ дорои алоқаҳо ва иртибототи густурда буда, дар дарозии чандҳазорсолаи таърихӣ бо ҳам дар паҳноӣ васеъ додугирифтӣ фарҳангиву забонӣ дошта, дар бисёр мавридҳо дар баробари доштани лаҳҷаву ғӯйишҳои мухталиф ягонагии забони умумӣ ва ваҳдати фарҳангиву иҷтимоии худро нигоҳ доштаанд. Вақте гунаи нави забонӣ – забони тоҷикӣ ба ин минтақаҳо ворид шуд, дар ин ҷойҳо тазоди забониву фарҳангӣ ба вучуд наовард ва баръакс, онҳоро бо ҳам муттаҳид кард. Аз нуктаи назари фарҳангӣ, тамоми ин қавму миллат дар масири таърих мероси фарҳангӣ ва риштаи хувияти миллии ягоноро дар хотира ва зеҳни ирсии худ нигоҳ доштанд, ки минбаъд дар густариши забони ягонаи расмӣ ва пуштибонии ин ақвуму миллатҳо аз ин ҷараёни ваҳдатсози милли ба таври возеҳу бармало маълум мешаванд. Мо исботи ин воқеиятро дар густариши забону фарҳанги тоҷикӣ дар нимҷазираи Ҳиндустон, махсусан, дар минтақаҳои шимолӣ ва марказии он ба хубӣ дида метавонем.

Робитаҳои таърихӣ-фарҳангии Осиёи Миёна бо Ҳинд аз тариқи ҳавзаи фарҳангии Балхи бостон ё Бохтари қадим сурат мегирифт, ки дар асрҳои миёна бар асари ба ин сарзамин ворид шудани қabilaҳои таҳорӣ, Таҳористон ном гирифта буд. Нишонаҳои равобити фарҳангии халқҳои Осиёи Миёнаро бо ин минтақа дар бозёфтҳои бостоншиносии ноҳияҳои ҷанубии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар он замон ҷузби Бохтар ё Таҳористони бостонӣ буд, метавон ба хубӣ дарёфт. Нуктаи баланди тараққӣ ва рушди равобити иқтисодиву фарҳангии халқҳои Ҳиндустон бо Осиёи Миёнаро дар даврони қадим, бояд замони дар ҳаёти шоҳаншоҳии Кӯшонӣ будани онҳо маҳсуб донем. Дар ин даврони таърихӣ халқҳои ин сарзаминҳо фарҳанги ягона, давлати муқтадири ягона доштанд, ки дар ҳамон рӯзгор бо империяҳои хонии Хитой ва Рим сар ба сар мешуданд. Тақрибан, як аср ин кишварҳо дар ҳаёти давлати Ҳайтолиҳо буданд, ки омезиши ҳиндуэронӣ дар ин давра густариши бештаре ёфта, қабоиلى сакоии Осиёи Миёна дар баъзе аз қисматҳои Ҳиндустон сокин гардида, мазҳаби буддӣ дар сарзаминҳои Эрони шарқӣ, баҳусус, Бохтару Суғд инкишоф ёфт.

Дар рӯзгори давлатдорӣ Саффорӣён, баҳусус, Яқуб ва бародараш Амри Лайс сарзаминҳои мусулмоннишини Ҳинд таҳти тасаллутӣ онҳо буд ва ҳамзамон, дар рӯзгори Сомониён, ки пойтахташон шаҳри Бухоро буд, забони тоҷикӣ дар ҳоли тавсеаёбӣ ва мутобиқи навиштаҳои таърихнигорон, бавижа «Аҳсан-ут-тақосим» ин забон забони гуфтугӯи аҳли Синд ҳам будааст. Дар чунин муҳити адабиву фарҳангӣ Робиа бини Каъби Қаздорӣ (ё

Қасдорӣ) аввал дар Ҳамоноҳик ном минтақаи Синд ва баъдан дар Балху Ғазна ба сурудани ашъори тоҷикӣ-форсӣ оғоз намуд [1, с. 479-482].

Бояд гуфт, ки кишвари Ҳиндустон ганҷинаи дастхатҳои забони мо буда, дар муддати беш аз 800 сол забони тоҷикӣ дар қаламрави ин кишвар вазифаи забони расмӣ ва давлатиро иҷро кардааст. Аз ин давраи дуру дарози таърихӣ садҳо ва ҳазорҳо нусха дастхатҳо, ки бештар осори адибону нависандагон, шоирону донишмандони ҳавзаи Осиёи Марказиро, яъне тоҷиконро дар бар гирифтааст, боқӣ мондааст. Инчунин, маҷмуаи фармону мукотибаҳои шоҳону султонҳои ин сарзамин, ки аз асри II ин тараф ба забони тоҷикӣ навишта шудаанд, дар китобхонаву осорхонаҳои гуногуни ин кишвар нигоҳдорӣ мешаванд. Таҳқику барқарорсозии ин асноду дастхатҳо ва тарзи нигоҳдории онҳо имрӯз вазифаи ворисони онҳост. Бинобар ин, дар шаҳри Деҳлӣ дар давраи шоҳони паҳлавиӣ Эрон, беш аз панҷоҳ сол қабл маркази таҳқиқи дастхатҳо таъсис ёфт, ки то имрӯз ба кори худ идома медиҳад ва аз тарафи давлати Ҷумҳурии Ислонии Эрон низ барои фаъолияти ин марказ шароити мусоиде фароҳам шудааст. Вақте фаро расидааст, ки мавзӯи ҷамъоварӣ ва таҳқиқи ин дастхатҳо дар Тоҷикистон низ аз сар гирифта шавад ва таҷрибаву анъанае, ки дар ибтидои солҳои 50 асри гузашта устод Бобочон Ғафуров бо гузаронидани як силсила иқдому чорабиниҳо, аз қабилӣ баргузории конференсияи «Тамаддуни Кӯшонӣ», ба роҳ мондани ҳамкориҳои илмиву фарҳангӣ бо кишвари Ҳиндустон, таъсиси бахши ҳиндшиносӣ дар Институти шарқшиносӣ ва факултети шарқшиносӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон асос гузошта буд, боз ҳам бештар тавсеа дода шавад. Имрӯз таъсиси як маркази илмиву фарҳангии Тоҷикистон дар ин кишвар бо кушодани бахшҳои омӯзиши илмӣ дастхатҳо, таърих ва ҳатти тоҷикӣ ин кишвар, таҳқиқи густариши забони мо дар давраҳои гуногуни таърихӣ зарурати таърихӣ шудааст. Зеро ҳам бойгонии гуногуни шахсӣ давлатӣ, ки дар онҳо санадҳои ҳуҷҷатҳои муҳталифи ба забони тоҷикӣ таҳияшуда бидуни таҳқиқ ҳобидаанд, ҳам дастхатҳои гуногун, ки ба забони тоҷикӣ таҳия шуда, ба асрҳои гуногуни (асрҳои XI-XIX) таъсири фарҳангу забони мо тааллуқ ва қисме аз онҳо дар ҳоли парешонӣ қарор доранд, интизори пажӯҳишгарону муҳаққиқонанд ва агар заррае таъхир шавад, бисёре аз онҳо ба таври бебозгашт аз байн хоҳад рафт. Таъсиси чунин як марказ ва ба роҳ мондани таҳқику ҷамъоварӣ ва феҳристсозии ин осори бебаҳои ниёгони мо хидмати бесобиқаи давлат ва миллати мо дар назди гузаштагону ояндагони мо хоҳад буд.

Имрӯз дар бораи забони тоҷикӣ ва заминаҳои таърихӣ пайдоиши он фикрҳои гуногун пайдо шудаанд ва аз тарафи баъзеҳо фарзияҳо ва тахминҳои бебунёд ва ғайриилмӣ пешниҳод мегардад. Барои ҳамин пажӯҳиши муфассал ва ҳамаҷонибаи таърихи этникӣ ва забонии тамаддун ва фарҳанги ориёӣ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи этнонимии тоҷик барои устуворсозии босанад ва бодалели мавҷудияти миллати тоҷик дар воқуниш бо дасисаву дурӯғбофии душманон ва бадбинии мардуми тоҷик аҳамияти ҳалқунанда касб мекунад. Аз тарафи дигар, барои баланд бардоштани маърифати сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум ва ба ин васила таҳкими худшиносии миллий ва иртиқои ҳувиёти миллии тоҷикон донишмандони таърихи воқеии миллат зарур аст, ки яке аз роҳҳои асосии ба вучуд овардани тафаккури миллий, табиғи ҳамаҷонибаи унсурҳои ваҳдатсозии миллат, аз ҷумла дар умқи тафаккури миллат ҷой додани худшиносии миллий бо роҳи эҳтиром гузоштан ба таърих, забон ва фарҳанги миллий мебошад.

Агар ба таърихи забонамон ба таври иҷмолӣ назар афканем, донишмандони забоншинос марҳилаҳои тайкардаи забони тоҷикиро ба се давраи калони таърихӣ тақсим кардаанд: форсии бостон, ё забони аҳди Ҳахоманишӣ, форсии миёна ё паҳлавӣ ва ниҳоят форсии нав, ки дар таърихҳо ва матнҳои классикӣ бо номи форсӣ, порсӣ, порсии дарӣ, тоҷикӣ ёд гардидааст.

Албатта, ин тақсимои то ҷое маснӯӣ ва шартист, зеро равшан аст, ки мардумон ҳеҷ гоҳ аз сухан гуфтан бознаистодаанд ва чунин ҳам набудааст, ки онҳо пагоҳӣ бархоста, ба ҷойи забони форсии қадим ба паҳлавӣ сухан гуфта ва ё рӯзи дигар ба порсии дарӣ гуфтугӯ карда бошанд.

Аз фасоҳат ва устувории забони нахустин китобҳое, ки аз оғози марҳилаи нави забони мо боқӣ мондаанд, Маликушшуаро Баҳор ба чунин хулоса омадааст: «Аз пухтани иборат ва истехкоми таркибот ва ширинии лафзу маънӣ пайдост, ки насри қадим парваришёфтаи солиён ва балки қарнҳои дуру дароз аст ва ба маротиб аз китобҳои паҳлавӣ, ки шояд баъзе дар ҳамон қарн таълиф ёфтааст, пухтатар ва чомеътар ва аз лиҳози татаввур комилтар аст [4, с. 22].

Ё Муҳаммад Муҳити Таботабой дар мақолаи худ бо номи «Кори фарҳангистон аз забон то форсии дарӣ» муътақид аст, ки ин забон «собиқаи истеъмолии ҳаштасдсолаи пеш аз ислом дорад». Ин далел бори дигар тасдиқ мекунад, ки дар он давра забони тоҷикӣ, аллакай, забони инкишофефтае будааст, ки як шоири бегона дар муддати кӯтоҳ онро хуб омӯхта ва ба он шеър сурудааст, на як забоне будааст дар ҳоли ба вучуд омадан.

Рӯйхатти адабиёт

1. Абулхусайни Навоӣ. Эрон ва ҷаҳон / Навоӣ А. – Техрон, 1366/1988. – 482с.
2. Зограф Г.А. Иранские и арабские элементы в урду / А. Г. Зограф // Сб. Хинди и урду. Вопросы лексикологии и словообразования. – М., 1960. – 177 с.
3. Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумотномаи мухтасар) / М.Н. Қосимов. – Душанбе: Сино, 2007. – 172 с.
4. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / Б. Маликушшуаро. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
5. Оранский, И.М. О соотношении периодизации истории языка с периодизацией памятников письменности / И.М. Оранский // Вопросы языкознания. – №2. – М., 1975. – 196 с.
6. Оранский, И.М. Иранские языки в историческом освещении / И.М. Оранский. – М.: Наука, 1979. – 238 с.
7. Расторгуева, В.С. Основы иранского языкознания / В.С. Расторгуева. Книга 2. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – 544 с.
8. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри XI–XII) / С. Ҳалимов. Душанбе, 2002. – 95 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳасти миллат / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
10. Borah M.L. The nature of the Persian language written and spoken in India during the 14 centuries // Bulletin of BSOS, vol.VII, part 2, London, pp. -325-327.

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР МАРҲИЛАИ ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, ки имрӯз дар натиҷаи пешрафти илму технология ҳамаҷуз мафҳумҳои нав дар забону фарҳанги миллату ақвом ворид мешаванд, бахшида шуда, дар он масъалаҳои корбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар шароити ташаккули забони адабии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Забон бузургтарин сармояи фарҳангӣ ва муҳимтарин омили ниғадорӣ, ҳимоя ва интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои ҳар миллат буда, дар ҳифозати асолати миллӣ ва ба ояндагон мерос гузоштани ҳувияти миллӣ нақши ҳалкунанда дорад.

Қайд гардидааст, ки забони тоҷикӣ дар таърихи тӯлонии инкишофу густариши худ ҳамеша дар рушду такомул буда, бо ба вучуд овардани теъдоди бештари калимаҳо таркиби луғавии худро рангоранг ва пурғановат сохтааст.

Забони адабии тоҷик дар асрҳои IX–XI ташаккул ёфта, адабиёти он ғанӣ гардид. Дар ин давра, бо ин забон шоҳасарҳои оламшумули адабиёти тоҷику форс навишта шуданд. Ин чарағни ба истилоҳ, ғанӣ сохтани забон аз замони Сомониён оғоз ёфт ва то имрӯз идома дошта, боиси ба забони илм табдил ёфтани забони тоҷикӣ мегардад.

Ҳамзамон, дар мақола оид ба ташаккул ва рушди забони тоҷикӣ дар давраҳои таърихӣ дар таъкиди осори адибону матафаккирони форсу тоҷик бо истиноду даоеҳои амиқ маълумот оварда шудааст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забони тоҷикӣ, забони адабӣ, таърихи забон, фарҳанг, тамаддун, ташаккули забон, истилоҳот.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА СТАДИИ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Статья посвящается важному вопросу языкознания, так как сегодня в результате развития научно-технического прогресса в язык и культуру наций и народов ежедневно появляются новые понятия. Рассматриваются проблемы использования лингвистических терминов в условиях формирования таджикского литературного языка.

Язык является величайшим культурным достоянием и важнейшим фактором сохранения, защиты и передачи культуры и цивилизации, традиций и обычаев каждой нации, а также играет важнейшую роль в сохранении национального самопознания и передаче национального менталитета будущим поколениям.

Отмечается, что таджикский язык в своей многолетней истории развития и расширения всегда развивался и совершенствовался, а с созданием большего количества слов его лексический состав стал более разнообразным и богатым.

Таджикский литературный язык сформировался в IX-XI вв. и обогатился литературным наследием. В этот период на этом языке были написаны всемирно известные шедевры таджикской и персидской литературы. Этот процесс так называемого обогащения языка восходит к периоду правления Саманидского государства и продолжается по сей день, приводя к превращению таджикского языка в язык науки.

В то же время в статье представлены сведения о становлении и развитии таджикского языка в исторические периоды на основе произведений персидских и таджикских писателей и мыслителей с достоверными фактами.

Ключевые слова: языкознание, таджикский язык, литературный язык, история языка, культура, цивилизация, развитие языка, терминология.

USE OF LINGUISTIC TERMS AT THE STAGE OF FORMATION OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

The article is devoted to an important issue of linguistics, as since today, as a result of the development of scientific and technological progress, daily in the language and culture of nations and peoples appear new concepts. As well are considered the problems of using linguistic terms in the conditions of the formation of the Tajik literary language.

Language is the greatest cultural asset and the most important factor in preserving, protecting and transmitting the culture and civilization, traditions and customs of each nation, and also plays an important role in preserving national self-knowledge and transmitting national mentality to future generations.

It is noted that the Tajik language in its long history of development and expansion has always developed and improved, and with the creation of more words, its lexical composition has become more diverse and rich.

The Tajik literary language was formed in the IX-XI centuries and enriched with a literary heritage. During this period, the world-known masterpieces of Tajik and Persian literature were written in this language. This process of so-called enrichment of the language dates back to the period of the Samanids State and continues to till nowadays, leading to the transformation of the Tajik language into the language of science.

At the same time, the article presents information about the formation and development of the Tajik language in historical periods based on the works of Persian and Tajik writers and thinkers with reliable examples.

Keywords: linguistics, Tajik language, literary language, history of language, culture, civilization, language development, terminology.

Сведения об авторе: Нажмудинзода Рисолат Хайридин – аспирант 3-го курса кафедры истории языка и типологии факультета филологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 907-52-60-50; E-mail: risolat-92@mail.ru

Information about the author: Najmudinzoda Risolat Khairidin. - 3rd year postgraduate student of the Department of History of Language and Typology of the Faculty of Philology of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 17 Avenue. Phone: (+992) 907-52-60-50; E-mail: risolat-92@mail.ru

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ ВА МАӢНОИИ ИХТИСОРАӢОИ ИСТИЛОӢОТИ ИНТЕРНЕТИ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шайдуллои Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони илм ва истилоҳоти илмӣ сурати воқеиву аслии дараҷаи пешрафти илм ва баёнгари сатҳи тафаккури аҳли ҷомеа дар фосилаи муайяни таърихӣ мебошад. Дар истилоҳ натиҷаи тафаккури муаллиф, ки як фарди ҷомеа аст, ифода меёбад. Илова бар ин, маҷмуи истилоҳот барои дарёфти донишҳои нави умумибашарӣ замина муҳайё мегардонад, забон ва тафаккурро ба пазирии мафҳумҳои муҷарради илмӣ омода месозад, рушди онро ба савияи баландтар мебардорад [8, с. 117].

Як шоях дигари истилоҳот ихтисораҳои он ба ҳисоб мераванд. Ихтисора гуфта (shortening of words or abbreviation) калимасозии морфологиеро меноманд, ки дар он як қисми таркиби овозии калимаи асосӣ сарфи назар карда мешавад. Имрӯзҳо дар ҳама бахшҳои илм, техника, иқтисод, дипломатия ва хусусан дар истилоҳоти интернетӣ, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ миқдори зиёди ихтисораҳои гуногуншакл ба ҷашм мерасанд. Баъзе истилоҳот аз калимаҳои мураккаб ва бисёрҷузъа таркиб ёфтаанд, бинобар ин, кӯшиши ихтисор кардани онҳо ба вучуд меояд. Ихтисораҳо яке аз усулҳои муосири калимасозӣ ба шумор мераванд. Омӯзиши ин намуди калимасозӣ дар забоншиносӣ дертар, дар солҳои 50-уми асри XX ба миён омадааст. Забоншиноси рус И. Н. Арнолд ихтисораҳои забони англисиро аз рӯйи сохт гурӯҳбандӣ кардааст ва қайд кардан зарур аст, ки чунин намуди калимасозиро ӯ ба усулҳои дуумдараҷаи калимасозӣ мансуб дониста, конверсия ва усулҳои аффиксалии калимасозиро усулҳои аввалиндараҷа ва пурмахсул ҳисобидааст. Имрӯзҳо метавон бешубҳа тасдиқ кард, ки дар миёни усулҳои калимасозӣ усули ихтисоркунии калимаҳо пурмахсултарин усул дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба шумор меравад. Умуман, омӯзиши ихтисораҳо ҳамчун усули калимасозӣ ва мавқеи онҳо дар истилоҳшиносӣ, пеш аз ҳама, муносибати системавиро талаб менамояд, ки дар он вохидҳои луғавии забон дар алоқамандӣ бо дигар элементҳои системаи забонӣ аз лиҳози зарурияти амалӣ дар раванди коммуникатсия ва хусусиятҳои асосии онҳо дар забони илм баррасӣ мешаванд. Аз ин лиҳоз, муҳимияти омӯзиши ихтисораҳои интернетӣ аз рӯйи сохтор ва ягонагии онҳо ба амал меояд. Аз дигар тараф, зарур аст, ки ихтисораҳои интернетиро аз рӯйи воридшавиашон ба категорияҳои махсуси истилоҳот омӯхт, зеро онҳо сохти ягонаи худро доранд. Дар замони муосир тамоюли ташаккули калимаҳои нав бо роҳи кӯтоҳ кардани калима ва ибораҳои мавҷуда бо суръат меафзояд. Афзоиши теъдоди зиёди ихтисораҳоро метавон бо он баён кард, ки калима ва ибораҳои мураккаб чун қоида калонҳаҷм ва ноқулай мебошанд ва табиист, ки кӯшиши кӯтоҳтар пешниҳод кардани онҳо ба миён меоянд. Мисол: IAP – Internet access provider ~ Таъмини дастрасӣ ба Интернет; IDSL - Integrate services digital network ~ Ҳамми рамзӣ бо хизматрасониҳои комил; ISP - Internet service provider ~ Хизматрасониҳои дастрасӣ ба Интернет; ICS – Internet connection sharing ~ Дастрасии умум ба Интернет; IP - Internet protocol ~ Қарордоди Интернет; TCP - Transmission control protocol ~ Қарордоди идоракунии Интиқол; WISP - Wireless Internet service provide ~ Таъмини хизматрасониҳои Интернетии бесим ва ғайра.

Дар сомонаҳои интернетӣ аксаран истилоҳоти калонҳаҷм дар шакли ихтисора истифода мешаванд ва ин ихтисораҳо ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати сохтор ба бисёре аз истифодабарандагони сомонаҳои интернетӣ шинос нестанд. Аммо на ҳама вақт ҳоҷат ба маънидод кардани онҳо лозим мешавад, чунки истифодаи онҳо аз рӯйи қолаб ба роҳ монда мешавад. Мисол: WWW - World Wide Web ~ Анкабутхонаи васеи умумиҷаҳонӣ; imo – in my opinion ~ Ба ақидаи ман; 3G – third generation ~ Насли сеюм; 4G – forth generation ~ Насли чорум ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки ин гуна ихтисораҳо зиёд ҳастанд, ки барои бисёре аз истифодабарандагон аз рӯйи сохт ва маънӣ шинос набошанд ҳам, аммо онҳоро аз рӯйи

қолаб истифода мебаранд. Масалан, ихтисораҳои 3G ё 4G гарчанде аз рӯйи сохт ва маънӣ ба истифодабаранда шинос набошанд ҳам, маълум аст, ки тағйир ёфтани рақамҳо ба суръат бахшидани Интернет вобаста аст. Яъне, болоравии рақамҳо аз болоравии суръати интернет далолат медиҳад.

Аз рӯйи аломатҳои орфографӣ ихтисораҳои забони англисӣ ба се гурӯҳи калон чудо карда мешаванд:

- a) initialisms with alphabetical reading (ихтисораҳо бо хониши ҳарфҳои алифбо);
- b) initialisms which are read as if they are word (ихтисораҳо бо хониши калимавӣ);
- c) initialisms which coincide with English words in their sound form (ихтисораҳое, ки бо талаффузи овозҳои забони англисӣ сурат мегиранд) (8-р. 28-30);

Дар натиҷаи пажӯҳиш ба мо маълум шуд, ки ихтисораҳои истилоҳоти интернетӣ аз рӯйи таснифоти орфографӣ ба ду гурӯҳи зерин мувофиқат мекунанд:

1. Гурӯҳи аввал ихтисораҳое, ки ҳарф ба ҳарф талаффуз карда мешаванд: **HTTP** (*Hyper Text Transfer Protocol*); **ICMP** (*Internet Control Message Protocol*); **IIS** (*Internet Information Services*) ва ғайра.

2. Гурӯҳи дуюм ихтисораҳое, ки дар шакли як калима талаффуз карда мешаванд: **NAT** (*Network Address Translation*); **WINS** (*Windows Internet Name Service*); **WISP** (*wireless Internet service provide*) ва ғайра [5, с. 112-118].

Аз рӯйи сохтор бошад дар лексикология якчанд нуқтаи назар доир ба гурӯҳбандии ихтисораҳо ва нақши онҳо дар системаи калимасозии забон вучуд дорад. Ба ғайр аз гурӯҳбандии ихтисораҳое, ки дар боло зикр кардем, табақабандии дигари ихтисораҳо аз рӯйи сохтор қобили таваҷҷуҳ мебошад. Тибқи он намудҳои зерини ихтисораҳо вучуд доранд:

- a) ихтисораҳои ҳарфӣ;
- b) ихтисораҳои ҳичогӣ;
- v) ихтисораҳои ҳамсадогӣ;
- г) фоноидеограммаҳо [3, с. 275-299].

Дар муносибат ба пайдоиши ихтисоркунии ҳарфӣ қайди зерин қобили таваҷҷуҳ аст. Баъзе муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ихтисоркунӣ сараввал дар нутқи хаттӣ ба миён омада, баъдан бо гузашти аём истифодаи онро дар нутқи шифохӣ оғоз кардаанд. Аммо дар ҳақиқат, ин кор ранги дигар гирифта аст, яъне ихтисораҳои ҳарфӣ сараввал дар нутқи шифохӣ ба миён омада ва баъд ба таркиби истилоҳот ворид мешаванд.

Дар забон, ҳамчунин, як қатор ихтисораҳои нимкӯтоҳкардашуда вучуд доранд, ки ба ихтисоркунии ҳарфӣ танҳо элементи аввал дучор гардидааст. Ҳангоми хондани чунин ихтисора тибқи номи алифбоии ҳарфи додашуда талаффуз мешавад: **R-wire** *ӯ ring wire* – *ноқиле, ки бо занг пайваст аст*.

Калимаҳои бурида кӯтоҳ кардашуда дар забонҳои махсуси соҳавӣ (сленг) васеъ истифода мешаванд, аммо дар истилоҳшиносии илмӣ-техникӣ аҳён вомеҳӯранд. Аз рӯйи қоида онҳо дар забонҳои махсуси соҳавӣ (сленг) пайдо гашта, дертар ба истилоҳшиносӣ ворид шудаанд: **ac** *ӯ acronym*, **mic** *ӯ microblog* ва ғайра [4, с. 89-94].

Аз таснифоти дар боло овардашуда ихтисораҳои истилоҳоти интернетии забони англисиро зери таҳлил қарор медиҳем. Ба гурӯҳи аввал **ихтисораҳои ҳарфӣ ё (сиглӣ)** дохил мешаванд, ки ба ин намуди ихтисораҳо ҳарфи аввал ва охири истилоҳ интиҳоб шуда, қисми дигар ихтисор мегардад. Ин гурӯҳ яке аз маъмултарин гурӯҳи ихтисораҳо ба шумор меравад ва дар навбати худ ба ду зергурӯҳ чудо мешавад:

a) **сиглӣ ё ихтисори калимаҳои ҷудогона**: **I** < *laugh* – *ханда*, **h** < *hour* – *соат*, **p ?** < *pardon* – *бубахшед*, **s** < *smile* – *табассум*, **g** < *giga* – *гига*.

b) **ихтисори ибораҳо**: **IBB** < *I'll be back* – *бармегардам*, **ICBW** < *I could be wrong* – *мумкин, ки хато кунам*, **IDBI** < *I don't believe it* – *ба ин боварӣ надорам*, **IDMM** < *It doesn't matter to me* – *барои ман фарқе надорад*, **IHTG** < *I have to go* – *ман бояд равам*, **ILYVM** < *I love you very much* – *Ман туро бениҳоят дӯст медорам*, **IMHO** < *In my honest opinion* – *ба ақидаи ҳақиқии ман*.

Ихтисораҳои овардашуда дар муоширати интернетӣ бештар дар чатҳо васеъ истифода бурда мешавад. Ихтисораҳои гурӯҳи аввал ва дуум ҳарфҳои аввали калимааш интиҳоб гаштаанд. Мавриди истифода чунин ихтисораҳо ба шахсони одӣ, ё шахсоне, ки аз истилоҳоти интернетӣ хабардор нестанд, тамоман нофаҳмо аст. Ихтисораҳои мазкур танҳо дар доираи муоширати интернетӣ бештар ба ҷавонон ва ашхосе, ки ҳар рӯз бо технологияи иттилоотӣ сарукор доранд, мавриди истифода мебошад.

Гурӯҳи дуум **ихтисораи ҳичогӣ** буда, истилоҳоти интернетии забони англисиро аз рӯйи ҳичо ҷудо менамояд ва аз ду зергурӯҳ иборат аст:

а) **ихтисораи ҳичогии калима:** **admin** <administrator – маъмур, **doc** <document – ҳуҷҷат, **Mac** <Macintosh – Макинтош, **nick** <nickname – тахаллус, **arc** <archive – бойгонӣ.

б) **ихтисораи ҳичогии ибораҳо:** **app** <application program – барномаи дархостӣ, **ill mem ref** <Illegal memory reference - истиноди ғайриқонунии хотира, **no op** <no operator – бе оператор.

Бояд қайд намуд, ки чунин ихтисораҳо дар матнҳои расмӣ шабакаҳои интернетӣ бештар тавассути нуқта истифода мегарданд, ба монанди **sub.** <substitute – ивазкунанда, **suppl.** <supplement – илова ва ғ.

Ба гурӯҳи сеюм **ихтисораи ҳамсадоҳо** дохил мешаванд, ки ҳама ҳарфҳои ихтисоршуда ҳамсадо буда, бештар бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: **bf** <boyfriend – дӯст, ошиқ, **ctrl** <control – идоракунии, **kbd** <keyboard – клавиатура, **thnx** <thanks – ташаккур.

Гурӯҳи чоруми ихтисораҳо **фоноидеограммаҳо** мебошанд, ки ба ин гурӯҳ истилоҳоте ворид гаштаанд, ки ба ҷойи ҳарф рақам иваз карда шудааст ва қисми дигараш омехта ним ихтисораи ҳамсадоҳо ва ним рақамҳо истифода мешаванд. Чунин ихтисораҳо бештар идеографӣ буда, дар матнҳои муоширати чатҳои интернетӣ ба назар мерасанд. **Фоноидеограммаро** метавон ба ҷаҳор зергурӯҳ ҷудо намуд:

а) **рақамҳо:** **2l8** <too late – хеле дер шудааст, **459** <I love you – ман туро дӯст медорам, **4592** <I love you too – ман ҳам туро дӯст медорам, **121** <one to one – як ба як, **182** <I hate you – ман туро бад мебинам, **303** <tom – оча (модар);

б) **Ҳарфҳо:** **cu** <see you – то дидор, **aas** <alive and smiling – сиҳату саломат хандида истодаам, **ABC** <always be communicating – ҳамеша дар суҳбат бош, **AFAIC** <As Far As I'm Concerned - то ҷое ки ман нигарон ҳастам, **AFC** <away from computer – аз компютер дур;

с) **ҳарфу рақам (омехта):** **B4U** <before you – пеш аз шумо, **D8** <date – вохӯрӣ, **every1** <everyone - ҳар як, **f2t** <free to talk – барои суҳбат фурсат дорам;

д) **рамзҳо:** **ȳ** - happy face – чеҳраи хуш, **:-{** Angry Very – хеле ғаҳролуд, **>:-** (Annoyed – асабонӣ, **X/)** Blinded by love – бо муҳаббат ҷаҳмак задан, **.)** Wink – ҷаҳмак задан, **@>--;** A rose – гул, **((H))** Big Hug – оғӯши самимӣ, **:(** Crying softly – хомӯшона гиря кардан, **:@!** Cursing – ғаҳорат ё сарзаниш кардан;

Аз таснифоти ихтисораҳо ва мисолҳои овардашуда маълум гашт, ки аз ҳама гурӯҳи серистифода гурӯҳи якум ин **ихтисораҳои ҳарфӣ** мебошанд, зеро тамоми калимаро сарфа карда, бо як ҳарф нишон медиҳанд. Албатта, ин аз нуқтаи назари истифодабарандагони Интернет буда, ҳангоми суҳбат бештар вақтро сарфа менамояд. Бояд қайд намуд, ки **ихтисораҳои фоноидеограммии рамзӣ** ҳатто ба бештари истифодабарандагони чати интернетӣ фаҳмо нест, зеро дар он ҳар як рамз мазмуни алоҳидаи худро дорост ва он аз истифодабаранда малакаи аз худ намудани онҳоро талаб менамояд. **Ихтисораҳои ҳичогӣ** низ хеле васеъ истифода мешаванд ва ба истифодабарандаи чати Интернет осонӣ меорад, зеро истилоҳ қисман ихтисор мегардад.

Бояд таъakkур дод, ки ихтисораҳои истилоҳоти интернетӣ дар замони имрӯза хеле васеъ паҳн гашта, на танҳо дар сомонаҳои интернетӣ ва муошират, балки дар матнҳои расмӣ ва ахборот бо онҳо вохӯрдан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, ихтисора яке аз роҳҳои калонтарин ва маъмултарини ташаккулёбии истилоҳоти интернетӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт:

1. Акулинина, Т.В. Англо-русские термины и сокращения по компьютерной информатике / Т.В. Акулинина. – Омск: ОМТЕРМ, 2000. – 99 с.
2. Акулинина, Т.В. Экстралингвистическая обусловленность особенностей английской терминологии компьютерной информатики: дисс. на соис. канд. филол. наук / Т.В. Акулинина. – Омск, 2003. – 160 с.
3. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1978. – 315 с.
4. Асламов, Х.А. Словообразовательный анализ терминологии компьютерной технологии в таджикском и английском языках. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Х.А. Асламов. – Душанбе, 2019. – 164 с.
5. Виноградова, Н.В. Компьютерный сленг и литературный язык: проблемы конкуренции / Н.В. Виноградова // Исследования по славянским языкам. Корейская ассоциация славистов. – Сеул, 2001. – С.61-72.
6. Гинзбург, Р.З. Лексикология английского языка / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева, А.А. Санкина. – М.: Высш. шк., 1979. – 402 с.
7. Качалова, К.Н., Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израйлович. – М.: Юнвес Лист, 2000. – 717с.
8. Мирзо, Ҳасани Султон. Истилоҳиноӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. -Душанбе: Эр-граф, 2019. - 193с.
9. Мусоямов, З.М., Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков). дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / З.М. Мусоямов. – Душанбе, 2017. – 203 с.
10. Мухторов, З.М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З.М. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.
11. Сегалй, М. М. Аббревиатуры в современном английском языке / М. М. Сегалй // Учен. зап. Ленингр. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. – 1962. Т. 226. – С 275 – 299
12. Фомина, М.И. Современный русский язык: Лексикология / М.И. Фомина. – М.: Высш. шк., 1990. – 415 с.
13. Шапкин, А.Е. О некоторых особенностях употребления и перевода аббревиатур в прессе ГДР. А.Е. Шапкин // Активные процессы в грамматическом строе и семантики романских и германских языков: межвуз. сб. науч.тр. / отв. ред. Б. Н. Ворожков – Ижевск: УДГУ, 1987. – С. 112-118.
14. Kennedy S. Alphabet soup: an Acronym Roundup/ Internet Today. - № 6/ p. 28-30

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИХТИСОРАҶОИ ИСТИЛОҶОТИ ИНТЕРНЕТИ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳқиқи ихтисораҷои истилоҷоти интернетӣ бахшида шудааст. Ихтисора яке аз роҳҳои калонтарин ва маъмултарини ташаккулёбии истилоҷоти интернетӣ маҳсуб меёбад. Имрӯзо дар ҳама бахшҳои илм, техника, иқтисод, дипломатия ва хусусан дар истилоҷоти интернетӣ, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ миқдори зиёди ихтисораҷои гуногуншакл ба назар мерасанд. Баъзе истилоҷот аз калимаҳои мураккаб ва бисёрҷузъа таркиб ёфтаанд, бинобар ин кӯшиши ихтисор кардани онҳо ба вучуд меояд. Ихтисораҷо яке аз усулҳои муосири калимасозӣ ба шумор меравад.

Мувофиқи таърифи гурӯҳи олимоне, ки ба проблемаи ихтисоркунӣ дар забони тоҷикӣ машғул ҳастанд, ихтисораҷо – ин исмҳои мебошанд, ки аз ҷузъи калимаҳои кӯтоҳкардашуда иборат буда, ба ибораҳои синонимӣ дохил мешаванд ва дар охир калимаи пурраро ташкил медиҳанд. Дар забони тоҷикӣ ихтисораро як усули калимасозӣ меноманд.

Ба андешаи муаллифи мақола, заминаи асосии ихтисораҷо дар забони тоҷикӣ таркибу ибораҳои устувори изофӣ ва истилоҷоти гуногуни забони тоҷикӣ мебошанд. Дар замони муосир афзоиши ихтисораҷои вожагӣ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ зиёд мушоҳида мешавад, ки ин ба сабаби кӯшиши кӯтоҳ додани мафҳум дар забон нисбат дода мешавад. Омӯзиши ихтисора дар илми забоншиносӣ яке аз мавзӯҳои нав ба шумор рафта, то ҳол ба пуррагӣ мавриди пажӯҳиши забоншиносон қарор нагирифтааст.

Калидвожаҳо: интернет, ихтисора, пажӯҳиш, серистеъмол, забониноӣ, истилоҳиноӣ, баррасӣ, бисёрҷуза.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АББРЕВИАТУР ИНТЕРНЕТ-ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В своей статье автор попытался анализировать аббревиатуры интернет-терминов. Аббревиатура - один из самых больших и распространенных способов формирования терминов в Интернете. Сегодня существует большое количество сокращений во всех областях науки, техники, экономики, типологии и особенно в терминах Интернета, как в английском, так и в таджикском языках. Некоторые термины состоят из сложных и многослойных слов, поэтому их пытаются сократить. Аббревиатура – один из современных способов словообразования.

Согласно определению группы ученых, занимающихся проблемой сокращений в таджикском языке, аббревиатуры – это существительные, которые состоят из сокращенных слов, которые являются синонимами и в конечном итоге образуют законченное слово. В таджикском языке аббревиатуры называют способом словообразования.

По мнению автора статьи, основной пласт сокращений в таджикском языке – это состав устойчивых дополнительных словосочетаний различных терминов таджикского языка. В наше время наблюдается увеличение количества сокращений как в английском, так и в таджикском языках, чем объясняются попытки сократить данное понятие в языке. Изучение аббревиатур, являющееся новым аспектом в лингвистике, еще не полностью исследовано.

Ключевые слова: интернет, аббревиатура, исследование, употребительный, лингвистика, терминоведение, рассмотрение, многокомпонентный.

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ABBREVIATIONS OF THE INTERNET - TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In his article, the author of the article tried to analyze the abbreviations of Internet terms. Abbreviation is one of the largest and most common ways of forming terms on the Internet. Today, there are a large number of abbreviations in all part of science, for example in technology, economics, typology and especially on the Internet, in both languages, in English and in Tajik. Some terms are composed of complex and multicomponent, that is why it is important to shorten them. Abbreviation is one of the modern ways of word formation.

According to the definition of a group of scientists dealing with the problem of abbreviations in Tajik, abbreviations are nouns that consists of abbreviated words that are synonymous and ultimately form a complete word. Abbreviation is called one of the ways of word formation in Tajik. Nowadays, the number of abbreviations are increased in both languages, English and Tajik, which explains the attempts to reduce this concepts in the language. The study of abbreviations, which is a new aspect in linguistics, has not been researched by linguists yet.

Keywords: Internet, abbreviation, research, common, linguistics, terminology, review, multicomponent.

Сведения об авторе: Шайдуллои Ходжи – старший преподаватель кафедры английского языка и сопоставительной типологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 988 94 05 00. E-mail: shaydullo-91@mail.ru.

Information about the author: Shaydulloi Hoji – senior teacher of the English Language and comparative typology department of the Taik national university. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. phone: (+992) 988 94 05 00. E-mail: shaydullo-91@mail.ru.

ЌУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-и СОТИМ УЛУҒЗОДА

Эгамбердиева Б. Ғ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Рушд ва инкишофи забони адабии тоҷикӣ дар садаи XX ба ном ва фаъолияти нависандагони бузурги тоҷик – устод Садриддин Айнӣ ва Сотим Улуғзода рабт дорад, зеро маҳз онҳо тавонистанд бо нигоштаҳои худ ба ин забон неру бахшанд. Сотим Улуғзода яке аз нависандагони бузурги тоҷик буда, бо таълифи осори илмиву адабии худ суннати ниғорандагии устод Айниро идома додааст. Асарҳои таърихии Сотим Улуғзода – “Ривояти суғдӣ”, романҳои “Восеъ” ва “Фирдавсӣ” бо мазмуну муҳтаво ва сабку услуби худ дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи намоён доранд. Нависанда бо таълифи ин осор дар рушду инкишофи забони адабии муосири тоҷикӣ саҳми боризи худро гузоштааст. Забони осори ӯ барои пажӯҳиши вижагиҳои забони адабии муосири тоҷикӣ маводи арзишманд медиҳад.

Романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода намунаи беҳтарини насри таърихии нависанда маҳсуб шуда, аз тавоноӣ ва ғанои забону баёни ӯ шаҳодат медиҳад. Забоншинос Р. Ғаффаров дар робита ба забону услуби романи “Фирдавсӣ” чунин қайд намудааст: “Забони софу беғаш, риояи донишмандонаи асолати сухани классикӣ, ғасоҳати баланд, ки дар саросари романи “Фирдавсӣ” падида аст, чун далели шарҳ собит месозад, ки муаллифи он аз забардасттарин қаламкашони тоҷик ба шумор меравад. Шубҳае нест, ки асар бо чунин ғазилатҳои олиҷаноб на танҳо ба рафти минбаъдаи услуби бадеӣ, балки ба тамоми соҳаҳои услуби забони адабии кунунии мо таъсири амиқ хоҳад гузошт” [2].

Таҳқиқоте, ки то ин дам дар заминаи омӯзиши забону услуби Сотим Улуғзода ба анҷом расидаанд, андак ҳастанд. То кунун вижагиҳои луғавию маъноӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва нахвӣ насри Сотим Улуғзода ба таври пурра таҳқиқ нашудаанд. Забоншинос М. Олимҷонов хусусиятҳои луғавию услубии насри таърихии Сотим Улуғзодаро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар забоншиносии тоҷик то ҳол вижагиҳои нахвӣ асарҳои Сотим Улуғзода таҳқиқ нашудаанд. Дар ин замина, танҳо як мақола аз ҷониби Э. Шоев таълиф шудааст, ки дар он як ҷиҳати нахвӣ романи “Восеъ” – ҷумлаҳои мураккаби омехта мавриди таҳлил қарор гирифтааст [10, с. 61-67]. Ҳадафи ин мақола низ таҳқиқи як ҷиҳати нахвӣ романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода – қорбурди ҷумлаҳои содаи яктаркиба буда, баъзе аз вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои содаи яктаркиба таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба як намуди маъмули ҷумлаҳои сода мебошанд, ки ҳам дар осори манзуму мансур ва ҳам дар забони хаттиву гуфторӣ ба қор мераванд. Ба назари забоншиносон М. Норматов ва Ш. Рашидов, 25-30 ғоизи ҷумлаҳои содаи забони тоҷикиро ҷумлаҳои яктаркиба ташкил медиҳанд [5, с. 3].

Албатта, дар забоншиносии тоҷик доир ба ҷумлаҳои яктаркиба қорҳои зиёд ба анҷом расидаанд. Вале бештари ин қорҳо ба баррасии ҷумлаҳои содаи яктаркибаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бахшида шудаанд, на ба таҳлилу баррасии ҷумлаҳои содаи яктаркибаи забони осори адибони ҷудогона.

Дар нахви забони тоҷикӣ ҳелҳои ҷумлаҳои сода аз ҷиҳатҳои гуногун тасниф шудаанд, ҷунончи, аз рӯи сохтору таркиб, ифодаи марому мақсад, иштироки сараъзоҳо, муносибатҳои иртиботӣ (коммуникативӣ), қоррагии нопуррагии таркиби ҷумла ва ғ. [3, с. 22; 5, с. 5]. Дар омӯзиши синтаксиси ҷумлаҳои сода ҳар яке аз ин таснифот мавқеи муайян доранд.

Яке аз ин таснифот ба иштироки сараъзоҳои ҷумла – мубтадо ва ҳабар вобаста мебошад. Ин ду сараъзо дар таснифоти сохтории ҷумлаҳои сода нақши муайян доранд. Аз рӯи мавҷуд будани ҳар ду сараъзо ё яке аз онҳо ҷумлаҳои содаро ба дутаркиба ва яктаркиба ҷудо мекунам [3, с. 22]. Забоншинос М.Н.Қосимова доир ба иштироки сараъзоҳо дар ҷумлаҳои яктаркиба чунин қайд намудааст: “Дар ҷумлаҳои яктаркиба, ҷунон ки маълум аст,

танҳо яке аз сараъзоҳо мавҷуд аст, одатан, бештар дар ин гуна ҷумлаҳо аз сараъзоҳо таркиби хабар меояд” [4, с. 56].

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба танҳо аз як сараъзо, ки гоҳ танҳо ва гоҳ бо аъзоҳои пайрав меояд, иборат буда, барои ифодаи фикр чун воҳиди томи аз ҷиҳати грамматикӣ ташаккулёфтаи нутқ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Фарқи ҷумлаи содаи яктаркиба аз ҷумлаи содаи дутаркиба низ дар ҳамин ҳаҷт, ки яке аз сараъзоҳо дар он намеояд, бинобар ин, аз рӯи иштироки аъзоҳои ҷумла ва миқдори онҳо ҷумлаҳои яктаркиба аз ҷумлаҳои дутаркиба фарқ карда меистад. Набудани сараъзои дуюм ба ифодаи маънои умумии ҷумла ҳалал намерасонад.

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар навбати худ ба ҳелҳо ҷудо мешаванд. Дар китобхое, ки ба ҷумлаҳои сода ва наҳви забони тоҷикӣ бахшида шудаанд, ҳелҳои ҷумлаҳои сода ба таври гуногун оварда шудааст. Ҷунончи, забоншинос Б.Ниёмуҳаммадов дар китоби “Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик” чор ҳели ҷумлаҳои содаи яктаркибаро овардааст [7, с. 98]. Вале баъдтар забоншиносон М.Норматов ва Ш.Рашидов дар китоби “Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба” панҷ ҳели ҷумлаҳои содаи яктаркибаро нишон додаанд [5, с. 6].

Забоншинос М.Н.Қосимова дар китоби “Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри ХІ” ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ба ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ ва ҷумлаҳои яктаркибаи номӣ ҷудо кардааст [4, с. 77].

Наҳвиносии варзидаи тоҷик Б.Қамолиддинов ҷумлаҳои содаи яктаркибаи забони тоҷикиро аз ду ҷиҳат ба ҳелҳо ҷудо намудааст:

1. Аз рӯи мавҷуд будан ё набудани аъзоҳои пайрав дар таркиби ҷумла ба ҷумлаҳои яктаркибаи ҳуллас ва тафсиلى ҷудо намудааст.

2. Аз ҷиҳати мавҷуд будани ҳелҳои сараъзо ҷумлаи яктаркибаро ба гурӯҳҳои феълӣ ва номӣ ҷудо кардааст [3, с. 23].

Ин муҳаққиқ ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣро дар навбати худ ба чор навъ ҷудо намудааст: муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс [3, с. 24].

Мо низ таснифоти забоншиносонро ба назар гирифта, маводи гирдовардамонро аз романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода ба гурӯҳҳои зер ҷудо намудем:

1. Ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ. Дар ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ шахси соҳибамал, яъне мубтадо ба тарзҳои гуногун зоҳир мегардад. Дар ин навъи ҷумлаҳои яктаркиба мубтадо бо калима ё ибора ифода наёфта бошад ҳам, вале дар як маврид бо ёрии бандакҳои феълӣ ифода меёбад. Мо ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣи романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзодаро аз рӯи муносибати амалу ҳолат ва аломат нисбат ба соҳиби он ва дараҷаи зоҳиршавии шахси соҳиби амалу ҳолат ба чор ҳел ҷудо намудем:

А. Ҷумлаи муайяншаҳс. Ҷумлаи яктаркибаи бемубтадое, ки амал ба воситаи хабарҳои феълӣи шахси яқум ва дуюм ба вучуд омада, шахсони муайянро далолат мекунад, ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс номида мешавад. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс як навъи ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ мебошад. Дар забоншиносии тоҷик ин навъи ҷумла то солҳои шастум омӯхта нашуда буд. Дар китоби Б. Ниёмуҳаммадов «Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ҷумлаи муайяншаҳс оварда нашудааст. Забоншинос Д. Т. Тоҷиев дар забоншиносии тоҷик бори аввал мақолаеро бо унвони «Оид ба ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс» таълиф намуда, доир ба ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс маълумоти пурра медиҳад [9]. Дар романи «Фирдавсӣ» чунин намуди ҷумлаҳо ҳеле зиёданд. Мисол:

— *Ҷафат як... ҷафат ду дафъа... ҳарифона кардем...(8).*

Дар мисоли яқум иҷрокунандаи қор – мубтадо ба воситаи бандакҳои феълӣи **-ем** ифода ёфтааст, ки ба шахси яқуми ҷамъ далолат мекунад.

— *Дигарашро биёрам? (12).*

Ба дарс ҳозир шуда натавонистам... (8).

Ба форсии дарӣ чунин асареро ҳеҷ нахонда ва нашунида будам (54).

Дар ҷумлаҳои боло воситаи грамматикӣ ифодаи мубтадо бандакҳои феълӣи **-ам** аст, ки ба шахси яқуми танҳо далолат мекунад. Дар ҷумлаҳои ишорашуда зикри мубтадо зарурате надорад. Забоншинос Б. Қамолиддинов ин хусусиятро табиати наҳвии забони тоҷикӣ

дониста, чунин қайд намудааст: “Ин ҳам яке аз имконоти наҳвии кӯтоҳ кардани сухан ва сарфа намудани неруи гуфтор ва навиштор аст” [3, с. 25].

Чумлаҳои муайяншаҳс дар романи “Фирдавсӣ” бо ду роҳ ифода ёфтаанд:

1. Ба воситаи сиғаи амрии шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ. Сиғаи амрӣ яке аз воситаҳои хеле маъмули ифодаи хабарҳои ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс мебошад, чунки ин сиға танҳо шахси дуҷуми танҳову ҷамъ дорад. Ҷумлаҳое, ки хабарашон бо сиғаи амр ифода меёбад, аксар яктаркиба мешаванд. Дар ин навъи ҷумлаҳо мақсади асосӣ ба воситаи хабар ва таркиби он ифода мегардад. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳсе, ки хабарашон бо сиғаи амрӣ ифода гардидааст, маъноҳои амру фармон, орзуву хоҳиш, таъкид, муроҷиат ва водоркуниро ифода мекунанд. Чунончи:

— *Қабул накардед? Чаро? (55).*

Динат, имонатро фурӯхтӣ? (69).

Бигиру харҷи роҳ бикун (75).

— *Дарбонро боздоред! (132).*

2. Ба воситаи сиғаи хабарии шахсҳои якҷум ва дуҷуми шумораи танҳо ва ҷамъ. Дар забони тоҷикӣ хабари ҷумлаи муайяншаҳс аз ҳама зиёдтар бо шаклҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ифода ёфтааст. Хабарии ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳси романи «Фирдавсӣ» дар шахси якҷуми танҳо ва ҷамъи замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода гардидааст. Мисол:

— *Шикоят накардед? (156).*

— *Аз султон чӣ миқдор сила умед доред? (157).*

— *Оре, дар оғози кор мақсудам ин буд (157).*

— *Аз дарбориён касеро дидед? (165).*

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки ин ҷумлаҳо аксар дар муколама (диалог) истифода мешаванд ва шунаванда шахси воқеӣ буда, иштирокчии бевоситаи мусоҳиба аст. Ба назари забоншиносон М.Норматов ва Ш.Рашидов, ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс бо ин хусусияташон аз ҷумлаҳои яктаркибаи умумишаҳс фарқ мекунанд [6, с. 12].

Б. Ҷумлаҳои умумишаҳс. Ҷумлаи яктаркибаи бемубтадо, ки амали он ба таври умумӣ ифода ёфтааст, ҷумлаи умумишаҳс номида мешавад. Дар ҷумлаи умумишаҳс хабар бо шакл ва шахсҳои гуногуни феъл ифода мешавад ва аз рӯи он иҷрокунандаро пайдо кардан душвор аст. Аз ин рӯ, аксарияти ҷумлаҳои умумишаҳсро зарбулмасалу мақолҳо ташкил мекунанд. Дар ин намуд ҷумлаҳо ба вазифаи хабари ҷумла феъли замони ҳозира ва ояндаи сиғаи хабарӣ ва амрии шахси дуҷуми танҳо ва баъзан шахси якҷум ва ё сеюми танҳо меоянд ва ин хабари феълӣ ба ҳамаи шахсҳо (якҷум, дуҷум ва сеҷум) умумӣ ба шумор мераванд. Ин навъи ҷумлаи содаи яктаркиба дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода қорбурди фаровон дорад. Чунончи:

Гӯе ки садои замири шавҳараширо шунида буд (12).

- *Бедимоғ ва хиратабъ ба ҳуҷраи шайх ворид шуд (25).*

Дар ин ҷумла иҷрокунандаи амал шахси сеюми шумораи танҳо – *вай* аст.

Боз исмоилия мегӯянд... (35).

Осӣ шудӣ, тавба кун!.. (40).

Сипаҳсолори одили фуқаронарварро дуо кунед!.. (42).

— *Меҳмонро дар меҳмонсаро ҷой бидеҳ (80).*

-*Дар чашми бадғумон ҳар ночиз ҳам чиз аст (103).*

Агар ҳасм набошӣ, дӯст ҳам наӣ (215).

Сотим Улуғзода Фирдавсиро дар бистари марғ тасвир карда, дар вопасин суханони Ҳаким Фирдавсӣ пурра аз ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълии умумишаҳс истифода бурдааст. Масалан:

Ба ҳам... меҳрубон... ғамхор бошед... (263)

Яздонпараст, беозор... бошед... (263)

Дилхотонро ҳамеша... аз кина, ҳасад, риё... пок доред... (263)

Ба мардумон... некӣ бикунед... (263)

В. Ҷумлаи номуайяншахс. Ҷумлаи яктаркибаи бемубтадо, ки хабари он ба воситаи феъли шахси сеюми чамъ ифода меёбад, ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс номида мешавад. Хабарӣ ҷумлаи номуайяншахс танҳо бо шумораи чамъ (шахси сеюм) ифода меёбад. Дар ҷумлаҳои номуайяншахс на иҷрокунандаи амал, балки ҳуди амал муҳим аст. Ин нави ҷумлаҳо низ дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода хеле зиёд вохӯрданд, ки намунаи онро ҳамчун мисол меорем:

Додари худашонро куштанд... (13)

Ҷро марди соҳибқалам, доно ва ботаҷбир мегуфтанд (163).

Омин гуфта даст ба рӯй кашиданд, аҳволтурсӣ карданд (196).

Шаб дар манзили як нафар бошандаи деҳа дам гирифта, нӯшокҳои тарашонро дар гулхан хушконданд (220).

Роҳи ноҳамвори пурфарозу нишебро фақат дар дурахши хираи ситораҳо медиданд (230).

Аммо пириҳои ҷафокаширо боз ҳам осуда нагузоштанд (252).

Г. Ҷумлаи бешахс. Ҷумлаҳое, ки дар онҳо мубтадо нест ва онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида намешавад, ҷумлаи содаи бешахс ном дорад. Дар ҷумлаи содаи бешахс хабар, одатан, дар шакли таркибӣ меояд. Феъли асосии ин гуна ҷумлаҳо аз асоси замони гузашта (шахси сеюми танҳо), феъли ёридиҳанда дар шакли «**бояд**», «**боист**» меояд. Ҷумлаи бешахс аз он ҷиҳат мубтадо надорад, ки вазифааш фақат таъкид кардани зарурату имконпазирии иҷрои амал мебошад. Дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода ин нави ҷумлаҳо низ бештар кор фармуда шудаанд, ки хеле бамавриданд. Мисол:

— Ниёгонро ба некӣ бояд ёд кард! (38).

— Ва бузург бояд дошт! (38).

Чӣ илоч, ба шоҳ мадҳу сано бояд хонд (104).

Мазори ҳардуро зиёрат бояд кард (112).

Аз ин маснаднишинони ҷоҳили мутакаҷбир чӣ умеди хайр аст (118).

Фаридуноро шоирпарвар намегӯянд (174).

Дар ахбори мулк ин суҳан нест (174).

Достонҳоро саросар хондан вақти зиёд меҳаҳад (167).

Ба умури диния мудохала набояд кард (206).

Пинҳон кардан суд надорад (210).

Аспҳоро монда накарда бояд пеш рафт (224).

Одамӣ бояд ҳамеша аз инҳо гурезон бошад (142).

1. Ҷумлаи яктаркибаи номӣ (унвонӣ). Ҷумлаи яктаркибаи номӣ ё унвонӣ як хели ҷумлаи яктаркиба мебошад, ки танҳо аз таркиби мубтадо иборат аст. Ҷумлаи содаи яктаркиба, ки дар он ашё ва ё воқеа номбар шуда, вале дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаи унвонӣ ном дорад. Дар ҷумлаи унвонӣ баъзан мубтадо бо муайянкунанда меояд. Ҷумлаи унвонӣ хабар надорад. Агар ба он хабар илова карда шавад, сифати ҳудро ҳамчун ҷумлаи унвонӣ гум карда, ба ҷумлаи дутаркиба мубаддал мегардад. Ҷумлаҳои унвонӣ берун аз матн кор фармуда намешаванд. Исмҳо, калимаҳои исмгардида ва ибораҳо ба вазифаи ҷумлаҳои унвонӣ меоянд.

Ҷумлаи унвонӣ сода ва тафсилӣ мешаванд. Ҷумлаи унвонии сода аз як калимаи мустақилмаъно ташкил мегардад. Дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода ҳам ҷумлаҳои содаи яктаркибаи унвонии сода ва ҳам тафсилӣ фаровон истифода бурда шудааст. Масалан:

Фотимаҷон (12).

Хазрат! Ҷаноби охунд! (40).

Абдулаф! (126).

Бобак! (126).

Тираноҳ (183).

Ҷумлаҳои унвонии тафсилӣ, ки дар асар дар шакли ибора омадаанд, аз мубтадо ва муайянкунанда иборатанд:

Хаёли хом (211).

Дарҳои халосӣ баста (228).

Гувоҳи бечорагиву ғарибии раҳмангезе (244).

Ҳукми қатл (262).

Чехраи табиат андуҳбор (263).

— *Таърихи Аҷам, кори шоҳону паҳлавонони бостонӣ (33).*

Духтари зебо, таҳсилкарда, боақлу ҳуш (60).

Саҳари барвақт (183).

Аҷаб! Боз он пиракии саллакалони парзадарӯ! (194).

Ташинаи хуни зардуштиён, қарматиёну исмоилиён. Тавба! (194).

Абулқосим Фирдавсӣ дар бистари марг (263).

Манзарае бас ҳузнангез, ғӯристони салтанатҳо ва давлатҳои бузургӣ қадимулайём (82).

Ҳама ҳунар, ҳама ҳусн, ҳама завқ, ҳама ҳикмат (188).

Ҷумлаҳои унвонӣ бештар дар асарҳои саҳнавӣ ва дигар жанрҳои бадеӣ истифода мешаванд. Бо ёрии онҳо нависандагон ҷой ва замон, манзара ва вазъияти ҳодисаву воқеаро мухтасар баён месозанд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили мисолҳо маълум мешавад, ки ҷумлаҳои содаи яктаркиба ҷумлаҳои табиӣ забони тоҷикӣ буда, дар ифодаи фикр нақши муҳимро мебозанд. Аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ҳелҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар романи «Фирдавсӣ» қариб баробаранд, танҳо баъзе навҳо бештар кор фармуда шудаанд. Аз рӯи мисолҳои дар дастбуда ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс ва унвонӣ дар асар серистеъмолтаранд. Дар навбати худ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ назар ба ҷумлаҳои яктаркибаи номӣ бисёртаранд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозира тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
2. Ғаффоров, Р. Суханофарин / Р. Ғаффоров // Газетаи муаллимон. - 1987 – 13 октябр.
3. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010, - 280 с.
4. Қосимова, М. Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1976, - 216 с.
5. Норматов, М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М. Норматов, Ш. Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988, - 152 с.
6. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2001, - 184 с.
7. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ниёзмӯҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – 109 с.
8. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 272 с.
9. Тоҷиев, Д. Оид ба ҷумлаи яктаркибаи муайяншахс / Д. Тоҷиев // Маориф ва маданият. -1966.- № 49.
10. Шоев, Э. Доир ба ҷумлаҳои мураккаби омехта дар романи «Восеъ»-и С. Улуғзода / Э. Шоев // Масъалаҳои инкишофи сохти синтаксисии забони тоҷикӣ (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 1988. – С. 61-67.

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба таҳлилу баррасии ҷумлаҳои содаи яктаркибаи романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода бахшида шудааст. Масъалаҳои назариявии ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди он дар осори адибони муосири тоҷик, бахусус осори адабии Сотим Улуғзода таҳқиқ нашудааст. Ҷумла воҳиди забон аст, ки ҷавҳари нутқро ташкил медиҳад. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии он аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад.

Муаллиф қайд намудааст, ки романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода намунаи бехтарини насри таърихӣ нависанда маҳсуб шуда, аз тавоноӣ ва ғановати забону баёни ӯ шаҳодат медиҳад.

Дар мақола, асосан, навъҳои ҷумлаи содаи яктаркиба, чун ҷумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс, бешаҳс ва ҷумлаи унвонӣ бо мисолҳо аз романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода таҳлил шудаанд. Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» аз ҳамаи навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба ба таври фаровон истифода намудааст.

Калидвожаҳо: *наҳв, ҷумла, ҷумлаи сода, мубтадо, хабар, муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс, бешаҳс, унвонӣ.*

ПРОСТЫЕ ОДНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РОМАНЕ СОТИМА УЛУГЗОДА "ФИРДАВСИ"

Статья посвящена анализу простых односоставных предложений романа Сотима Улуғзода «Фирдавси». Теоретические проблемы простых односоставных предложений в таджикском языкознании рассмотрены, но особенности их использования в произведениях современных таджикских писателей, в том числе в произведениях Сотима Улуғзода, глубоко не изучены. Предложение - это единица речи, которая представляет собой грамматически организованное соединение слов, обладающее смысловой и интонационной законченностью. Следовательно, изучение структурных и семантических особенностей предложения считается одним из центральных вопросов грамматики.

Автор отмечает, что роман Сотима Улуғзода «Фирдавси» является лучшим образцом исторической прозы писателя и свидетельствует о силе и богатстве его языка и выражения.

В статье в основном анализируются типы простых односоставных предложений: определенные, неопределенные, обобщенно-личные, безличные и назывные на основе романа Сотима Улуғзода «Фирдавси». Сотим Улуғзода в романе «Фирдавси» широко использует все типы простых односоставных предложений.

Ключевые слова: *грамматика, предложение, простое предложение, подлежащее, определенное, неопределенное, обобщенно-личные, безличное, назывные.*

SIMPLE SINGLE-COMPONENT OFFERS IN THE ROMAN OF SOTIM ULUGHZODA "FIRDAVSI"

The article is devoted to the analysis of simple one-part sentences of the novel "Firdavsi" by Sotim Ulughzoda. The theoretical problems of simple one-part sentences in Tajik linguistics have been considered, but the peculiarities of their use in the works of modern Tajik writers, including the works of Sotim Ulughzoda, have not been deeply studied. A sentence is a unit of speech, which is a grammatically organized combination of words with semantic and intonational completeness. Consequently, the study of the structural and semantic features of a sentence is considered one of the central issues of grammar.

The author notes that the novel "Firdavsi" by Sotim Ulughzoda is the best example of the writer's historical prose and testifies to the power and richness of his language and expression.

The article mainly analyzes the types of simple one-part sentences: definite, indefinite, generalized personal, impersonal and naming based on the novel by Sotim Ulughzoda "Firdavsi". Sotim Ulughzoda in the novel "Firdavsi" widely uses all types of simple one-part sentences.

Keywords: *grammar, sentence, simple sentence, subject, definite, indefinite, generalized personal, impersonal, nouns.*

Сведения об авторе: *Эгамбердиева Бибиджон Ганиджоновна – соискатель кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 987532524*

Information about the author: *Egamberdieva Bibijon Ghanijonovna - applicant of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 987532524*

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ 891.550

ЧЕХРАӢОИ ТАӢРИӢИ ДАР ПОВЕСТИ “РИВОЯТИ СУӢДИ”-и СОТИМ УЛУӢЗОДА *Сироҷиддини Э., Нодирова М.А.*

Донишқадаи забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Халқи тоҷик таъриху фарҳанги қадимӣ дошта, гузаштагони он дар инкишофи пешрафти тамаддуни халқу миллатҳои дигар низ саҳми арзанда гузоштаанд. Пӯшида нест, ки таъриху фарҳанги ҳазорсола ва мероси адабии ин халқи кӯҳанбунёд шухрати ҷаҳонӣ дошта, чехраҳои шинохтаеро, аз қабилӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Ҳаким Саной, Фаридуддини Аттор, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин. Айний, Аулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҷалил, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир ва Гулрухсор ба дунё овардааст, ки осори онҳо боиси ифтихори насли муосир гардидааст.

Адибони ҷаҳон дар осори манзуму мансури худ ҳодисаю воқеаҳои муҳими сиёсӣ ифтодӣ ва фарҳангии давраҳои гуногуни ҳаёти халқи азияткашидаи тоҷику форсро инъикос намуда, ғояҳои баланди инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ифтихори миллий ва худшиносии ҳудудҳои барин ҳислатҳои попу наҷибӣ инсониро тарғиб намудаанд.

Дар офаридани чехраҳои адабӣ - фарҳангӣ баъд аз устод Айний дар ин қори бошараф дар нимаи дуҷуми адабиёти асри XX – и тоҷик саҳми Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода зиёд мебошад. Сотим Улуғзода ба омӯзишу таҳқиқи рӯзгору осор, мактаби илмию адабӣ, муҳит ва замони зиндагии бузургтарин чехраҳои тоҷику форс - Рӯдакию Фирдавсӣ, Сино, Носири Хусрав, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва Аҳмади Дониш қамар баста, оид ба эҷодиёт ва саҳифаи зиндагии онҳо ҷи дар таъкираи дастҷамъонаи “Намунаҳои адабиёти тоҷик” (1940) ва ҷи дар асарҳои илмию бадеӣ мулоҳизаҳои баён намудааст.

Ҷамҷунин, дар ин замина дар шакли бадеӣ як зумра қаҳрамонони таърихро ба миллат ошно намудааст. Нависанда сабаби рӯй овардани худро ба ҳаёту ҷаҳолияти ин мутафаккирон ва тасвири чехраҳои таърихӣ ҷунин баён намудааст: “Маҳсад аз рӯй овардан ба таърих, ба таври бадеӣ таърихи халқамонро дарқ қардан, бузургони гуманист ва тараққиҳои гузаштаамонро, ки ифтихори миллии моро ташкил мекунанд, ба халқамон аз тариқи дил ва ҳис, ҳамон тавре ки ман шинохтаам, шиносонидан аст... Дар таърих ва дар ҷаҳолияти арбобҳои тараққиқарвари он басте нуқтаҳо, ҳикматҳо, таълимҳо, пандҳо ҳастанд, ки барои замони мо ҳам ҳикматашонро гум нақардаанд” [8, с. 3].

Дар офариниши образҳои таърихӣ дар эҷоди бадеӣ, рӯ овардан ба мавзӯҳои таърихӣ, тасвири типҳои таърихӣ дар адабиёти нимаи дуҷуми асри XX - и тоҷик дар радифи С. Улуғзода эҷодқори дигаре нест. Ӯ дар ин роҳ донишу маҳорат, малакаи қофӣ ва таҷрибаи зарурӣ дорад. Аз ин ҷост, ки то Сотим Улуғзода ва пас аз ӯ низ, қасте асаре ҷун ин нависанда таълиф қарда натавонистааст. Сотим Улуғзода дар тасвири бадеии образҳои адабӣ-фарҳангӣ ва таърихӣ қорномаи онҳоро дар мадди аввали эҷодиёти худ гузоштааст.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки Сотим Улуғзода яке аз симоҳои маъруфи собиқ адабиёти шӯравии тоҷик аст, ки дар инкишофи насри бадеии таърихӣ, маҳсусан, драмаҳои таърихӣ-тарҷумаиҳолӣ ҳиссаи босазое гузоштааст. “Таҳқиқоти олимона, назари дақиқона ба ҳақиқати ҳаёт дар силсилаи драмаҳои таърихӣ – тарҷумаиҳолии драматург бо қамолӣ равшанӣ зоҳир меқардад. Улуғзодаро воқеан метавон бунёдгузори ин жанри нав дар драматургияи тоҷик номид” [9, с. 372]. Матлаби суҳан ин, ки ҳодисаю воқеаҳо ва рӯйдодҳои охири асри XIX низ аз диди таҳқиққаронаи Сотим Улуғзода берун намондааст.

Аз маҳсусиятҳои дигари эҷодиёти Сотим Улуғзода ин аст, ки дар асарҳои ӯ мо қаҳрамонро дар ҳар давра дида метавонем. Яъне, вақте мо рӯ ба таърихияти эҷоди Сотим Улуғзода оварем, мебинем, ки дар он ҷо қаҳрамонон воқаста ба вақту замонҳои муҳталиф ба

настри бадеи ворид шудаанд. Аз ҷумла, дар повести “Ривояти суғдӣ”, ки ҳамчун асари таърихӣ инъикоскунандаи ҷавонмарди ва қаҳрамоноҳои фарзандони халқи тоҷик мебошад. Дар ин повест қаҳрамоноҳои асар суғдиёни аслии мебошанд, ки бар зидди зулму истибдоди арабҳои ғосиб ҷангидаанд. Мубориза бурдани қаҳрамоноҳо баҳри хушбахтӣ дар повести “Ривояти суғдӣ” хеле ибратбахш аст. “Дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” тақдири пешгузаштагони мо дар асрҳои VII – IX, то давраи ташаккули халқи тоҷик бо тамоми бурду бохташ, воқеъбинона нишон додаст” [5, с. 56].

Дар баробари тахайюл ва типҳое, ки нависандаҳо дар асарҳояшон меофаранд, дар эҷодиёти Сотим Улуғзода шоҳид мегардем, ки қаҳрамонони таърихӣ одатан чехраҳои таърихӣеанд, ки ҷанбаи реалӣ доранд. Аз ҷумла, тасвири қисме аз қаҳрамоноҳо дар повести “Ривояти суғдӣ” ҳамин ҷанбаро доро мебошанд. Ҷуноне муҳаққиқ С. Эмомалӣ гуфтааст: “Сотим Улуғзода бо осори таърихӣ худ дар настри тоҷик ҷараёни нави муносибати адибонро ба воқеаҳои таърихӣ тарҳрезӣ карда, бо ҳамин ҷанбаи миллӣ ва маърифатии настри таърихӣ тоҷикро тақвият бахшид. Асарҳои таърихӣ нависанда, чи хеле ки аз муҳтавои қиссаи “Ривояти суғдӣ” бармеояд, дар офариниши воқеии симоҳои таърихӣ саҳми муносиб мегиранд, инчунин, як давраи томи таърихи фарҳангӣ ва иҷтимоии халқи тоҷикро басо асоснок ва боварибахш ба хонанда пешкаш менамоянд” [5, с. 56].

Офаридани портрети реалӣ аз нависанда маҳорати баланди тасвир ва дониши амиқро талаб мекунад. Хусусан, дар сурати тасвири қаҳрамоноҳои таърихӣ эҷодкор бояд қаҳрамони худро аз диди таърихӣ пурра шиносад ва вобаста ба воқеа ва ҳодисаҳои замон дониши амиқ илмӣ низ дошта бошад. Ҷамчунин, барои ба таври реалӣ бо қаҳрамон ошно шудан, аз сарчашмаҳо, маъназҳои таърихӣ ва маълумотҳои вобаста ба қаҳрамон ва мавзӯи тасвиршаванда эҷодкор бояд огоҳӣ дошта бошад.

Муваффақияти тасвири қаҳрамоноҳои таърихӣ аз ҷониби Сотим Улуғзода низ маҳз дар он аст, ки ӯ қаҳрамононашро хуб мешиносад. Аз қору ғаъолият, рӯзу рӯзгор ва ҳислаташон огоҳии қомил дорад. Масалан, мо дар романи “Фирдавсӣ” Фирдавсиеро мебинем, ки донишманд, ботамкин, илмдӯст ва мураббӣ мебошад. Дар романи “Восеъ” як тоҷики асилеро мебинем, ки бо матонат ҷавонмарди, шӯҷоату ғайрат бар зидди бекҳои Балҷувон шӯриш мебардорад. Дар дигар асарҳои Сотим Улуғзода низ ҳамин махсусиятро метавон ба инобат гирифт.

Дар романи “Восеъ” ва повести “Ривояти суғдӣ” услуби дигари эҷоди нависандаро метавонем мушоҳида кунем. “Агар дар осори драматургии адиб дар маркази диққати нависанда чехраҳои барҷастаю намоёни фарҳангии таърихӣ замон - Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва Аҳмади Дониш қарор гирифта бошад, дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” дар мадди назари С. Улуғзода як намоёндаи мардумони одӣ – Виркан меистад, ки ин ҳам бошад, маҳсули тахайюли нависанда аст” [5, с. 57].

Ҷуноне қайд намудем, Сотим Улуғзода қаҳрамонони худро дар давраҳои муҳталиф ба тасвир додааст. Пеш аз истилои араб, баъд аз зуҳури ислом ва давраи нави ба мо наздик. Вобаста ба ҳар даврае, ки Сотим Улуғзода асар эҷод намудааст ва қаҳрамонони худро интихоб кардааст, жарф ба забону фарҳанг ва урфу одати ҳамон давра ворид шуда, эҷоди худро обуранг додааст. Дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” маҳорати баланди тахайюлофарӣ ва дидгоҳи махсуси адибро метавон дид. Ҷун дар ин асар “нависанда қаҳрамони асосиро аз байни мардуми одии гумном интихоб намуда, тақдири оммаи меҳнаткашро дар як давраҳои пурдаҳшати таърих ба мулоҳиза гирифтааст” [12, с. 146].

Дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” як зумра қаҳрамонон, аз ҷумла, Виркан, Наниманча, Нӯфарн, Реваҳшиён, Ёдхешетак, Молик ибн-ур-Райб, Саид бинни Усмон, Хотун, Вғашфарн, Муҳбудон, Шеркавич ва дигарон ёд мешаванд. Адиб бо тасвири қаҳрамонони мазкур қиссаи ҷолиби ҷавони шӯҷои суғдиро офарида, дар он ба хонанда дар баробари шӯҷоату мардонагии қаҳрамонон, маълумоти васеи таърихиро дар тасвири бадеи пешниҳод мекунад.

Албатта, ҳама қарамонони асар дар мавқеъ ва образи худ нақши муҳим доранд. Нависанда бо тасвири онҳо ба қисса обуранги хуби бадеи додааст. Дар баробари тахайюли бойи адиб мо дар асар чанд қаҳрамонро мебинем, ки саргузашти таърихӣ дошта, аз ҳақиқат

сарчашма мегиранд. Аз чумла, маликаи Бухоро – Хотун, писари ӯ Туғшода, роҳзани ашаддӣ Молик ибн-ур-Райб, Убайдулло ибни Зиёд ва Саид ибни Усмон дар асар аз шумори қаҳрамонони асосӣ ба шумор рафта, саргузашти онҳо заминаи воқеии таърихи дорост.

Сотим Улуғзода дар повести “Ривояти суғдӣ” дар ҳаҷми нисбатан хурд ҳам бошад, тақдири қаҳрамони худро аз аввал то ба охир пурра ба тасвир фаро гирифта, чеҳра ва образи аслии онҳоро ба хонанда мефаҳмонад.

Нависанда дар тасвири қаҳрамонҳои худ хеле муваффақ аст. Тасвири маҳорату шуҷоати ҷавони суғдӣ, Виркан, ғайрат ва ҷасорати маликаи Бухоро Хотун, ночавонмардиҳои Саид бинни Усмон дар нисбати бонуи Бухоро ва фиребу найранг ва роҳзаниҳои Молик ибн-ур-Райб метавонанд нақши марказиро дар асар доро бошанд.

Дар бораи Виркан, қаҳрамони марказии асар сарчашма ва санади дақиқ мавҷуд нест, ки ӯ воқеан дар таърих, дар замони тохтутози арабҳо зиндагӣ карда бошад. Мо низ доир ба ин персонажи асар маълумоти дақиқи илмӣ – таърихӣ пайдо карда натавонистем. Вале ба таъкиди баъзе олимони ҷавоне аз Суғд, паҳлавон, ҷасур ва тануманд дар лашкари Самарқанд бар зидди Саид ибни Усмон разм мекард. Дар маъхазҳои таърихе, ки М. Исоматов доир ба саҳнаҳои овардаи Сотим Улуғзода ҷамоварӣ намудааст, мо метавонем, доир ба ин ҷавон маълумоти таърихӣ пайдо намоем: “Дар асони муқотала муборизе аз лашкари Самарқанд берун омад, бар аспӣ зард нишаста ҷавлон менамуд ва мубориз меҳост. Аз лашкари Саид касе рағбат накард, ки дар муқобили ӯ равад. Аз ӯ метарсанд.”

Молик ибн-ур-Райб пурсид:

Ин марде, ки дар майдон омада, чӣ мегӯяд?

Гуфтанд: - Мубориз меҳонад.

Гуфт: - Ҳеҷ кас аз шумо нест, ки пеши ӯ шавад ва бо ӯ ҷанг кунад?

Гуфтанд: - Ҳамагон аз ӯ метарсанд ва касеро захираи он нест, ки бо ӯ (ба) муборизат берун шавад.

Молик гуфт: - Ин айби бузуг аст.

Яке аз ёрон гуфт: - Туро рағбат меафтад, ки берун рави ва бо ӯ ҷанг кунӣ?

Гуфт: - Бале.

Пас, аспро тозиёна зада дар майдон тохт ва бар он муборизи суғдӣ ҳамла кард. Ҳар ду бо найза оғози ҷанг ниҳоданд. Муборизи суғдӣ найза бизад, ки бар кӯҳаи зини Молик омад, зин бишкост ва Молик аз асп биафтод, дарҳол барҷаст ва бо найза муборизи суғдиро аз асп биандохт. Суғдӣ хост, ки бархезад, Молик дардавид ва ҳештан бар ӯ андохт ва ӯро баргирифт ва бедавид, то ӯро пеши Саид оварда, бар замин андохт” [3, с. 114].

Дар тору пуди повест факт, ривоятҳо, лавҳаю манзараҳои таърихӣ, характеристикаҳо, санаднокии иҷтимоию сиёсӣ бештар волеҳуранд ва нависанда бисёр мавридҳо тафаккури бадеии таърихӣ ва тасаввури халқро дар тасвир нигоҳ доштааст. Яъне, дар қисса аксари далелҳое, ки аз ҳаёти Суғди тоисломӣ ва давраи бархӯрдҳои аввали арабҳою суғдиён оварда мешавад, заминаи таърихӣ доранд. “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзодаро чун оинаи воқеаҳои бархӯрди аввали арабу суғдиён шуморидан мумкин аст” [3, с. 101]. Асар низ маҳз аз ҳамин бархӯрдҳо шуруъ мегардад.

Нависанда дар асар қаҳрамонони таърихи ба суҳбати хонанда даъват мекунад. Аз ҳамин зовия метавон гуфт, ки ҳама саҳнаҳое, ки аз рӯзгори Виркан ва дигар персонажҳои асар оварда шудаанд, ҷанбаи воқеии таърихӣ дошта, бо мурури замон муҳтавои асотирӣ гирифтаанд. Вале жарф ва дақиқ таҳқиқ намоем, ҳама саҳнаҳои овардашуда баргирифта аз фарҳанги қадими суғдиён, урфу одат ва анъанаҳои неки аҷдодони тоҷикон маншаъ мегиранд. Мо аз шуруи қисса, аллакай, дарк мекунем, ки Виркан, воқеан, чун қаҳрамони таърихӣ ва ҷавони ҷасури суғдӣ дар ҳимояи халқи худ дар ҳама ҳолат саҳми бориз гузоштааст.

Баъд аз ҳодисаҳои дуру дароз, ки Виркан ғуломи бозаргон Нуфарн мегардад ва бо кӯмаки падар аз ғуломӣ озод мегардад, иштироки ӯро нависанда дар ҳодисаҳои таърихӣ бештар тасвир мекунад. Ҷуноне аз сужаи асар медонем “Виркан сардори як дастаи чокирони Ёдхешетак таъйин мешавад ва ҳамагӣ вақт бо падар, ҳамсар ва писараш Шеркавичи дузола осуда мемонад...”

Лашкари араб бо сардории амир Саид ибни Усмон ба Сармарқанд ҳучум мекунад ва Виркан боз дар чабҳои корномаҳо нишон медиҳад. Махсусан, корнамоии ӯ, ки дар рӯзи нуздаҳуми мурофиаи Сармақанд, пас аз қаҳрамонона ба ҳалокат расидани Ёдхешетак, ба вуқӯ пайваста буд, ҷолиб ва омӯзанда аст” [5, с. 59].

Аз қаҳрамонҳои дигари таърихӣ қисса ин Хотун, маликаи Бухоро мебошад, ки нависанда ҷасорат ва шӯҷоати ӯро дар муқобили Саид ибни Усмон нозукона ба тасвир кашидааст. Ба таъкиди адабиётшинос М. Шакуров: “Аслан дар тасвири нависанда ғоҷиаи малика Хотун дар ин аст, ки вазъияти таърихӣ аз ақлу рой ва иқтидори ӯ зуртар омад. Нависанда баъзе аз падидаҳои ин ҳақиқатро хеле нозук зоҳир кардааст” [11, с. 147].

Дар қисса мебинем, ки Хотун аз Саид ва лашкари ӯ ҳеҷ тарсе надорад. Лашкари Саидро ба каламушҳо монанд карда, онҳоро ба гурӯснагию ҳарисӣ айбдор мекунад. Дар ин қисм Сотим Улуғзода ҷасорати бонуи Бухоро - Хотунро чунин тасвир намудааст:

“Саид дар пешгоҳ бо ҳашамату карру фар бар тахт ва муқаррабон, сарони сипоҳаш дар чапу ростӣ ӯ қатор нишаста буданд. Малика ба ҷойи таъзим сарашро сахл ҳам карда, мартабаи худро нигоҳ дошт.

- Хато шуд, малика, шартро хилоф кардӣ, моро таъзим накардӣ, - бо мулоимат гуфт амир...

Хотун як дам сукут карда, ноҳост чунин суол кард:

Оё дар мамлакати шумо калламушҳо ҳастанд, амир?

Аз ин суоли аҷиб ҳам Саид ва ҳам атрофиёнаш ҳайрон шуда монданд.

Чӣ... Калламуш?... Ин суол ба чӣ маънист, малика?

Хотун бо чеҳраи кушод ва як навъ лаҳни нуктаомез ба сухан даромад:

- Вақти омаданам аз деҳи вайронае гузаштам, дидам – калламуше, ки шояд мири ҳамчинсонаш бошад, пораи хушке ба дандон газида мегурехт, аз қафо якҷанд калламушони дигар медавиданд...

Дар маҷлиси амир турфа ҳолате барқарор гашт. Вай ва атрофиёнаш чандон бефаҳм набуданд, ки маънии кинояро нафаҳманд...

Саид ба атрофиёнаш ишораи ором шудан намуда, ба малика хитоб кард:

- Ту, Хотун, мустаҳқиқи сар буридан шудӣ, лекин ман намехоҳам теги худро ба хуни зани ҳарзагӯе олула кунам. Муқофоти ин ҷасоратро мо ба ту дертар хоҳем дод” [7, с. 81-82].

Ба таъкиди М. Исоматов: “Қиссаи таърихӣ “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзода, ки ба як давраи муайяни таърихӣ бахшида шудааст, чун каломии оқилонаю ҳаққонӣ, қувваи таъсиррасонӣ дошта, шавқу ҳавас, таваҷҷуҳи моро ба таърихи ғановатманди ниёгонамон афзуда, дар дили мо меҳанпарастӣ, муҳаббати самимӣ пайдо кардан ба замони гузаштаю ҳозираро парварида, эҳтимоми ҳар фарди солимфикрро ба таъриху тамаддуни суғдиён зиёд карда, дар қалби мо ифтихори ватандорӣ ва дарси ҳифозати Ватанро бедор мекунад” [3, с. 104].

Ҳамин тавр, нависанда то охири қисса ҳам қаҳрамонҳои таҳайюлӣ ва ҳам таърихӣ худро дар омезиш бо рӯйдоду воқеаҳои таърихӣ ба тасвир кашида, ба хонанда як қиссаи ҷолиберо, ки аз ғановатҳои таърихӣ таълиф ёфтааст, пешкаш мекунад. Хусусан, адиб дар омезиши қаҳрамонони таърихӣ асар ва персонажҳои таҳайюлии худ, маҳорати баланд нишон дода, дар пайвастагӣ бо ҳаводиси илмӣ-таърихӣ қиссаро ҷолиб намудааст. Ба таъкиди С. Эмомалӣ: “Ҷанбаи илмӣ қиссаи “Ривояти суғдӣ” басо мустаҳкам аст. Сотим Улуғзода тасвири рафти ҷангҳоро бо ҷузъиёташон дар қисса айнан, мувофиқи ахбори муаррихон овардааст” [5, с. 64].

Нависанда бо маҳорати баланд эпизодҳои таърихиро тасвири бадеӣ намуда, эпизодҳои таърихӣ бо таҳайюлиро бо ҳам омезиш додааст. Сотим Улуғзода қаҳрамонҳои худро аз ҳодиса ва воқеаҳои асри VII, замони истилои арабҳо ва мубориза ва ҷанбозии халқи тоҷик интиҳоб намуда, қисмеро дар шакли таҳайюл ва қисмеро айнан, ҳамон гуна, ки дар таърихномаҳо номашон зикр шудааст, интиҳоб намудааст. Яъне, Сотим Улуғзода “...саргузашту аъмол ва тақдири персонажҳои таърихӣ қиссаи “Ривояти суғдӣ”-ро тибқи гуфтаҳои таърихнависон овардааст” [5, с. 65].

Адабиёт

1. Абдуллоев, А. Достони қаҳрамонӣ: “Ривояти Суғдӣ”- и Сотим Улуғзода / А. Абдуллоев // Маданияти Тоҷикистон. – 1982. – 19 январ.
2. Ибни Аъсами Куфӣ. Ал Футӯҳ /Тарҷумаи Муҳаммад ибни Аҳмад Муставфӣи Ҳиравӣ (аз муҳаққиқони қарни 6-уми ҳиҷрии қамарӣ); мусахҳеҳ Ғуломризои Таботабой. - Техрон, 1372 (1993).
3. Исоматов, М. Тоҷикон дар тасвири Сотим Улуғзода / М. Исоматов. – Душанбе, Ирфон, 2002. – 146 с.
4. Сирочиддини, Э. Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллий / Э. Сирочидин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 128 с.
5. Сирочиддини, Э. Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (Солҳои 60-80-уми асри XX) / Э. Сирочидин. – Душанбе, 2020. – 240 с.
6. Сирочиддини, Э. Таърихи эҷодии ҳиссаи “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзода / Э. Сирочидин. – Душанбе: Шучоиён, 2011. – 63 с.
7. Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ.- Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. - 120 с
8. Улуғзода, С. Худшиносии миллий донишмандони миллат аст таърихи худро // Газетаи муаллимон. – 1988. – 1 январ. – С. 3.
9. Улуғзода, С. Қиссаҳои драматӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 382 с.
10. Улуғзода, С. Мунтахабот. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
11. Шукуров. М. Достони дили озодпарвари халқ // Садои шарқ.- 1976. - №11. – С. 147.
12. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004. – 524 с.

ЧЕХРАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ПОВЕСТИ “РИВОЯТИ СУҒДӢ”-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни эҷодиёти Сотим Улуғзода аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ мавриди паҷӯиш қарор гирифтааст. Осори мондагори Сотим Улуғзода миёни дигар адибони кишвар бо махсусиятҳои худ фарқ мекунад. Яке аз махсусиятҳои асари Сотим Улуғзода ин ҷанбаи таърихӣ доштани онҳо мебошад.

Сотим Улуғзода дар шакли бадеӣ як зумра қаҳрамонони таърихро ба миллат ошно намудааст. Дар офариниши образҳои таърихӣ дар эҷоди бадеӣ, рӯ овардан ба мавзӯҳои таърихӣ, тасвири типҳои таърихӣ дар адабиёти нимаи дуюми асри XX - и тоҷик дар рафти Сотим Улуғзода эҷодкори дигаре нест. Ӯ дар ин роҳ донишу маҳорат, малакаи кофӣ ва таҷрибаи зарурӣ дорад. Аз ин ҷост, ки то Сотим Улуғзода ва пас аз ӯ низ, касе асаре чун ин нависанда таълиф карда натавонистааст. Сотим Улуғзода дар тасвири бадеии образҳои адабӣ-фарҳангӣ ва таърихӣ қорномаи онҳоро дар мадди аввали эҷодиёти худ гузоштааст.

Яке аз асарҳои Сотим Улуғзода, ки ҷанбаи бойи таърихро дорост, повести “Ривояти суғдӣ” мебошад. Ба андешаи муаллифони мақола, адиб дар ин асари худ аз сарчашмаҳо, маъхазҳо ва далелҳои таърихӣ фаровон истифода намудааст. Гузашта аз ин, дар баробари офаридани қаҳрамонҳои таҳайюлӣ, қисме аз образҳоро овардашуда воқеияти таърихӣ дошта, дар шакли аслии дар асар ҷо дода шудаанд.

Дар мақолаи мазкур маҳз ҳамин самт ба таҳқиқ фаро гирифта шуда, бо истифода аз суҷаи асар, андешаҳои олимони соҳа ва далелу сарчашмаҳо доир ба қаҳрамонҳои таҳайюлӣ ва воқеи асар маълумот пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *Сотим Улуғзода, “Ривояти суғдӣ”, қаҳрамонҳои таърихӣ, тасвири бадеӣ, повест, суғдиён, ҳуҷуми арабҳо.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЛИЧНОСТИ В РАССКАЗЕ «СОГДИЙСКАЯ ЛЕГЕНДА» СОТИМА УЛУҒЗОДА

Различные аспекты творчества Соти́ма Улу́гзода изучались отечественными и зарубежными исследователями. Неизменное наследие Соти́ма Улу́гзода отличается от других писателей страны своими особенностями. Одна из особенностей творчества Соти́ма Улу́гзода - это ее исторический аспект.

Сотим Улугзода в художественной форме представил народу ряд исторических героев. В создании исторических образов в искусстве, описании исторических типов в таджикской литературе второй половины XX века в одном ряду с Сотимом Улугзода другого создателя нет. У него есть необходимые знания, навыки и опыт работы в этой сфере. Следовательно, до Сотима Улугзода и после него никто не смог написать подобное произведение. Сотим Улугзода ставит их достижения во главу угла своей работы в художественном изображении литературных, культурных и исторических образов.

Одна из работ Сотима Улугзода, имеющая богатый исторический аспект, - это повесть «Согдийская легенда». В этой работе автор широко использовал обширные источники и исторические свидетельства. Причем, наряду с созданием воображаемых героев, писатель взял некоторые образы из исторических реалий и поместил их в первоначальном виде в своем произведении.

Статья посвящена данной области исследований. Используя сюжет работы, мнения ученых в данной области, факты и источники, предоставлена информация о воображаемых и реальных героях произведения.

Ключевые слова: *Сотим Улугзода, «Согдийская легенда», исторические герои, художественное оформление, повесть, согдийцы, арабское нашествие.*

HISTORICAL PERSONALITIES IN THE STORY OF “THE SOGDIANA TALE” OF SOTIM ULUGHZODA

The different sides of Sotim Ulughzoda's works were taken under consideration by the number of native and foreign researchers. The outstanding works of Sotim Ulughzoda differ among the works of the other writers of our country with their specific features. One of the main features of Sotim Ulughzoda's works is their historical aspect.

Sotim Ulughzoda in the literary form introduced a group of historical heroes to the nation. There is no writer among the Tajik writers of the second half of the XX century in the creation of historical images in the literary works, considering of the historical themes and representation of the historical types besides Sotim Ulughzoda. He has enough knowledge and skills and a strong deftness and talent in this way. Therefore, there is nobody to write such works as Sotim Ulughzoda before and even after him. Sotim Ulughzoda in the literary representation of the historical and cultural images first of all put their doings and heroism in the main aspect of his creative works.

One of the works by Sotim Ulughzoda which has a rich historical content is the story of “The Sogdiana Tale”. The writer used from the great number of historic sources, origins and the historic dates in this work. Besides, within creation of the fantastic images, the author took a part of the images from the historical reality and used them in the original form in the mentioned story.

The article considers namely this aspect of the problem. We presented some information using the plot of the story, the ideas of the specialists of the field and the sources about the fantastic and real personalities of the mentioned story.

Keywords: *Sotim Ulughzoda, “The Sogdiana Tale”, historical personalities, story, Sogdians, Arab conquest.*

Сведения об авторах: *Сироджиддини Эмомали – доктор филологических наук, декан факультета филологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: 907653838.*

Нодирова Мавзуна Акбаршоевна - соискатель кафедры теории и литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Таджикистан, Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru. Тел.: (+992) 918 10 50 70.

Information about authors: *Sirojiddini Emomali - Doctor of Philology, Dean of the Faculty of Philology of the Tajik National University. Address: 17 Rudak Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel.: 907653838.*

Nodirova Mavzuna Akbarshoevna - applicant for the Department of Theory and Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiyev street 17/6. E-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru. Phone: (+992) 918 10 50 70.

Адабиёти классикии Озарбайҷон, ки дар марҳалаи классикӣ аз адабиёти форсии тоҷикӣ ҷудо набудааст, дар давраҳои минбаъда дар зерин таъсири пурвусъати он рушду нумӯи намудааст, ки ин як навъ раванди дурусти инкишофи адабиёти олам аст.

Дар инкишофи фарҳанги миллии ва тафаккури табақаҳои гуногуни ҷомеаи мардуми Қавқоз (азарӣ, гурҷӣ, армани) нақши адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ хеле зиёд аст, ки ин нуктаро донишмандони саршиноси минтақаи Қавқоз қоилад. Дар инкишофу вусъати робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озарбайҷону дар радифи рушди бемайлони ҷараёни адаби пажӯҳиш ва баррасиву ҷопу нашри осори адабиву илмӣ низ нақши боризе дорад.

Яке аз ҷеҳраҳои бузурги адабиву фарҳангии форсии тоҷикӣ, ки дар садаи XV дар доираҳои илмиву адаби ва фарҳангии Қавқоз нуфузи зиёд дошта, “осори ӯ ҳамеша мавриди пайравиву истиқболи аҳли илму адаб ва сиёсати ин минтақаи фарҳангдӯст қарор доштааст, Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Қомӣ (1414-1492) мебошад, ки аз оғози садаи XV сар карда, муддати зиёд осори гаронбаҳояш дар Қавқоз, ба вижа Озарбайҷон мавриди истифодаву бардошт ва нусхабардориву китобати мардуми илмдӯсти ин ҷумҳури гардидааст” [1, с. 43].

Пажӯҳишгари робитаҳои адабии халқҳои озариву тоҷик донишманди заршиноси тоҷик Валӣ Самад дуруст таъкид намудааст, ки: “хаттотони Озарбайҷон аз давраи ҳукмронии шоҳи Шервон-Фаррухи Ясорӣ (давраҳои ҳукмронияш 1462-1500) сар карда, асарҳои Қомиро рӯйнавис ва китобат карда, дастраси мударрисон ва табақаҳои босаводи сарзамини худ сохтаанд. Маҳз ба шарофати котибон ва шоирону мутарҷимони гумному зиндаёди Озарбайҷон (агар Фузулиро истисно намоем) 48 асари илмӣ ва адабии Қомӣ ба миқдори 288 нусха дар ганҷинаи Институти дастнависҳои АИ Озарбайҷон фароҳам омадаанд” [5, с. 9].

Ин нукта аз он гувоҳӣ медиҳад, ки анқариб кулли осори илмиву адабии Абдурахмони Қомӣ дар Озарбайҷон дар давраҳои гуногун бо нусхаҳои зиёд китобат шудаанд, ки то ҳоло дар ганҷинаҳои ин мамлакат нигоҳдорӣ мешаванд.

Оид ба паҳлуҳои гуногуни осори илмӣ ва адабии Абдурахмони Қомӣ дар Озарбайҷон тадқиқоти судманди илмӣ дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ анҷомпазир афтадаанд ва осори гуногуни ин донишманду адиби мутабаххир ба забони азарӣ пешкаши хонандагони соҳибзафти ин сарзамин гардидаанд, ки дар ин росто хидмати босамари донишмандони озарбайҷонӣ М.Ализода, М.Султонов, М.Раҳимов, А.Кулиев, Ҳ.Араслӣ, М.Ҷаъфаров, М.Кулизода, П.Халилов, А.Ҷаъфар, Ҷ.Нагиева ва дахҳо нафари дигар хеле бузург аст.

Таҳқиқоти пураарзиши дигар, ки ахиран соли 2007 аз ҷониби донишманди заҳматкаши озарбайҷонӣ, профессор Ҷаннат Накиева бо номи “Қомӣ дар Озарбайҷон”.- Боку: Илм.2007, 131 саҳифа [7], ба забони азарӣ нашр шудааст, дастоварди тозае дар Қомииносии ба ҳисоб меравад. Ҳадафи нигоҳи ин рисоларо метавон ба се бахш ҷудо кард:

- 1.Ба тадқиқоте, ки оид ба Қомӣ дар Озарбайҷон анҷом пазируфтаанд;
- 2.Осори адаби ва драматӣ, ки дар ин бора навишта шудаанд;
- 3.Нусхаиносии нусхаҳои мутааддидаи осори Қомӣ, ки аз асри XV сар карда, то садаи XX китобат шудаанд; таҳсис дода шуда, аз заҳмати самарфарҷони донишманди озарбайҷонӣ, профессор Ҷаннат Накиева дарак медиҳад. Барҳақ, ин рисола аз муҳассаноти зиёд иборат аст.

Ҷаннат Накиева ҳамаи нусхаҳои осори Қомиро дар Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон омӯхта, замону макони китобат ва номи котибону хаттотонро дар ин рисолаи арзишманди худ як-як меоварад. Нусхаҳои гуногуни ин осори нобро ва фарқияту бартарияти онҳоро низ нишон додааст, ки барои пажӯҳишгарони матншносу нусхаинос маводи хеле хубу ҷарғи илмӣ аст.

Дар пешгуфтори рисола ва лобалои бобҳои он Ҷ. Накиева аз пажӯҳишҳои анҷомпазирфта оид ба паҳлуҳои гуногуни осори Қомӣ, ки донишмандони мумтози тоҷик

А.Мирзоев, Х.Мирзозода, А.Афсаҳзод ба сомон расидаанд, ба некӣ ва як эҳтироми хос ёд кардааст. Ҳамзамон, аз боби пажӯҳишҳои тоза ва дастовардҳои донишмандони тоҷик Р.Ҳодизода, С.Воҳидов, В.Самад дар боби пажӯҳишҳои масъалаҳои умдаи пайвандҳои адабии халқҳои тоҷику озарбайҷонӣ андешаҳои судманд баён доштааст.

Дар баҳши пешгуфтори рисола Ҷ.Нақиева таъкид мекунад, ки: ”дар ҳазинаи Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон байни обидаҳои ҳифзшаванда аз ҷиҳати шумора ва сифат беш аз ҳама диққати касро асарҳои Ҷомӣ ба худ мекашад, зеро Ҷомӣ дар олами мактаби адабии Низомӣ бузургтарин симо буда, бо эҷодиёти бисёрпаҳлуи худ ба тамоми халқҳои дунё, ба тамоми тамаддуни оламиён хидмати шоиста баҷо оварда, ифтихори халқи форсу тоҷик гардида ва сазовори мақоми аввал шудааст” [7, с. 9].

Ба таъкиди Ҷ.Нақиева, аз миёни осори Абдурахмони Ҷомӣ дар Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон беш аз ҳама 130 нусхаи достони “Юсуф ва Зулайхо” маҳфуз аст, ки ҳамаи ин нусхаҳоро пажӯҳишгар дар муқоиса мавриди пажӯҳиш қарор додааст: ”Қадр манзалати достони ”Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ назар ба ҳар кишвари дигар дар Озарбайҷон басо баланд аст. Агар дар ганҷинаи Институти Шарқшиносии ба номи Берунии Тошканд (Ўзбекистон) 10 нусхаи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ маҳфуз бошад, дар ганҷинаи Институти дастнависҳои АИ миллии Озарбайҷон ба номи Фузулӣ, дар Боку 130 нусхаи достони “Юсуф ва Зулайхо” нигоҳ дошта мешавад” [7, с. 107].

Дар асрҳои миёна то Инқилоби Октябр дар Озарбайҷон дар радифи дигар китобҳои достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ дар мактабу мадрасаҳо ба сифати китоби дарсӣ мавриди истифода қарор доштааст: ”Дар мактабу мадрасаҳои Озарбайҷон достони “Юсуф ва Зулайхо” чун воситаи тадрис дар радифи дигар китобҳои динӣ истифода мешуд” [7, с. 54].

Ин ҷо зарур ба таъкид аст, ки пештар, соли 1965 ду асари Ҷомӣ “Баҳористон” ва “Юсуф ва Зулайхо” ба муносибати Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Озарбайҷон дар Нашриёти давлатии Озарбайҷон ба забони озарӣ чоп шуданд, ки тарҷумаи “Юсуф ва Зулайхо”-ро Мубориз Ализода анҷом додааст ва он дар асоси нусхаи аслии дар ганҷинаи Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон маҳфуз буда, омода гардидааст. Инчунин, аз ҷониби донишманди дигари озарбайҷонӣ Аббосалӣ Қулиев доир ба мероси Абдурахмони Ҷомӣ ду рисолаи тадқиқотӣ бо номҳои “Абдурахмони Ҷомӣ”.- Боку, 1964 [3] ва “Абдурахмони Ҷомӣ ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо”.-Боку, 1969 [4] нигошта шудаанд, ки номгӯи ин таҳқиқот ва ҳусну қубҳи онҳо дар рисолаи Ҷ.Нақиева “Ҷомӣ дар Озарбайҷон”, саҳ. 21-26 баррасӣ гардидаанд.

Дар рисолаи Ҷ.Нақиева “Ҷомӣ дар Озарбайҷон” диққати пажӯҳишгарро бештар достони Ҷомӣ “Юсуф ва Зулайхо” ба худ ҷалб кардааст ва бино ба нигоштаи ӯ, нусхаҳои зерини дoston, ки бо рақамҳои: В-3952, В-4637, В-6262, В-71, В-2871, В-2465, В-405, В-2300, В-2845, В-3573, В-4111, В-3019, В-649, В-2639, В-2275, В-2039 дар Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон нигоҳдорӣ мешаванд, аз нусхаҳои комил ва басо арзишманди достони “Юсуф ва Зулайхо” мебошанд [7, с. 54-55].

Ҷ.Нақиева қайд мекунад, ки: ”Дар Озарбайҷон аз байни ҳама асарҳои Ҷомӣ дастнависи суратдори (миёнтурдори-В.Э) “Юсуф ва Зулайхо” бештар паҳн шудааст [7, 1].

Дар рисола, инчунин, доир ба нусхаҳои минётурдори достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ, ки дар Китобхонаи оммавии ба номи Салтиков-Шедрини шаҳри Санкт-Петербург таҳти рақамҳои 436, 437, 439, 441, 443 нигоҳдорӣ мешаванд ва ин нусхаҳо дар асрҳои XV ва XVI китобат шудаанд, андешаронӣ намудааст.

Тавре каме пештар таъкид шуд, нусхабардории нусхаҳои “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомиро ҳаттотону котибони хушзабони озарбайҷонӣ ҳамчун китоби дарсӣ ва воситаи таълимӣ баҳри фарзандону пайвандони худ, ё бо фармуди ҳокимони замон анҷом медоданд, ки ин дoston ҳамчун як асари машҳури ахлоқӣ ва тарбиявӣ дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеаи он рӯзгор мақому манзалати махсус дошт. Симои Юсуфу Зулайҳои офаридаи Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун як тимсоли инсонҳои сабрпеша, таҳаммулпазир, тақводор ва дур аз ҳавову

ҳавасҳои барзиёди ҳаётианд, ки барои ҳамагон ин симоҳо мавриди пайравӣ будаанду ҳастанд, ки аз ин хотир ин достони машҳур дар байни мардуми Қафқоз ва хосса Озарбайҷон нуфузи зиёд пайдо кардааст.

Дар рисола Ҷ.Накиева аз ҷумлаи хаттотон ва устодони мадрасаҳои Озарбойҷон, ки дostonро китобат кардаанд, номи чандеро меоварад, ки аз нусхаҳои дастнависи муътабари ин асаранд. Аз ҷумла, дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”, ки зери рақами В-4637 дар шакли дастнавис ниғаҳдорӣ мешавад, тасвири монографиро соҳиб аст, ки дар пажӯҳиши матни дoston мисоли хуб шуда метавонад. Нусхаи мазкур басо мукамал буда, аз ҷониби устоди мадраса Абдулло валади Муҳаммад соли 1239 ҳ.ш (1823 м.) китобат шудааст” (саҳ 73). Инчунин, нусхаи В-469, ки аз нусхаҳои ҷолиб ва муътабар аст, бо хатти настиқӣ зебо аз ҷониби хаттот Иброҳим ибни Ҳасани Қаробогӣ китобат шудааст, ки дар оғози ин нусха манзумаи “Ёдгорӣ ба писари азизам” омадааст ва ин ҷо ба назар мерасад, ки ин нусха бо супориши Исмоил ном як шахс барои писараш Аббосқули чун ёдгорӣ нусхабардорӣ гардидааст.

Дар рисола роҷеъ ба нусхаҳои мутааддиди муътабари осори Ҷомӣ ва дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”, ки аз ҳазинаи шахсии донишмандони гуногун ҷамъоварӣ шудаанд, низ андешаронӣ шудааст: “Асарҳои ҷудогонаи Ҷомӣ, пеш аз ҳама, “Субҳат-ул-аброр” (нусхаи соли 1062 ҳ.ш-1651м.) китобшудаи он аз ҳазинаи мутафаккири бузурги озарӣ Аббосқули Боқирхонов, нусхаи “Юсуф ва Зулайҳо”, рақамҳои В-2039, В-2275 аз ҳазинаи нависандаи ибтидои садаи XX Абдулло Шоик, ҳамзамон, “Куллии Ҷомӣ” (аз ҷумла “Юсуф ва Зулайҳо”) аз ҳазинаи шоир ва педагоги номвари озарӣ Мирзо Шафеи Возеҳ (садаи XXI) ба даст омада, дар ганҷинаи Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбайҷон ниғаҳдорӣ мешаванд” [7, с. 89].

Ҳангоми баррасии нусхаҳои гуногуни “Юсуф ва Зулайҳо” Ҷ.Накиева дар рисолааш дар се маврид пораҳо ва байтҳои меорад, ки дар нусхаҳои дигар дида намешаванд ва пажӯҳишгар андеша дорад, ки ин пора ва байтҳо аз дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”- и Ҷомӣ мебошанд, вале ин андеша исботи ҷиддӣ меҳаҳад, то он замон, ки матни интиқодии дoston дар асоси нусхаҳои муътабари он ба ҷоп расад.

Аз ҷумла: 1.Накиева пораеро аз дoston, ки ба қисмати “Боз омадани бародарони Юсуф ба падар, дурӯғ гуфтан, ки Юсуфро гург бурд ва хӯрд” унвон дошта, байни пораҳои 33 ва 34 ҷой гирифта ва аз 34 байт иборат аст, аз нусхаҳои В-2465, В-2871, В-405, В-2300, В-2845, В-3573 ва В-4111 пайдо кардааст, ки ин пора дар нашрҳои дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон (1378 ҳ.ш. -2000 м.) ҷоп шуда, ба назар нарасид [7, 81] ва шояд иловаи котибе бошад.

2.Пажӯҳишгар аз нусхаи дастнависи В-4637, варақи 164 “Б” байти 97 як байтро овардааст, ба ин шакл :

Фалакро як зинат ҳаст машҳур,
Ки ёреро зи ёре мекунад дур.

Аммо ин байт низ дар нашрҳои қаблан ёдшуда ба назар намерасад ва худ Ҷ. Накиева қайд мекунад, ки: ”ин байт дар 130 нусхаи дастнависи мавриди пажӯҳиш қароргирифта ба назар нарасид” [7, с. 74].

3. Ҷ. Накиева як байтеро аз нусхаи дастнависи В-3019 меорад ва таъкид мекунад, ки : “барои онро (он байтро- В.Э.) моли Абдурахмони Ҷомӣ ҳисобидан, ба вижа ҳақдор ҳастем”[7, 83].

Дар ин бора Ҷ.Накиева ҳанӯз соли 2005 дар мақолаи худ “Саҳифаҳои ҳанӯз бознашуда”, рӯзномаи “Илм”, 31.01.2005, №1-2, саҳ.7 изҳори андеша кардааст.

Наояд 3-ин канизи каштарина,

Ба ҷуз дарди даруну сӯзи сина.

Албатта, то кадом дараҷа ҳақ будани андешаҳои бону Ҷ.Накиева, ки инҳо байтҳои воқеан дурусти Ҷомӣ ҳастанд, ё илҳомӣ, баррасии ҷиддии матншиносӣ нусхашиносиро тақозо дорад, то андешаҳои шубҳанок бартарф гардад.

Дар саҳифаҳои охири рисола (саҳифаҳои 111-124) муҳаққиқ аз 19 нусхаи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ ва “Юсуф ва Зулайхо”-ҳои дигар намунаҳо дар асл (ба хатти форсӣ) овардааст, ки бар рисола ҳусни дигар зам намудааст.

Аз пажӯҳишҳо ва мақолати илмӣ Ҷ.Нақиева хуб баназар мерасад, ки мавсуф аз доираҳои илмӣ ва адабии тоҷикон ва эронӣён хуб бархурдор буда, асарҳои донишмандони тоҷику эрониро мавриди баҳрабардориҳои зиёд қарор додааст.

Ба як маънӣ, рисолаи донишманди озарбайҷонӣ, профессор Ҷаннат Нақиева “Ҷомӣ дар Озарбойҷон”.- Боку: Илм, 2007, 131 саҳ., як рисолаи басо арзишманду ҷомеъ оид ба пажӯҳиши мероси илмиву адабии Абдурахмони Ҷомӣ дар Озарбойҷон мебошад. Инчунин, дар ин рисола нусхаҳои мутааддидаи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ (130 нусхаи дастнавис), ки дар Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбойҷон ниҳаддорӣ мешаванд, баррасӣ гардидаанд, ки сарчашмаи хуби нусхашиносии ин асари Ҷомӣ ба ҳисоб мераванд. Ин рисолаи пуарарзиш қадами ҷиддӣ дар омӯзиши мероси илмиву адабии Абдурахмони Ҷомӣ мебошад ва ҳамзамон, дар таърихи пайвандҳои адабии халқҳои тоҷику озарӣ як падидаи тозааст.

Адабиёт

1. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 1988. - 223 с.
2. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир / А.Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 384 с.
3. Қулиев, А. Абдурахмони Ҷомӣ / А. Қулиев. - Боку: Илм, 1964. – 186 с.
4. Қулиев, А. Абдурахмони Ҷомӣ ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо” / А. Қулиев. - Боку: Илм, 1969. - 210 с.
5. Самад, В. Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал / В. Самад. – Душанбе: Маориф. 1992. - 268 с.
6. Нақиева, Ҷ. Саҳифаҳои ҳанӯз боз нашуда / Ҷ. Нақиева // Илм.- 2005.- №1-2. - 31 январ.- С.7.
7. Нақиева, Ҷ. Ҷомӣ дар Озарбайҷон / Ҷ. Нақиева. - Боку: Илм, 2007.-161 с.
8. ايتى هيرمن. تاريخ ادبيات فارسى. ترجمه و حواشي رضازاده شفق. - تهران: بنگاه ترجمه و نشر كتاب، 1337-361 ص.
9. بديع الزمان فروزانفر. سخن و سخن وران. تهران: انتشارات خوارزمى، 1380. 713 ص
10. تاريخ ادبيات فارسى. زیر نظر احسان يارشاطر. ج. 1. تهران: انتشارات سخن، 1389-614 ص.
11. دائرة المعارف بزرگ اسلامى. تهران، 1385. – 597 ص.
12. ذبيح الله صفا. گنجینه سخن، پارسى نويسان بزرگ و منتخب آثار آنان (سه جلد). – تهران، 1368-306 ص.
13. راديانى محمد بن عمر. ترجمان البلاغه. با اهتمام احمد آتش. – تهران: انتشارات اساطير، 1362. - 263 ص.
14. سيروس شميّسا. بيان و معنى. تهران: انتشارات فردوسى، 1383. – 245 ص.
15. شمس الدين محمد بن قيس الرازى، به تصحيح علامه فقيد سعيد مرحوم محمد بن عبد الوهاب قزوينى. المعجم فى معايير اشعار العجم. انتشارات دانشگاه تهران. – 1998. - 544 ص.

НУСХАШИНОСИИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ҶОМӢ ДАР ОЗАРБАЙҶОН

Пайвандҳои илмиву адабии тоҷикону озарбайҷониҳо дар имтидоди таърих аз давраҳои хеле дур сарчашма гирифтааст, ки то ба имрӯз давом дорад. Ин пайванди ногуастани ҳанӯз аз замони давлатдорӣи Сомониён шуруъ шуда, аз имтиҳони сангини таърих гузаштааст ва дар ҳар даври таърихе самаре ба ёдгор гузоштааст, ки ин дастовардҳои фарҳангии муштараки халқҳои тоҷику озарбайҷонӣ мебошад ва дар рушду нумуи илму фарҳанги мардуми Осиёи Миёна ва Қافқоз саҳм гузоранд.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар ҳар даври замон яке аз вижаҳои тақонбахши робитаҳои илмиву фарҳангии халқҳои гуногуни олам адабиёт маҳсуб мешавад, ки маҳз тавассути пайванди неки шоирону адибон муносибати халқҳо боз ҳам қавитару мустаҳкамтар мегардад. Адабиёти куҳанбунёди форсии тоҷикӣ на танҳо дар қаламрави Осиёи Миёнаву Хуросон, балки Қавқозу Ҳинду Синд ва соири кишварҳо таъсиру нақши жарф гузошта, адабиёти миллатҳои гуногуни олам дар зери таъсири он рушду нумуъ

кардаанд, ки ба ин гуфта андешаҳои садҳо донишманду пажуҳишгарони ин халқҳо далели ғӯи таъриханд.

Муаллиф зикр намудааст, ки мероси адабии Абдурахмони Қомӣ (1414-1492) дар замони зиндагӣ ва баъд аз даргузашти ӯ ба манотиқи гуногуни олам паҳн гардидааст, ки достони “Ҷосуф ва Зулайҳо” аз зумраи дostonҳои машҳури ӯст, ки нусхаҳои зиёд дорад ва ин нусхаҳо дар ганҷинаҳои гуногуни олам нигоҳдорӣ мешаванд.

Тибқи маълумоти муаллиф, дар Қумхурии Озарбойҷон 130 нусхаи дастнависи дostonи “Ҷосуф ва Зулайҳо”-и Қомӣ дар Институти дастнависҳои ба номи Фузулии АИ миллии Озарбойҷон нигоҳдорӣ мешаванд, ки вижагиҳои ин нусхаҳо дар таҳқиқоти донишманди озарбойҷонӣ Қаннат Накиева баён гардидаанд ва барои аҳли илми Қумхурии Тоҷикистон аз манфиат холӣ нест. Донишманди озарбойҷонӣ Қаннат Накиева дар баробари таҳқиқи нусхаҳои дostonи “Ҷосуф ва Зулайҳо”, пажуҳише роҷеъ ба рӯзгору осори Абдурахмони Қомӣ низ анҷом додааст.

Вожаҳои калидӣ: Абдурахмони Қомӣ, мероси адабӣ, дастхатҳо, дoston, “Ҷосуф ва Зулайҳо”, донишманд, озарбойҷонӣ, Қаннат Накиева, нусха, ганҷина, нигоҳдорӣ, таҳқиқот, Институти дастнависҳо.

РУКОПИСИ “ҶОСУФ И ЗУЛЕЙХА” ДЖАМИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Научные и художественные связи таджиков и азербайджанцев прошли долгий исторический путь и продолжают до сих пор. Эти прочные связи основывались еще со времен правления Саманидов и выдержали тяжелое испытание истории и на каждом историческом этапе оставили свой отпечаток, которые являются совместными достижениями таджикского народа, что стала вкладом в развитие науки и культуры народов Центральной Азии и Кавказа.

По мнению автора статьи, на каждом историческом этапе одной из приоритетной особенностью научно-культурных связей различных народов являлась литература, которая посредством прочной связи поэтов и писателей укрепились отношения между таджикским и азербайджанским народами. Влияние и роль древней персидско-таджикской литературы распространялись не только в Центральной Азии и Хорасана, но на Кавказе и стран Индийского региона. Литература разных народов мира под её влиянием развивалась, доказательством этих слов являются идеи и мысли многих просветителей и исследователей этих народов.

Автор отмечает, что литературное наследие Абдурахмана Джами (1414-1492) при его жизни и после него распространилось в различные уголки мира. “Ҷосуф и Зулейха” несомненно является одним из прекрасных и впечатляющих поэм Джами, которая имеет очень много рукописей и эти рукописи хранятся в различных сокровищницах мира. В Республике Азербайджан хранится 130 рукописей поэм “Ҷосуф и Зулейха” Джами в Институте рукописей имени Фузули национальной АН Азербайджана. Об этих рукописях азербайджанский учёный Джаннат Накиева в своем исследовании “Джами в Азербайджане” давала ценные информации, что очень полезно для научной среды Таджикистана. Азербайджанский учёный Джаннат Накиева наряду с исследованием рукописей поэмы “Ҷосуф и Зулейха”, также завершила исследование о жизни и творчестве Абдурахмана Джами.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, литературное наследие, рукописи, поэма, “Ҷосуф и Зулейха”, учёный, азербайджанский, Джаннат Накиева, экземпляр, сокровищница, хранить, исследование, Институт рукописей.

THE MANUSCRIPTS OF THE “YUSUF AND ZULEIKHA” OF JAMI IN AZERBAIJAN

The scientific and literary relations of the Tajik and Azerbaijan people during the history beginning from the far periods and continue until nowadays. This unbreakable connections and relations began from the period of the Samanids governing and passing through the hard historical exams and left us some works for heritage during every period of its development; and these

cultural achievements are considered as the common and joint values of the Tajik and Azerbaijan peoples, and have a great contribution on the further development of the Central Asia and Caucasus cultures.

The literary relations are enumerated one of the features of the development of the science and culture of the different peoples of the world, that namely by means of the relations of the poets and writers the connection of the people becomes stronger and fixed. The Tajik Persia literature which has an ancient roots made its impact not only upon the Central Asia and Khurasan literature but also has a great impact upon the Caucasian, Indian and Sind literature, and likewise upon other countries; the literature of the different nations of the world had developed under its influence, that is proved by several scientists and reseachers among the nentioned peoples.

The literary legacy of Abdurahman Jami (1414-1492) spread to various parts of the world during his lifetime and after. "Yusuf and Zuleikha" is undoubtedly one of the most beautiful and impressive poems of Jami, of which there are many manuscripts and these manuscripts are kept in various treasuries of the world. 130 manuscripts of the poems "Yusuf and Zuleikha " are kept in the Republic of Azerbaijan" Jami at the Fusuli Institute of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Azerbaijan. The Azerbaijani scholar Jannat Nakiyeva gave valuable information about these manuscripts in her study "Jami in Azerbaijan", which is very useful for the scientific community of Tajikistan. Azerbaijani scientist Jannat Nakiyeva, along with the study of the manuscripts of the poem "Yusuf and Zuleikha", also completed a study on the life and work of Abdurahman Jami.

Keywords: *Abdurahman Jami, literary heritage, manuscripts, poem, " Yusuf and Zuleikha", scholar, Azerbaijani, Jannat Nakieva, copy, treasure trove, keep, research, Institute of Manuscripts.*

Сведения об авторе: Элбоев Вафо – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. тел: 935314408; E-mail эл.почта: Vafo_1965@mail.ru

About the author: Elboev Vafo – Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, TSPU named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121. Tel.: 935314408; E-mail: Vafo_1965@mail.ru

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои таърихиву адабӣ давраи Темуриён ҳамчун овони пешравии маданияту фарҳанг ба шумор рафта, аввал ба оромии нисбии ҳаёти сиёсӣ, баъд ба дастгирӣ ва сарпарастии ҳокимияти Темуриён, ки барои барпо намудани нақши давлати маорифпарвар шавқманд буданд, вобаста мебошад. Бояд қайд кард, ки ҳаёти адабии пешрафта, дар охири асри XV бо анъанаҳои адабии хеш дар ибтидои асри XVI аз салтанати темуриҳо ба давраи шайбониҳо гузашт. Ҳарчанд, ки салотини шайбонӣ ин анъанаҳои арзишмандро пурра дар дасти худ нигоҳ дошта натавониста бошанд ҳам, баъзе аз намоёндагони аҳли адабу фарҳанги эшон дар қатори намоёндагони шинохтаи Темуриён ҷойгир буданд.

Бо ақидаи Э.Р.Рустамов, яке аз хусусиятҳои хоси ҳаёти адабии ин аҳд шавқи зиёди мардумон нисбати адабиёт ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин ишора менамояд, ки ин давр ҳамчун овони пастравии адабиёт низ ҳисобида шудааст [11, с. 32].

Бобати хусусиятҳои ҳаёти адабии даврони мавриди назар муҳаққиқи шинохта Ян Рипка қайд мекунад, ки: “асри XV дар сатҳи сифати маводи адабӣ аз асрҳои пешин паст мебошад. Ҳучуми муғулҳо ва бенизомиҳои сулолаи темуриҳо дар ин самт бетаъсир намондааст. Таърихнигорӣ натавонист то сатҳи асарҳои даврони пешина расад, офариниши шеър бошад, дар сатҳи на он қадар баланд қарор дошт [10, с. 269].

Дар баробари ин, Рипка авзои сиёсӣ ву иҷтимоиро таҳлил намуда, қайд менамояд, ки аҳолии шаҳр аз истисморҳои бераҳмонаи феодалон ба дод омада буданд ва ҳамин авзои ноорому вазнин дар ғазалҳои шоирони давр мазмунбандӣ гардидааст, ки мавқеи ғазалро миёни жанрҳои адабӣ хело пурқувват гардонид ба буд.

Олими чех чунин менависад, ки “аҳолии шаҳрӣ аз даҳолати маҷбурии ҳукуматдорони феодалӣ ба фаъолияти моликияти хусусӣ ва раванди истехсолот, ки дар натиҷаи он тараққиёти маданӣ ва ташаббуси ҷамъияти асримиёнагӣ паст фаромадааст, хело норозӣ мебошанд ва ҳамин норозигӣ ва ташвиқи андешаҳои гуманистӣ инъикоси идеалии худро дар ғазалҳои ҳамон даврон дарёфтааст” [10, с. 270].

Ба ҳамин мазмунро шарқшиноси шӯравӣ Бертелс дар нигоштаҳои хеш бобати вазъи адабии даврони Темуриён ва Шайбониён таҳлил намуда, чунин менависад: “Бозори китобфурушӣ ҷойи дӯстдоштаи мухлисони сухани адабӣ гардида буд” [3, с. 219].

Дӯстдорони китоб имконият доштанд бо муаллифони асарҳо-суханварони шинохта вохӯрда оид ба ашъори тоза эҷод намудаашон суҳбат намоянд. Шоирон ғазалҳои нави худро кироат менамуданд, нисбати ҳаммаслакони хеш шӯҳриҳо мекарданд ва ин вохӯриҳо мутлақо дар сатҳи баланд ва шавқовар мегузаштанд. Ин суханварон аз таъсири қолабҳои дарборӣ, ки дар ҳаёти адабии асрҳои X-XII бештар ба ҷашм мерасид, озод буданд.

Иқтибосҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки яке аз хусусиятҳои хоси адабиёти охири асри XV ва ибтидои асри XVI ин услуби офариниши шеърҳои сунъӣ ва иштироки васеи ҳамаи сатҳи аҳоли дар ҳаёти адабӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки дар ин давр ду навъи адабиёт фаъол буд, яке адабиёти дарборӣ ва дигаре адабиёти қишри миёнаи ҷамъияти шаҳрӣ. Бахусус, дар ҳамин айём фарқ байни ин ду адабиёт баръало эҳсос карда мешавад. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои адабии ин асрҳо адабиёти дарборӣ аз бисёр ҷиҳат дорои шакли офариниши услуби сунъӣ буда, адабиёти ҷамъияти шаҳрӣ ба адабиёти гуфтугӯӣ майл намуда, забони офаридаҳояш оммафаҳму содатар будааст.

Лекин ба адабиёти дарборӣ, чуноне ки Рипка таъкид дорад, баҳо додан начандон дуруст мебошад, зеро он ҷо шоироне низ фаъолият доштаанд, ки ғайр аз сабки баланд дигар ҷизро эътироф намекарданд ва дар баробари ин суханварони дигаре буданд, ки эҷодиёташон дар сатҳи содаи оммафаҳм қарор доштааст. Гумон меравад, ки шумораи зиёди шоирони

дарборӣ ба ҳамин гурӯҳ шомил мебошанд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки тазкиранигорону таърихшиносони даврон ба сифату мазмуннокии шеърҳои эҷодшудаи ҳамин табақаҳо баҳои начандон хуб додаанд.

Чуноне ки Давлатшоҳ менавсад: “Аммо дар ин рӯзгор пояи қадри ин фирка шикаст ёфта ва мутаназил шудааст, бо сабаби он ки ноаҳлон ва беистеҳкокон мудаии ин шуғл шудаанд. Ҳар ҷо гӯш кунӣ, замзамаи шоирест ва ҳар ҷо назар кунӣ, латифе ва зарифе ва нозирест, аммо шеър аз шаир ва радф аз радиф намедонанд ва гуфтаанд, ки ҳар чизе ки бисёр шавад, хор шавад ва гумони ғалат бурдаанд, ки мақсуди он шеър назм аст ва бисёре надонистанд, ки дар ҳичоби ин ҳичла абқорӣ асрор аст ва дар даруни ин ҳуҷра муҳаддироти афкор, бечорагони содадил ҷиҳати хоҳири содарӯён заннаҳе мезананд” [7, с. 10].

Ҳамин тарз, аз гуфтаҳои муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” хулоса баровардан мумкин, ки дар охириҳои асри XV адабиёти қишри миёнаи ҷамъияти шаҳрӣ ҳеле паҳн гардида буд. Шахсони оддӣ, ки аз мактаби адабиёту шоирӣ дур буданд, низ шеър эҷод мекарданд ва даъвои бемантиқӣ шоирӣ менамуданд, дар ҳоле ки моҳият ва асолати асосии каломии мавзунро намедонистанд.

Новобаста аз ҳамин ҳолат таваҷҷуҳи мардумони оддӣ ба адабиёту фарҳанг ҳеле баланд буд, чуноне ки А.Н.Болдирев қайд менамояд: “хусусияти муҳити адабии Ҳироти давраи Ҷомӣ ва Навоӣ дар он зоҳир мешавад, ки нисбати асрҳои пешин ҳар як ҳунарманд, ғурушанда, муллои хурд ва халқи оддӣ иштирокчиҳои фаъол ва пешбарандаи фарҳангу маданияти ҳаёти адабии Ҳирот буд ва ӯ шуда метавонист” [4, с. 256].

Мувофиқи ахбори аксари сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ҳамон даврон қисми зиёди тоҷирон дар дӯконҳои худ ҷамъомади шоирӣ, яъне “базми назм” ташкил намуда буданд ва бозорҳо низ ҳамчун маркази ҳаёти адабӣ ба шумор мерафтанд.

Восифӣ дар асари ёддошти хеш менависад, ки: “шоир Амонӣ ҳам тоҷирӣ мекард ва дар дӯкони худ як ҳуҷраи алоҳида ташкил намуда буд, ки дар он шоирону аҳли адаб ҷамъ мешуданд” [4, с. 55].

Бино ба маълумоти Восифӣ, ҳангоми баёни воқеаҳои охири асри XV ва ибтидои қарни XVI, ки инъикосгари ҳаёти адабии Ҳиротро таҷассум намудааст, аксари табақаҳои аҳолии маърифатнок, ё ҳунарманд буда, соҳиби ақлу фаросот ва дарки ҳубу лутфи латиф будаанд. Ин ашхос, ҳатто дар ҳолатҳои фавқулода низ эҳсоси ҳаҷвнигорӣ худро гум намекарданд. Ва ҳамин суҳангони ҳазломез ва ё ғуфторҳои дар ҳолати фавқулода муҳимму мақсаднок иброн намудаашон боиси наҷоти ҷаҳон нафарон ва аз аспӣ хашму ҷаҳолат ғурумадани соҳибмансабону соҳибқудратон шудааст.

Хусусияти дигари назарраси асрҳои мавриди назар он буд, ки миёни суҳанварони аҳди мазкур эҷоди назираҳо ба осори суҳанварони пешин ва ё ҳамасри хеш хело маъмул гардида буд. Ва таҳияи назираи ҳубистеъдод ва дониши назарии эҷоди шеърро талаб мекард. Масалан, дар бораи ҷавобияи Мир Алишери Навоӣ ба қасидаи Амир Хусрави Деҳлавӣ тазкиранигор Давлатшоҳи Самарқандӣ андешаи хешро иброн намуда, таъкид кардааст, ки ин қасида аз дигар ҷавобияҳо афзалият дошта, бо қасидаи Хусрави Деҳлавӣ дар як ҷой қарор дорад [7, с.497, 503].

Як қисм суҳанварон бештар ба эҷоди “шеърҳои сунӣ” таваҷҷуҳ менамуданд ва ҳамин нави ашъор миёни омма бештар паҳн гардида буданд, ки дар онҳо умқи мазмун аз назар дур монда, муаллифон асосан ба лафзтарошӣ калимабозӣ даст мезаданд. Ва дар поёни асри XV ҳамин гуна қасидаҳои сунӣ низ ба майдони адабиёт ворид гардида буданд [1, с.159].

Шояд ҳамин омилҳо боиси ривочу густариши санъати муаммонависӣ (шеър, ки дар он калима, масалан ном маҳфӣ оварда шудааст-М.М.) дар асри XVI гардида бошад.

Аз хусусиятҳои дигари муҳими ҳаёти адабии асрҳои XV-XVI ин эҷоди ашъор бо ду забон, форсӣ ва туркӣ, ба номи “зуллисонайн” мебошад, ки миёни аксари суҳанварони ин аҳд роиҷ буд. Ва Алишери Навоӣ намунаи барҷастаи суҳанварони ҳамин равию ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки аксари шоирони ба забони туркӣ ашъор сароида, дар банду бастии шеър, истифодаи санъатҳои маънавию лафзӣ, ибронӣ ақидаву андешаҳои ахлоқиву ишқӣ ва ё

орифонаву ошиқона ба осори суханварони форсигӯ бештар така менамуданд, нисбат ба адабиёти араб.

Таҳқиқгарони адабиёти асрҳои мазкур бар он андешаанд, ки адабиёти туркзабони асрҳои XV-XVI зери таъсири ду адабиёт тоҷикӣ-форсӣ ва адабиёти араб қарор доштааст, аммо нуфузу таъсири ашъори суханварони форсигӯро дар ин росто муқаддамтар меҳисобанд, зеро ин адабиёт то паҳншавии ислом низ таърихи қадимаву ғаниро доро будааст [5, с. 28-29].

Бино ба ахбори сарчашмаҳо, дар аҳди салтанати Шохрух ва Бойсунғур адабиёти туркии асримиёнагии Осиёи Марказӣ рӯ ба рушд ниҳодааст. Давраи шукуфони адабиёти туркӣ махсусан ба нимаи дуюми асри XV ва ибтидои асри XVI рост меояд, ки он ба номи Алишери Навоӣ вобастагии зич дорад. Ва таъсири Навоӣ ба эҷодиёти суханварони баъдӣ хело назаррас будааст, аз ҷумла ба ашъори шоироне, монанди Амирӣ, Атоӣ, Сакокӣ, Лутфӣ ва Гадоӣ.

Навоӣ ашъори худро асосан ба забони туркӣ эҷод намудааст. Вай меҳост, ки дар даврони ҳукмронии забонҳои форсӣ ва арабӣ бо эҷоди асарҳои баландмазмун ба тақомулу рушди ин забон ҳамчун забони адабӣ роҳ кушояд. Ҳамин тавр, Навоӣ кӯшиш ба ҳарч додааст, ки шаклҳои гуногуни шеърӣ форсиро дар шеърӣ туркӣ коркард ва мавриди истифода қарор диҳад ва нахустин бор дар асари хеш “Мизон-ул-авзон”, шакли халқии шеърӣ туркиро бо номи “туййук” нишон диҳад [8, с. 426].

Ва ҳамин тариқ, Навоӣ тавонист, ки барои эҷоди жанрҳои гуногуни адабӣ, ба монанди тарҷебанд, қитъа, муаммо, фард, соқинома, таркиббанд, маснавӣ, рубоӣ ва ғайра бори аввал дар адабиёти классикии ўзбек мусоидат намояд.

Бобати нақши арзишманди Навоӣ дар пешрафти забони адабии туркӣ ҳамзамонону муосиронаш борҳо дар навиштаҳои ӯ ёдоварӣ намудаанд. Масалан, Бобур менависад, ки “Алишер бек инсони беназир буд. Аз замоне ки бо забони туркӣ шеър менависад, ягон нафар мисоли вай шеърро дар забони туркӣ ин қадар бисёр ва зебо нагуфтааст.” [2, с.264]. Баъдан, Бобур менависад, ки як қатор осори шоир, ба андешаи вай, хело муваффақона эҷод шудаанд, амсоли “Ҳамса”, чор девони ашъор, ҷавобия ба достони Аттор дар бораи парандагон. Ба ақидаи Бобур, қисми дигари ашъори Навоӣ нисбатан султар эҷод шудаанд, амсоли девони форсии вай, манзумаи “Мизон-ул-авзон”. Дар “Бобурнома” бобати норасоии манзумаи мазкур якҷанд ишораҳо оварда шудааст [2, с. 265].

Қисми зиёди ҳамзамонони Навоӣ ба ду забон эҷод намудани ўро қайд намуда, гурӯҳе аз онҳо ба қисми ашъори ба забони туркӣ сурудаи вай баҳои баланд додаанд. Муаррихи асрҳои мазкур Ҳондамир эҷодиёти шоирро чунин баҳогузорӣ мекунад: “Навоӣ ба ду забон дар сатҳи баланд эҷод мекард” [6, с.186-187].

Ҷоизи қайд аст, ки офаридаҳо ва хизматҳои Навоӣ барои ҳамчун забони шеърӣ адабиёт шакл гирифтани забони адабии ўзбек барабас нарафтанд, асарҳои ӯ то ҳол ҳамчун роҳнамо барои ҳамаи дӯстдорони адабиёт бо забони туркӣ махсус меёбанд. Ба андешаи муҳаққиқон, новобаста аз он ки адабиёти туркӣ минбаъд тақомул ёфта бошад ҳам, мисли даврони эҷоди Навоӣ, ки танҳо худ як давраи муқаммали рушдро барпо намуда буд, эътибору арзиш пайдо накард. Асрҳои баъдина суханварону тазкиранигорон ва таърихнависон омӯзиши эҷодиёти ўро ба роҳ монда, аз вай ҳамчун пайрави бузурги адабиёти форсӣ ва пешбарандаи адабиёти ўзбекӣ ёдоварӣ намудаанд. Инчунин, қисми зиёди шоирони баъдина дар пайравии Навоӣ ашъор сурудаву асарҳо офариданд.

Забони тоҷикӣ-форсӣ дар асри XVI низ ҳамчун забони асосии шеърӣ адабиёт, ҳуҷҷатнигориву давлатдорӣ боқӣ монда, ҳазорон ихлосмандони дигарро рӯи майдони сухан овард, ки онҳо анъанаҳои беҳтарину арзишманди адабиёти классикии моро идома бахшиданд.

Ибтидои асри XVI адабиёт дар Мовароуннаҳр Хуросон дар доираҳо ва ҳавзаҳои гуногуни адабӣ ҷараён дошт. Вобаста ба вазъи замон ва дастгириву пуштибонии амиронӣ салотини даврон дар манотиқи гуногун аҳли адаб фаъолият доштанд. Анъанаҳои адабиёти пешин идома ёфта, дар баробари ин жанру шаклҳои дигар сари майдони эҷод пайдо мешуданд.

Оғози асри XVI дар Эрон шакли вукуъсарой (мактаби реализм) ба вучуд омад, ки дар сарғаҳи он шоироне мисли Лисонии Шерозӣ ва Шоҳиди Қумӣ истода буданд. Ғояи асосии шеърҳои ин равияи дар он зоҳир мегашт, ки ишқро ба тарзи ҳақиқӣ бояд нишон диҳанд. Дар ин равия сароидани шаклҳои гуногуни шеърӣ манъ гардида буд. Шоир Мазҳарӣ ҳангоми сафар ба Эрон ин равияро омӯхта, дар Ҳиндустон низ аз он даст накашид ва яке аз намояндагони пешқадами ин равия ба ҳисоб мерафт. Ин равияро дар Мовароуннаҳри он давра бо номи сабки ироқӣ мешинохтанд, ки қариб сад сол идома ёфтааст ва баъдан бар ивази он сабки ҳиндӣ омадааст.

Бино ба андешаи донишмандону адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ, новобаста аз он ки бархе аз салотини шайбонӣ дорои сатҳи баланди маърифат ва шинохти фарҳангу хунар бошанд ҳам, онҳо натавонистанд дар Мовароуннаҳр афқору андешаи фарҳангиву маърифатии хешро пурра паҳн намоянд, зеро онҳо дар аксар мавридҳо пешбарандаи тамаддуну фарҳанги мамолики забткардаи хеш мегаштанд. Ва дар ин амал ба онҳо бештар аҳли фазлу адаби Мовароуннаҳр ва ашхоси бомаърифати аз Хуросон фирорнамуда имдоду маслиҳатҳо меоданд.

Ҳамин тавр, барои адабиёт давраи нав, овони тақсимои минтақавӣ ба вучуд омад. Дар марҳилаи гузариш аз асри XV ба асри XVI бо сабабҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва динӣ фазои ягонаи бузурги адабӣ тақсим гардид, ки дар натиҷаи он шоҳаҳои адабӣ бо унвони адабиёти форсии Хуросон, Мовароуннаҳр ва адабиёти форсизабони Ҳиндустон минбаъд иштихор ёфтааст. Ва вобаста бо авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ва динӣ мазҳабӣ дар адабиёт низ таъсиррасониҳо ба вучуд омаданд. Ҳарчанд ки пайванди адабӣ миёни ин манотик пурра аз байн нарафта бошад ҳам, таъсири сиёсии он эҳсос карда мешуд. Бо назардошти вазъи сиёсии давр, муборизаҳои байниҳамдигарии Шайбонӣён ва Сафавӣён дарахти бузурги адабиёти тоҷикӣ-форсӣ ба шоҳаҳо тақсим гардид. Ва шояд таъкид аст, ки барои ривочи адабиёту фарҳанги Мовароуннаҳр хидмати намояндагони мактаби адабии Ҳирот назаррас мебошад, зеро дар пайравии осори Мавлоно Қомӣ ва Алишери Навоӣ дар адабиёти минбаъдаи тоҷикӣ-форсӣ ва туркӣ-ӯзбекӣ чандин асарҳо рӯи майдони қор омаданд, ки арзиши адабиашон то имрӯз ҷойгоҳи ҳосаро сазовор мебошад.

Адабиёт

1. Акимовский, О.Ф. Библиотека Шайбанидов в Бухаре XVI в. / О.Ф. Акимовский // Известия АН Республики Таджикистан. Серия: востоковедение, история, филология. – Душанбе, 1992. – № 1 (25). – С.14-23.
2. Бабур, Захирaddin. Бабур-наме / Перевод М. Салье. – Ташкент: 1958. – 530 с.
3. Бертельс, Е.Э. Литература на персидском языке в средней Азии / Е.Э. Бертельс. – М.: 1948. – 228 с.
4. Болдырев, А.Н. Очерки из жизни гератского общества на рубеже XV- XVI вв. / А.Н. Болдырев // ТОВГЭ. Т. IV. - Л., 1947. – С. 313 – 422
5. Габриэли, Ф. Основные тенденции развития в литературах ислама / Ф. Габриэли // Арабская средневековая культура и литература. – М., 1978. – С. 14-30.
6. Гиёсиддин, бинни Ҳумомиддин Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр, ҷопи сангӣ.- Бомбей: 1273, 1857. – 1513 с.
7. Давлатшах, Самарканди. Тазкират-аш-шу'ара. – London: Leiden, 1901. – 621 с.
8. Дмитриева, Л.В. Тюркоязычная арабистическая рукописная книга по ее ареалам / Л.В. Дмитриева // Рукописная книга в культуре народов Востока. Т. 1. – М., 1987. – С. 407-450.
9. Мирзозода, Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX). Барои омӯзишгоҳҳои педагогӣ / Х. Мирзозода. – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷ., 1950. – 304 с.
10. Рипка, Я. История персидской и таджикской литературы / Перевод с чешского Э.Бертельса. – М.: 1970. – 440 с.
11. Рустамов, Э.Р. Узбекская поэзия в первой половине XV. века / Э.Р. Рустамов. – М., 1963
12. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX / Р. Ҳодизода, У. Каримов У., С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 171с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ АДАБИЁТИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XV ВА ИБТИДОИ АСРИ XVI

Дар мақолаи мазкур бобати махсусиятҳои адабиёти охири асри XV ва нимаи аввали асри XVI ёдоварӣ намуда, муаллиф таъкид менамояд, ки ин давра ҳамчун овони пешравии маданияту фарҳанг ба шумор рафта, аввал ба оромии нисбии ҳаёти сиёсӣ, баъд ба дастгирӣ ва сарпарастии ҳокимияти Темуриён, ки барои барпо намудани нақши давлати маорифпарвар шавқманд буданд, вобастагии зиёд доштааст. Тибқи навиштаҳои муҳаққиқону адабиётшиносон ҳаёти адабии пешрафта, дар охири асри XV бо анъанаҳои адабии ҳеш дар ибтидои асри XVI аз салтанати темуриҳо ба давраи шайбониҳо гузашт. Ҳарчанд ки салотини шайбонӣ ин анъанаҳои арзишмандро пурра дар дасти худ нигоҳ дошта натавониста бошанд ҳам, баъзе аз намояндагони аҳли адабу фарҳанги эшон дар қатори намояндагони шинохтаи Темуриён ҷойгир буданд.

Баъдан, дар бораи яке аз хусусиятҳои хоси адабиёти охирҳои асри XV ва ибтидои асри XVI сухан ронда, муаллиф таъкид менамояд, ки дар ин давра услуби офариниши шеърҳои сунъӣ ва иштироки васеи ҳамаи сатҳи аҳоли дар ҳаёти адабӣ ғаёл гардида буд. Ва така ба сарчашмаҳои муътамад ишора менамояд, ки дар ин давр ду навъи адабиёт ғаёл буд, яке адабиёти дарборӣ ва дигаре адабиёти қишри миёнаи ҷамъияти шаҳрӣ. Бахусус, дар ҳамин айём фарқ байни ин ду адабиёт баръало эҳсос карда мешуд ва адабиёти дарборӣ аз бисёр ҷиҳат дорои шакли офариниши услуби сунъӣ буда, адабиёти ҷамъияти шаҳрӣ ба адабиёти гуфтугӯӣ майл намуда, забони офаридаҳояш оммафаҳму содатар будааст.

Муҳимияти мақола дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф тавонистааст бобати хусусияти дигар ва арзишманди ҳаёти адабии асрҳои XV-XVI, ки ба эҷоди ашъор бо ду забон, форсӣ ва туркӣ, ба номи “зуллисонайн” шуҳрат ёфта буд, аҳамияти махсус дода, таъкид сохтааст, ки Алишери Навоӣ намунаи барҷастаи суханварони ҳамин сабку услуб ба шумор меравад.

Инчунин, муаллифи мақола дар баробари баёни ҳамин хусусияти адабиёти даврони мазкур бар он назар аст, ки аксари шоирони ба забони туркӣ ашъор сароида дар банду басти шеър, истифодаи санъатҳои маънавию лафзӣ, ибрази ақидаву андешаҳои ахлоқиву ишқӣ ва ё орифонаву ошиқона ба осори суханварони форсигӯ бештар така намудаанд, ки инро олимони ватанӣ хориҷӣ борҳо ёдрас шудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёт, Темуриён, Шайбониён, шоирон, асрҳои XV-XVI, ҳаёти сиёсӣ, сарчашмаҳои адабиву таърихӣ, ёддошт.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XV И НАЧАЛА XVI вв.

В этой статье, обращаясь к особенностям литературы конца XV – первой половины XVI века, автор подчеркивает, что эта эпоха была периодом культурного прогресса, началом относительного спокойствия политической жизни, что было связано с поддержкой и покровительством правительства Тимуридов, которые были заинтересованы в установлении роли образовательного государства. Согласно трудам ученых и литературных критиков, развитая литературная жизнь и литературные традиции конца пятнадцатого и начала шестнадцатого веков перешла от правления Тимуридов к периоду Шайбанидов. Хотя правители Шайбанидов не смогли полностью сохранить эти ценные традиции, однако некоторые литературные и культурные деятели этого периода были в числе самых ярких представителей Тимуридов.

Далее, говоря об одной из особенностей литературы конца XV – начала XVI веков, автор подчеркивает, что именно в этот период активизировался особый стиль создания искусственных стихов и широкое участие всех слоев населения в литературной жизни. Опираясь на надежные источники он показывает, что в данном периоде были активны два вида литературы, одна придворная литература, а другая литература среднего класса городского общества. Особенно в те времена разница между двумя литературами была очевидна, и придворная литература во многом приняла форму искусственного стиля,

литература городского общества тяготела к разговорной литературе, а язык ее создания был более популярным и простым.

О важности статьи свидетельствует тот факт, что автору удалось выделить еще одну важную особенность литературной жизни XV-XVI веков, которая была известна созданием поэзии на двух языках, персидском и турецком, под названием «Зуллисонайн» и подчеркивает, что Алишер Навои был выдающимся образцом ораторов этого стиля.

Автор статьи наряду с описанием особенности литературы данного периода считает, что большинство поэтов, которые сочиняли на турецком языке, больше опирались на произведения персоязычных поэтов, в чьих стихах использовались духовные и словесные искусства, выражались нравственные любовные и романтические идеи, о чем неоднократно говорили отечественные и зарубежные ученые.

Ключевые слова: литература, Темуриды, Шайбани, поэты, XV-XVI вв, политическая жизнь, литературно-исторические источники, мемуары.

SOME FEATURES THE LITERATURE IN THE SECOND HALF OF THE 15TH AND EARLY 16TH CENTURIES

In this article, referring to the peculiarities of the literature of the late 15th – first half of the 16th century, the author emphasizes that this period was a period of cultural progress, the beginning of the relative calmness of political life, which was associated with the support and patronage of the Timurid government, who were interested in establishing the role of the educational state. According to the writings of scholars and literary critics, the developed literary life and literary traditions of the late fifteenth and early sixteenth centuries passed from Timurid rule to the Shaybanid period. Although the rulers of the Shaybanids could not fully preserve these valuable traditions, some literary and cultural figures of this period were among the most prominent representatives of the Timurids.

Further, speaking about one of the features of the literature of the late 15th – early 16th centuries, the author emphasizes that it was during this period that the special style of creating artificial poetry and the wide participation of all segments of the population in literary life became more active. Based on reliable sources, it shows that in this period two types of literature were active, one court literature, and the other literature of the middle class of urban society. Especially in those days, the difference between the two literatures was obvious, and court literature in many ways took the form of an artificial style, the literature of urban society gravitated towards colloquial literature, and the language of its creation was more popular and simpler.

The importance of the article is evidenced by the fact that the author was able to highlight another important feature of the literary life of the 15th-16th centuries, which was known for the creation of poetry in two languages, Persian and Turkish, called “Zullisonain” and emphasizes that Alisher Navoi was an outstanding example of orators this style.

The author of the article, along with a description of this feature of the literature of this period, believes that most of the poets who sang in Turkish relied more on the works of Persian speakers in whose poems, spiritual and verbal art were used, moral love and romantic ideas were expressed, which was repeatedly said by domestic and foreign scientists.

Keywords: literature, Temurids, Shaybani, poets, XV-XVI centuries, political life, literary and historical sources, memoirs

Сведения об авторе: Махмадшоев Махмадшо Мирзошоевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы Государственного образовательного учреждения Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова. Адрес: Город Худжанд, улица Мавлонбекова, 1. Телефон: 93 874 80 00. E-mail: komron74@mail.ru

Information about the author: Mahmadsheev Mahmadscho Mirzoshoevich – Candidate of Philological Sciences, associate Professor at Department of Tajik Classical Literature of the State Educational Institution Khujand State University named after academician Babadjan Gafurov. Address: Khujand city, st. Mavlonbekov 1. Mobile phone: 93 874 80 00. E-mail: komron74@mail.ru

ПОЭТИКАИ РОМАНИ «ЗАРАФШОН»-и СОРБОН

Ҳошимова Х.А

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сорбон нависандаи пурмахсули муосири тоҷик аст, ки дар ду даврони таърихӣ асарҳои мондагор эҷод мекунад. Дар насри ӯ аз масъалаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ то ба мавзӯҳои таърихӣ гузаштаи дур муҳимтарин лаҳзаҳои зиндагӣ, қисматҳои мураккаб, ноҷуриҳои ҳаёт, ғоча ва нобасомониҳои ҷомеа, зиндагии пурмочаро, воқеаҳои таърихӣ ва амсоли ин дар замониҳои гуногун дар шакли бадеият бо сабки хос ба тасвир гирифта шудааст. Дар хусуси ҳунари нависандагии Сорбон, воситаҳои адабию ҳунарий, воситаҳои ғоявӣ бадеӣ дар заминаи адабиёти воқеъгароии тоҷикӣ аҳли илму адаб фикру андешаҳои зиёде иброз намудаанд.

Дар адабиёти бадеӣ нависандагон баъзан лаҳзаҳои зиндагии ҳешро ба монанди устод Садриддин Айний ҳамчун маводи тасвири воқеият ба кор мебаранд. Яке аз чунин асарҳои Сорбон китоби якуми романи сегонаи ӯ романи «Зарафшон» (1998) аст, ки фасли аввали ин роман шарҳиҳои буда, нақлқунандаи воқеият – Ормон ҳуди муаллиф мебошад, яъне муаллиф дар фасли аввали китоб ҳамчун қаҳрамони нақлқунанда (герой-повествователь) амал мекунад ва дар қисми шохоби аввал ҳамчун шунавандаи воқеа саргузашти пурғочаи Ниёз-кончиро, ки аз забони падари худ шунидааст, ҳамчун ровӣ нақл мекунад.

Ба ақидаи адабиётшинос А. Набавӣ, масъалаи тасвири бадеии воқеият, пеш аз ҳама, ба тарзи нақл, шакли таҳияи нависанда, характеристикаи иштирокдорони асар аз зовияи диди муайян ва банду бофти тасвир вобаста мебошад [2, с. 134]. Дар ин маврид хусусиятҳои поэтика зикр шудааст, ки тасвири бадеии романҳо ҳангоми таҳқиқи банду баст ва тарзи нигоҳиши воқеа аз рӯйи диди нависанда ва истифодаи унсурҳои бадеӣ маҳорати нависанда муайян карда мешавад. Адабиётшинос аз рӯйи ҳамин гуна меъёрҳо дар баробари баррасӣ намудани шаклу хусусиятҳои бадеӣ ва хусусиятҳои ҳунарие, ки нависанда Р. Чалил дар эҷоди романҳояш («Одамони ҷовид» (қ.1 «Гулрӯ» 1941; қ.2. 1949), «Шӯроб» (1946-1967)) ба кор гирифтааст, фикру андешаи ҳешро баён намудааст. Дар радиои ин меъёр мо низ тасмим гирифтаем, ки дар доираи ҳамин мақола поэтикаи романи «Зарафшон»-и (1998) Сорбонро баррасӣ намоем.

Романи «Зарафшон» дар эҷодиёти Сорбон як марҳилаи нав ва гардиши ҷашмрасест. Тавассути китоби аввали роман хонанда аз сарнавишти ниҳоят пуриштилоф, ғочаангез ва афсонавору рангини Ниёз-кончӣ, ҳамчунин, низоъҳои ҳунини маҳаллӣ, ҳешу таборӣ, нотаваббиниву хусумат, ҷавонмардиву хиёнати забардастону зердастони як водӣ, зуҳури андешаҳои тоза ва худшиносиву ҳақталошии мардум, тавлиди корхонаҳои нахустини саноату синфи коргар ошно шуда буд. Мавзӯю фароғирии масъалаҳо, ҳадафи муаллиф дар китоби аввал чун водии Зарафшон фароҳ асту чун руди Зарафшон шохҳо дорад [4, с. 121].

Сорбон дар асари мазкур аз нақли тарҷеӣ (*ретроспективӣ*) истифода намуда, дар суннати адабиёти классикӣ ҳикоят андар ҳикоят саргузашти аҳли байти бобои Наврӯз ва воқеаҳои таърихӣ водии Зарафшонро, ки дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX рух додаанд, дар нигоҳиши реалистӣ ба тасвир мегирад. Дар фасли аввали асари мазкур Сорбон дар образҳои Бурҳон ва Гулсифат сиришти волидони ҳеш – Ҳамроҳи Қодир ва Биёдгор зимни хотираҳо дар роҳи сафар ба сӯйи хонаи волидайнӣ ҳеш, дар хотираҳо тадриҷан акс намудааст. Дар сарлавҳаи асари мазкур нависанда маҳз ба падару модар бахшида шудани асарро баён мекунад. Роман аз қисмҳои *ҷараён*, *шохоби аввал* ва *ҷараён* тарҳрезӣ шудааст ва муаллиф ҳангоми оғози воқеаи дигар аз се нуқта, яъне ба маънии сипарӣ шудани муддате аз воқеа истифода намудааст. Муаллиф барои пайвастании воқеияти асар нақро аз бобои устои худ – усто Бурҳони Қодир шохид ва шунавандаи воқеаҳо ва нақли падар оғоз менамояд. Мавқеи муаллиф дар асар аввал **субъективона** дар муносибати падару модари ҳеш, мушоҳида ва муносибати байни онҳо ва замони вафоти падар, ки хотираҳо зимни сафар, ҳангоми расидан ба ҷанозаи падар мегузаранд, ифода ёфтааст. Роман ба

масъалаҳои бузург ва марҳалаҳои муҳимми таърихии мардуми водии Зарафшон бахшида шуда, замони тасвири асар ҳудуди солҳои 50-уми садаи XIX ва XX-и гузаштаро фаро гирифтааст. Аммо муаллиф тавассути ручуъ ё тарҷеъ дар гузашта, саргузашти яке аз сокинони деҳаи Некон – Бобои Наврӯз ва писарони вай – Аёз, Нозим ва Файёз, наберааш Ниёз-кончӣ, сарнавишти пурмочаро ва фоҷиавии қаҳрамони марказӣ Ниёз-кончӣ ва воқеаҳои таърихии он замонро тасвир мекунад, Яъне Сорбон сарнавишти пурмочарои Ниёз-кончӣ ва воқеаҳои замони ўро дар шакли роман баён кардааст. Ғояи бадеии роман, системаи образҳо ва устухонбандии асар, истифодаи унсурҳои тасвири бадеӣ бо ҳунари нигориши хоси нависанда тарҳрезӣ шудааст. Нависанда қабл аз оғози баёни сарнавишти қаҳрамони марказии китоби якуми роман, чунонки дар ғавқ зикр шуд, бо истифода аз нақли тарлӯёӣ (ретроспективӣ) гузаштаи падари худро ошкоро зимни хотираҳо ҳангоми роҳи сафар барои расидан ба ҷанозаи падар баён мекунад. Нақли падарро дар бораи ҳонаводаи сокини деҳаи Некон – Бобои Наврӯз, ки аз бобои муаллиф – усто Қодир шунидааст, нависанда зимни суҳбат тасвир менамояд.

Дар роман нависанда ҳамчун қаҳрамони нақлкунандаи воқеият бо номи Ормон амал мекунад, мавқеи муаллиф дар ин сурат зимни нақли воқеаҳои таърихӣ, аз қабili муносибатҳои Россияи подшоҳӣ бо Осиёи Марказӣ (Туркистон ва Бухоро), носозихо байни бекҳои Ҳисору Абдукарим-додхоҳ ва Балчувон Сараҳон, шикасти амири Бухоро Амир Музаффархон аз Ҳукумати подшоҳии Русия, ба қонҳои кӯҳистон (Заврон) соҳиб гардидани Анна Политовская, Марина Новлянская ва баъдан Боуэр, Александрин, воқеаҳои инқилобии Ҳокимияти подшоҳӣ, бедории шуури Ниёз-кончӣ ва амсоли ҳамин гуна воқеиятро воқеъгарона ба тасвир гирифтааст. Макону замони воқеаҳо аз водии Зарафшон деҳаҳои Некон, Ғузор, дараи Киштӯд то Самарқанду роҳи Бойсун, Қошғари Чин ва ғайра баён шудааст, ки қаҳрамони марказии роман – Ниёз-кончӣ зодаи Қошғари Чин дар деҳаи Некон, зодгоҳи бобояш умр ба сар мебарад. Замони воқеаҳо, чунонки қаблан ишора шуд, нимаи дувуми солҳои 50-уми асри XIX ва ибтидои асри XX-ро то соли 1909 ба қатл расонида шудани қаҳрамони марказии роман – Ниёз-кончӣ фаро мегирад. Дар ин замон дар таърихи Осиёи Марказӣ ҳукмронии феодалон, вучуд доштани аломатҳои ғуломдорӣ, шохигарии Амир Абдулаҳадхону Амир Музаффархон, муносибати бойҳо (Маликбой, Равшанбой) бо намояндагони Россияи подшоҳӣ ва дигар хориҷиёни кишвар, инкишофи муносибатҳо байни Ҳукумати подшоҳии Русия ва Осиёи Марказӣ, баъд аз шикаст ёфтани сарбозони Амир Музаффар дар ҷанги русҳо ва таъсири ҳаракатҳои сотсиал-демократии болшевикии Русия ба бедории шуури халқи меҳнаткаш, синфи коргар рӯй дода будаанд.

Мавзуи роман фоҷиавӣ ва пурмочаро мебошад, ки дар сарнавишти писарони Наврӯз-бобо Аёз, Нозим ва Фаёз, набераи ӯ Ниёз, ки фарзанди Фаёз буд, инъикос ёфтааст. Зимни нақли воқеа нависанда гоҳе ба таври субъективӣ ва баъзан ғайрисубъективӣ дар андешарониҳои қаҳрамонҳои асар ва персонажҳои он мавқеи худро нисбати рӯйдодҳо ва воқеаҳо баён мекунад. Масалан, зимни нақли воқеият нависанда чунин андешаронӣ мекунад: «Ҳо, одам мемирад, бо ҳама некиҳояш, бо ҳама бадихояш, бо ҳама носипосихояш, бо ҳама чирадастию кибру ғурур ва баландию пастихояш ва ҳатто, бо ҳама хоксорию ҳакирию нотавониҳояш ва ҳаттои ҳатто, мушқилкушою мушқилсон буданаш, одам мемирад. Судхӯр, дунёдор, тавонгар, забардаст молу пулу ҷоҳпараст гумон мекунад, ки ӯ намиранда аст, барои ҳамин якашро сад мекунад, моли дигаронро аз он худ медонад, аз бечорагон меситонад, зердастонро меозорад, то дунё ба ӯ бақо кунад, на ӯ ба дунё..... » [6, с. 29]. Дар ҷойи дигар ақидаи хешро нависанда оид ба табиати инсон чунин изҳори назар кардааст: «Ба табиати инсон ягон чиз дарс шуда наметавонад, ҳар чӣ дар тинаташ ҳаст, зада мебарояд. Вақте ки аз кардааш пушаймон шуд, мефаҳмад, ки дер шудааст, роҳи паймударо бозгаштан душворӣ дорад, ҳамон қадари дигар вақт лозим, вале барои роҳи навро тай кардан умр бақо намекунад... » [8, с. 125]. Ба ин маънӣ муаллиф боз мегӯяд: «Одамӣ, ки ба мартабаву мансаб расид, ҷӣ хеле, ки хоҳад, ҳамин хел рафтор мекунад. Агар ин хел накунад, низоъ аз кучо пайдо мешавад, баду нек аз кучо ба миён меояд? Ҳамааш кори худӣ худамон. Бад мекунем, сонӣ тохта мегардем» [6, с. 110].

Яке аз чихатҳои характерноки роман дар зоҳир мешавад, ки Сорбон дар мавридҳои гуногун хислату хулку атвори мардуми кӯҳистонро тавсиф мекунад: «Мардуми кӯҳистон ба рӯйи рост «бубахш!» гуфтан одат накардаанд; айбашонро мегӯянд узе намекурсанд» [6, с. 71]. Ё ин ки «ӯ феълӣ атвори мардуми кӯҳистонро медонист, ки ба чизе аз ӯ кунанд, аз роҳашон барнамекурсанд, дилашон сода ва соф аст, ба лафзи инсон бовар мекунанд, вале аз чунин поки фиреб хӯранд, абадуддаҳ намебахшанд; агар рӯйи рост қасос гирифта натавонанд, зуъм карда мекурсанд ва ё чунин меағоранд, чунин қасе фиребо нест. Боузе ҳамин чизро медонист, барои ҳамин ғайб зад... » [6, с. 99]. Яъне, яке аз хусусиятҳои бадеии романи Сорбон тасвири сиришти мардуми кӯҳистон мебошад, ки мавқеи ғайрисубъективии нависанда ба мушоҳида мерасад: «Кӯҳистонӣ дар назари аввал гӯл метобанд, итоаткор, хизматгор менамоянд, сила кунӣ, мисли гурба думак мезананд, вале ҳамин ки думашонро пахш кардӣ, мешӯранд... » [6, с. 104] ва ё мардуми ин ҷоҳо (кӯҳистонӣ) аз рӯйи ихлос ба қас наздик мешаванд, ҳамин ки ихлосашон гашт, на ба зӯрӣ, на бо зорӣ, на ба зар онро баргарадонад намеағорӣ [6, с. 130].

Худшиносии қаҳрамони марказӣ – Ниёзо Сорбон дар монологи ботинӣ дар гуфтугӯи худ бо Офаридагор чунин баён кардааст: «Худовандо, ман дар ҳақи ту чӣ кардам? Чаро ба бадкорон ҷазо намедихӯву ба бечорагон? Агар ҳамааш кори ту бошад, чаро миёни онҳо низоъ меандозӣ? Ё барои ҳамин ба табақаю тоифаҳо ҷудо кардӣ, ки бекор намонда, тамошо бикунӣ? Аз баландӣ тамошо кардан осон, вале аз пастӣ қомат боло кардан осон нест.... Ин чизро ту медонӣ. Вале гумони ман чӣ?... » [6, с. 84]. Чунин андешарониҳо ва баёни ҳолати ботинии қаҳрамон дар бештари асарҳои нависанда вохӯрдан мумкин аст, ки фалсафаи ҳастии инсон ва пайгирии маънии зиндагии инсонист.

Ба таври субъективӣ нависанда тафаккури бойҳои замонро дар образи Равшанбой ошкор карданӣ шудааст, аз ҷумла назари муаллиф чунин баён шудааст: «Агар падар (Равшанбой – Ҳ.Х.) гирди ҳавз гашта, ғами худро хӯрад, роҳи қор фармудани ятимонро андешад, манбаҳои даромадро ҷӯяд, соҳиби ин қаламрав шудан хоҳад, андешаи Амири Бухоро шуданро кунад, Амири хурдсол танҳо роҳи бо Ниёз вохӯрданро меҷӯяд. Ниёзо торик буд ва ҳатто ба сараш намеағорад, ки Амир дар ин хусус фикр мекарда бошад, деҳ қучою дарахтон қучо? Ва чаро бойбача дар бораи ятими даргоҳ андеша кунад? ... » [6, с. 82].

Нисбат ба зулмкунандагон ва андозчиёни он замон аз забони персонаж нависанда чунин изҳори назар кардааст: «аз қучоҳое омада ба аҳли Кӯҳистон хӯҷаинӣ мекунанд ва ба сарашон мағалу осебҳо низ овардаанд.. » [6, с. 90].

Сорбон дар роман ба чихатҳои этнографӣ, ба муқаррароти зиндагии мардуми кӯҳистон, хусусан манзараҳои деҳаҳои водии Зарафшон ва умуман табиати зебои деҳ диққати махсус медиҳад, ки сифатҳои ба худ хоси сабки нависанда мебошад: «Зарафшон аз софӣҳо, аз покиҳо, аз некиҳо, аз хушкиҳо ибтидо мегирад; сонӣ рӯдҳои Яғноб, Фон, Искандарқӯл, Мастҷоҳ, Қӯҳак, Шингаку Мут ва чандин шохобҳои дигар ба ҳам рехтаю омехта, ҷараён карда, Зарафшони азимро ба миён меоранд, ки то Панҷакати таърихӣ, то Самарқанди қадманд ва то Бухорои шариф меравад» [6, с. 9].

Бояд гуфт, ки Сорбон аз нависандагонест, ки нақли тарҷеӣ (ретроспективӣ) усули хоси ниғориши нависанда мебошад. Муҳимтарин хусусияти ин усули ниғориш аз он иборат мебошад, ки нависанда аз гузашта зимни хотираҳо воқеаҳо ва саргузаштҳои ба тасвир меорад, дар бораи ҷеҳраҳо, шахсиятҳои шинохта менависад. Хотираҳои гузашта асосан вобаста ба тасвири ҳодисаҳои муҳиму тақдирӣ ҷеҳраҳои муайян воқеаҳоро тақвият мебахшад, балки барои равшан ифода намудани ғояи асар ва матлаби нависанда имкон медиҳад.

Нақли Сорбон бештар ба забони гуфтугӯии мардуми кӯҳистон қаробат дошта, аз таваҷҷуҳи ӯ ба забони шифоҳии халқ ва суннатҳои қиссапардозиву саргузаштгӯӣ бармеояд. Нависанда дар тасвири саргузашту қисмати ҷеҳраҳои воқеӣ ба забони адабиву гуфтугӯӣ ва классикӣ бештар таъҷ мекунад. Зимни нақли саргузашти қисмати бародарон- Аёз, Нозим ва Фаёз ва Ниёз-қонҷӣ писари Фаёз нависанда аз суханони ҳикматомез, зарбулмасалу ривоятҳо ва таркибу таъбирҳои мардумӣ фаровон истифода мебарад.

Ҳамчунин, мавқеи тасвирҳои мушаххас ва дақиқи ҷуғрофӣ ва воқеаҳои таърихӣ дар роман пурқувват аст. Маълум мешавад, ки нависанда қабл аз эҷоди роман сарчашмаҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва манобеи мардумиро амиқ омӯхтааст. Қаҳрамонҳои асосии роман шахсони воқеӣ буда, саргузашти онҳо аз рӯйи нақли шоҳидон ба тасвир оварда шудааст. Нависанда кӯшидааст, ки дар тақдири шахс, таърихи воқеаҳо ва ҳалқро дар лаҳзаҳои мувофиқ тасвир намояд.

Дар тасвири образи бобои Наврӯз ҳамчун пири кор, Аёз, Фаёз, Сабзина, Қамар ва дигар образҳои манфӣ Намоз, завҷаи шаттоҳи ӯ, писараш Аббос, Мирзокаром, Боуэр ва дигарон зимни андешарониҳо бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, динӣ, миллӣ ва ахлоқиву маънавии мардуми деҳоти кӯҳистонро нишон додааст. Нависанда ба ташаккули характери Ниёз диққати махсус медиҳад: ҳам дар вақти хизмати Равшанбой, хатми мактаби Оренбург, тағйир ёфтани афкори маънавӣ ва ахлоқии ӯ, аз худ кардани забони русӣ ва илми ҳисобдорӣ ва ҳам дараҷаи фаҳмиши ӯро аз ҷиҳати хизматгор то ба сарвари хирадманд расидан, то ба қордонӣ ва дурандешӣ мерасонад.

Дар роман гоҳе Сорбон аз зовияи диди қаҳрамонҳои асосии дигар – бобои Наврӯз дар воқеаҳои таърихӣ ва сиёсати давр изҳори назар мекунад: «... Бобои Наврӯз ёд надорад, ки дар Кӯҳистон чунин шурӯ балвоҳо рух зада бошад. Миру бекҳои маҳаллӣ, бойҳо қувваи коргариро ба ҳаққи ночиз истифода мебарданд, вале ин хел, ки ба ғайр аз ҳаво дигар аз ҳама чиз андоз гиранд, набуд, не, бобои Наврӯз ёд надорад. Юриши Искандарро медонад, истилои арабро медонад (хондааст, шунидааст), хунхориҳои муғулро медонад, ки ба якборагӣ ба шамшер сар аз тан ҷудо карда, оламо дар чашми фарди зинда торик мегардонад... » [6, с. 106].

Академик Акбари Турсун дар бораи эҷодиёти Сорбон изҳори назар карда, мегӯяд, ки: «эҷодиёти Сорбон тақлидӣ ва таассубӣ нест ва вай дар забон дорои сабки хос аст, ки омезиши вожаҳои маҳаллӣ бо ибораҳои классикиро васеъ истифода мекунад. Дар услуби навишт бошад, Сорбон сабки воқеънигории таърихӣ ва фалсафаи зиндагии мардумро хуб бо ҳам омезиш медиҳад ва чунин тарзи навишт дар романи «Зарафшон» бахубӣ мушоҳида мешавад» [4, с. 11].

Дарвоқеъ, дар романи «Зарафшон» китоби якум афсонаҳо, ривоятҳо ва ҳикояву тамсилҳо хеле фаровон истифода бурда шудааст ва нависанда барои тақвияти фикри гӯянда аз онҳо ба маврид истифода мебарад. Дар нақли «Зиракии зан», «Нон ва китоб», «Қалъаи ситам» аз ривоятҳои мардумӣ илҳом гирифтани Сорбон ба назар мерасад. Ба ин тариқ, нависанда тавонистааст, ки ба қиссаи ривоятҳои мардумӣ рӯҳи тозаии воқеъгарона бахшад. Ба ин маънӣ фолклоршинос Бозор Тилавов чунин изҳори назар кардааст: Дар ин асар (романи «Зарафшон» дар назар аст) сабки фасеҳи баён ва оҳанги нави баланди иҷтимоӣ мавқеъ дорад, ки аз паҳлӯҳои тозаии истеъдоди нависанда дарак медиҳад. Сорбон, ки пештар ба тасвири ҳаёти имрӯзам деҳоти тоҷик бештар диққат медод, хоҳу ноҳақ ба ҷузъёти зиндагии ҳозира, лаҳзаҳои зиндаи муҳити зисти қаҳрамонаш дучор гардида, то андозае онҳоро фаро мегирифт ва аз ин лиҳоз, гоҳо танқид ҳам мешунид. Ҳол он ки бо мурури замон асарҳои ӯ манбаи нодири омӯзиши забону расму русум ва тарзи зиндагии тоҷикони кӯҳистон хоҳад шуд [4, с. 119].

«Мушкилоти муаллиф, ба ақидаи В.Н. Скобелев, – дар ҷавоб ба суоли яклухтии бадеии матни мазкур нахустасос мебошад, яъне дар яклухтии бадеии асар ҳам ҳамчунин. Вале вақте ки сухан дар бораи матни бадеӣ ҳамчун ифодакунандаи мавқеи муаллиф меравад, пеш аз ҳама, бояд мафҳуми «муаллиф»-ро фаҳмем чунки ин истилоҳ чандин маъноҳо дорад» [3, с. 15]. Дар воқеъ, нахустасосро дар яклухтии бадеии асар мебошад дар масъалаи муаллиф бояд ҷуст ва мавқеи ҳуди муаллифро дар матн муайян кард. Дар ин сурат дар ифодаи мавқеи муаллиф, муаллифи биографӣ дар назар дошта шудааст, ки ба сифати шахси амалкунанда ё ки муаллифе, ки тарҷумаи ҳоли ӯ ба воқеаҳои асар алоқаманд набошад.

Ҳамин тариқ, ҷиҳати характерноки сабки Сорбон дар он зоҳир мегардад, ки дар насри ӯ нақли объективона, дар баъзе лаҳзаҳо бебаҳогузори муаллиф дар ифодаи тақдироти ботинии қаҳрамон, анҷоми фоҷиавӣ (масалан, дар ҳикояҳои «Ҳокитани ишк», «Бодпарак»,

«Нақши рӯйи барф», «Халифа», «Безабон», «Хонаи арӯс», «Хӯшаи қисмат», «Кӯзаи дӯғ», «Бораи сагқуш», «Лола», «Борони бало», «Дупула», «Табари хунолуд», қиссаҳои «Дашти морон», «Чархи эҳтиётӣ», романҳои «Зарафшон» (ҷ.1-3) ва ғайра), воридшавӣ ба олами ботинии қаҳрамон – ҳамаи ин ба настри психологии нависанда хос мебошад, ки сабки бадеии ӯро тақвият бахшидааст.

Адабиёт:

1. Кожинов, В.В. Статьи о современной литературе / В.В. Кожинов и др. – М.: Сов. Россия, 1990. – 542 с.
2. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
3. Скобелев В.П. Поэтика рассказа / В.П. Скобелев. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1982. – 156 с.
4. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ / Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.20.
5. Сорбон. Кулӣёт. Ҷ 1. Повест / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
6. Сорбон. Кулӣёт. Ҷ. V. Романи «Зарафшон». «Ниёз- Конҷӣ». Китоби якум. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 288 с.
7. Сорбон. Кулӣёт. Ҷ. XI. Ҳикоя / Сорбон. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 448 с.
8. Сорбон: Муроди ман ба худшиносӣ расонидани мардум аст (Сухбати Фотеҳ Абдулло бо Сорбон) // «Зиндагӣ», 2 августи 2007. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ / Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 330 с.
9. Шарифов, Х. Ҳолатҳои зиндагӣ ва лаҳзаҳои бадеӣ / Х. Шарифов // Садои Шарқ. – 1988. - №5. – С. 127-131.
10. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4–9 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
11. Шукруллоҳӣ, К. Нависандае, ки ба касе монанд нест / К. Шукруллоҳӣ. – Душанбе: Балоғат, 2016. – 248 с.

ПОЭТИКАИ РОМАНИ «ЗАРАФШОН»-И СОРБОН

Дар мақола поэтикаи романи якуми «Зарафшон»-и Сорбон баррасӣ шудааст, ки зерини «Ниёз-конҷӣ» маълум мебошад. Муаллифи мақола кӯшидааст, ки банду басти тасвири воқеаҳо, тасвири бевоситаи ҳақиқати воқеӣ, усули нигоҳиш, тарзи тавсифи иштирокдорони асар, тарзи пайвастании воқеаҳо, унсурҳои тасвири бадеӣ ва вобаста ба композистсияи асар, усули нақл, усули тасвир, муҳокима, диалог ва монолог романро таҳқиқ намояд.

Масъалаи дигари муҳим, ки дар мақола баррасӣ мешавад, тасвири воқеаҳои таърихӣ давр мебошад, ки Сорбон зимни нақли воқеаи пурфочиаи сарнавишти Ниёз дар мавриди зарурӣ барои нишон додани воқеияту рӯйдодҳои таърихӣ давр (пурзӯр шудани ҳаракатҳои сотсиал-демократӣ, ташкил шудани гурӯҳҳои болшевикӣ, бедории шуури мардуми Осиёи Марказӣ) ва таъсири он ба тафаккури иштирокдорони воқеа, хусусан қаҳрамони марказӣ истифода намудааст.

Сорбон дар заминаи истифода аз нақлу ривоятҳои мардумӣ, суннатҳои адабиёти классикӣ, хусусан ҳикоят андар ҳикоят дар шакли асари эпикӣ бузургҳаҷм – роман воқеаҳои замони пурталотуми нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои XX-ро тасвир мекунад.

Калидвожаҳо: роман, банду баст, усули нақл, усули ривоят, Сорбон, воқеаҳои бадеӣ, воқеаҳои тасвир.

ПОЭТИКА РОМАНА «ЗЕРАВШАН» СОРБОНА

В статье рассматривается поэтика первого романа «Зеравшан» Сорбона под названием «Нияз-шахтёр». Автор статьи исследует композицию описания событий, непосредственное описание реальности, способы описания, характеристику участников произведения, способы

объединения событий, приемы художественного описания, способы повествования, рассуждения, диалог и монолог романа.

Следующим значимым вопросом, который рассматривается в статье является описание исторических событий времени, которое Сорбон использует при повествовании трагической судьбы Нияза на фоне исторических событий (усиление социал-демократических движений, организация группы большевиков, пробуждение сознания народов Центральной Азии) и их влияния на сознание свидетелей событий, особенно главного героя.

Сорбон на основе народных преданий и рассказов, традиций классической литературы, в особенности рассказов в рассказе в эпической большой форме – романе описывает бурные события второй половины XIX и начала XX вв.

Ключевые слова: роман, композиция, повествования, предание, Сорбон, художественные приемы, способы описания.

THE POETICS OF THE NOVEL «ZERAVSHAN» OF SORBON

The article examines the poetics of the first Sorbon's novel «Zeravshan» called «Niyaz the Miner». The author of the article tries to investigate the composition of the description of events, the direct description of reality, the methods of description, the characteristic of the participants in the work, the methods of combining events, the methods of artistic description, the methods of narration, reasoning, dialogue and monologue of the novel.

The next significant issue that is considered in the article is description of the historical events of the time, which Sorbon uses when narrating the tragic fate of Niyaz against backdrop of historical events (strengthening of social democratic movements, the organization of group of Bolsheviks, the awakening of the consciousness of Central Asia population) and its influence on the consciousness of witnesses of events, especially on the main character.

Sorbon, based on folk legends and stories, traditions of classical literature, especially stories in a story in an epic large form-novel describes the stormy events of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Keywords: novel, composition, narratives, legend, artistic techniques, methods of description.

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда Абдуманоновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33

Information about the author: Khoshimova Khursheda Abdumanonovna – PhD in philology, leading researcher of contemporary literature at the Rudaki institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33

КОРБУРДИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕЙ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Шаринов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ чихати офаридани маъноӣ тоза ва ифодаи матлаб қорбаст шудаанд, ки ташбеҳу тазод, истиораву киноя, муболиғаву талмех аз зумраи онҳо буда, баррасии муфассали ҳар як аз онҳо дар ин боб ғайримумкин аст, мекӯшем дар намунаи чанд санъати пурбасомади Зуҳурӣ дар ғазал изҳори андеша намоем.

Қорбурди истиора дар феъл ва ё истиораи таъбия бақоргирии феъл ба маъноӣ маҷозӣ дар ҳунари буда[2, 136; 3, 186; 4, 114-115], бо як исм сохта мешавад ва ҷумлае падида меоварад, ки баён аз он ба истиораи мураккаб бо истилоҳ таъбир мешавад[9, 198; 11, 188, 14, 119-120; 15, 101-102]. Ҷунонҷи, дар байти зер бо феъли «рӯйидан» - рӯйидани хуршед, ранг, фарсанг ва афғон тасвир ёфта, вижагии ҳунарии шоирро дар қорбурди истиораи таъбия намоиш додааст:

Назар дар дида медӯзад ба сӯяш ҷун тавон дидан,
Ки сад хуршед аз он рухсори оташранг мерӯяд.
Баҳор омад ҷӣ ҳосил, к-аз дили ман ранг мерӯяд,
Гули ғам дар риёзи хотирам садранг мерӯяд.
Кунам ҳарчанд кӯшиш пеши роҳам дуртар гардад.
Ба роҳи ишқ дар ҳар гом сад фарсанг мерӯяд.
Раҳи аҳволи мо гӯё маонӣ мезанад имшаб,
Ки таври дигар афғон аз ниҳоди ҷанг мерӯяд
Зи комам талхӣ сад ҳанзали ишқи бутон рӯяд,
Ба оби ҳасрати ман кай баҳори беҳазон рӯяд[12, 290].

Истиораи таъбия дар феъли «даравидан»:

Мечашам заҳри ту, дар ком, шакар медаравам,
Равшанам карда агар шом, саҳар медаравам.
Зарра хуршед шавад, шаъшаъа гар бахш кунам,
З-ин фӯрӯге, ки зи рӯят ба назар медаравам.
Роҳҳоро ҳама дар ишқ супурданд ба ман,
Аз камингоҳи ҷаҳон хавфу хатар медаравам.
Эй хуш он чеҳра, ки аз дарди қаноат шуда зард,
Мекашам акс дар оинаву зар медаравам.
Онҷунон оҳи маро партави доғаш кардаст,
Шуълавар аз маҳу хуршед шарар медаравам.
Мешавад ҳар тарафе ҳарфу ҳикоят хирман,
Қосидонро зи забон баски ҳабар медаравам[12, 565].

Дар байти зер Зуҳурӣ аз истиораи пӯшида истифода кардааст:

Забони тешаи Фарҳод ҳамҷунон тез аст,
Ҳанӯз таънатарош аз барои Парвез аст[12, 104].

Истиораи пӯшида дар ашъори Зуҳурӣ мавқеи хос дошта, маҳз яке аз роҳҳои ифодаи матлаб буда, ба шигарди адабии вежаи ӯ муваддал гардидааст. Шоир тавассути истиораи пӯшида таркибҳои хос ва нотақрор сохтааст, ки дар ашъори шоирони дигар ба ҷашм намерасад. Ҷунонҷи, “рандаи нолатарошӣ», «ҷигари ишқ», «рӯбаҳии беша», «шерони ҳавас», “ҷигари ақл”, рағҳои ҷон, киштии сабру шикӯб, болиши хишт, баҳси ниғаҳ, камони хирад, тухми ҳасрат, кӯчаи одат ва амсоли онҳо.

Бо аҳли расм қудрати ҳамсоягӣ набуд,
Омад бурун зи кӯчаи одат маоши мо.
Чандон, ки пойи сайр равад, кишт орзуст?

Аз **тӯхми хасрат** мижаи ашкпоши мо[12, 7].

Тазод низ аз зумраи санъати пурбасомади Зухурист, ки маҳз тавассути муқобилгузори шигарди барҷастасозиро тақвият мебахшад. Дар байти зер “талхкомӣ” ва “шириндаҳонон”-ро дар тақвиятбахшии “заҳр” ва “шаккар” ба ҳам оварда, маънии ғариб офаридааст:

Талхкомӣ чӣ балоест зи шириндаҳонон
Заҳро ком диҳад шаккари лавзинаи мо[12, 2].

Ба базми шавқ чӣ **ширин** шудааст гирияи **талх**?!
Ба **заҳрханда** диҳад бочи **нӯшханд** он чо[12, 26].

Аз руҳе **шом** ғӯта зад дар **субҳ**,
Рӯзхо бурд **шаб** ба кор имшаб.
Бар ниҳоли **хазон**расидаи айш
Дошт ҳар барг сад **баҳор** имшаб.
То саҳар лаб ба **ханда** меҳмон буд,
Дод асар **гирия**ҳои зор имшаб.
Дошт соқӣ ба чехраи **гул-гул**
Зухдро **хор-хор** имшаб[12, 44].

Умр **ширин** аст, лабрес аст ком аз **заҳри** ғам,
Айш рангин аст, аз **хуни чигар** соғар пур аст[12, 58].

Гашта будам ба чашми **ӯ ширин**,
Чашми ман аз барои ман **шӯр** аст[12, 64].

Аз **суханталхон** даҳан **ширин** нагашт,
В – аз **сияҳчашмон ниғаҳ рангин** нагашт[12, 65].

Аз заҳри чашми кист, Зухурӣ, ҳикоятат,
Хобам шудааст **талх**, чӣ **ширин** фасонаест[12, 68].

Шукри **ширинӣ**, ки **талхим** ба **шӯр** овардаст,
Комам аз чошнии **заҳри** ту **лаззатхез** аст[12, 84].

Чошниҳо дар **шакар** аз коми **талхам** рост кард,
Пухтагиҳои асар аз нолаи **хоми** ман аст[12, 135].

Рашки рақиб меҳурам, лек иваз намекунам
Бо лаби **хандахези** ӯ дидаи **гирия**зоиро[12, 17].

Хитобҳои якмаром ва музтарибонаи Зухурӣ тазоҳури ҳаяҷони ӯро бозгӯ намуда, кайфияти рӯҳонии шоирро инъикос менамоянд, ки дар мухотабҳои номуқаррарӣ (фохта, дуо, дили девона, бараҳман) инъикос ёфтаанд:

Эй фохта, парвози чаман аз ту, ки гардид
Болу пари мо бар сари кӯи қафаси мо[12, 9].

Эй дуо, чайби тихӣ то чанд гардӣ дар ба дар,
Рав асар дарюза кун аз оҳи бетаъсири мо[12, 10].

Тез аст оташ, **эй дили девона**, дуртар,
Ҳуш дор, хомсӯз насозӣ кабобро[12, 17].

Эй дил, дари бегонагӣ мезан, кӣ бовар мекунад,

Баҳри чӣ кардӣ ошно он ошнобезорро[12, 24]?

Дар меҳри бут, **эй барҳаман**, дигар дари даъвӣ мазан,
Тасбеҳро бистон зи ман, таслим кун зуннорро[12, 24].

Зухурӣ дар корбурди игрок ва таҷнис низ комёб аст. Дар байти зер ба ҳадди игрок расида, аз нами мижгон ба рӯи Даҷла пули мавҷ бастан ва сели гиря муболиғи дур аз зеҳно ифода кардаанд:

Пули мавҷе ба рӯи Даҷла бастам аз нами мижгон,
Ба сели гиря хоҳам кард охир Нил Чайхунро[12, 29].

Шоир дар байти зер аз таҷнис кор гирифта, дар байти якум гулгунро ба маънои номи аспӣ Ширин ва гул[1, 22] ва дар байтҳои дуҷум сеюм доғро ба маъноҳои гудохта, сӯзон, ғаму андӯх, аламу ҳасрат (бадномӣ, нанг, айб) таҷассум намудааст:

Ширин кучо зи раҳм ба Гулгун[1, 22] диҳад инон,
Фарҳод, агар сиришк на гулгун бароварад[12, 293].

Ҳар сина, ки дидем, фуру рафта ба роҳат,
Аз марҳамати доғи ту доғ аст дили мо[12, 14].

Даст аст, ки дастест бар ӯ доғи бутонро
Чун доғи ту доғи дигарон синарубонест[12, 85].

Дар байтҳои зер вожаҳои чудо, чафо ва офтоб таҷнис шуда, «чудо» ба маъноҳои буридан ва ҳарҷ, интиҳоб кардан ва алоҳида, зиёд, «чафо» ба маъноҳои чабру ситам, озор ва «офтоб» ба маъноҳои маъшук, хуршед – чирми осмонӣ истифода шудаанд:

Ин шикоятномаи номехрубониҳои туст,
Он чи дидам аз **чудо**иҳо **чудо** хоҳам навишт[12, 86].

Аз забони хомаи нозат бадашноме хушам,
Гояте дорад **чафо**, то кай **чафо** хоҳам навишт[12, 86].

Ниқоб чун зи рух он **офтоб** бардорад,
Сад **офтоб** фуруғ аз ниқоб бардорад[12, 294].

Зухурӣ аз санъати киноя низ корбурди вофир гирифта, «дар чоҳи занах афтодани дил»-ро ба маънои ошиқ шудан ва «гул»-ро ба маънои маъшук овардааст:

Накардӣ ҳаргиз, эй баҳти нагун, лутфе нагун дорам,
Ки дар **чоҳи занах афтодани дил** сарнагун бошад[12, 295].

Ё:

Даро ба сояи **он гул**, ки хори раҳгузараш,
Ба панҷаи мижаҳо офтоб бардорад[12, 296].

Дар байти зерин таҳти талмеҳи Юсуф (а) шоир аз санъати киноя истифода карда, ба василаи сохторшикании достони мазкур, ки дар он на Юсуф, балки бародарони ӯ аҳди бародарӣ надоништа, ӯро ба чоҳ андохтанд, «халқро бародарони Юсуф – киноя аз номехрубониҳои халқ, ки қаҳрамони лирикӣ эҳсос кардааст ва Юсуфро носипоси қадри бародарӣ[6, 24-25; 7, 206, 8, 151-152]» мепиндорад.

Бибур зи халқ, ки ихвони Юсуфанд ҳама,
Бар ин мабош, ки Юсуф бародарӣ донад[12, 297].

«Гул кардани роз» киноя аз ифшо шудани сир буда, дар лафзи мардуми Мастҷох «таркиби гул кардан» ба маънои аслию маҷозӣ дар айнӣ як ҳолат иброз мешавад. Чунончи, меғҷанд, ки «меҳ дар пояш гул кард» ба маънои маҷозӣ он аст, ки дар вақти задани меҳ дар пой ва аз тарафи дигар сар баровардани он нақши меҳ ба монанди гули навшукуфта аст ва ба маънои аслий «меҳ дар пой рафтан»-ро ифода менамояд. Дар байти зер гул кардани роз маънии истиорӣ ҳам гирифта, зеро ки булбул ва гул дар адабиёти тоҷик намоди ошику

маъшук буда, ба мисли он ки дарахт гул мекунад, гул кардани рози булбул ҳам ба маънои ифшо шудани роз ва ҳам ба маънои муродрасӣ корбасти шудааст.

Ки фузун пардапӯшӣ аз гул кард,
Оқибат рози булбулон гул кард[12, 298].

Дар байти зерин ёкути тар киноя аз ашк аст:

Гиряи хунин бисоте чида дар бозори шавқ,²
Мечакад ёкути тар аз панҷаи мижғони³ мо[12, 1].

Дар байти зер якчанд санъати бадеӣ: тазод (моҳтобу офтоб, шабнишинӣ бо офтоб, ки хоси рӯз аст) [5, 62-64; 5, 128-129; 5, 92-96], тадоӣ аз рӯзу шаб ва гармию сардӣ, киноя (офтоб ба маънои маъшук), муболиға (ба фарши ишватсаро кӯч бастанӣ моҳтоб), ташбеҳ (офтоб ба маъшуқа) инъикос ёфтааст.

Дигар фарш аст дар ишватсароям моҳтоб имшаб,
Шабама хуш **шабнишинӣ** мекунам **бо офтоб** имшаб[12, 78].

Корбурди санъати ташбеҳ дар ашъори Зухурӣ басомад дошта[14, 119-120], ташбеҳоти ғазалиёти шоир бештар мутлақ (сарех) ва пӯшидаанд[15, 101-102]. Дар байти зерин дили ошиқ ва ғами маъшук бо коҳу қаҳрабо ташбеҳ ёфтаанд.

Афтода пеши кор дилам коҳу қаҳрабост
Ҳар ҷо равад ғами ту, зи дунбола меравад[12, 299].

Ба пиндори Сайид Нафисӣ “шеърӣ беташбеҳ чун хусни ноороста ва чун гули нопироста аст” [10, 610] ва аз ибтидои адабиёти форсу тоҷик то ба имрӯз шоире нест, ки аз ин санъати бадеӣ баҳра набуридааст. Корбурди ташбеҳот аз ҷониби Зухурӣ тавассути адоти ташбеҳ ва бидуни онҳо сурат гирифтааст: Чунончи бо адоти «чунон»:

Ку **чунон** шодие, ки рост кунад,
Пушти аз ғам хамадаи моро[12, 27].

Кашид Юсуфи Яқуб дил ба ҷоҳи зақан,
Чунин ки печиши зулфи ту дар расан тобест[12, 53].

Ба исён ишқбозихои мо чист?
Чаро авфат чунин ошиқуноҳ аст[12, 71]?

Бо адоти «чун»:

Дастан, ки дастест бар ӯ доғи бутонро
Чун доғи ту доғи дигарон синарубо нест[12, 47].

Сухбате бар рӯи ӯ дар дайр меоростанд,
Бут ба хидмат чун бараҳман бар миён зуннор дошт[12, 58].

Дар буни мижгон Зухурӣ нам надошт,
Қатраи бингар, ки **чун** дарё гирист[12, 61].

Ёр, **чун** сабри ман, зи ман баргашт,
Зистан рафту ҷон зи тан баргашт[12, 61].

Аз оташи ваъда дил кабои аст,
Чун ташна, ки акси ӯ дар об аст[12, 75].

Дардаш кашад **чун** корвон, дар синаам ояд фурӯ,
Ҳар ҷо ҷаҳад барқи ғамаш, ҷону дили ман хирман аст[12, 82].

² Дар ҷопи Асғарӣ «Гиря хуш рангинбисоте чида дар бозори шавқ»

³ Дар ҷопи Асғарӣ «марҷони»

Моҳи канори бом шав як субҳидам равшан баро,
Мепурсӣ аз шабҳои ман, **чун** рӯз пешат равшан аст[12, 82].

Ба чашми маст бинозам, ки нашъаи ниғаҳат,
Маро ба ҳар рағу пайи ман **чун** шароб гардидаст[12, 88].

Ҳамон дар аввали ҳичрон дилам чу мум гудохт,
Магар дили ҳама кас **чун** дили ту аз санг аст[12, 122]?

Ҳеч кас дар чамани ишқи ту **чун** мо нашукуфт,
Лолазорест чигар, доғи ту танҳо нашукуфт[12, 127].

Набояд синаро кард инчунин соф,
Дар ӯ рози ниҳон **чун** рӯз пайдост[12, 130].

Дар хирқа **чун** миёни бутон гаштаам зи фикр,
Азбаски рози субҳаву зуннор нозук аст.
Воъиз, табиб гашта, Зухурӣ, вале чӣ суд?
З – ин тавбае, ки **чун** дили бемор нозук аст[12, 147].

Шуд парешон ҳоли ман **чун** туррае,
Метавон дил ҷамъ кардан, улфат аст[12, 153].

Соқӣ ханӯз рӯ ба Зухурӣ намекунад,
Бо он ки тавба ёфта, **чун** мӯи ӯ шикаст[12, 164].

Роздориҳои дил **чун** сабри ман беҳуда буд,
Иқтисои шавқ сад фарёд бар ҳар роз баст[12, 165].

Хайли ғами ту кишвари ҷонро фурӯ гирифт,
Чун хуррамӣ, ки нахли ҷавонро фурӯ гирифт[12, 168].

Тавассути адоти «гӯё»:

Аз марҳамати модари айём чӣ гӯям?
Гӯё, ки зи бераҳмияш уммед ятим аст[12, 179].

Раҳи аҳволи мо гӯё маънӣ мезанад имшаб,
Ки таври дигар афғон аз ниҳоди ҷанг мерӯяд[12, 349].

Зухурӣ дода ҷон дар кӯи дарди бекасӣ гӯё,
Ки фарёду фиғон дар пардаи шеван намегунҷад[12, 367].

Ишқ гӯё ки ба меъморӣ дил баста миён,
Ки Зухурӣ шуда маъмур зи вайронии хеш[12, 421].

Адоти «ҳамчу»:

Парвонаам ба шуъла Зухурӣ намоӣ роҳ,
Он нестам, ки **ҳамчу** магас бар шакар занам[12, 565].
Тамоми умр хуршедам зи тоби оташи ҳайрат,
Чӣ ҳосил з – он ки **ҳамчун** орзуи худ ҳамон комам[12, 576].

На дуриҳои наздикон, не наздикии дурон,
Чӣ будӣ кош бемеҳре набудӣ **ҳамчу** кини ман[12, 580].

Гардид ҳамчун оина пур аз сафои ӯ,
Аз хеш сӯфиёна Зухурӣ бадар нишаст[12, 157].

Шуҳра шуд ёр дар муҳаббати ғайр,
Ҳамчу гардун бад-он парастидан[12, 604].

Баҳои сад ҷаҳон ҷон аз нигоҳе буд дар доман,
Ба ҳар ҷон дар миён уфтод ҳамчун ишвадаллоле[12, 653].

На танҳо даҳр ҳамчун чарх ғамхорӣ намедонад,
Ки ҳамчун тамъи мо ёр ёрӣ намедонад[12, 364].

Даруни сина дили лахт-лахт ҳамчу чигар,
Зи шавқи теги ту бар хеш чун сипар печад[12, 392].

Ҳалқа гардидӣ бар оташ ҳамчу мӯе,
Гар фитодӣ дуд бар хокистарам[12, 512].

Ҳам кунӣ ҳамчу камон гар пуштам,
Кӯҳҳо ҳайкали бозу созам[12, 513].

Парвонаам ба шуъла, Зухурӣ, намоӣ роҳ,
Он нестам, ки ҳамчу магас бар шакар занам[12, 565].

Ба воситаи адои «мисли»:

Мисли Маҷнун набуда сӯхтае,
Кӯҳкан сояпарваре будаст[12, 119].

Мисли арбоби харобот зари ноб шудааст,
Ҳайф, дар савмаъа аз лои май иксир набуд[12, 289].

Мечаконад нолаам гулбарги тар аз дидаҳо,
Мисли ман меҳост нолон булбуле гулзори ишқ[12, 447].

Мешавад ранча ба пурсишнигаҳе,
Наргисат мисли ту бепарво нест[12, 97].

Адои «ваш»:

Навбати хуршедии он маҳваш аст,
Наъли меҳру маҳ аз ӯ дар оташ аст[12, 113].

Ба офтобваше зарраи пуртавон банданд,
Ки бандагон зи худовандем худованданд[12, 325].

Саросема аз офтобсарое,
Давам сояваш гирди ҳар бом гардам[12, 529].

Нест ҷуз майкашию риндвашӣ чора маро,
Порсой шуда раҳбар ба ту, майхора маро[12, 22].

Он кунад бо катон сабру шикоб
Сайр бо маҳвашон шаби маҳтоб[12, 45].

Ташбеҳи пӯшида дар ашъори шоир мавқеи намоён дошта[16, 174], тавассути таъкид – паси ҳам овардани монандшаванда ва монандкунанда офарида шудааст. Чунончи,

Сарвқаддон натавонанд кашид
Оҳ аз он қомати раъно густох[12, 188].

Хусравонро палос дар бар кард,
Чилваи сарвқадди дебопӯш[12, 422].

Шоҳӣ, зи гадо мабош ғофил,
Сарвӣ, зи гиё макун фаромӯш[12, 421].

Ба ҳарфи нахли болояш лаби ман кай чаман гаштӣ,
Кашидӣ дар забони қад ҳадиси сарви шамшодам[12, 468].

Чомагулгуне ба дӯши хеш хуш ширин кашид,
Масти нозеро, ки нозаш бори гулгун барнатофт[12, 66].

Дар ғазалиёти шоир истифодаи масал низ ҷашмгир буда, бо мақсади ҷаззобияти ифода ба кор рафтааст. Чунончи, масали маъруфи «узри батар аз гунаҳ»-ро ин тавр гуфтааст:

Узри батар аз гунаҳ масал шуда, оре,
Чурми беҳ аз афв узрхоҳ надорад[12, 328].

Зухурӣ барин шоири сирф хирфай ба он қудрат, ки дар офариниши сухан дорад, ниёзе ба муқаррари лафз надорад, бо он ки дар ғазалиёташ гоҳ-гоҳ чунин маврид ба ҷашм мерасад. Чунончи, ибора ва ҷумлаҳои «аз ҳарфи захираш» ва «дар ҳайи ҳиҷлат шино аз ман намеояд»-ро ба такрор истифода кардааст.

Сухан **аз ҳарфи захираш** пушт афғанд,
Зи мағзи ком лаззат метаровад[12, 329].

Забон **аз ҳарфи захираш** захр гардид,
Ба ширинӣ сухан бар қанд дорад[12, 330].

Чошнӣ **аз ҳарфи захираш** тарҳ бар гуфтори мо,
Ёди захмаш марҳаме бар синаи афғори мо[12, 14].

Ба арзи муддао беҳуда дарёбам, чӣ меронӣ?
Зухурӣ, **дар ҳайи ҳиҷлат шино аз ман намеояд**[12, 228].

Дасту по то кай тавон зад баҳри поси обрӯ?
Дар ҳайи ҳиҷлат шино аз ман намеояд дигар[12, 403].

Ҳамин минвол, Зухурӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ғазалиёти худро ҷаззобу дилпазир намуда, бештар аз ташбеҳу талмех, истиораву киноя, муболиғаву муқобила (тазод), иғроқ ва таҷнису ихом суд ҷустааст. Дар ғазалиёти шоир аз якҷанд санъати бадеӣ дар як байт баҳрабардорӣ шудааст, ки аз як нигоҳ тасаллути шоирро ба ҳунари адабӣ ва завқи баланди бадеӣ ифода намояд, аз ҳайси дигар, маъноӣ байтро оҳанги таъвилӣ бахшида, тобишҳои гуногуни матлаби шоирро ифода кардааст.

Адабиёт

1. Абдуманнон, Насриддин. Фарҳанги мушкilotи адабиёт (номаи мухтасар). – Хучанд: 1992. – 116 с.
2. Акрамӣ, Муҳаммадризо. Истиораҳои таъвилӣ дар ғазали Бедили Деҳлавӣ. Китобмоҳи “Адабиёт”. - №19, паёпайи 133. Обони 1387.—С.75-83.
3. Бобобеков А.М. Талмех дар шеърӣ Қатрон//маҷ.Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- Душанбе: Лингвопарк, 2013, -№ 4(65). – С.126-128.
4. Ғаффорова, У. Талмехот бар достони Юсуф (а) дар ашъори Шайх Камоли Хучандӣ / У.Ғаффорова // Маводи конференсияи байналмилалӣ “Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ (Хучанд, 28-29.10.2016.). – Хучанд, 2016. – С.113-118.
5. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т.Зеҳнӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.

6. Қавим, А. Баррасии ашъори Камоли Хучандӣ аз назари вижагиҳои забонӣ ва корбурди саноеи бадеъ ва баён// Маводи конференсияи байналмилалӣ “Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ” (Хучанд, 28-29.10.2016.). – Хучанд, 2016. – С.24-30.
7. Циранда, Кубро Раҳбар. Талмех дар адабиёти форсӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2005. - №1. – С.220-224.
8. Мавлонова, М. Симоҳи аситирӣ, дostonӣ ва қиссаҳои динӣ дар талмехоти Шайх Камоли Хучандӣ / М.Мавлонова // Маводи конференсияи байналмилалӣ “Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. (Хучанд, 28-29.10.2016.) – С.150-155.
9. Маҳмудӣ, Умедвор Алӣ, Нуриён, Саидмаҳдӣ, Фишоракӣ, Муҳаммад. Баррасии талмех ва иқтибоси мазомини Қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ дар маснавии “Нуҳ сипеҳр”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ//Фунуни адабӣ. -№2(19). – 1396. – С.77-98.
10. Нафисӣ, Сайид. Аҳвол ва ашъори Абуабдуллоҳ Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷ.2. -Техрон, 1310/1932. –С.610.
11. Хусайнпаноҳӣ, Фардин, Аҳмадӣ, Саидасъад Шайх. Забон, истиора, ҳақиқат (баррасии нақши истиора дар таквини сохторгаройӣ) //Фунуни адабӣ. -№2(19). – 1396. – С.102-123.
12. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
13. Шарипов, Ш.Р. Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2020. - № 5(88). - С.139-143. ISSN 2219-5408
14. Шарипов, Ш.Р. Таҳайюл ва тасаввури шоиронаи Зухурӣ дар ғазал / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2019. - № 2(4). - С.119-129.
15. Шарипов, Ш.Р. Шигардҳои ҳунари дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2019. - № 2(4). - С.100-118.
16. Шарипов, Ш.Р. Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишдаи забонҳо. - Душанбе: Лингвопарк, 2017. - № 1(25). - С.81-91.

КОРБУРДИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРИИ ТУРШЕЗӢ

Корбурди ташбеҳу талмех, истиораву киноя, муболиғаву муқобила (тазод), иғроқ ва таҷнису ихом дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфта, таъкид шудааст, ки шоир аз истиораи таъбия дар офаридани суварӣ ҳаёл бештар суд ҷустааст. Таъкид гардидааст, ки дар ғазалиёти шоир абёти зиёде ба ҷашм мерасад, ки дар эҷоди онҳо якҷанд санъати бадеӣ истифода шудааст, ки маъноӣ байтро оҳанги таъвилӣ бахшида, тобишҳои гуногуни матлаби шоирро ифода кардааст.

Муаллиф бар он ақидааст, ки нисбат ба дигар санъатҳои бадеӣ истиораи пӯшида дар ашъори Зухурӣ мавқеи хос дошта, маҳз яке аз роҳҳои ифодаи матлаб буда, ба шигарди адабии вежаи ӯ мубаддал гардида, шоир тавассути истиораи пӯшида таркибҳои хос ва нотакрор сохтааст.

Хитобҳои якмаром ва музтарибонаи Зухурӣ тазоҳури ҳаяҷони ўро бозгӯ намуда, кайфияти рӯҳонии шоирро инъикос менамоянд ва шоир дар корбурди иғроқ ва таҷнис низ комёб буда, аз санъати киноя низ корбурди вофир гирифтааст.

Ташбеҳи пӯшида дар ашъори шоир мавқеи намоён дошта, тавассути таъкид – паси ҳам овардани монандшаванда ва монандкунанда офарида шудааст ва корбурди масал низ дар ғазалиёти Зухурӣ ҷашмгир буда, бо мақсади ҷаззобияти ифода ба кор рафтааст.

Корбурди ташбеҳот аз ҷониби Зухурӣ тавассути адоти ташбеҳ ва бидуни онҳо сурат гирифтааст. Дар ғазалиёти Зухурӣ тақрори лафз ба ҷашм мерасад.

Калидвожаҳо: *Зухурии Туршезӣ, ғазал, шеър, орояҳои адабӣ, санъатҳои бадеӣ, ташбеҳ, талмех, истиора, киноя, муболиға, муқобила (тазод), иғроқ, таҷнис, ихом, сабки ҳиндӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ГАЗЕЛЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

Статья посвящена изучению проблемы использования сравнения, аллегории, гиперболы, метафоры, метонимии, аллитерации и олицетворения в газелях Зухури Туршези. Отмечается, что из числа средств поэтической выразительности поэт часто пользуется ассоциативной метафорой. Подчеркивается, что в газелях Зухури часто встречаются большое количество бейтов, в которых применяется множество средств

художественной выразительности, порождающие, с одной стороны многообразие интерпретируемости текста, а с другой – дополнительные смысловые оттенки поэтического замысла.

Автор считает, что скрытая метафора в поэтическом творчестве Зухури по сравнению с другими образами речи занимает особое место. Она является одним из его любимых приёмов. С помощью скрытой метафоры поэт создаёт особые и совершенно новые образы.

Монотонные и разогорченные возгласы Зухури демонстрируют эмоциональный протест поэта, что ярко демонстрирует его внутреннее состояние. Зухури весьма удачен и в применении гиперболы и параномии. Метонимия также является любимым приёмом Зухури Туршези.

Анализ газелей Зухури показал, что скрытое сравнение занимает особое место в его системе поэтических приемов. Чтобы заострить внимание читателя поэт перечисляет одного за другим предметы и средства сравнения. Притягательность и очарование газелей Зухури обеспечивается равно и искусным применением аллегории, которая одинаково занимает отчетливое место в поэтическом наследии Зухури.

Использование сравнения в творчестве поэта происходит двумя путями: бессоюзное и с помощью союзов. Кроме всего в газелях Зухури часто встречается синтаксический параллелизм.

Ключевые слова: *Зухури Туршези, газель, поэзия, образно-выразительные средства, поэтические тропы, сравнение, омонимия, метафора, ирония, гипербола, аллегория, метонимия, эпифора, индийский стиль.*

THE USE OF ARTISTIC MEANS IN THE GHAZALS OF ZUHURI TURSHEZI

The article is devoted to the study of the problem of using comparison, allegory, hyperbola, metaphor, metonymy, alliteration and personification in Zuhuri Turshezi's ghazals. It is noted that among the means of poetic expressiveness, the poet often uses an associative metaphor. It is emphasized that Zuhuri's ghazals often contain a large number of bayts, in which many means of artistic expression are used, which, on the one hand, give rise to a variety of interpretability of the text, and, on the other hand, additional semantic shades of poetic design.

The author believes that the hidden metaphor in the poetic work of Zuhuri, in comparison with other images of speech, occupies a special place. It is one of his favorite tricks. With the help of a hidden metaphor, the poet creates special and completely new images.

The monotonous and frustrated exclamations of Zuhuri demonstrate the emotional protest of the poet, which clearly demonstrates his inner state. Zuhuri is also very successful in the use of hyperbole and paranomy. Metonymy is also a favorite technique of Zuhuri Turshezi.

An analysis of Zuhuri's ghazals showed that hidden comparison occupies a special place in his system of poetic devices. To sharpen the reader's attention, the poet lists objects and means of comparison one after another. The attraction and charm of Zuhuri's gazelles is ensured equally by the skillful use of allegory, which equally occupies a distinct place in Zuhuri's poetic heritage.

The use of comparison in the poet's work occurs in two ways: non-union and with the help of unions. In addition to everything, syntactic parallelism is often found in Zuhuri's ghazals.

Keywords: *Zuhuri Turshezi, ghazal, poetry, figurative and expressive means, poetic tropes, comparison, homonymy, metaphor, irony, hyperbole, allegory, metonymy, epiphora, Indian style.*

Сведения об авторе: Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Information about the author: Sharipov Sharif Rakhmonovich - Candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

**МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ БАДЕИ ДАР ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-и
АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ**

Ширинова Б.Б.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

“Юсуф ва Зулайхо” яке аз дostonхоест, ки дар маҷмуи эҷодиёти Абдурахмони Қомӣ аз нигоҳи фароғии ғасоҳату балоғат ва зебоии каломии бадеии шоир мақоми арзанда дорад. Муҳтавои дoston мисли дурдонаҳои пурҷилое ҳастанд, ки агар ба онҳо бо қамолӣ диққат бингарӣ, тағайхус ва таҳқиқ кунӣ, ҷило ва ҳусни суҳани шоирро бештар эҳсос мекуни. Яке аз веҷағҳои асли ва мумтози адабиёти бадеи тарзи ранғии баён буда, он бо воситаи санъатҳои бадеи, ба мисли тавсиф, талмеҳ, маҷоз, ташбеҳ, қиноя, истиора ва дигар намуди ороишҳои бадеи таъбиқ гардида, ҷанбаи масарратбахшӣ, маърифатомӯзӣ ва зебоиписандӣ касб мекунад. Маҳз ҳамин гуна санъатҳои зиёди бадеи ҳастанд, ки дар истифодаи бамавриди онҳо суҳани шоирону нависандагон зебову дилнишин мегардад. Роҷеъ ба санъатҳои бадеи таърифи қомилтаринро донишманди асри XIV Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар мақолати нуҳуми рисолаи “Асос-ул-иқтибос” овардааст: “Ва ҳилатҳои саноеиро, ки мутааллиқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад, “санъат” ҳонанд” [6, с. 588]. Профессор Абдунабӣ Сатторзода баъд аз баррасӣ ва радду бадали андешаҳои донишмандони назариядони тоҷик Т.Зехнӣ, Р.Ҳодизода, М.Шуқуров, Т.Абдуҷабборов ва Саййидмуҳаммади Нишот ва Ҷалолиддини Ҳумой таърифи санъатҳои бадеиро дар қитоби “Такмили бадеии форсии тоҷикӣ” [дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён].-Душанбе: Адиб, 2011 ҷунин ёддошт қардаанд: “Санъатҳои бадеи ҳилатҳоеро гӯянд, ки тааллуқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё бо ҳар ду бувад ва ҷиҳати ороиши шакли асари бадеи ва ба хоҷири расоӣ ва барҷаста сохтани муҳтавои он истеъмол мешаванд” [1, с. 354-355], ки мушаххас ва дуруст мебошанд.

Мавлоно Қомӣ дostonи худро бо истифодаи суннати анъанавии шоирони гузашта таълиф қарда, дар баёни андешаҳои навгӯиҳо ва тозақориҳои зиёд дорад. Ҳар шоир баҳри он ки асараш ҳунармандона ва бо риояти анъанаҳои суннати адабиёт нигошта шавад ва суҳанаш зебо бошад, аз санъатҳои зиёди бадеи моҳирона истифода мекунад. Қомӣ дар дoston аз санъатҳои маънавӣ бештар талмеҳ, тавсиф, ташбеҳ, қиноя, муқолиға, таъзод, ирсоли масал, саволу ҷавоб ва нидоро мавриди истифода қарор додааст, инҷунин, муқолама ва номаро ҳамҷун хатти ҳунари ба қор бурдааст. Қомӣ, ки худ донишманди барҷастаи улуми адабӣ аст, дар истифодаи бамавриди санъатҳои бадеи қомеъ гардидааст. Истифодаи фаровон аз санъатҳо ё унсурҳои ҳаёланғез дар сохтори шеър ба он зебоӣ ва шевоӣ мебахшад, ки дар ин бора Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ ҷунин андеша дорад, ки: “аносири ҳаёл дар назди удубо иборатанд аз маҷоз, ташбеҳ, истиора, қиноя, самбул [рамзҳо], ҳисомезӣ ва парадокс ва ғайра, ки ҳар як дар танҳои ва ё дар пайванд метавонанд амали таҳайюлро анҷом диҳанд” [4, с. 105].

Қомӣ баҳри боз ҳам зеботар нишон додани сифатҳои образҳои марқазӣ ва тасвир қардани ягон воқеа ё ҷизе дар дoston аз санъати тавсиф истифода қардааст, ки дар байти зер васфи зебоии Юсуфро нишон додааст:

Зи боғистони Яъқубӣ ниҳолест,
Зи саҳрои Халилӯллаҳ ғизолест.
Зи Қайвон бигзарад айвони қоҳаш,
Замини Миср бошад тахтгоҳаш.
Зи бас ҳубӣ, ки дар рӯяш аён аст,
Ҳасаданғези ҳубони қаҳон аст [2, с. 152-153].

Дар байти дигар Қомӣ ҳусни зебои Юсуфро боз барҷастатар васф қардааст:

Рӯи ӯ матлаи субҳи сабоҳат,
Лаби ӯ гавҳари қони малоҳат,
Зи симои салоҳаш чеҳра пурнур,
Ба ахлоқи қиромаш сина маъмур.

Наёрад бар забон чуз ростӣ ҳеч,
Набошад дар каломӣ ӯ ҳаму печ [2, с. 230].

Ва дар васфи зебоии Зулайхо чунин гуфтааст:

Қадаш нахле зи раҳмат офарида,
Зи бўстони латофат сар кашида.
Сухан ронам зи соки ӯ, ки чун аст,
Биной ҳусро симинсутун аст.
Ба ном Эзад бувад гулдастай нур,
Вале аз чашми ҳар бенур мастур [2, с. 158].

Донишмандони суҳансанҷи классикӣ тавсифро санъати бадеӣ намеҳисобанд, ҳарчанд ба андешаи профессор А.Афсаҳзод: “Қавҳари баёни лирикӣ тавсиф аст, ки нозукии ҳаёло мебарорад, бо вучуди ин, шеършиносони қадим ин услубро на аз ороиши суҳан, балки ҳосияти аслии тарзи баёни каломӣ бадеъ шумурда, тавсифро ба чузъи санъатҳои бадеӣ ворид накардаанд ва мафҳумҳои гули хандон, ёри мушфиқ, чашми гирён, гулдастай нур, лаби майгун барин мафҳумҳоро ночор бояд дар силсилаи тавсифҳо ҷой дод” [3, с. 158-159]. Ва агар сифатҳои образҳои дoston ё асар пайиҳам ҷида шавад, онро донишмандони назариядон ҳамчун санъати ҳоси бадеӣ “сифатчинӣ” ё “тансиқи сифот” меноманд. Мисол:

Ҳазорон аз канизону ғуломон,
Санавбарқоматон, тўбохиromон.
Ғуломони зи бас некусириштӣ,
Мусаффар аз ғилмони биҳиштӣ [2, с. 188].

Ва:

Чӣ аз ширинвушоеҳои шакарханд,
Чӣ аз зарринкулоҳои камарбанд [2, с. 194].

Ё:

Ба Юсуф гуфт, к-эй аз фарқ то пой,
Дилошӯбу дилорому дилорой.
Ҳамона суҳбати ин нозанинон,
Суманрухсорогон, симинсуринон [2, с. 264].

Ташбеҳ аз санъатҳои писандидаи Мавлоно Ҷомӣ аст, ки дар дoston хеле фаровон ва моҳирона корбаст гардидааст ва намунаҳои онро дар ҳар саҳифа дучор мебардем. Саид Нафисӣ маҳорати ҳар шоирро дар истифодаи муносиби ташбеҳ медонад: “Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шеъри беташбеҳ чун ҳусни ноороста ва чун гули нопираста аст. Шоирӣ бузург он аст, ки мушаббихи худро ба ҷизе ташбеҳ мекунад, ки дар ҳама ҷо ва ҳар замон битавон ёфт ва ҳар кас лутфу шевоии онро дарёбад” [5, с. 414].

Мавлоно Ҷомӣ дар баёни зебоии Зулайхо аз санъати ташбеҳ истифода кардааст:

Миёнаш мӯй, бал к-аз мӯй нима,
Зи бориқӣ бар ӯ аз мӯй биме [2, с. 160].

Ва:

Баёзи гарданаи софитар аз оч,
Ба гардан оварандаи оҳувон боч.
Бару дӯшаш зада таъна суманро,
Гул андар чайб карда пираҳанро.
Ду пистон ҳар яке чун қуббаи нур,
Ҳубобе хоста аз айни кофур [2, с. 159].

Шоир дар таърифи иморате, ки барои расидани Зулайхо ба Миср омода карда буданд, онро ба қасри Ҷамшед ташбеҳ кардааст:

Муқаттаъ хонае аз сандалу уд,
Муассал лавҳҳои вай зарандуд.
Муассал сақфи ӯ, чун чатри Ҷамшед,
Зарафшон қуббааш, чун ҷӯйи хуршед.
Буруни ӯ, даруни ӯ, ҳама пур,

Зи мисмори зару овезаи дурр [2, с. 191].

Дар сифати зебоии Юсуф Ҷомӣ низ ташбеҳоти марғубро истифода карда, дар байтҳои зер қадӣ Юсуфро мисли дарахти шамшод медонад, ҳалқаҳои зулфашро ба занҷир монанд мекунад ва меғӯяд, ки аз ҷабинаш нур меборад:

Кашида қомате чун тоза шамшод,
Ба озодӣ ғуломаш сарви озод,
Зи бар овехта зулфе чу занҷир,
Хирадро баста дасту пойи тадбир.
Фурӯзон ламъаи нур аз ҷабинаш,
Маху хуршедро рӯ бар заминаш [2, с. 163].

Дар байти дигар шоир зебоии Юсуфро ба Офтоби рахшон монанд кардааст:

Ғуломе не, ки рахшон офтобе,
Ба дорулмулки хубӣ комёбе [2, с. 228].

Ҷомӣ дар баробари Юсуф ва Зулайхо андар сифати ҷокарони Зулайхо низ **ташбеҳро** ба қор бурдааст:

Ғуломони қасабпӯши камарбанд,
Зи сар то пой ширин чун найи қанд,
Сияҳфомоне аз анбар сиришта,
Зи шаҳват покдоман чун фаришта [2, с. 202].

Талмеҳ аз санъатҳои маънавист, ки дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ басомади зиёд дорад, чунки муҳтавои дoston ривояти-таърихист, аммо шоир барои обуранги бадеӣ бахшидан ба хатти сюжет аз ин санъат истифода бурдааст:

Агар Мачнун на май 3-ин ҷом хӯрдӣ,
Кӣ ўро дар ду олам ном бурдӣ? [2, с. 147]

Дар ин байт ишора ба ривояти ба ишқи Лайлӣ гирифтӣ шудани Мачнун аст, ки Ҷомӣ дар фасли ба муҳаббати Юсуф гирифтӣ шудани Зулайхо баҳри тақвияти фикри худ истифода намудааст.

Даромад ногаҳон Хизр аз дари ман,
Ба оби зиндагӣ шуд ёвари ман [2, с. 232],

ки дар ин байт ишора ба ривояти Хизри пайғамбар меравад, ки оби ҳаётро нӯш карда, зиндаи ҷовидон аст:

Бувад нури ҷамоли шохиди ғайб,
Битобад чун Калимуллоҳат аз ҷайб [2, с. 244].

Ҷомӣ дар ин байт ба муъҷизаи Мӯсои Калимуллоҳ ишора кардааст, ки дасташ ҳамвора дар остин ё ҷайбаш буда, аз он нуре мебаромад.

Зулайхо ҳангоми такроран ноомадии қорхояш, аз ойини худ рӯй гардонида, бутеро, ки мепарастид, мешиканад ва ба ойини яктопарастӣ рӯй меорад, ки ин рафтори ўро шоир ба ҳикояти бутшикании Иброҳими Халилуллоҳ баробар ҳисобидааст:

Бигуфт ин пас ба захми санги хора,
Халилосе шикасташ пора-пора [2, с. 342].

Санъати тазодро Ҷомӣ дар байтҳои зерини дoston барҷаста истифода кардааст:

Зулайхо васлро мечуст чора,
Вале мекард аз он Юсуф канора.
Зулайхо буд хун аз дида резон,
Вале мебуд аз ӯ Юсуф гурезон.
Зулайхо дошт бас ҷонсӯз доғе,
Вале медошт 3-он Юсуф фароғе.
Зулайхо рух бар он фаррухлиқо дошт,
Вале Юсуф назар бар пушти по дошт [2, с. 247].

Киноя низ аз санъатҳои ҷомеа, ки дар дoston хеле зиёд истифода шудааст:

Расулон 3-он таманно даргузаштанд,
Зи пешаш бод дар каф бозгаштанд [2, с. 185].

Дар ин байт киноя дар мисраи дувум корбаст гардида, маънои аз назди Зулайхо бо дасти холӣ [бод дар каф], яъне бенатиҷа бозгаштани расулони подшоҳро мефаҳмонад. Шоир дар байти зер ифтихори Азизи Мисрро, ки аз омадани Зулайхо ба Миср, ба боргоҳи ӯ сурат гирифта буд, чунин ифода кардааст:

Азизи Миср чун ин қисса бишнуд,
Кулоҳи фаҳр бар авҷи фалак суд [2, с. 187].

Ва:

Чу дид он анҷуман гуфт: “Ин чӣ ғавғост,
Ки гӯй растахез аз Миср бархост?” [2, с. 228]

Ин ҷо лаҳзаи ба бозори байъ даровардани Юсуф ва расидани Зулайхо ба он ҷо, ки шӯру валвалае барпо гардида буд, бо ифодаи “рӯзи растахез” ба тарзи киноя ифода карда шудааст.

Дар достон дар мавридҳои гуногун санъати **саволу ҷавоб** хеле зиёд истифода шудааст, ки гуфтугӯи байни симоҳои асарро бозгӯӣ мекунад ва саволу ҷавобро, инчунин, шоир барои ифодаи эҳсосоти қалбии симоҳои марказии достон- Юсуф ва Зулайхо ба кор бурдааст, ки ин ҷо аз лаҳзаи дидани Зулайхо Юсуфро дар Миср ва ба саволи доя, ки чаро “аз ҷони пурсӯз фиғон кардӣ” ва ҷавоби Зулайхо омадааст:

Аз ӯ пурсид доя, к-эӣ дилафрӯз,
Чаро кардӣ фиғон аз ҷони пурсӯз?
Лаби ширин ба афғон чун кушодӣ,
Бад-он талхӣ чаро беҳуд фитодӣ?
Бигуфт: “Эӣ меҳрубон модар чӣ гӯям,
Ки гардад офати ман ҳар чӣ гӯям?
Дар он маҷмаъ ғуломеро, ки дидӣ,
Зи аҳли Миср васфи ӯ шунидӣ,
Зи олам қиблагоҳи ҷони ман ӯст,
Фидояш ҷони ман, ҷонони ман ӯст [2, с. 228]

Ва Ҷомӣ дар мавриди пурсишу посухи Юсуф бо подшоҳи Миср, баъди аз зиндон озод шудан ва дар назди подшоҳ хоби ӯро таъбир карданааш ин санъатро ба кор бурдааст:

В-аз он пас кардаш аз ҳар ҷо саволе,
Бипурсидаш зи ҳар кореву ҳоле.
Ҷавоби дилкашу матбуъ гуфташ,
Чунон, к-омад аз он гуфтан шигифташ.
Дар охир гуфт: “Ин хобе, ки дидам,
Зи ту таъбири он равшан шунидам,
Чӣ сон таъбири он кардан тавонем,
Ғами халқи ҷаҳон хӯрдан тавонем?”
Бигуфто: “Бояд айёми фарохӣ
Ки абру нам наҷфтад дар тарохӣ,
Мунодӣ кардан андар ҳар диёре,
Ки набвад халкро ҷуз кишт коре [2, с. 329]

Нидо аз санъатест, ки дар достон фаровон истифода шуда, баҳри ифодаи ҳиссиёт ва ҳаяҷон дар марҳилаҳои гуногун ба кор бурда шудааст. Байти аввали достон бо нидо ба даргоҳи Худованд шуруъ мешавад:

Илоҳӣ, ғунҷаи умед бикшой,
Гуле аз равзаи ҷовид бинмой [2, с. 137].

Ва дар байтҳои зер Юсуф ба муҳотабаш Зулайхо муроҷиат мекунад, ки аз ман чӣ хоҳиш дорӣ ва Зулайхо ҷавоб медиҳад:

Дигар роҳ Юсуфаш гуфт: « - Эӣ накухӯй,
Муроди дигарат гар ҳаст, баргӯй».
«Муроде нест, - гуфто, - ғайр аз инам,
Ки дар хилватҳои васлат нишинам» [2, с. 346].

Нидо дар достон аз забони симоҳои достон ва худи шоир баён мегардад ва дар нидо мурочиати як шахс ба шахси дигар барои баёни матлаб, хоҳиш ва эҳсоси сипосу маломат ифода меёбад. Масалан, Ҷомӣ дар охири достон ба фарзандаш мурочиат карда, хитоб мекунад, ки илму ҳунаро омӯзад, то дар зиндагӣ ғофил намонад:

Нахуст аз касби дониш баҳравар шав,
Зи ҷаҳлободӣ нодонӣ бадар шав!
Валекин по ба дониш неҳ дар ин роҳ,
Ки илм омад фаровон, умр кӯтоҳ.
Наёбад ҳеҷ кас умри дубора,
Ба илме рав, к-аз онат нест чора [2, с. 370-371].

Ҳамин тавр, Мавлоно Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар ҷараёни тасвири ҳолати воқеоти гуногун аз санъатҳои мухталифи бадеӣ ва унсурҳои ҳаёл зиёд истифода бурдааст.

Адабиёт

1. Абдунабӣ Сатторзода. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ [дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён]. – Душанбе: Адиб, 2011. – 432 с.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар 8 ҷилд. Ҷ. 4. "Субҳат-ул-аброр" ва "Юсуф ва Зулайхо". Мурағибон:З.Аҳрорӣ ва М.Мамедова.-Душанбе: Адиб, 1988.-384 с.
3. Аълоҳон Афсаҳзод. Камоли Хучандӣ – устои ғазал. – Душанбе: Деваштиҷ, 2005. – 220 с.
4. Аълоҳон Афсаҳзод. Лирика Абд-ар-Раҳмана Дҷами. Проблемы текста и поэтики. – М.: Наука, 1988. -326 с.
5. Мучтабӣ Башардӯст. Зиндагӣ ва шеърӣ Муҳаммад Шафеии Қадқанӣ. –Техрон, 1379.-1383 с.
6. Саид Нафисӣ.Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ.Ҷ. 2.-Техрон, 1344. – 630 с.
7. Раҳим Мусулмонӣ. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
8. Хоҷа Насируддини Тӯсӣ. "Асос-ул-иқтибос". Бо тасҳеҳи Мударрисӣ Разаӣ. – Техрон, 1328.-743 с.
9. Ҷалолиддини Хумӣ. Фунуни балоғат ва саноати адабӣ. Ҷилди аввал.-Техрон, 1354.
10. Шарҳи рубоӣҳои Ҷомӣ. Тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Моили Ҳираӣ.-Қобул, 1343. – 92 с.
11. Юсуф Акбаров. Достон /Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе:Сарредакцияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 1,1988. – 544 с.

МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ БАДЕИ ДАР ДОСТОНИ "ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО"-и АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ба андешаи муаллифи мақола, "Юсуф ва Зулайхо" яке аз достонҳои, ки дар маҷмӯи эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ аз нигоҳи фароғии фасоҳату балоғат ва зебоии калом бадеи шоир мақоми арзанда дорад. Муҳтавои достон мисли дурдонаҳои пурҷилое ҳастанд, ки агар ба онҳо бо камоли диққат бингарӣ, тафассул ва таҳқиқ кунӣ, ҷило ва ҳусни сухани шоирро бештар эҳсос мекунӣ. Яке аз везишҳои аслии ва мумтози адабиёти бадеӣ тарзи рангинӣ баён буда, он бо везишҳои санъатҳои бадеӣ, ба мисли тавсиф, талмех, маҷоз, ташбеҳ, киноя, истиора ва дигар намуди ороишҳои бадеӣ татбиқ гардида, ҷанбаи масарратбахшӣ, маърифатомӯзӣ ва зебоиписандӣ касб мекунад.

Дар мақола зикр гардидааст, ки маҳз ҳамин гуна санъатҳои зиёди бадеӣ ҳастанд, ки дар истифодаи бамавриди онҳо сухани шоирону нависандагон зебову дилнишин мегардад.

Истифодаи фаровон аз санъатҳо ё унсурҳои ҳаёлангез дар сохтори шеър ба он зебӣ ва шевоӣ мебахшад.

Мавлоно Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар ҷараёни тасвири ҳолати воқеоти гуногун аз санъатҳои мухталифи бадеӣ ва унсурҳои ҳаёл зиёд истифода бурдааст. Ҷомӣ дар достон аз санъати тавсиф баҳри боз ҳам зеботар нишон додани сифатҳои образҳои марказӣ ва тасвир кардани ягон воқеа ё чизе истифода кардааст.

Мавлоно Ҷомӣ достони худро бо истифодаи суннати анъанавии шоирони гузашта таълиф карда, дар баёни андешаҳои навгӯйӣ ва тозақориҳои зиёд дорад.

Ҷомӣ, ки худ донишманди барҷастаи улуми адабӣ аст, дар истифодаи бамавриди санъатҳои бадеӣ қомеъ гардидааст.

Қалидвожаҳо: «Ҳафт авран», ашъори шоирӣ, суруд, мазмун, шеър, зебӣ, ишқ, эпитет, қиёс, истиора, саволҳои риторикӣ, гипербола, тақлид, саволу ҷавоб.

МЕСТО ПОЭТИЧЕСКИХ ФИГУР В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

По мнению автора статьи, «Юсуф и Зулайхо» - одна из поэм, занимающая достойное место в собрании произведений Абдурахмана Джами по красноречию, и красоте художественного слова поэта. Содержание поэмы похоже на драгоценную жемчужину, и если внимательно посмотреть и изучить ее, то, читатель почувствует красоту и красноречие поэта. Одна из оригинальных и отличительных черт поэмы – это красочный способ выражения, так как в этом произведении поэт воспекает красоту, чистоту, любовь, уважение и другие атрибуты, где автор описывает эти слова с помощью разных поэтических фигур, как эпитет, сравнение, метафора, аллегория, иносказания, риторические вопросы, антитеза, гипербола, подражание и др.

В статье отмечается, что существуют именно такие художественно-выразительные средства, которые красят и преувеличивают речь поэтов и писателей.

Широкое использование художественных или образных элементов в структуре стихотворения придает ему красоту и элегантность.

В поэме «Юсуф и Зулайхо» Мавлоно Джами использованы различные художественно-выразительные средства и языковые элементы воображения в процессе изображения различных ситуаций и событий. В поэме Джами использованы стилистические фигуры и тропы, как изобразительные средства для создания целостной картины сюжета произведения.

Мавлоно Джами написал свою поэму, используя традицию поэтов прошлого, и в выражении его мыслей можно встретить много новшеств и изысков.

Джами как выдающий ученый и просветитель достиг больших высот в использовании художественных выразительных средств.

Ключевые слова: «Семь престолов», поэзия, песня, содержание, стихотворение, красота, любовь, эпитет, аналогия, аллегория, риторические вопросы, гипербола, подражание, вопросы и ответы.

PLACE OF POETIC FIGURES IN THE POEM “YUSUF AND ZULEIHA” OF ABDURAHMAN JAMI

“Yusuf-Zuleiha” Abdurahman Jami among other poems “Haft avrang” [Seven thrones] undoubtedly from the point of view of the scope of beauty and elegance of expression of the poet has a worthy place. If you look carefully at the content of the poem, the reader will see that in this work the poet composes the beauty, purity, love, respect and other attributes, where they describe these words with the help of various poetic figures, such as epithet, comparison, metaphor, allegory, allegory, rhetorical questions, antithesis, hyperbole, imitation, etc.

There are precisely such artistic and expressive means that color and exaggerate the speech of poets and writers. The extensive use of artistic or figurative elements in the structure of the poem gives it beauty and elegance.

In the poem “Yusuf and Zulaykho” by Mavlono Jami, various artistic and expressive means and linguistic elements of imagination are used in the process of depicting various situations and events. The poem uses stylistic figures and tropes as visual means to create a holistic picture of the plot of the work.

Mavlono Jami wrote his poem using the tradition of poets of the past, and in the expression of his thoughts one can meet many innovations and delights.

Jami, as an outstanding scientist and educator, has reached great heights in the use of artistic expressive means.

Keywords: “Haft Avrang” [Seven Thrones], poetic figures, chanting, content, poems, beauty, love, epithet, comparison, metaphor, allegory, rhetorical questions, antithesis, hyperbole, imitation, question and answer.

Сведения об авторе: Ширинова Бахтинисо Бахриддиновна – старший преподаватель кафедры истории и теории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 900011292.

Information about the author: Shirinova Bakhtiniso Bahriddinovna – senior lecturer of the Department of History and Theory of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., Tel.: (+992) 900011292.

ТДУ 370:891.550

ИСТИФОДАИ АШЊОРИ ПАНДОМЕЗИ УСТОД МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Шербоев С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Адиби инсондӯсту сулҳпарвар, накусиришту ҳақиқатҷӯ, устод Мирзо Турсунзода на фақат шоири ширинкалом ва тараннумгари ҳаёти наву бахту саодати бепоёни халқи тоҷик, ҳамчунин, яке аз муборизони шуълавар, ташвиқотчии сулҳу амният ва дӯстии халқҳо буд. Аммо, чунон ки шоири машҳури рус Николай Тихонов эътироф намудааст, Мирзо Турсунзода, пеш аз ҳама, чун шоир шинохта шудааст. «Ашъори ӯ, - таъкид мекунад Н. Тихонов, - мисли мурғи афсонавӣ аз рӯйи қуллаҳои баланду дарёҳои паҳновар гузашта, бо ҳаққоният, самимият ва пардозӣ зебои шоиронаи худ ақлу дили ҳазоронро тасхир кардааст» [9, с. 4].

Дар воқеъ, асарҳои офаридаи ин мутафаккири бузург ва дар ҷодаи худ тавонову тақдорнашаванда бо мазмуну мундарча ва ғояву образҳояшон ибратомӯзу файзбахшанд. Ин аст, ки бархе аз асарҳои устод, аз қабилӣ порчаҳо аз достони «Чароғи абадӣ», шеърҳои «Сайёҳи Ҳинд», «Меҳмони мағрибӣ», «Духтари муқаддас» (дар с. V), «Қиссаи Ҳиндустон», «Рӯди Ганг», «Боғи муаллақ», «Тара-Чандри», «Дар ёди кас», «Дар орзуи ошён», «Тоҷмаҳал», достонҳои «Писари Ватан» ва «Ҳасани аробакаш» (дар с. XI) дар мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳуриамон ҳамчун як воситаи тарбияи ахлоқиву рушди маънавияти хонандагон таълим дода мешаванд.

Аммо омӯзиши эҷодиёти Мирзо Турсунзодаро дар мактаб танҳо дар доираи дарсҳои адабиёт маҳдуд намудан нашоёд. Бахшида ба эҷодиёти шоир дар мактаб гузаронидани конференсияҳои хонандагон, ташкили баромадҳо дар ҷамъомадҳои пагоҳирузӣ (ё худ нисфирузӣ, пеш аз бастаи 2), соатҳои тарбиявӣ дар синфҳои гуногун - ҳама воситаҳои таълимӣ ба ҳисоб мераванд, ки тавассути онҳо доир ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии адиб ба хонандагон маълумоти бештарро дастрас гардонидан имконпазир мешавад.

Гузашта аз ин, аз шеърҳои достонҳои шоир мисраъҳо ва байту порчаҳои метавон барои таҳлил дар дарсҳои забони тоҷикӣ интихоб намуд, ки ҳам ҳодисаҳои забонро барҷаста инъикос намоянду ҳам бо илҳомбахшии мазмунашон дар ниҳоди шогирдон таассуротро ба вуҷуд оваранд. Зеро ин кор, яъне интихоби мисолҳои дорои мазмунҳои тарбиявӣ ахлоқӣ барои таҳлил, дар дарсҳои забони модарӣ, аз ҷумла, дар дарсҳои забони тоҷикӣ, яке аз талаботи методикаи таълим маҳсуб меёбад.

Аз ин рӯ, дар иртибот ба диди ғавқ, зимни омӯзиш ва мушоҳидаи мақсадноки эҷодиёти устод М. Турсунзода тавонистем аз ашъори ин шоири шаҳир марбут ба аксари мавзӯҳои назариявии забоншиносӣ, ки дар мактаб таълим дода мешаванд, намунаҳои беҳтарини мисолҳоро, ки ҳам ҳодисаҳои забонро барҷаста инъикос намоянду ҳам дар тарбияи маънавияи хонандагон аз ҷиҳати ибратомӯз бошанд, интихоб намоем. Мисолҳои гирдовардашуда марбут ба фасли «Калима» дар синфи 5 доир ба шарҳи калимаҳои маҷозӣ, сермаъно, синоним ва антонимҳо, дар синфҳои 5-7 доир ба таълими масъалаҳои «Морфология», аз ҷумла, оид ба калимасозӣ ва ҳиссаҳои нутқ доир ба «Синтаксис» оид ба ифодаҳои аъзоҳои ҷумла. вобаста ба сохти ҷумла- ҷумлаҳои ҳуласа тафсилӣ, яктаркибаву дутаркиба ва аз ҳама бештар дар ҷараёни таълими синтаксиси ҷумлаҳои мураккаб, баҳусус, барои таълими ҷумлаҳои мураккаби тобеъ далелҳои бозғаймӣ шуда метавонанд. Ҳатто, баъзе аз он мисолҳои интихобшударо метавон дар ҷараёни таълими ҷандин мавзӯи истифода кард. Масалан, байти зеринро гирем:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,

Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт (Ҷони ширин) [8, с. 243].

Байти мазкурро ба ҳайси мисоли мувофиқ ҳам доир ба синонимҳо (**одамон - мардум**), ҳам доир ба антонимҳо (**дустӣ - душманӣ**), инчунин, марбут ба мавзӯҳои синтаксисӣ, аз ҷумла, доир ба ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофии бепайвандак метавон истифода кард. Чунки ҳар як мисраи байти мазкур аз як ҷумлаи содаи дутаркиба ташкил ёфта, онҳо тавассути оҳанги талаффуз ба ҳам алоқаманд гардидаанду мазмунан ҷумлаи дуҷум - «Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт»- дар муқобили ҷумлаи аввал - «Одамон аз дустӣ ёбанд бахт»- гузошта шудааст. Чунки байти мазкурро, агар дигархелтар ифода кунем, ҳадафи асосӣ бармеояд. Масалан, ин тавр: **«Одамон аз дустӣ бахт меёбанд, лекин душманӣ ба мардум рӯзи сахт меоварад»**. Чунон ки мебинем, бо ба наср гардонидани байти номбурда, аз он ки, воқеан ҳам, он ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофии бепайвандак аст, ягон ҷойи шубҳа намонд. Ин нуктаро мо бештар аз тариқи дар байни ду ҷумлаи сода гузоштани пайвандаки хилофии **лекин** дақиқ намудем. Агар андаке дақиқтар ба мазмуни байти мазкур ворид шавем, бе гузоштани пайвандаки номбаршуда ҳам мазмунан хилофи ҳамдигар оварда шудани он ду мисраъ - ҷумлаҳоро дарк намудан имконпазир аст.

Чун байти боло байти зеринро ҳам метавон дар чараёни чандин мавзӯ ҳамчун намунаи мисоли беҳтарин истифода кард:

Абр гирёну лолаҳо хандон,

Бод ларзону сабзаҳо рақсон («Водии Ҳисор») [8].

Байти мазкур ҳам дар чараёни таълими калимаҳои маҷозӣ (**абр гирён** - киноя аз боридаи борон, лолаҳо **хандон** - киноя аз шукуфтани лолаҳо, **бод ларзон** - киноя аз **ғурриши бод ё шамол**, **сабзаҳо рақсон** - ба маънои ҳаракати сабзаҳо), ҳам доир ба мавзӯи **антонимҳо (чунончи: гирён - хандон, ларзон - рақсон)**, ҳам доир ба **ҷумлаҳои содаи хулласи дутаркиба (зеро ин байт аз чор ҷумлаи хулласи дутаркиба: «Абр гирён. Лолаҳо хандон. Бод ларзон. Сабзаҳо рақсон» иборат аст) ва ниҳоят, доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ намунаи мисоли барҷаста шуда метавонад. Фақат шарҳ додан лозим аст, ки ҳар кадом мисраи байти мазкур аз ду ҷумлаи содаи бар хилофи ҳамдигар омада, ташаккул ёфтаасту онҳоро пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами - у ҳамчун синоними яке аз пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ (аммо, вале, лекин) ба ҳам алоқаманд кардааст.**

Монанди ду байти дар ҷавб овардашуда мо мисолҳои фаровонро аз ашъори устод М.Турсунзода интихоб намудем, ки ҳар якеро дар чараёни таълими чандин мавзӯи забони тоҷикӣ истифода кардан ҷоиш аст. Вале, аз он ки ин ё он матн ду-се маротиба такроран дар дарсҳои забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор дода мешавад, набояд ғузр кард. Зеро, чунон ки методисти рус А.В.Текучев таъкид намудааст, айнаи як матнро дар дарсҳои забони модарӣ ду-се маротиба барои таҳлил истифода кардан мумкин аст, ба шарте ки ҳар маротиба навбатӣ он матн аз диди нав, яъне барои намоиш додани ҳодисаи дигари забон истифода шавад.

Ҳаминро бояд таъкид намуд, ки мақсад аз таълифи мақолаи мазкур омӯзгорони муҳтарамро, аз он ки ашъори М.Турсунзода вобаста ба ҳар як мавзӯи таълими забони тоҷикӣ, воқеан ҳам, мавод дода метавонад, бо овардани далелҳо бовар кунонидан нест. Зеро аз уҳдаи ин кор, ба назарам, ҳар як омӯзгори ботачрибаи дорои маҳорату малакаи хуби забоншиносӣ ва забондону забонфаҳм барои мақсади таълими забон ба мақсади мо диққати онҳоро доир ба таҳлили баъзе аз хелҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи аз ашъори шоир баргузида ҷалб намудан аст, ки дар ин риштаи таълими забон на ҳамаи омӯзгорон ҳамеша муваффақ шуда метавонанд.

Ҳамчунин, бояд таъкид намуд, ки дар ашъори ибратомӯзи устод М.Турсунзода дар теъдоди хелҳои ҷумлаҳои пайрав баробарвазний мушоҳида нагардид. Аз рӯи мушоҳидаи мо, дар байту мисраъҳои ибратомези шоир бештар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайравҳои мубтадо ва муайянкунанда ва аз хелҳои ҷумлаи пайрави ҳол зиёда ҷумлаҳои пайрави шартро дарёфт намудан имконпазир шуд.

Инак, намунаи мисолҳо доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ:

а) бо ҷумлаи пайрави мубтадо:

1. Муқаддас дошт ҳар кас ки шарафро,

Набинад ҷабри зулми ноҳалафро («Писари Ватан») [9, с. 120].

2. Ҳар кӣ чу буздил шуду безарда шуд,

Номи вай аз қайд бароварда шуд («Барои Ватан») [9, с. 116].

Чунон ки мебинем, дар ин байтҳои шоир мисраъҳои аввал – «Муқаддас дошт ҳар кас ки шарафро» ва «Ҳар кӣ чу буздил шуду безарда шуд» ҷумлаи пайрави мубтадо буда, мисраъҳои «Набинад ҷабри зулми ноҳалафро» ва «Номи вай аз қайд бароварда шуд» сарҷумлаи он ҷумлаҳои пайрав маҳсуб меёбанд. Ин нуктаро, яъне ҷумлаи пайрави мубтадо будани мисраъҳои аввали ин ду байтро, тавассути саволгузорӣ аз сарҷумлаҳо ба осонӣ дақиқ намудан мумкин аст. Масалан, ин тавр:- Кӣ ҷабри зулми ноҳалафро намебинад? Ҷавоб: - Ҳар кас ки шарафро муқаддас донад. Савол: - Номи кӣ аз қайд бароварда мешавад? Ҷавоб: - Ҳар кас ки буздило безарда, яъне тарсончак бошад.

Чунон ки мушоҳида кардем, ба ҳар ду ҷумлаи пайрав аз сарҷумлаҳо саволи **кӣ?** гузошта шуд ва, ҳақиқатан ҳам, онҳо - ҷумлаҳои пайрав ба ҳамин савол (кӣ?) ҷавоб шуданд, ки ба ин савол ҷавоб шудан хусусияти асосии ҷумлаҳои пайрави мубтадо доништа мешавад.

Бояд зикр намуд, ки, чи дар наср ва чи дар назм, ҷойи як андоза сермаҳсули ҷумлаҳои пайрави мубтадо пеш аз сарҷумла омадани онҳост. Дар мисолҳои ҷавҳр низ ҳамин нукта ба назар мерасад. Албатта, ҳангоми таҳлил муаллим, ба ҷуз он ки байту мисраъҳои ҷавҳро ҳамчун мисолҳои мувофиқ, доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайравҳои мубтадо маънидод менамояд, ҳамзамон, таъкид месозад, ки дар мазмуни ин порчаҳо муқаддас доштани шарафу вичдон, дар зиндагӣ далеру нотарс будан тараннум, вале буздиливу тарсончакӣ мазаммат карда шудааст.

б) бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда:

1. Касе к-ӯ боварии халқро арзанда мегардад,

Ба ҳар кас дӯстру, ҳар хонаро зебанда мегардад («Ба депутат»).

2. Касе, ки хост хоки дигаронро,

Кучо хоҳад саломат бурд ҷонро? («Писари Ватан») [9, с. 142].

Маълум, ки дар наср аксари мавридҳо дар мобайни сарҷумла омадани ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба назар мерасад. Аммо дар ҷумлаҳои дар қолаби шеър ифодашуда дар бораи дар кадом қисмати ҷумла омадани аъзои он ё худ дар кадом қисмати сарҷумла омадани ҷумлаи пайрав ягон хел меёри риоя намешавад. Чунки **қолаби дар кучо омадани калимаву ибора ва навъҳои гуногуни ҷумлаҳоро дар шеър вазн идора менамояд**. Вале, сарфи назар аз ин, масъалаи бештар дар мобайни сарҷумла омадани ҷумлаи пайрави муайянкунанда, чи дар назми адабиёти классикӣ ва чи дар шеъри муосир, асосан, ба ҷойи чунин ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи насри имрӯза шабоҳат дорад. Чунин ҳолатро ҳоло мо дар ду байти аз ашъори устод М.Турсунзода овардашуда, ҳамчун далели исботи фикр, мушоҳида карда метавонем: дар ин ду мисол ҷумлаҳои пайрав - «Боварии халқро арзанда мегардад» ва «Хост хоки дигаронро» -бар эзоҳи мубтадои бо исми ифодаёфтаи сарҷумлаҳо, яъне бар эзоҳи калимаи **касе** омадаанд, ки ин нукта хусусияти асосии ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда доништа мешавад.

в) бо ҷумлаи пайрави шарт:

1. Абр агар аз осмон борон диҳад,

Аз замин гул шаддаи марҷон диҳад («Духтари муқаддас») [9, с. 235].

2. Агар бегонагонро бар сар нишонам,

Мисоли мору кажум мезанад неш («Оби ҳаёт») [9, с. 99].

3. Пурҳарорат гар намешуд офтоб,

Зиндагӣ мегашт аз сармо хароб («Шоиро»).

4.Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас, макун аз оташи сӯзон ҳазар («Шоиро»).

г) бо ҷумлаи пайрави замон:

1. Зиндаам то даме ки ман ба ҷаҳон,
Дӯстиро сароям аз дилу ҷон («Уқоб»).

2. То даме ки золиму мазлум ҳаст,
Кас набояд лаҳзае беғам нишаст («Ҷони ширин») [8, с. 249].

3. Хӯшаҳо дар киштаҳо, вақте ки сар ҳам мекунад,
Шодию хурсандии хурду калон зам мекунад («Нонреза»).

ғ) бо ҷумлаи пайрави хилоф:

1. Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри бехтаринам дар сафар бигзашт («Ватан») [9, с. 142].

2. Кӯхро гарчи раҳ хатарнок аст,
Лек боду ҳавои он пок аст («Аз Ганг то Кремл») [9, с. 309].

Аз он ки мисолҳои овардашуда ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи дорои яке аз хелҳои ҷумлаи пайрави ҳол мансубанд, ягон ҷойи баҳс нест. Зеро дар таркиби ин байтҳо - ҷумлаҳои мураккаб ба кадом хели ҷумлаҳои пайрави ҳол мансубият доштани ҷумлаҳои пайравро ба осонӣ дарк намудан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, шарҳи хели ҷумлаҳои пайрави ҳолро дар мисолҳои овардашуда ба ихтиёри омӯзгорон гузошта, гуфтаним, ки, гарчи ҷумлаҳои мураккаби, чи пайваст ва чи тобеъ, дар назм бештар дар қолаби як байт ифода меёбанд, баъзан ҳолатҳои дар як мисраъ низ ташаккул ёфтани ҷумлаҳои мураккаб ба назар мерасанд. Ин гуна мисолҳо дар ашъори ибратомӯзи устод М.Турсунзода низ гоҳ-гоҳ ба мушоҳида гирифта шуд.

Ҷунончи:

а) бо ҷумлаи пайрави мубтадо:

1. Ҳар кӣ ҷасур аст, Ватан ҷойи ўст («Барои Ватан») [9, с. 116].

2. Ҳар кӣ далер аст, нагардад ғулом («Барои Ватан») [9, с. 116].

б) бо ҷумлаи пайрави шарт:

1. Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир («Дӯстонро гум макун»).

2. Дӯстро бинад, зи шодӣ дасту по гум мекунад («Дил барнамегашт»).

3. Зан агар оташ намешуд, хонаи мо сард буд («Зан агар оташ намешуд») [8, с. 24].

в) бо ҷумлаи пайрави макон:

1. Ҳар кучо, ки бачча бошад, гиря ҳаст («Ҷони ширин») [8, с. 244].

г) бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда:

1. Не, намемирад касе, ки ҷой дар дилҳо шудааст («Парварандаи Ватани бахт»).

Ҷунон ки мебинем, мисраъҳои мазкур, ба ҷуз он ки барои таҳлил ва намоиш додани яке аз хелҳои ҷумлаи пайрав мувофиқанд, ҳамчунин, чун афоризмҳо хеле муъҷазу хотирмон буда, дорои мазмунҳои баланди тарбиявӣ ибратомӯзанд. Албатта, ба ин ҷиҳати масъала низ ҳангоми таҳлили мисолҳои овардашуда ҷалб намудани диққати хонандагон ва ё фаҳмишу мустақилияти андешаҳои онҳоро марбут ба мазмуни байту мисраъҳои шоир санҷидан зарурат дорад.

Дар охир, ҳамчунин, таъкид бояд намуд, ки, азбаски бо таълими ҷумлаҳои мураккаб дар синфи IX омӯзиши масъалаҳои асосӣ ё худ меъёрии забони тоҷикӣ ба итмом расида, хонандагон ба имтиҳони хатмкунӣ омодагӣ мегиранд, таҳлили мисолҳои аз ашъори устод М.Турсунзода баргузидаро дар дарсҳои ба такрори солона бахшидашаванда, ки он, умуман,

маводи дар синфҳои 5-8 аз забони тоҷикӣ омӯхтаи онҳоро низ фаро мегирад, метавон истифода намуд. Масалан, мисоли зеринро аз назар мегузаронем:

Хӯшаҳо дар киштаҳо, вақте ки сар ҳам мекунад,

Шодио хурсандии хурду калон зам мекунад.

Ин байт, ба чуз он ки барои такрор ва таҳлили ҷумлаи мураккаби тобӣ бо пайрави замон мувофиқ аст, ҳамзамон, барои такрори синонимҳо (шодио хурсандӣ), антонимҳо (хурду калон), феълҳои таркибии номӣ (сар ҳам кардан, зам кардан), пайвандакҳо (-ю, -у, вақте ки), ҳам барои такрори пуркунандаҳои чида (шодио хурсандӣ) ва ҳам барои такрори муайянкунандаҳои чида (хурду калон) мисоли ҷолиб шуда метавонад.

Чунон ки зимни мисолҳои дар ҷавб мавриди таҳлил қароргирифта маълум гардид, омӯзгорон дар раванди дарсҳои забони тоҷикӣ бо истифода аз мисолҳои баргузида аз осори пандомези устод М.Турсунзода имконияти комил доранд, ки ҳодисаҳои лексикиву грамматикӣ забони тоҷикиро, ки тибқи талаботи барномаи таълим дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ ба ҳайси мавзӯҳои таълимӣ ворид шудаанд, ба хонандагон басо барҷаста шарҳу тавзеҳ диҳанд. Инчунин, чунон ки таъкид гардида буд, мисолҳои мавриди таҳлил қароргирифта ва амсоли онҳо, ки дар ашъори шоир зиёда ба назар мерасанд, на танҳо бобати барҷаста муаррифӣ намудани ҳодисоти забонӣ, ҳамчунон, андак-андак маънидоди мазмунӣ онҳо аз тарафи омӯзгорон волоияти тарбиявии дарсҳои забони тоҷикиро низ вусъат хоҳанд бахшид. Ва, ниҳоят, азбаски он байту мисраъҳо, ки басо осонфаҳму дилчаспу гӯшнавозанд, аз тарафи хонандагон ба осонӣ ҳифз гардида, яқумрӣ аз лавҳи хотирашон зудуда нахоҳанд шуд.

Адабиёт

1. Аминов, С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 10 / С. Аминов. – Душанбе, 2012.
2. Аминов, С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7 / С. Аминов. . – Душанбе, 2008. – 224 с.
3. Аминов, С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 8 / С. Аминов. – Душанбе, 2010. – 154 с.
4. Анваров С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 6 / С. Анваров, А. Мирзоев. – Душанбе, 2008. – 224 с.
5. Барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI. – Душанбе, 2006. - 40 с.
6. Барномаи методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон). - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2012. – 22 с.
7. Камиллидинов, Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11 / Б. Камиллидинов. – Душанбе, 2010.
8. Мирзо Турсунзода. Мунтахаби осор./ Мураттиб М.Холов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 256 с.
9. Мирзо Турсунзода. Осори мунтахаб: иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 2. Силсилаи шеърҳо ва дostonҳо / Мураттибон Ф.М.Турсунзода, Х.Отахонова, Ю.И.Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 336 с.
10. Текучев, А.В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. – М.: Просвещение, 1980. – 414 с.
11. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Нашри 7, бо таҳрир ва иловаҳо). – Душанбе: Бухоро, 2021. – 496 с.

ИСТИФОДАИ АШЪОРИ ПАНДОМЕЗИ УСТОД МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баҳри кумаки амалӣ расонидан ба омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ барои дарсҳои забони тоҷикӣ синфҳои V-IX истифода бурдан аз ашъори пандомези устод Мирзо Турсунзода як силсила мисраъ ва байтҳоеро интихоб ва мавриди ҳалли фасл қарор додааст, ки ҳодисаҳои марбут ба лексика ва грамматика иртиботдоштаре барҷаста намоиш дода, гузашта аз ин, дорои мазмунҳои баланди тарбиявӣ ахлоқӣ низ мебошанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, он порчаҳои интихобшударо дар қисмати таълими лексика, бахусус, ҳангоми таълими мавзӯҳои «Қалимаҳои асли ва маҷозӣ», «Синонимҳо», «Антонимҳо», вале дар раванди таълими грамматика марбут ба мавзӯҳои «Ҷумлаҳои ҳуллас ва тафсилӣ», «Ҷумлаҳои мураккаби пайваст» ва «Ҷумлаҳои мураккаби тобӣ», хусусан, доир ба ҷумлаҳои пайравашон ҳоли замон ва ҳоли шарт метавон истифода кард. Ва, чунон ки дар ибтидо таъкид гардид, дар раванди шарҳу эзоҳи мисолҳои мазкури аз ашъори М.Турсунзода баргузида, агар

омӯзгор андаке ба мазмун ва ғояи онҳо ҳам диққати хонандагонро ҷалб намояд, на танҳо ҷанбаҳои таълимӣ, балки волеияти тарбиявӣ он дарсҳо низ бештар мешавад.

Калидвожаҳо: таълими забони тоҷикӣ, ашъори пандомези Мирзо Турсунзода, мавзӯҳои фасли лугат, таълими синоним, антоним, калимаҳои маҷозӣ, ҷумлаҳои сода, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ, ҷумлаи пайрави замон, ҷумлаи пайрави шарт ва ғ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НРАВОУЧИТЕЛЬНОЙ ПОЭЗИИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ НА УРОКАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье с целью оказания практической помощи учителям таджикского языка в использовании нравоучительной поэзии Мирзо Турсунзаде на уроках таджикского языка V-IX классов, автор отобрал и рассмотрел серию мисра и байтов, которые выделяют события, связанные со словарным запасом и грамматикой, а также имеющие высокое образовательное и моральное содержание.

По мнению автора статьи, эти отобранные отрывки можно использовать в разделе лексики, особенно при обучении прямым и переносным значениям слов, синонимам и антонимам, но в процессе обучения грамматике он охватывает такие темы, как полные и неполные, сложносочинённые и сложноподчинённые предложения, в частности, могут использоваться в контексте предложений, с обстоятельственным придаточным времени и условия. И, как было отмечено вначале, в процессе интерпретации этих примеров, отобранных из стихотворений М. Турсунзаде, если учитель обратит внимание учащихся на их содержание и идею, то расширяет не только лингвистические знания учащихся, но и поучительные аспекты каждого урока по темам лексики и грамматики таджикского языка.

Ключевые слова: изучение таджикского языка, поучительные стихи Мирзо Турсунзаде, темы раздела лексики, изучение синонимов, антонимы, слова с переносным значением, простые предложения, сложносочинённые и сложноподчинённые предложения, придаточное предложение времени, придаточное предложение условия.

ON THE USAGE OF MORALIZING POETRY OF MIRZO OF TURSUNZODA AT TAJIK LESSONS

In this article for the purpose of rendering the practical help to teachers of Tajik in use of moralizing poetry of Mirzo Tursunzade at lessons of Tajik of the V-IX classes, the author selected and considered a series of a misr and bytes which mark out the events connected with a lexicon and grammar and also having high educational and moral content.

These selected fragments can be used in the section of lexicon, especially when training in direct and pernosny word meanings, synonyms and antonyms, but in the course of training in grammar it covers such subjects as complete and incomplete, compound and complex sentences, in particular, also conditions can be used in the context of offers, with an adverbial adverbial clause of time. And, as it was noted in the beginning, in the course of interpretation of these examples which are selected from poems by M. Tursunzade if the teacher draws the attention of pupils to their contents and the idea, then expands not only linguistic knowledge of pupils, but also instructive aspects of each lesson of subjects of lexicon and grammar of Tajik.

Keywords: studying of Tajik, instructive verses Mirzo Tursunzoda, a subject of the section of lexicon, studying of synonyms, antonyms, words with a figurative sense, simple sentences, compound and complex sentences, an adverbial clause of time, a conditional clause.

Сведения об авторе: Шербоев Саидбой – член-корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 908225559

Information about the author: Sherboev Saidboy - Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan, Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Methodology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 908225559

МЕТОДҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДИ ҲАНГОМИ ОМУӢИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Шамсова Б. Қ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Марҳилаи муосири рушди иҷтимоӣ бо тавсеаи робитаҳои фарҳангӣ ва афзоиши эҳтиёҷоти ҷомеа ба мутахассисони соҳаҳои мухталиф, ки дорои салоҳиятҳои муоширатӣ бо забонҳои хориҷӣ мебошанд, тавсиф мешавад. Таълими забони хориҷӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи таҳсилоти олии касбии мутахассисони ҳама гуна соҳаҳо буда, он бояд бо омӯзиши босалоҳият ва таълими ба касбият нигаронидашуда роҳандозӣ гардад. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян кардани ҳадафҳои таълими забони хориҷӣ тавачҷуҳи асосӣ бояд ба субъекти асосии низоми таълим – донишҷӯ, мушкилот ва ниёзҳои воқеии ӯ равона карда шавад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ-инноватсионии имрӯза донишу малака, маҳорат ва салоҳият аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Дар заминаи таълими забонҳои хориҷӣ вазифаи таъхирнопазир азхуд кунонидани истилоҳоти касбӣ (таҳассусӣ), ба даст овардани малакаю маҳоратҳои истифодаи амалии луғатҳои соҳавӣ ҳангоми муошират ба шумор меравад. Ба мутахассиси оянда дониши забони англисӣ барои беҳтар иҷро кардани вазифаҳои корӣ, фаъолияти касбӣ, муоширати озод бо шарикони хориҷӣ, дар робита будан тавассути мукотиба ё телефон хеле зарур мебошад. Илова бар ин, мутахассиси оянда бояд ҳуҷҷату дастурҳо, адабиёти махсуси соҳавӣ ва дигар санадҳои меъёрии самти фаъолияти худро бо забони англисӣ хуб донад.

Дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ барои мутахассисони оянда ҳангоми азхудкунии сохтори забон (фонетика, грамматика), лексика (луғат) нақши муҳим мебозад. Гузашта аз ин, ғанигардонӣ ва густариши мунтазами фонди луғавии донишҷӯён яке аз муҳимтарин вазифаҳои таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ба шумор мешавад. Масъалаи таълими лексика (луғат)-и забони хориҷӣ аз ҷониби бисёр муҳаққиқони сатҳи ҷаҳонӣ, аз қабили Н.В. Баграмова, Б.В. Беляев, В.А. Бухбиндер, В.Н. Вагнер, Н.И. Гез, Ю.В. Гнаткевич, П.Б. Бурвич, П. Национ, Р. Оксфорд, Е.И. Пассов, И.В. Раҳманов, С. Торнбери Ч.Ф. Шатилов, С. Зиммерман ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар самти таҳқиқи лексика, истилоҳоти соҳаҳои гуногун олимони тоҷик Ҳочиматова Г.М., Т.В.Гусейнова, И.Х.Каримова, М. Лутфуллоев, С.Э. Негматов, Ф. Шарифзода, С. Шербоев, У.Р. Юлдошев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд. Дар солҳои охир тавачҷуҳ ба ин масъала афзудааст, ки инро пайдоиши таҳқиқоти нав (Л.А. Милованова, А.Н. Шамов ва ғ.) тасдиқ мекунад. Новобаста аз ин, пешрафти илм, технологияҳои инноватсионӣ ва талаботи нав нисбат ба мутахассисони оянда моро водор менамояд, ки оид ба ин масъала тавачҷуҳи хоса зоҳир намеом.

Таҳлили вазъи кунунии таълими забонҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки танҳо аз худ кардани маҷмуи луғатҳо ба донишҷӯён имкон намедиҳад, ки салоҳияти зарурии коммуникативии забонҳои хориҷиашонро пурра ташаккул диҳанд. Яке аз сабабҳои асосии суст будани азхудкунии лексика ва ғанигардонии фонди луғавии донишҷӯён аз забони хориҷӣ, ба назари мо, коркарди нокифояи баъзе масъалаҳои методикаи таълими забони хориҷӣ мебошад. Яке аз масъалаҳои мубрами методикаи таълим рушди малакаҳои лексикӣ ва таҳияи системаи машқҳо вобаста ба омӯзиши лексика ба шумор меравад.

Бидуни донишҳои грамматика муошират душвор аст, аммо бе донишҳои калимаю ибораҳои зарурӣ муошират қардан ғайриимкон буда, мо наметавонем ибораҳои ибтидоиро ифода кунем ва фаҳмем. Муваффақияти омӯзиш аз ҳаҷми фонди луғавӣ вобастагӣ дорад: ҳар қадар ки донишҷӯ калимаҳои зиёдро донад, ба ҳамаи андозаи андешаҳои худро дақиқ ва возеҳ баён карда, ба муваффақиятҳои касбӣ ноил мегардад [9, с. 74].

Ҳамин тариқ, метавон ба ҳелосе омад, ки масъалаи мушкилоти ташаккули салоҳияти ба лексикаи касбӣ нигаронидашуда пурра ҳал нашудаанд. Дар робита ба ин, фазаи таҳсилот ба таври возеҳ муайян мекунад, ки методикаи ташаккули салоҳияти ба лексикаи касбии донишҷӯён нигаронидашуда такмил меҷӯяд. Олимон муҳаққиқони самти методикаи

таълими забонҳои хориҷӣ дар ҷустуҷӯи воситаҳо, методҳо ва равишҳои наву муассир, барои ҳалли он мушкилоте, ки ҷомеа муайян кардааст, кӯшишҳои зиёдро ба харҷ медиҳанд. Аҳамияти тадқиқот дар ин самт инчунин бо он шарҳ дода мешавад, ки ҳалли дигар масъалаҳои мубрами таълими забони хориҷӣ мустақиман аз муваффақияти ташаккули малака ва маҳорати лексикӣ вобаста аст.

Барои касе пӯшида нест, ки донишҷӯён бо сатҳи дониши забони гуногун ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дохил мешаванд. Бо вучуди ин гуногунсатҳӣ омӯзгорро зарур аст, ки дар баробари луғатҳои умумӣ истифодашаванда, ҳадди ақали лексикаи истилоҳоти касбии донишҷӯёнро муайян намуда, барои азхудкунӣ ба онҳо пешниҳод созад. Илова бар ин, қобилияти донишҷӯён, вақти барои омӯзиш ҷудошуда ва ҳавасмандгардонии донишҷӯёро ба омӯзиши забони хориҷӣ набояд фаромӯш кард. Агар маводи таълимӣ, аз ҷумла калимаю ибораҳои нав ва истилоҳоти касбӣ барои донишҷӯ ҷолиб бошад, пас ин кор муваффақияти ӯро дар азхудкунии малакаҳои нутқии забони хориҷӣ таъмин месозад.

Дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани омӯзиши забони хориҷӣ дар факултетҳои самти иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вазифаи ниҳоят муҳим буда, аз омӯзгор масъулияти калонро талаб менамояд. Дар як муддати кӯтоҳ ба донишҷӯён бо забони хориҷӣ на танҳо озод ҳарф задан, балки дар самти ихтисосашон, касби ояндаашон муошират кардан ва истифода карда тавонистани истилоҳоти соҳаи иқтисодро таълим додан кори осон нест. Аз ин рӯ, мо бояд ба ин масъала эҷодкорона, бо истифода аз методҳои муосири таълими забонҳои хориҷӣ муносибат кунем. Сарфи назар аз он, ки имрӯз донишҷӯён забони хориҷӣ барои мутахассисони тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон ҳам нуфузи калон дорад ва ҳам талаботи зарурӣ ба ҳисоб меравад, тавачҷуҳи донишҷӯён ба омӯзиши он ба таври зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Вобаста ба мушкилоти мазкур омилҳои зиёдеро метавон ном бурд, ки яке аз онҳо интиҳоб ва истифодаи методҳои муосири таълим ба ҳисоб меравад. Ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ интиҳоби маводи таълимӣ, истифодаи методҳои муосир ва воситаҳои таълимӣ нақши муҳим мебозанд. Натиҷаи омӯзиш аз он вобаста аст, ки дарс чӣ гуна ташкил карда мешавад ва чӣ гуна донишҷӯён дар дарсҳои забони хориҷӣ ҳавасмандию фаъолиятнокӣ зоҳир менамоянд.

Академик В.П. Беспалко, ки таснифоти аз ҷиҳати илмӣ асосноки системаҳои (технологияҳои) педагогиро аз рӯйи намуди ташкил ва идоракунии фаъолияти маърифатӣ пешниҳод кардааст, дар бораи методи ташкили раванди педагогӣ чунин менависад: «Дикқати махсусро дар муҳокимаи мушкилоти ташкили раванди педагогӣ, пешниҳоди иттилоот ба донишҷӯ дар ҷараёни фаъолияти маърифатии ӯ меболад равона сохт» [2, с. 64]. Ба ақидаи муҳаққиқ, омилҳои муҳимми таълим на танҳо сифати иттилоот, балки тарзи пешниҳоди он низ мебошад, зеро сифати дарки иттилоот натиҷаи интиқоли он ба шумор меравад.

Ҳоло дар муассисаҳои гуногуни таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба усули салоҳиятнокӣ идома дорад, ки на танҳо ба азхудкунии дониш, балки ба қобилияти эҷодкорона истифода бурдани дониш дар фаъолияти худ нигаронида шудааст. Аз ин лиҳоз, аз омӯзгор на танҳо таъмини интиқоли иттилоот ба муҳассилин, балки барои ташаккули малакаҳои озодона истифода бурдани иттилооти гирифташуда шароит фароҳам оварда мешавад. Дар робита ба ин, зарур аст, ки дар раванди таълим ғояҳо ва методҳои наву муосири таълим ҷорӣ карда шаванд.

Дар доираи равиши ба салоҳият асосёфта модели омӯзиши фаъолро татбиқ кардан мумкин аст. Методҳои фаъоли таълим ҳамчун методҳои фаҳмида мешаванд, ки муносибатро ба фаъолияти бештари субъект дар раванди таълим амалӣ мекунад. Ворид намудани методҳои фаъол ба раванди таълим фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро фаъол гардониди, шавқу ҳавасмандии онҳоро баланд мебардорад, қобилияти мустақилона омӯзишро инкишоф медиҳад, то ҳадди имкон, робитаи байни донишҷӯён ва омӯзгоронро таъмин мекунад [8, с. 157].

Ҳангоми истифодаи модели омӯзиши фаъол, бояд хусусияти сохтори бисёрзинагии таълими забони хориҷиро ба назар гирифт. Омӯзиши забони хориҷӣ аз якҷанд ҷузъҳо иборат аст:

- фаҳмиши забон: фаҳмиши донишҷӯ дар бораи он чизе ки мешунавад (сухбат, гуфтор ва ғайра), он чиро ки мебинад (филмҳо, асарҳои бадеӣ ва ғайра);
- мустақилона бе луғат меҳонад;
- қобилияти суханронӣ бо дигар забон: донишҷӯ метавонад дар мавзӯи додашуда сухан гуяд, андешаҳои худро баён кунад, қодир ба муколама бошад;
- навишти бехато: донишҷӯ грамматикаи забони хориҷиро медонад ва метавонад бе хато нависад.

Дар асри XXI навсозии соҳаи маориф ҷорӣ ва истифодаи чунин методҳои инноватсиониро тақозо мекунад. Ҳадафи ин методҳо бошад, пайгирии тарбияи эҷодии шахс дар ҷанбаи зеҳнӣ ва эҳсосотӣ ба шумор меравад. Ҳангоми ҷамъоварии маводи таълимӣ ва таҳияи курси “Забони хориҷӣ” бо таъя ба таълими истилоҳоти касбии иқтисодӣ дар факултетҳои самти иқтисоди донишгоҳҳо истифодаи методҳои инноватсионии таълим оқилона хоҳад буд.

Пеш аз гузаштан ба методҳо, воситаҳо, технологияҳои таълимӣ ё системаи машқҳо, ки малакаи лексикиро ташаккул медиҳанд, хусусиятҳои интиҳоби лексика ва таснифи методологӣ онро баррасӣ мекунем.

Дар таълими ба касбият ва муошират нигаронидашуда мавқеи муҳимро қор бо луғати истилоҳотӣ ишғол менамояд, ки маҷмуи истилоҳҳои як соҳа, фаъолият ва дониш мебошад. Омӯзиши луғати касбӣ яке аз муҳимтарин ҷузъҳои амалии таълимӣ мебошад, ки он асоси забони ихтисос буда, раванди аз ҳама динамикӣ ба шумор меравад. Бо назардошти он ки ҷӣ қадар зуд истилоҳҳои нави касбӣ пайдо мешаванд, истилоҳҳои пешина ҳамон қадар зуд аз истифода дур мешаванд [5, с. 12].

Дар марҳилаи пешрафтаи омӯзиш, вақте ки донишҷӯён ба хондани адабиёти асли аз рӯйи ихтисоси худ мегузаранд, маводи аудиоӣ ва видеоиро гӯш мекунанд, ё дар машғулиятҳо дар ягон фаъолияти таълимӣ иштирок мекунанд, пас ба луғат ва истилоҳоти касбӣ ниёз пайдо мешавад. Ҳангоми интиҳоби истилоҳот, саъй қардан лозим аст, ки лексика истилоҳҳои асосии соҳаи касбиро дар бар гирад. Дар мавриди таҳқиқи мо, истилоҳҳои иқтисодӣ, ки на танҳо дар соҳаи иқтисод, балки дар дигар соҳаҳо низ васеъ истифода мешаванд, бояд ба донишҷӯёни ин ихтисосҳо ба таври зарурӣ таълим дода шаванд. Васеъшавии пайвастаи фонди луғавӣ бо хондан ва иҷрои машқҳои фаровон асос меёбад, ки тақрори луғатҳои навро таъмин мекунанд. Барои мақсадҳои методологӣ ҷаҳорҷӯбаи муҳимтарин маводи лексикӣ забони хориҷиро, ки ба минимумҳои лексикӣ дохил қарда шудааст ва аҳамияти коммуникативии омӯзиши ҳамаи донишҷӯёнро муайян мекунад, зарур аст. Қадди ақали лексикӣ, ба монанди ҳама гуна қадди ақали забонӣ, бояд як падидаи системавӣ бошад, ки дар он саъю кӯшиши қадди аксар тамарқуз қарда шавад ва ҳарчи бештар машқҳо иҷро қарда шаванд.

Шумораи тадқиқоти методӣ, ки ба интиҳоби воҳидҳои лексикӣ таълими забонҳои хориҷӣ ва муайян қардани меъёрҳои интиҳоб бахшида шудаанд, хеле зиёданд. Ба таври муфассал дар ин самт И.В. Раҳмонов, И.М. Берман, В.А. Бухбиндер, Б.А. Лапидус, А.А. Миролубов ва дигарон тадқиқоти зиёд гузаронидаанд.

Таҳия ва қорқарди системаи муассири машқҳо ва таълими фаъолони минбаъда, ба гуфтаи Е.С. Полат, пеш аз интиҳоби матнҳои мухталиф аз рӯйи ихтисос, бо назардошти тамоюли коммуникативии онҳо, интиҳоб ва фаъолсозии сохторҳои лексикӣ ва грамматикӣ, ки заминаи пешакии омӯзиши малақаҳои нутқро фароҳам меорад [10, с. 112]. Маводи лексикӣ мувофиқи меъёрҳои зерин интиҳоб қарда мешавад: 1) мувофиқат ба ихтисоси оянда; 2) серистеъмолӣ; 3) имқонияти истифодаи минбаъда; 4) арзиши қалимасозӣ; 5) мавҷудияти қоннотатсионӣ дар қалима.

Дар асоси таҳлили рӯйхати меъёрҳои пешниҳодқардаи муаллифони гуногун ва бо дарназардошти хусусиятҳои аудиторияи мақсаднок, ба назари мо, имқонпазир аст, ки меъёрҳои зерини интиҳоби воҳидҳои лексикӣ барои тартиб додани қадди ақали лексикӣ қудо қарда шаванд: меъёри басомад (серистеъмолӣ), меъёри мавзӯӣ, меъёри функционалии воҳидҳои лексикӣ, меъёри ҳамгирӣ, меъёри пайвандҳои байни забонҳо, меъёри

баҳисобгирии муоширати касбӣ. Таснифи методологии корпуси воҳидҳои луғавии забонҳои хориҷӣ метавонад ба хусусиятҳои асосии зерини воҳидҳои лексикии забонҳои хориҷӣ асос ёбад: мавзӯӣ, семантикӣ, морфологӣ, мураккабии / осонии азхудкунӣ.

Аксар вақт, интиҳоби ҳадди ақали лексикӣ аз рӯйи меъёри басомад сурат мегирад.

Ба ақидаи И.М. Берман ва В.А. Бухбиндер така карда, мо низ чунин мешуморем, ки таҳлили басомад бояд на танҳо калимаҳои рӯзмарра, балки ҳамаи майдонҳои лексикиро, ки асоси забониро ташкил медиҳанд, ба назар гирифт. Соҳаҳои луғавии зеринро ҷудо кардан мумкин аст: луғати умумӣ, луғати дорои хусусияти умумии илмӣ ва техникӣ.

Меъёри мавзӯӣ дар тадқиқоти мо ба принсипи “мувофиқат ба мавзӯи муқарраршуда”-и И.В. Раҳмонов рост меояд. Дар асоси ин меъёр, воҳидҳои лексикии забони хориҷӣ аз рӯйи мавзӯҳои интиҳоб карда мешаванд, ки дар доираи барномаи таълими забони хориҷӣ омӯхта мешаванд [13, с. 211].

Дар рӯйхати меъёрҳои мо, зери меъёри функционалии воҳидҳои лексикӣ, маҷмуи хусусиятҳои асосии забони воҳидҳои лексикӣ дар назар дошта шудааст. Яъне, мутобиқат, арзиши семантикӣ, бетарафии услубӣ, қобилияти ҷангӣ, арзиши калимасозӣ ва полисемияро меъёрҳои функционалии воҳидҳои лексикӣ шуморидан мумкин аст.

Меъёри ба назар гирифтани соҳаи муоширати касбӣ яке аз муҳимтарин ба назар мерасад, зеро ҳадафи таълими забони хориҷӣ ба даст овардани салоҳияти коммуникативии донишҷӯён мебошад. Ҳангоми интиҳоби маводи лексикӣ бо мақсади таълими муошират, ин меъёр баррасии воҳидҳои лексикии забони хориҷиро аз нуқтаи назари қори нутқ дар доираи амали коммуникативӣ дар соҳаи муоширати касбӣ пешбинӣ мекунад.

Ҳангоми ба низом даровардани маводи лексикии забон, воҳидҳои лексикиро аз нуқтаи назари методологӣ тасниф кардан мумкин аст. Таснифоти методологӣ ба хусусиятҳои асосии воҳидҳои лексикӣ асос ёфтааст: мавзӯӣ, семантикӣ, морфологӣ, мураккабии / осонии ассимилятсия. Маводи лексикӣ мувофиқи ҳар кадоми ин хусусиятҳо ва категорияҳои мувофиқ гурӯҳбандӣ карда шуда, сохтори возеҳро пешкаш мекунад.

Таълими луғати забони хориҷии ба касбият нигаронидашуда ҳамон вақт самаранок хоҳад буд, агар омӯзиш ба усулҳо ва равишҳои асос ёбад, ки унсурҳои коммуникативӣ, маърифатӣ, ғайрифаҳмӣ ва интерактивиро дар бар гиранд.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои омӯзиш, ки стандартҳои таълимӣ муқаррар намудаанд, истифодаи методҳои муносири таълим хеле зарур мебошад. Ин имкон медиҳад бо сарфаи маҳдуди вақт натиҷаҳои назаррас ба бор оварда шавад. Методика ҳамчун як фанни амалӣ ба шумор рафта, дар бораи чунин усулҳои таълим маълумот медиҳад [14, с. 315]. Истифодаи усулҳои, ки дар ҳар як марҳилаи таълим натиҷаҳои беҳтарин меоранд, бояд ҳангоми таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ мавриди истифода қарор дода шавад.

Воситаи муассиртарини рушди тафаккури иқтисоддонҳои оянда моделиронии тақлидӣ мебошад. Чунин муносибат ба омӯзиш тақлид ба унсурҳои фаъолияти касбӣ, хусусиятҳои хос ва асосии онро таъмин мекунад. Истифодаи он дар дарсҳои забони хориҷӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои зерин имкон медиҳад:

- ташаккул додани малака ва малакаҳои муошират;
- инкишофи одати худтанзимкунӣ, ба омодагии воқеии донишҷӯён ба фаъолияти иқтисодии оянда;
- барои зиндатар, шавқовар ва пурмазмун гардонидани дарсҳои забони англисӣ кӯмак расонида, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки ҳар чӣ бештар андешаву эҳсосоти худро баён кунанд ва бо забони англисӣ фикр кунанд.

Барои беҳтар кардани самти касбии омӯзиши забони англисӣ усулҳои зеринро истифода бурдан мумкин аст: усули муоширатӣ-муколамавӣ дар бораи маълумоти касбӣ бо забони хориҷӣ, таҳлили ҳолатҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, иҷрои вазифаҳои эҷодӣ бо мундариҷаи махсус, ҳолатҳои суҳбат, викторинаҳо.

Воситаи дигари таълими забони англисӣ дар ихтисосҳои иқтисодии донишгоҳҳо портфели забонӣ ба ҳисоб меравад. Портфели забонӣ дар шароити муосир ҳамчун маҷмуи

маводи корӣ, ки ин ё он натиҷаи фаъолияти таълимии донишҷӯёнро дар азхудкунии забони англисӣ ифода мекунад, муайян менамояд. Чунин маҷмуи мавод ба донишҷӯ ва омӯзгор дар асоси натиҷаи фаъолияти таълимии дар портфели забонӣ пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки ҳаҷми корҳои таълимӣ ва доираи дастовардҳои донишҷӯёнро дар соҳаи омӯзиши луғати касбии иқтисодӣ ва ҳориҷӣ таҳлил ва баҳо диҳанд.

Портфели забонӣ як воситаи омӯзиши мебошад, ки онро қариб ба ҳама гуна шароити омӯзиш мутобик қардан мумкин аст. Яке аз бартариҳои муҳими портфели забонӣ ин қобилияти мустақилона пайгирӣ қардани динамикаи сатҳи дониши забони омӯхташаванда дар як муддати муайян мебошад [6, с. 156].

Роҳи дигари фаълсозии донишҷӯён дар раванди таълими забонҳои англисӣ усули лоиҳавист, ки донишҷӯ мустақилона лоиҳаи худро ба нақша мегирад, месозад, дифоъ мекунад. Яъне, дар раванди фаъолияти муоширатӣ бо забони англисӣ фаълони иштирок мекунад. Усули мазкур ҳангоми таълими забони англисӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад ва натиҷаҳои назаррас низ медиҳад. Лоиҳаи таълимӣ маҷмуи корҳои ҷустуҷӯӣ, тадқиқотӣ, ҳисобкунӣ, графикӣ ва дигар намудҳои корҳои таълимӣ, ки донишҷӯён мустақилона бо мақсади ҳалли амалӣ ё назариявии як масъалаи муҳими иқтисодӣ иҷро мекунад. Дар ин раванд истифодаи самараноки забони англисӣ бо мақсади рушди ташаккул додани нутқи муоширатии донишҷӯён, истифодаи калимаҳои ибораҳои нав, истилоҳоти самти тахассус, сохторҳои грамматикӣ ба роҳ монда мешаванд.

Ҳадафҳои асосии усули лоиҳавӣ аз инҳо иборатанд:

1) худшиносӣ ва худтакмилдиҳии донишҷӯён, баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо ба омӯзиш, ташаккули шавқи маърифатӣ;

2) дар амал татбиқи намудани малака ва маҳоратҳои ба даст овардашудаи иқтисодӣ, инкишофи нутқи қобилияти ба таври оқилона ва бо далел пешниҳод қардани маводи мавриди омӯзиш, гузаронидани муҳоҳисаҳо;

3) муаррифии сатҳи фарҳанг, маълумот, камолоти иҷтимоӣ.

Намудҳои лоиҳаҳо:

1) бозиҳои нақшофарӣ, драматизатсия, басаҳнагузорӣ (намоишҳои телевизионӣ, идҳо, намоишҳои мусиқӣ ва ғайра);

2) тадқиқотӣ (минтақашиносӣ, ҷамъбасти донишҳои илмӣ, конфронсҳои самти иқтисодӣ, бозиҳои тижоратӣ, брейн-ринг ва ғайра);

3) эҷодӣ (иншо, тарҷума, сценарияҳо, рӯзномаҳои деворӣ ва ғайра);

4) презентатсияҳои мултимедиявӣ.

Усули лоиҳа ба рушди қобилиятҳои забонию зеҳнӣ, тавачҷуҳи доимӣ ба омӯзиши забон, зарурати худомӯзӣ мусоидат мекунад. Ниҳоят, интизор меравад, ки салоҳияти коммуникатсионӣ (муоширатӣ), яъне сатҳи муайяни донишҳои лингвистӣ, минтақавӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, малакаҳои муошират ва малакаҳои нутқӣ, ки барои муоширати забонҳои ҳориҷӣ имкон фароҳам меорад, аз худ қарда мешаванд.

Имрӯзҳо технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҳамчун яке аз воситаҳои пурқудрати таълимӣ, назорат ва идоракунии раванди таълим ҳисобида мешаванд. Захираҳои интернетӣ воситаи шиносӣ бо фарҳанги дигар кишварҳо ва ҳалқиятҳо, муошират, гирифтани маълумот, пайгирии ахбори иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон ба шумор меравад.

Дурнамои истифодаи технологияҳои интернетӣ имрӯз хеле васеъ аст. Ин ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки:

- бо сокинони кишварҳои англисзабон тавассути почтаи электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои таълимӣ мукотиба кунад;
- дар конфронсҳои байналмилалӣ интернетӣ, семинару вебинарҳо ва дигар лоиҳаҳои шабакавӣ ба ин монанд иштирок кунад;
- эҷодкорӣ кунад ва маводи таълимӣ, натиҷаи иҷрои супоришхоро дар сомонаҳои таълимӣ ҷойгир кунад, презентатсияҳоеро, ки натиҷаи фаъолияти якҷояи муаллим ва донишҷӯ мебошанд, пешниҳод кунад.

Илова бар ин, мубодилаи афкор, мубодилаи таҷрибаҳо ва маводи таълимӣ байни омӯзгорону донишҷӯёни кишварҳои гуногун имконпазир аст.

Вазифаҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ аз инҳо иборатанд:

- фароҳам овардани шароит барои рушди эҷодӣ ва малакаҳои нутқӣ бо забони англисӣ;
- ҳамгирии шаклҳо ва стратегияҳои гуногуни таълимӣ, ки ба рушди фаъолияти мустақили маърифатӣ дар чараёни кори инфиродӣ ва гурӯҳии донишҷӯён нигаронида шудаанд;
- баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва таъмини ҳавасмандкунӣ дар раванди таълим.

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки технологияҳои инноватсионӣ раванди таълими забони хориҷиро дар донишгоҳ хеле ғанӣ мегардонанд. Чараёни яқрании раванди таълим бо ҷустуҷӯи эҷодии зеҳнӣ иваз карда мешавад, ки дар чараёни он як шахсияти ҳамаҷониба ташаккулефта тарбия меёбад. Фаъолнокӣ ва мақсаднокии раванди таълим, ки ба худомӯзӣ ва рушди доимӣ нигаронида шудааст, ҳадафи ниҳии модели омӯзиши фаъол мебошад.

Курси "Забони хориҷӣ"-ро, ки дар факултаҳои иқтисодӣ таълим дода мешавад, бо назардошти ҷузъиёти зерин таҳия кардан лозим аст:

- талаботи иҷтимоӣ дар дохили кишвар ва ҷаҳон;
- барномаи таълимӣ ва барномаҳои кории омӯзгор;
- хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён;
- сатҳи омодагӣ, хусусиятҳои рушди рӯҳию равонии донишҷӯён.

Пас аз хатми омӯзиши курси "Забони хориҷӣ", донишҷӯёни ихтисоси иқтисодӣ бояд дорои донишу малака ва маҳоратҳои зерин гарданд:

- бо забони хориҷӣ андешаҳои худро озод баён карда, бо дигарон дар мавзӯҳои гуногун, аз ҷумла соҳаи таҳассусӣ мувоҳишаҳо анҷом диҳанд;
- дар бораи психологияи муоширати корӣ тасаввурот дошта, дар гуфтушунидҳои корӣ ин донишхоро истифода баранд;
- малакаҳои гузаронидани мукотибаи корӣ ва хусусиятҳои тарҷумаи ҳуҷҷатҳои иқтисодӣ ба забони хориҷӣ;
- истилоҳот, мафҳумҳо ва категорияҳои махсуси иқтисодиро донанд ва истифода баранд, дар бораи мушкилоти асосии иқтисод бо забони хориҷӣ мулоҳиза карда тавонанд.

Мувофиқи тарзу усул ва методҳои овардашуда донишҷӯён бояд бо салоҳиятҳои лингвистӣ-коммуникатсионӣ, лингвистӣ-фарҳангӣ, салоҳиятҳои касбӣ мусаллаҳ карда шуда, маҳорати истифодаи истилоҳоти касбии донишҷӯён инкишоф дода шавад.

Бе донишҷӯёни асосҳои назариявӣ омӯзиши забони хориҷӣ ғайриимкон аст. Дарки пайдоиши он, донишҷӯёни фонетика, грамматика, синтаксис, лексикология, илова бар ин, донишҷӯёни фарҳанг, анъанаҳо, таърихи мардуми англисзабон, сохтори давлат ва бисёр ҷиҳзҳои дигар ба донишҷӯ як тасвири комилро инъикос намуда, ҷандин салоҳияти онҳоро рушд медиҳад.

Барои шавқманд кардани донишҷӯёни ихтисосҳои иқтисодӣ ба омӯзиши забони англисӣ пайвасти методҳои наву муосирро ҷустуҷӯ намуда, ба онҳо маълумоти мувофиқро ҷолиб додан хеле зарур аст. Онҳоро бо сарчашмаҳои боманфиати донишу маълумотҳои зарурӣ ва марбут ба таҳассус ошно сохта, фаъолияти эҷодии онҳоро инкишоф додан лозим аст.

Хулоса, татбиқи ҳадафҳои гузошташуда дар самти таълими забони англисӣ дар ихтисосҳои иқтисодӣ аз омӯзгор эҷодкорӣ ва заҳмати калонро талаб менамояд. Таълими истилоҳоти иқтисодӣ аз забони англисӣ тавре бояд ба роҳ монда шавад, ки натиҷаи он дар рафти фаъолияти касбӣ амалӣ гардад. Ба роҳ мондани корҳои амалӣ ҳангоми таълими истилоҳоти касбии иқтисодӣ дар рафти дарсҳо хеле муҳим мебошад. Интиҳоб ва истифодаи дурусти методҳои инноватсионии таълими забони англисӣ дар омӯзонидани лексика нақши муассир дорад. Натиҷаҳои назаррас ба бор овардан низ маҳз аз тарзи дуруст ташкил кардани дарс, интиҳоби маводи таълимӣ, интиҳоб ва истифодаи бомавриди методҳои таълим,

фаъолсозӣ, шавқмандсозӣ ва ҷалби таваҷҷуҳи донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ вобастагии калон дорад.

Рӯйхати адабиёт

1. Берков, В.П. Двухязычная лексикография: Учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «Лингвистика» / В.П. Берков. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 248 с.
2. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П. Беспалько. – М.: Изд-во Института профессионального образования МО России, 1995. – 336 с.
3. Воронцова, И.И. Английский язык для студентов экономических факультетов: Учебное пособие / И.И. Воронцова, А.К. Ильина, Ю.В. Момджи. – М.: ПРИОР, 1999. – 144 с.
4. Герд А. С. Неспециальная лексика специальных текстов и словари / А.С. Герд // Очерки научно-технической лексикографии: Сб. статей. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – С. 146-150.
5. Зайченко, А.А. Особенности профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам студентов экономических специальностей / А.А. Зайченко // Вестник СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». 2014. - № 2 (12). С. 12–13.
6. Митрофанова, К.А. Методика отбора иноязычного лексического материала для обучения студентов медицинских специальностей / К.А. Митрофанова // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. Герцена. - 2009. - № 98.- С. 155 – 160.
7. Мясников, А.А. Терминологический аспект формирования коммуникативной компетенции студентов-нефилологов / А.А. Мясников // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология, востоковедение, журналистика.- 2007. - Вып. 2 (ч. II).- С. 221 - 223.
8. Палагутина, М. А. Инновационные технологии обучения иностранным языкам [Текст] / М. А. Палагутина, И. С. Серповская // Проблемы и перспективы развития образования: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.).Т. I. – Пермь: Меркурий, 2011. – С. 156-159.
9. Пассов, Е.И. Теоретические основы обучения иноязычному говорению. / Е.И. Пассов. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – 199 с.
10. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие / [Е. С. Полат и др.]; под ред. Е. С. Полат. - 4-е изд., стер. – М.: Академия, 2009. – 268 с.
11. Поляков, О.Г. Английский язык для специальных целей: теория и практика: Учеб. пос. 2-е изд., стереотип / О.Г. Поляков. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2003. – 188 с.
12. Пономаренко, А.В. Лингводидактические аспекты финансовой терминологии иностранного языка / А.В. Пономаренко // Исследование различных типов и жанров текста. Межвузовский сборник научных статей. - Сургут: Сургутский госуниверситет, 2000. – С. 100 - 104.
13. Рахманов, И.В., Гез Н.И., Зимняя И.А., Фоломкина С.К., Шайкевич А.Я. Основные направления методики преподавания иностранных языков в XIX–XX вв. В 3-х частях. / Под ред. И.В. Рахманова. - М.: Педагогика, 1972. – 320 с.
14. Щукин, А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. Более 2000 единиц / А.Н. Щукин. – М.: Астрель: АСТ Хранитель, 2007. – 746 с.

МЕТОДҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДИ ҲАНГОМИ ОМӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳқиқи методҳои муосири таълими истилоҳоти иқтисодӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ бахшида шудааст. Таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Таваҷҷуҳ ба таълими муошират, рушди ҷор навъи фаъолияти муоширатӣ ва бо таълими иқтисоси донишҷӯён дигар хусусиятҳои низ ҳастанд, ки омӯзгори забони англисӣ бояд ба инобат ғирад. Дар баробари ин, ҳангоми таълими луғат мавқеи лексикаи касбӣ, истилоҳоти

ихтисосии донишҷӯёнро низ набояд фаромӯш кард. Зеро ҳангоми истифодаи забони хориҷӣ дар фаъолияти касбӣ мутахассисони оянда маҳз аз истилоҳоти касбӣ бештар истифода хоҳанд кард.

Ба андешаи муаллифи мақола, соҳаи иқтисод монанди дигар соҳаҳо дорои маҷмуи истилоҳоти худ мебошад ва донишҷӯёни ин ихтисосҳоро зарур аст, ки аз онҳо огоҳии калон дошта бошанд. Донишҷӯёнро зарур аст, ки пеш аз ҳама, истилоҳоти иқтисодиро бо забони модарии худ донанд ва онҳоро бо забони англисӣ аз худ намоянд. Ин пайдарҳамӣ ҳам барои худи донишҷӯён ва ҳам барои омӯзгори забони англисӣ осонӣ фароҳам меорад.

Дар мақолаи мазкур, аввалан, роҳҳои интихоби лексикаи касбӣ, ки олимони соҳа пешниҳод менамоянд, оварда шуда, баъдан, методҳои таълими лексикаи касбӣ ва истилоҳоти иқтисодӣ бо забони англисӣ пешниҳод гаштаанд. Интихоби дурусти лексикаи касбӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён онҳоро дуруст, бемаврид ва босаводона истифода баранд. Методҳои таълим бошад, барои ба осонӣ аз худ намудани лексикаи касбӣ кӯмак мерасонанд. Ҳавасмандгардонӣ ва фаъолгардонии донишҷӯён низ аз методҳои таълим вобастагӣ доранд.

Муаллиф кӯшиш намудааст, ки ба фикру ақидаи олимони ватанию хориҷӣ таъя намуда, вобаста ба масъалаи таҳқиқ иқтибос оварда, фикру ақида ва пешниҳодоти хешро илман асоснок созад. Мақола ақидаҳои назариявӣ ва пешниҳодоти амалӣ дошта, дар заминаи он метавон раванди таълими забони англисиро дар ихтисосҳои иқтисодӣ ва ихтисосҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монд.

Калимаҳои калидӣ: таълим, методи таълим, забони англисӣ, лексикаи касбӣ, истилоҳоти иқтисодӣ, салоҳият, таълими босалоҳият, усули лоиҳавӣ, технология, муошират, фаъолият.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Преподавание английского языка в неязыковых вузах имеет свои особенности. Особое внимание уделяется обучению, общению, развитию четырех видов коммуникативной деятельности и в зависимости от специализации студентов, есть также и другие особенности, которые должен учитывать преподаватель английского языка. Наряду со всем вышеперечисленным, при обучении лексике не следует забывать и о положении профессиональной лексики, о терминах по специальности студента. Потому что, используя иностранный язык в профессиональной деятельности, будущие специалисты будут использовать больше всего профессиональные термины.

В данной статье представлена информация о преподавании экономических терминов на английском языке и методах их преподавания. В экономике, как и в любой другой области, есть свой набор терминов, и студенты этой специальности должны их знать. Студенты должны знать экономические термины сначала на своем родном языке, а затем на английском. Эта последовательность облегчает работу как самих студентов, так и преподавателя английского языка.

В этой статье сначала описываются способы выбора профессиональной лексики, предлагаемые учеными в данной области, а затем методы преподавания профессиональной лексики и экономических терминов на английском языке. Правильный выбор профессиональной лексики позволяет студентам использовать ее правильно, адекватно и грамотно. Методы обучения помогают более легкими путями овладеть профессиональной лексикой. Мотивация и активизация студентов также зависят от методов обучения.

В статье автор опирается на мнения отечественных и зарубежных ученых и делает вывод по проблеме исследования, обеспечивая таким образом научную основу для своих идей. В статье содержатся теоретические идеи и практические предложения, на основе которых процесс обучения английскому языку по экономическим специальностям и специальностям неязыковых вузов может быть организован на должном уровне.

Ключевые слова: обучение, метод обучения, английский язык, профессиональная лексика, экономическая терминология, компетенция, компетентное обучение, метод проектов, технология, коммуникация, деятельность.

MODERN METHODS OF TEACHING ECONOMIC TERMINOLOGY DURING LEARNING ENGLISH

Teaching English in non-linguistic universities has its own peculiarities. Special attention is paid to teaching communication, the development of four types of communicative activities, and depending on the specialization of students, there are also other features that an English teacher should take into account. Along with all of the above, when teaching vocabulary, one should not forget about the position of professional vocabulary, about the terms of the student's specialty. Because, using a foreign language in their professional activities, future specialists will use professional terms most of all.

This article provides information about the teaching of economic terms in English and methods of teaching them. Economics, like any other field, has its own set of terms, and students of this specialty should know them. Students should know economic terms first in their native language, and then in English. This sequence facilitates the work of both the students themselves and the English teacher.

This article first describes the methods of choosing professional vocabulary offered by scientists in this field, and then methods of teaching professional vocabulary and economic terms in English. The correct choice of professional vocabulary allows students to use it correctly, adequately and competently. Teaching methods help to master professional vocabulary in easier ways. The motivation and activation of students also depend on the teaching methods.

The author tried to rely on the opinions of domestic and foreign scientists and draw a conclusion on the research problem. In this way, he provided a scientific basis for his ideas. The article contains theoretical ideas and practical proposals on the basis of which the process of teaching English in economic specialties and specialties of non-linguistic universities can be organized at the proper level.

Keywords: training, teaching method, English language, professional vocabulary, economic terminology, competence, competent training, project method, technology, communication, activity.

Сведения об авторе: Шамсова Бибихосият Кудратовна - соискатель кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Моб. тел.: (+992) 98 555 03 44

Information about the author: Shamsova Bibilhosiyat Kudratovna - researcher of the Department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda/ Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev Str. Phone: (+992) 98 76 79 400

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА РАЗВИТИЕ У ШКОЛЬНИКОВ ИНТЕРЕСА И СКЛОННОСТИ К ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ*Тагоева М.***Таджикский национальный университет**

Исследованиями педагогов и психологов доказано, что устойчивые познавательные интересы учащихся формируются и получают развитие в том случае, если сам процесс обучения построен на основе проблемного подхода (иногда в литературных источниках встречается выражение “проблемный метод”), организованного на уроках по общеобразовательным предметам, в процессе организации трудового обучения. Значительные возможности, как показывает практика, имеет в этом плане деятельность технического кружка [2, с. 36].

На этапе опытно-экспериментальной работы была поставлена задача, определить “механизм” педагогического воздействия, который оказал бы оптимальное влияние на формирование у учащихся профессиональной направленности (закрепление и развитие технических интересов и склонностей, формирования профессиональных планов у учащихся). В этот механизм были включены следующие, предварительно отобранные, приемы педагогического воздействия: целенаправленные индивидуальные и групповые консультации, беседа в целях повышения уровня профессиональной макро- и микро информированности (чтение и обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретателях и т.д. создание проблемных ситуаций при выполнении технических (технологических) задач, решение технических задач; конкурс на лучший вариант предложенной конструкции объекта (изделия); техническая разработка предложенной идеи конструкции изделия; конкурс по профессии; организация и посещение выставок технического творчества с последующим обсуждением достоинств и недостатков представленных изделий; встречи с инженерами, конструкторами, рационализаторами с целью ознакомления с особенностями их профессиональной деятельности; экскурсии на предприятия, в конструкторские бюро [5, с. 36].

Применение вышеотобранных отдельных приемов педагогического воздействия по формированию профессиональной направленности, в плане реализации воспитательного элемента определяемой дидактико-воспитательной системы деятельности технического кружка, как показали полученные материалы, не дали сколько-нибудь заметных положительных результатов по становлению профессиональной направленности членов технического кружка. Опыт убедительно показал, что необходимо применить отдельные воспитательные приемы в определенных сочетаниях, комбинациях, что и было организовано в процессе последующего этапа нашей опытно-экспериментальной работы.

При этом испытывались следующие варианты комбинаций приемов педагогического воздействия;

I. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника”.

II. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях.

III. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными).

IV. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными) + конкурс, на лучший вариант предложенной конструкции (изделия) - например, предложения по вариантам тренажера (тренометра) для оценки статистической и динамической устойчивости рук.

V. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными) + конкурс на лучший вариант предложенной конструкции (изделия) - например, предложения по вариантам тренажера (тренометра) для оценки статистической и динамической устойчивости рук + конкурс по профессии.

VI. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными) + конкурс на лучший вариант предложенной конструкции (изделия) - например, предложения по вариантам тренажера (тренометра) для оценки статистической и динамической устойчивости рук + конкурс по профессии + техническая разработка и изготовление изделия (объекта), идея которого предложена руководителем кружка. I вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными) + конкурс на лучший вариант предложенной конструкции (изделия) - например, предложения по вариантам тренажера (тренометра) для оценки статистической и динамической устойчивости рук + конкурс по профессии + техническая разработка и изготовление изделия (объекта), идея которого предложена руководителем кружка + организация и посещение выставок (районных, городских, республиканских) технического творчества с последующим обсуждением достоинств и недостатков представленных на них изделий.

VIII. вариант - применение групповых и индивидуальных целенаправленных профессиональных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение и последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях + создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач (например, выдача учащимся технологических карт на изготовление изделий с неполными данными) + конкурс на лучший вариант предложенной конструкции (изделия), например, предложения по вариантам тренажера (тренометра) для оценки статистической и динамической устойчивости рук + конкурс по профессии + техническая разработка и изготовление изделия (объекта), идея которого предложена руководителем + организация и посещение выставок (районных, городских, республиканских) технического творчества с последующим обсуждением достоинств и недостатков представленных на них изделий + встречи с инженерами, мастерами, конструкторами, рационализаторами с целью ознакомления с особенностями их профессиональной деятельности.

В процессе опытно-экспериментальной работы испытывались все выделенные варианты комбинаций приемов педагогического воздействия по линии возрастающего их наращивания. Приводим дифференцированные показатели результатов опытно-экспериментального испытания вариантов комбинаций приемов педагогического воздействия, оптимально влияющих на формирование и развитие основных выделенных признаков профессиональной направленности учащихся, (см. табл. №1).

Таблица №1.

Динамика развития интересов учащихся к деятельности в области “человек - техника” (в среднем)

Варианты комбинаций: Приемов педагогического воздействия	Уровни профессиональных интересов		
	В%	С%	Н%
I	62,8	28,5	9,7
II	63,2	28,9	7,9
III	63,8	29,3	6,9
IV	64,3	30,6	5,1
V	64,9	31,0	4,1
VI	66,3	31,5	2,2
VII	66,8	32,0	1,2
VIII	66,9	32,2	0,9

Таким образом, как показывают приведенные данные, оптимальными комбинациями приемов педагогического воздействия оказались варианты VII и VIII, т.е. применение групповых и индивидуальных целенаправленных консультаций + беседы об особенностях профессий типа “человек-техника” + чтение к последующее обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретениях и изобретателях создание проблемных ситуаций при решении технических (технологических) задач + конкурс на лучший вариант предложенной конструкции + конкурс по профессии + техническая разработка и изготовление изделия (объекта), идея которого предложена руководителем кружка + организация посещения выставок технического творчества с последующим обсуждением достоинств и недостатков представленных на них изделий + встречи с инженерами, мастерами, конструкторами, рационализаторами с целью ознакомления с особенностями их профессиональной деятельности.

Таблица №2.

Динамика развития активности учащихся при обсуждении вопросов изготовления объектов (в среднем)

Варианты комбинаций: приемов педагогического воздействия:	Уровни активности учащихся		
	В%	С%	Н%
I	9,5	52,0	38,5
II	10,0	52,5	37,5
III	10,8	52,9	36,3
IV	11,6	53,7	34,7
V	12,4	54,3	33,3
VI	13,8	56,2	30,0
VII	14,9	57,8	27,3
VIII	15,2	58,5	26,3

Приведенные выше данные свидетельствуют о том, что варианты VII и VIII комбинаций приемов педагогического воздействия также оказались наиболее оптимальными, хотя низкая активность учащихся все-таки высока, что свидетельствует об известной пассивности части учащихся, неумении, нежелании искать и находить рациональные решения возникающих конкретных задач.

Таблица №3.

Динамика развития у учащихся умений применять ранее полученные знания по основам наук и трудовому обучению при выполнении конкретных заданий (в среднем)

Варианты комбинаций: приемов педагогического воздействия:	Уровни умений применять знания		
	В%	С%	Н%
I	1,5	3,8	94,7
II	2,0	4,7	93,3
III	2,6	5,4	92,0
IV	2,9	5,8	91,0
V	3,6	6,7	89,7
VI	4,8	7,9	87,3
VII	5,6	8,7	85,7
VIII	6,0	9,4	84,6

К сожалению, как показывают полученные данные умения применять полученные ранее знания по основам наук и трудовому обучению развиты слабо (94,7-84,6%). Это свидетельствует о том, что многие учителя-предметники, учителя трудового обучения все еще до настоящего времени не реализуют в процессе обучения учащихся не только возможности межпредметных связей, и не обучают учащихся применять полученные знания на практике.

Таблица №4.

Динамика сформированности у учащихся профессиональных планов (профессиональной направленности)

Варианты комбинаций: приемов педагогического воздействия:	Уровни сформированности профессиональных планов		
	В%	С%	Н%
I	15,0	21,0	64,0
II	15,9	22,0	62,1
III	16,5	22,8	60,7
IV	17,0	23,5	59,5
V	17,8	24,3	57,9
VI	19,0	25,8	55,2
VII	21,0	27,5	51,5
VIII	23,5	29,8	46,7

Несмотря на известную динамику сформированности профессиональных планов (высокий уровень 15,0% до 23,5%; низкий - от 64% до 46,7%) под воздействием комплекса приемов педагогического воздействия следует подчеркнуть, что мы объясняем данное положение все еще недостаточно активной работы по профессиональной ориентации учащихся и, в частности, перенесения ее в индивидуальный личностный аспект.

Указанный вывод подтверждается предложениями И.В. Карамзина, сформулированным им следующим образом: “Профессиональная пригодность и своевременное ее определение в отношении каждой персоны личности является одним из центральных звеньев в дальнейшем генезисе всей системы профориентации. Настало время, перейти к конкретному определению профессиональной подготовки каждой личности при подготовке работников всех уровней от ЦПТУ до аспирантуры. Активное решение этой

проблемы напрямую связано с повышением эффективности всех отраслей народного хозяйства Таджикистана... необходимо готовить профориентационную работу в целом и, в частности, к умению определять профессиональную пригодность всех будущих школьных учителей, вне зависимости от их профиля. На всех курсах повышения квалификации учителей обучать их умению выявлять профессиональную пригодность на уровне каждого подростка..." [7, с. 20].

Полученные и приведенные выше результаты опытно-экспериментальной работы позволяют констатировать следующее; при общей эффективности примененных вариантов приемов педагогического воздействия на развитие интересов и склонностей к технической деятельности, выявления активности учащихся, умения использовать ими знания по основам наук практической деятельности, формирование профессиональных планов (особенно по вариантам VII и VIII), все же обнаружилось:

- известная инертность, слабая активность учащихся в отношении умения выбирать лучшие варианты объектов, и изделия, дополнять технологические операции;
- затруднения в выборе вида технической деятельности;
- слабая сформированность профессиональных планов, а следовательно, и профессиональной направленности.

Одновременно следует подчеркнуть что при целенаправленном, а главное - систематическом применении в деятельности технического кружка VII и VIII вариантов комбинации, приемов педагогического воздействия, все же уровни профессиональной направленности в целом повышаются, а это означает, что указанные варианты имеют педагогический эффект.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белозерцев, В.И. Техническое творчество / В.И. Белозерцев. – Ульяновск, 1975. – 321 с.
2. Кудрявцев, Т.В. Психология технического мышления / Т.В. Кудрявцев. – М.: Педагогика, 1975. – 125 с.
3. Самокутина, Н.В. Комплексная программа активного профессионального ориентирования учащихся / Н.В. Самокутина // Школа и производство. - 1989. – №11. – С. 10
4. Самсонов, О.П. Совершенствование профориентационной работы в системе непрерывного образования / О.П. Самсонов // Школа и производство. - 1989. - №12. – 25 с.
5. Саюшев, В.А. Социально-экономические проблемы профессионально-технического образования / В.А. Саюшев, Г.А. Иванов. – М.: Высшая школа, 1982. – 69 с.
6. Семибратов, В.Г. Диалектические закономерности технического прогресса / В.Г. Семибратов. – Л., 1971. – 11с.
7. Сериков, В.В. Формирование у учащихся готовности к труду / В.В. Сериков. – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
8. Сибтешев, А.П. Пути профессионального становления учащейся молодежи / А.П. Сибтешев. – М.: Высшая школа, 1988. – 336 с.
9. Сидоров, В.А. Образование и подготовка кадров в условиях новой технической реконструкции / В.А. Сидоров. – М.: Высшая школа, 1990. – 269 с.
10. Сидоров, В.А. Социально-экономические проблемы подготовки молодежи к труду/ В.А. Сидоров. – М.: Экономика, 1982. – 138 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА РАЗВИТИЕ У ШКОЛЬНИКОВ ИНТЕРЕСА И СКЛОННОСТИ К ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье говорится, что исследованиями педагогов и психологов доказано, что устойчивые познавательные интересы учащихся формируются и получают развитие в том случае, если сам процесс обучения построен на основе проблемного подхода (иногда в литературных источниках встречается выражение “проблемный метод”), организованного на уроках по общеобразовательным предметам, в процессе организации трудового обучения.

Значительные возможности, как показывает практика, имеет в этом плане деятельность технического кружка.

На этапе опытно-экспериментальной работы автором была поставлена задача, определить “механизм” педагогического воздействия, который оказал бы оптимальное влияние на формирование у учащихся профессиональной направленности (закрепление и развитие технических интересов и склонностей, формирования профессиональных планов у учащихся). В этот механизм были включены следующие, предварительно отобранные, приемы педагогического воздействия: целенаправленные индивидуальные и групповые консультации, беседа в целях повышения уровня профессиональной макро и микро информированности (чтение и обсуждение специальной литературы по технике, ее истории, науке, изобретателях и т.д. создание проблемных ситуаций при выполнении технических (технологических) задач, решение технических задач; конкурс на лучший вариант предложенной конструкции объекта (изделия); техническая разработка предложенной идеи конструкции изделия.

Ключевые слова: педагогическое воздействие, техническая деятельность, проблемный метод, технический кружок, школа, ученик, преподаватель, творчество, знание, умение, навык, станок, оборудование.

ТАЪСИРРАСОНИИ ПЕДАГОГӢ БА ИНКИШОФИ ШАВӢУ РАӢБАТИ МАКТАББАЧӢОН НИСБАТ БА ФАӢОЛИЯТИ ТЕХНИКӢ

Дар макола зикр гардидааст, ки таъқиқоти педагогӣ ва психологӣ собит сохтаанд, ки шавӢу рағбатҳои устувори маърифатии донишҷӯён дар мавриде ташаккул ва инкишоф меёбанд, ки агар худи раванди таълим дар асоси равиши проблемавӣ роҳандозӣ гардад, (баъзан дар сарчашмаҳои адабӣ ибораи "усули мушкилот"-ӣ ба назар мерасад), ки дар ҷараёни таълими фанҳои умумӣ ва таълими меҳнат ташкил карда шудааст. Амалия нишон медиҳад, ки фаъолияти маҳфилҳои техникӣ дар ин бобат имкониятҳои бештар доранд.

Дар марҳилаи навбатии кори таҷрибавӣ муаллиф вазифа гузоштааст, ки "механизм" -и таъсири педагогӣ муайян карда шавад, ки ба ташаккули тамоюли касбии донишҷӯён (муттаҳидсозӣ ва инкишофи майлу рағбатҳои техникӣ, ташаккули нақшаҳои касбӣ дар донишҷӯён) робита дорад. Ин механизм усулҳои пешакии интиҳобшудаи таъсири педагогиро дар бар мегирифт, мисли: машваратҳои мақсадноки инфиродӣ ва гурӯҳӣ, суҳбат бо мақсади баланд бардоштани сатҳи огоҳии касбии макро ва микро (хондан ва муҳокимаи адабиёти махсус оид ба технология, таърих, илм, ихтироъкорон ва ғайра, эҷоди ҳолатҳои проблемавӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои техникӣ (технологӣ), ҳалли мушкилоти техникӣ; рақобат барои варианти беҳтарини тарҳи пешниҳодшудаи объект (маҳсулот); таҳияи техникӣ ғояи пешниҳодшудаи тарҳи маҳсулот.

Калидвожаҳо: таъсиррасонии педагогӣ, фаъолияти техникӣ, равиши проблемавӣ, мактаб, донишҷӯ, омӯзгор, эҷодиёт, дониш, қобилият, малака, дастгоҳ, таҷҳизот.

PEDAGOGICAL INFLUENCE ON DEVELOPMENT IN SCHOOL CHILDREN INTEREST AND PROPENSION FOR TECHNICAL ACTIVITIES

The article says that studies of teachers and psychologists have proven that sustainable cognitive interests of students are formed and developed if the learning process itself is built on the basis of a problematic approach (sometimes the expression “problem method” is found in literary sources), organized on lessons in general education subjects, in the process of organizing labor training. Practice shows that the activities of the technical circle have significant opportunities in this regard.

At the next stage of the experimental work, the task was set to determine the "mechanism" of pedagogical influence, which would have an optimal effect on the formation of a professional orientation in students (consolidation and development of technical interests and inclinations, the formation of professional plans in students). This mechanism included the following, pre-selected, methods of pedagogical influence: targeted individual and group consultations, conversation in

order to increase the level of professional macro- and micro awareness (reading and discussion of special literature on technology, its history, science, inventors etc. the creation of problem situations when performing technical (technological) tasks, solving technical problems; competition for the best version of the proposed design of an object (product); technical development of the proposed idea of a product design.

Keywords: *technical circle, school, student, teacher, creativity, knowledge, skill, skill, machine tool, equipment.*

Сведения об авторе: *Тажоева Мавчигуль - старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: akila.ru@mail.ru*

Information about the author: *Tagoeva Mavchigul - senior lecturer of the English language department of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 Tel: 936-01-49-94. E-mail: akila.ru@mail.ru*

Имрӯз баланд гардидани сатҳи маърифат ва фарҳанги кормандони соҳаи таҳсилот шартӣ зарурии мутобиксозии онҳо ба шароити динамикии тағйирёбандаи қор, хусусан, дар давраи ислоҳоти сохтории иқтисодиёт мебошад. Навсозии муназзами иқтисодиёт, педагогика ва дигар илмҳо барои қабули қарорҳо ва илҳои амалӣ дар ҳолатҳои ғайримутаррафӣ донишу малака ва омодагии равонии мувофиқро талаб мекунад [1, с.87]. Дар ин ҷо бори дигар муҳим аст, ки ҳадафҳои маркетинги таълим ҳамчун маркетинги ба истеъмолгар нигаронидашуда, ки сирри асосии мудирияти самарабахши муассисаи таълимиро дар бар мегирад, яъне ноил шудан ба истеъмоли аз ҳад зиёд имконпазир; дастёбӣ ба ҳадди аксари қаноатмандии мизоҷон ва таъмини интиҳоби васеътарин пайдо карда шавад.

Ва он гоҳ қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти таълимӣ омили самаранокии мудирияти маркетинги низомҳои таълимӣ мегардад. Аммо бо назардошти шароити зудтағйирёбандаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, фаҳмидани мактаб ҳамчун як пайванди махсуси бозор, муҳим аст, ки қонуни ҷомеи иқтисодӣ бозорӣ татбиқ карда шавад. Тақсими захираҳо, истеҳсол, мубодила, истеъмоли молҳо ва хизматрасонӣ, пеш аз ҳама, талабот ба миён омадааст.

Иқтисодиёти мо ба "нуқтаи маркетинг" расидааст, аммо ба тариқи дигар, бо роҳи вазнинтар - тавассути боло рафтани суръати коҳиши пардохтпазирӣ ва талабот аз суръати коҳиши истеҳсолот. Ақидае ҳаст, ки шакли нави мудирияти бозор, ки ба вижагии дар боло зикршуда, талаботи нав ба мактаб, зарурати рушди шабакаи хизматрасонии пулакии таълимӣ ва ҳамчунин, ҷалби муассисаҳои таълимӣ ба фаъолияти соҳибқарӣ асос ёфтааст. Ин талаботро пурра бо ибораи "маркетинги таълимӣ" тавсиф мекунам. Маркетинг ба маънои васеъ яке аз низомҳои мудирияти бозор аст ва он таҳияи стратегияи омӯзиши бозорро таъмин мекунад ва ба дархости истеъмолгар бо мақсади васеъ намудани фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда таъсир мерасонад. Дар мавриди маркетинги таълимӣ, инҳо на технологияҳои инфиродӣ, балки як ҷузъи ҷудонапазирӣ тафаккури ҳам "точирон"-и хизматрасониҳои таълимӣ ва ҳам "харидорони" онҳо мебошанд. Яъне, маркетинги таълимӣ муносибатҳои бозаргониро ҳамчун тарзи ҳаёти мактаб, ба тӯлаҳои фаъолияти махсуси муташаққилнаи шуур муайян мекунад. Ғайр аз он, маркетинг бояд як навъ фалсафаи иштирокчиёни муносибатҳои бозаргонӣ гардад, ки ниёз ба тақмили мудирияти педагогӣ дорад. Ин фалсафа ва дар асл, тарзи зиндагӣ ба принципҳои асос ёфтааст, ки дар тӯли тамоми давраи рушди тамаддун: озоии муассиса, интиҳоб, шартӣ тақсмоти захираҳо, истеҳсол, мубодила ва истеъмоли молҳо (хизматрасонӣ), пешниҳод ва талабот ва дар ниҳоят рақобат таҳия шудаанд. Низоми бозорҳо ва нархҳо, рақобат механизми ҳамохангсоз ва ташкилкунандаи иқтисодӣ бозаргонӣ мебошанд ва ба андозаи муайян вижагии худтанзимкунии онро таъмин мекунам.

Дар тамоюлоти бозории муассисаи таълимӣ танзим ва қарорҳои зеринро дар бар мегирад: танҳо он хизматҳое, ки дар соҳаи таҳсилот пешниҳод карда мешаванд. Мувофиқи ин, таҷдиди зарфият ва тамоми низоми муассисаи таълимӣ. Силсилаи ҳадамоти таълимӣ хеле васеъ мебошанд ва бо дарназардошти талаботи муштариён, ҷомеа, пешрафти илмӣю техникаӣ босуръат таҷдид мешаванд. Мутаносибан, равандҳо ва технологияҳо барои таъминот чандир ва осон барқароршаванда мебошанд. Нархҳо барои ҳадамоти таълимӣ дар зери таъсири назарраси бозор, рақибони дар он амалкунанда ва миқдори талаботи муассир ташаккул меёбанд. Ҳамзамон, ҷузъи асосии сиёсати нархгузори муассиса нархи фурӯши ҳадамоти таълимӣ нест, балки дар яқоягӣ бо арзишҳои самараи пешбинишуда ва хароҷоти иловагии зарурӣ барои истеъмолгарон, истифода, аз ҷумла дар равандҳои рушди онҳо зоҳир мешаванд. Фаъолиятҳои муоширатӣ ба тариқи мушаххас ба гурӯҳҳои мушаххаси истеъмолгарони ҳадамоти таълимӣ ва миёнаравҳои имконпазир равона карда мешаванд. Пешбурд ва фурӯши ҳадамоти таълимӣ ғайримарказонида шудааст. Дар роҳбарияти муассисаи таълимӣ қарорҳои

стратегӣ аз ҷониби шахсоне таҳия карда мешаванд, ки дар бозори ҳадамоти таълимӣ дар масъалаҳои иқтисодӣ бозаргонӣ салоҳият доранд. Дар ин робита мумкин аст вазифаи муовини директори муассисаи таълимӣ, аз ҷумла мудирияти фаъолиятҳои даромадгиранда ҷорӣ карда шавад. Тадқиқоти илмию педагогӣ ҳам аз рӯйи ҷанбаи таҳассусии муассиса ва ҳам дар соҳаи таҳқиқот гузаронида мешаванд. Дар сохтори ташкилии муассиса як бахши маркетингӣ (шӯба, хизматрасонӣ, гурӯҳ) таъсис дода мешавад, ки барои муваффақияти иқтисодӣ, симо ва обрӯи муассиса масъул буда, ваколатдор аст назорат ва самаранокии иҷрои тавсияҳои худро аз ҷониби шӯбаҳои функционалӣ ва дигар муассисаҳо таъмин кунад [8].

Ҳамин тариқ, аввалин "асосҳои" муносибатҳои бозорӣ дар муассисаи таълимӣ аз нав дида баромадани асосҳои маъмул ва шиносоии фаъолияти мудириятро талаб мекунад. Онҳо мустақиман талаботро нисбат ба дигар донишҳо ба вучуд меоранд, аз ҷумла: дониш дар бораи муҳити таълим, бозори таҳсилот ва эҳтиёҷоти муштариёни ҳадамоти таълимӣ. Ин параметрҳо дар маҷмӯъ, вижагиҳои муҳити маркетингиро ифода мекунанд, ки самт ва мундариҷаи стратегияи мушаххаси маркетинги таълимиро муайян карда, шароити иҷтимоию иқтисодии мудирияти самарабахши муассисаи таълимӣ ба ҳисоб мераванд. Муҳаққиқ Н.А. Михайленко ва Н.Я. Короткова тасдиқ мекунанд, ки фаъолияти соҳибкории субъектҳои таҳсилот рушди онҳоро муайян мекунад [12, с. 18].

Усули мақсадноки барномавии мудирияти мо ҳамбастагии он мебошад, ки моро ба ташаккули мудирияти педагогӣ ҳидоят мекунад ва решаи оқилонаи он мудирияти маркетингӣ ба шумор рафта, равиши байнисоҳавӣ барои мудирият тавассути омӯзиши назарияи педагогӣ ва иқтисодӣ барои дарёфт кардани ҷузъҳои умумии мудирияти муассир мебошад. Стратегияи мудирияти педагогӣ ҷиҳати татбиқи самаранокии педагогии низомҳои таҳсилот ба мо муҳимияти ҷамоҳангсозии самарабахши фаъолияти мудириятро нишон медиҳад. Мудирияти педагогӣ аз унсурҳо, механизмҳо, вазифаҳои маркетинги таълимӣ иборат аст, ки вижагии тафовутии онҳо фарогирии муштариён мебошад. Ҳар як ҷузъи мудирияти педагогӣ натиҷаи пешгӯӣест, ки дар идомаи индуктиви таҷрибаи қаблӣ аз ҷониби шахс ё дигар, ба истиснои бетафовутӣ дар мудирият ва таҷрибаҳои эксперименталӣ, ҳамчунин, бо назардошти динамикаи раванди педагогӣ тағйирпазир аст. Ҳамин тариқ, ҳама мисолҳои дар боло овардашуда ва таҳқиқоти мо тасдиқ мекунанд, ки стратегия мафҳуми марказии маркетинг мебошад.

Барои мо дақиқ кардани таҳқиқот муҳим аст, ки тавассути он, пеш аз ҳама, стратегияро ҳадафи ҳам равандҳои таълимӣ ва ҳам мудирият ҳисобем. Пас стратегияро ҳамчун механизми фаъолияти ҷамоҳангсоз барои фароҳам овардани шароити мусоиди ташкилӣ ва педагогӣ барои мудирияти самарабахш меҳисобем, ки дар он ҷузъҳои самаранокии педагогӣ ва мудирият ба назар мерасанд.

Ҳоло бениҳоят муҳим аст, ки ядроҳои оқилонаи назарияи иқтисодӣ бояд ба назарияи мудирияти низомҳои таҳсилот экстраполятсия ва таҷзия карда шаванд. Ба ибораи дигар, ғанигардонии мудирияти педагогӣ бо методҳо ва усулҳои мудирияти стратегист. Ин ибораи калидӣ, ба фикри мо, «ғанигардонӣ»-и мудирияти педагогӣ бо усулҳои стратегӣ, стратегияи ҳамгирошуда мебошад. Истидлол ҳам шудааст, ки мушкilotи эҷоди як низоми рушдбандаи таълимӣ, пеш аз ҳама, омӯзиши ҳама намуди фаъолиятҳои мудирият, ҳадафҳо, функсияҳо, муносибатҳо, муносиботро талаб мекунад ва он чӣ гуна барои тасдиқи фарзияи таҳқиқоти мо муҳим аст, шарҳ медиҳад.

Ҳамин тариқ, "ядроҳои оқилона" барои мудирияти самарабахши низоми таҳсилот мудирияти стратегӣ мебошад, ки дар он ҳамеша бенуқсонии тағйирнопазири шароити мудирият бо ҳамбастагии ҳамешагии стратегияҳои ин мудирият мавҷуд аст. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти мо бояд ошкор кардани он, ки маҷмуи шароити ташкилию педагогӣ барои мудирияти самарабахш, ки муносибгардонии он имкон медиҳад, стратегияҳои маркетингии таълим имконпазир бошанд, ба осонӣ мутобик карда шаванд ва ҳам ба самарайи ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳам педагогӣ бирасанд. Барои ин воситаҳои онҳоро баррасӣ кардан муҳим аст.

Дар омӯзиши худ мо калимаи “абзор”-ро ҳамчун муродифи вожаи “шароит” истифода мебарем.

Асосҳои назариявии мудирияти муассирро омӯхта, мо, аллакай, чунин воситаҳоро муайян кардаем: мудирияти дониш; рушди қобилиятҳои нави ташкилӣ; рушди иқтисодӣ таҳсилот; ҷорӣ намудани механизми нави иқтисодӣ, ки гузариш аз маъмурият ба усулҳои мудирияти хоҷагиро пешбинӣ мекунад; фармоиши иқтисодӣ, ки на танҳо аз нуқтаи назари самаранокии иқтисодӣ баҳогузори карда шавад, балки ҳамчунин, бо назардошти омилҳои иҷтимоӣ; барномаҳои мақсаднок, ки бояд вобаста ба вазъияти зудтағйирёбандаи иҷтимоӣ иқтисодӣ таҳия шаванд ва ба вазифаҳои мушаххас нигаронида шаванд.

Дар адабиёти муосир оид ба мудирият, психологӣ, педагогӣ ва иқтисодӣ муносибати ягонаи баррасии ин воситаҳо (шартҳо) вуҷуд надорад, тақсими возеҳи ин воситаҳо (шартҳо) ба ягон категория мансуб нест. Аз ин рӯ, зимни омӯзиш мо ин корро хоҳем кард.

Барои ин, пеш аз ҳама, мо бояд мафҳуми “самаранокии мудириятро” ошкор кунем. Ин таъриф якҷанд тафсир дорад. Муҳаққиқон самаранокии мудириятро ҳамчун як вижагии инъикосгари робитаи байни ҳосилонокӣ имконпазир муаррифӣ мекунанд ва алоқамандии ҳар як намуди фаъолият дар низоми давр бо дигар намудҳои фаъолияти мудирият алоқаманданд. Муҳаққиқ В.П. Беспалко барои мудирияти самаранок зарурати доштани менечер ва объектҳои идорашаванда, ҳадафҳои таҳхис, қобилияти назорати объективии сифати низом ва таъсири самарабахши онро барои ислоҳи ҳаҳо ва нуқсонҳо зарур мешуморад [5]. Дар назорати рефлексивӣ пешниҳод шудааст, ки зарфияти шахсии худро барои рушди мустақилона ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ фаълони истифода баранд, дар бораи ислоҳи ҳадафи фаъолияти идоравӣ, пайгирии рафтори роҳбарон ва ҳамкориҳои онҳо бо роҳбарикунанда фаромӯш насозанд. Дар муайян кардани мафҳуми «самаранокии таҳсилот» равишҳои зерин фарқ мекунанд:

- муносибати барномавӣ, ки ба арзёбии самаранокии ноил гардидан ба ҳадафҳо асос ёфтааст;

- муассирӣ, ки намоёндагони онҳо боварӣ доранд, ки арзёбии таъсирбахшӣ ба муайян кардани дараҷаи тағйирёбии воқеъ ва ба даст овардани натиҷаҳои мушаххас дар давраи муайян асос ёфтааст;

- равиши ҳароҷот - муайян кардани таъсирбахшӣ аз рӯи ҳароҷоти имконпазир ва воқеъ (молиявӣ, моддӣ, меҳнат) барои ба даст овардани натиҷаи мушаххас. Аммо, дар ҳоли ҳозир, тамоюли омезиши ин равишҳо барои арзёбии самаранокӣ ва дарёфти нишондиҳандаҳои маҷмуии он ба мушоҳида мерасад. Баррасии раванди мудирияти низомҳои худмудирият сурат гирифтааст, ки ҳамаи функцияҳо баробар муҳиманд ва ба самаранокии мудирият таъсир мерасонанд.

Танҳо тавассути чунин дигаргунсозӣ имконпазир аст, ки раванди педагогии таълими томақтабӣ ба низоми мутобикшавии таълим дар ин таҳсилоти томақтабӣ табдил дода шавад. Ва баръакс, танҳо низоми мутобикшавии таълими рушд қодир аст, ки ҳуди низоми мудирияти МТТ-ро тағйир диҳад ва ба ин васила ба самаранокии он таъсир расонад.

Маҷмуи шароити ташкилӣ ва педагогӣ дар мавриде омили баланд бардоштани самаранокии мудирият хоҳад буд, ки агар маҷмуи таҳияшуда ҳамчун маълумоти мукамал дар робита ва ҳамбастагии унсурҳо, ки моҳияти онро ташкил медиҳанд, ҳамчунин, истифодаи дастовардҳои навтарини илмӣ дар соҳаи мудирияти педагогӣ ва стратегӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти мо собит намуд, ки маҷмуи шароити ташкилию педагогӣ барои мудирияти самарабахши муассисаҳои таҳсилоти томақтабӣ дар тамоюлҳои муосир зимни модернизатсияи иқтисоди бозорӣ ва тамоми иқтисодӣ таҳсилот бояд бенуқсонии тағйирнопазирии шароити мудириятро бо ҳамбастагии ҳамешагии чунин стратегияи самаранокӣ мудирият дар онҳо амалӣ созад. Барои ба даст овардани самаранокии ташкилӣ ва иқтисодӣ ва омӯзгорӣ мутобик қардан ва ҳамгиро қардан осон аст:

- 1) самаранокии мақсаднок педагогӣ ва мудирият (мувофиқ ба имконоти потенциалӣ ва стратегияҳои ҳамгирошуда);

2) самаранокии педагогӣ ва мудирият дар захираҳо (муқоисаи хронологияи захираҳо, ки зимни амалисозии стратегияҳои ҷамоҳангсозӣ ва натиҷаҳои бадастоварда сарф шудаанд);

3) натиҷаҳои самаранокии педагогӣ (рушди сифатҳои ахлоқӣ ва маърифатӣ дар кӯдакон) барои таҳкими қарорҳои минбаъда дар бораи раванди таълим;

4) натиҷаҳои самарабахшии мудирият (тартиби иқтисодӣ ва ташкилии мудирият ва воситаҳои технологияи он) барои таҳкими қарорҳои минбаъда дар бораи раванди мудирият.

Маҳз чунин вижагиҳои ҷудонашаванда ба мо кумак мекунад, ки минбаъд маҷмуи шароити оптималии ташкилӣ ва педагогиро барои мудирияти самаранок ташкил диҳем ва исбот кунем, ки роҳи фарзияи мо зимни ҳам самарайи педагогӣ ва ҳам мудирият ба даст омадааст.

Ҳамин тариқ, барои амалҳои минбаъдаи худ мо ҳамчун таърифи умумӣ таърифи муҳаққиқ В.П.Беспалкоро мепазирем, ки самаранокии мудириятро муқаррар кардааст [5, с. 33]. Он ҳамчун тавсифи ҷамаҷонибаи натиҷаҳои воқеии фаъолияти мактаб бо назардошти дараҷаи ин натиҷаҳо ба ҳадафҳои асосии таълими мактаб, мафҳумҳои рушди мактаб, ҳамчунин, бо назардошти захираҳои мактаб ва вақти ба даст овардани ин натиҷаҳо муайян карда шудааст. Чунин консепсияи ҳамгироии самаранок ба равиши низомноки ин консепсия, қомилан, мувофиқ аст. Аммо, аз тарафи дигар, муносибати бонизомии ҷудо кардани самаранокии мафҳумро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Алимӣ, Ҷ. Мушкilotи педагогӣ / Ҷ.Алимӣ, А.И. Даминова [Матн]. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 224с.
2. Амонов, Н.Қ. Асосҳои психологияи муоширати педагогӣ / Н.Қ Амонов. - Душанбе, 2003. – 186 с.
3. Антологияи ақидаҳои педагогии халқи тоҷик / Зери таҳрири С. Сулаймонӣ, Х. Афзалов, И.Х. Каримова. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 338 с.
4. Асмолов, А.Г. Образование как расширение возможности развития личности (от диагностики отбора к диагностике развития) / А.Г. Асмолов, Г.А. Ягодин. - М., 1990.
5. Беспалько, В.П. Мониторинг качества обучения - средство управления образованием / В.П. Беспалько // Мир образования. - 1996. - № 2. - С. 31-38.
6. Блауберг, И.В. Системный подход и системный анализ / И.В. Блауберг, Э.М. Мирских, Н.В. Садовский // Системные исследования : ежегодник. - М.: Наука, 1982. - С. 47-64.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе, 2013.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». - Душанбе, 2001. - 16 с.
9. Корепанова, М.В. Управление инновационной деятельностью в дошкольном учреждении / М.В. Корепанова // Детский сад от А до Я. - 2006. - № 3. - С. 10-20.
10. Кулешова, И.В. Идеи свободного воспитания век спустя / И.В. Кулешова // Классный руководитель. - 1998. - № 1.
11. Лебедева, Е.А. Оценка качества учебного процесса и деятельности преподавателя по показателю удовлетворенности потребителя: диссертация / Е.А. Лебедева. - Новосибирск: НГПУ, 2004.
12. Михайленко, Н.А. Короткова Н. Я. Дошкольное воспитание. - 1992. - № 5-6. - С. 17-27.
13. Николаева, И.Г. Педагогические условия амплирования образовательных систем: дис. ... канд. пед. наук / И.Г. Николаева. - Краснодар, 2000.
14. Радугин, А.А. Основы менеджмента: Учеб. пособие для вузов / А.А. Радугин. - М., 1997. - 429 с.
15. Скамницкий, А.А. Развитие ОУ в условиях динамично изменяющейся социально-экономической среды: дис. ... канд. пед. наук / А.А. Скамницкий. - М., 1999.
16. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. - М., 1996. - 96 с.

УСУЛҲОИ МУДИРИЯТИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ

Мақолаи мазкур ба тавсифу баррасии усулҳои мудирияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, имрӯз баланд гардидани сатҳи маърифатӣ ва фарҳангии кормандони соҳаи таҳсилот шарти зарурии мутобиксозии онҳо ба шароити динамикии тағйирёбандаи кор, хусусан, дар давраи ислоҳоти сохтории иқтисодиёт мебошад. Навсозии муназзами иқтисодиёт, педагогика ва дигар илмҳо барои қабули қарорҳо ва амалҳо дар ҳолатҳои ғайримукаррарӣ донишу малака ва омодагии равонии мувофиқро талаб мекунад. Дар ин ҷо бори дигар муҳим аст, ки ҳадафҳои маркетинги таълимиро ҳамчун маркетинги ба истеъмолгар нигаронидашуда, ки сирри асосии мудирияти самарабахши муассисаи таълимиро дар бар мегирад, ноил шудан ба истеъмоли аз ҳад зиёд имконпазир, дастбӣ ба ҳадди аксари қаноатмандии мизоҷон ва таъмини интиҳоби васеътаринро пайдо кунем.

Муаллиф меафзояд, ки ҳоло бениҳоят муҳим аст, ки «ядроҳои оқилона»-и назарияи иқтисодӣ ба назарияи мудирияти низомҳои таҳсилот экстраполятсия ва таҷзия карда шаванд. Ба ибораи дигар, мудирияти педагогӣ бо методҳо ва усулҳои мудирияти стратегӣ ғанӣ гардонида шаванд. Ин ибораи калидӣ, ба фикри мо, «ғанитардонӣ»-и мудирияти педагогӣ бо усулҳои стратегӣ, стратегияи ҳамгирошуда мебошад.

Муҳаққиқ В.П. Симонов истидлол мекунад, ки мушкilotи эҷоди як низоми рушдёбандаи таълимӣ, пеш аз ҳама, омӯзиши ҳама намуди фаъолиятҳои мудирият, ҳадафҳо, функсияҳо, муносибатҳо, муносиботро талаб намуда, он чиро шарҳ медиҳад, ки барои тасдиқи фарзияи омӯзиши мо муҳим аст.

Дар хулоса, муаллиф таъйид мекунад, ки барои амалҳои минбаъда ҳамчун таърифи умумӣ муҳаққиқ В.П. Беспалко самаранокии мудириятро хубтар муайян кардааст. Зеро он ҳамчун тавсифи ҳамаҷонибаи натиҷаҳои воқеии фаъолияти мактаб бо назардошти дараҷаи ин натиҷаҳо ба ҳадафҳои асосии таълими мактаб, мафҳумҳои рушди мактаб, ҳамчунин, бо назардошти захираҳои мактаб ва вақти ба даст овардани ин натиҷаҳо муайян карда шудааст. Чунин концепсияи ҳамгироии самаранок ба равиши бонизоми концепсияи мазкур комилан, мувофиқ аст. Аммо, аз тарафи дигар, муносибати бонизом ҷудо кардани самаранокии мафҳумро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: усулҳои мудирият, мудирияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, давраи ислоҳоти сохтории иқтисодиёт, навосозии муназзами иқтисодиёт, мудирияти педагогӣ, концепсияи ҳамгироии самаранок.

ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Статья посвящена обзору практики управления дошкольным образованием.

По мнению автора, повышение образовательного и культурного уровня работников образования сегодня является предпосылкой их адаптации к изменяющейся динамичной рабочей среде, особенно в период структурных преобразований в экономике. Систематическая модернизация экономики, педагогики и других наук требует соответствующих знаний, навыков и умственного обучения для принятия решений, действий в необычных ситуациях. Здесь также важно найти цели образовательного маркетинга как ориентированный на потребителя, который является ключом к эффективному управлению образовательным учреждением: достижение чрезмерного потребления; максимальной удовлетворенности клиентов; предоставляя самый широкий выбор.

Автор отмечает, что сейчас чрезвычайно важно, чтобы рациональное ядро экономической теории было экстраполировано и отредактировано в теории управления системами образования. Другими словами, обогащение педагогического менеджмента принципами и методами стратегического управления. Эта ключевая фраза, на наш взгляд, является «обогащением» педагогического менеджмента интегрированной стратегией.

Учёный В.П. Симонов утверждает, что задача создания процветающей системы обучения требует, прежде всего, изучения всех видов управленческой деятельности, целей, функций, отношений, что особенно важно, для проверки гипотезы нашего исследования.

В заключении автор утверждает, что для дальнейшего исследования, в качестве общего определения необходимо придерживаться мнения исследователя В.П. Беспалько, для установления эффективности управления. Оно охватывает всестороннее описание фактической успеваемости в школе с учетом степени этих результатов, основных целей обучения, концепций развития школы, а также ресурсов и времени школы для достижения этих результатов. Такой подход эффективной интеграции полностью совместима с этой концепцией. Но, с другой стороны, системный подход к разделению смысла понятия является существенным.

Ключевые слова: *методы управления, управление дошкольными образовательными учреждениями, период структурных реформ экономики, системная модернизация экономики, педагогический менеджмент, концепция эффективной интеграции.*

PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to an overview of the practice of preschool education management.

According to the author, an increase in the educational and cultural level of educators today is a prerequisite for their adaptation to the changing dynamic working environment, especially during the period of structural transformations in the economy. The systematic modernization of economics, pedagogy and other sciences requires appropriate knowledge, skills and mental training to make decisions for action in unusual situations. It is also important here to find the goals of educational marketing as consumer-oriented marketing, which is the key to effective management of an educational institution: achieving excessive consumption; maximum customer satisfaction; providing the widest choice.

The author adds that it is now extremely important that the rational core of economic theory be extrapolated and edited into the theory of educational systems management. In other words, the enrichment of pedagogical management with the principles and methods of strategic management. This key phrase, in our opinion, is the "enrichment" of pedagogical management with an integrated strategy.

It is argued by V.P. Simonov that the task of creating a thriving learning system requires, first of all, the study of all types of management activities, goals, functions, relationships, relationships and what is important to test our hypothesis of our research.

In conclusion, the author claims that for our further actions, as a general definition, we adhere to the opinion of the researcher V.P. Bepalko. for established management efficiency. It is defined as a comprehensive description of actual school performance, taking into account the extent of those outcomes, key learning objectives, school development concepts, and the school's resources and time to achieve those outcomes. This concept of effective integration is fully compatible with the approach to this concept. But, on the other hand, a systematic approach to dividing the meaning of a concept is essential.

Keywords: *management methods, management of preschool educational institutions, periodic structural reforms of the economy, systemic modernization of the economy, pedagogical management, the concept of effective integration.*

Сведения об авторе: *Даминзода Хатичамо Азим - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С.Сафаров 16, тел.: (+992) 918339993.*

Information about the author: *Daminzoda Khatichamo Azim – applicant of the Kulob State University named after Abuabdullhoh Rudaki. Address: 735360, Kulob, S. Safarov street 16, tel.: (+992) 918339993.*

**РОҲҶОИ ҒАНИГАРДОНИИ ЗАХИРАИ ЛУҒАВИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ
ЗАБОНИ АНГЛИСӢ****Ҳаитматов Ф.Х.****Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Яке аз масъалаҳои мубрами самти таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ғанӣ гардонидани захираи луғавии хонандагон ба ҳисоб меравад. Таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони соҳа низ ба самти мазкур хеле калон мебошад. Тавассути пешбурди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, нашри мақолаҳои илмӣ, монография ва ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки омӯзиши лексика, хушзабон намудани хонандагон тавассути забони англисӣ кӯшишҳои зиёд ба ҳарч медиҳанд, то ки вобаста ба шароити талаботи замон мушкilotро ҳал намоянд.

Масъалаи асосие, ки мо мехоҳем дар мақола мавриди таҳқику баррасӣ қарор диҳем, пайдо намудани роҳу усул ва методҳои таълиме, ки барои ғанигардони захираи луғавии хонандагон тавассути забони англисӣ мусоидат менамоянд, ба шумор меравад. Қобили қайд аст, ки мавзӯи мазкур имрӯзу чанд соли пешин объекти тадқиқот набуда, вобаста ба давраи замон ва талаботи ҷомеа, дар давраҳои гуногун аз ҷониби методистону забоншиносон таҳқиқ шудааст. Мо низ дар навбати худ хостем ба ин масъала рӯ оварда, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқот гузаронида, мушкilotу мушаффақиятҳоро дар таълими забони англисӣ, таълими лексика ва ғанигардони захираи луғавии хонандагон муайян намуда, аз нигоҳи нав пешниҳодоти худро баҳри ҳалли мушкilot манзур созем.

Ҳар як дарси забони хориҷӣ дорои хусусиятҳои фарҳангӣ буда, муоширати байни фарҳангиро дар амал татбиқ менамояд. Ҳар як калимаи хориҷӣ ҷаҳон ва фарҳанги мардуми хориҷро инъикос мекунад. Забон, тафаккур ва фарҳанг бо ҳам зич алоқаманданд, ки амалан онҳо ҷузъи ягонаеро ташкил медиҳанд. Ҳама дар якҷоягӣ бо ҷаҳони воқеӣ робита доранд, ба он муҳолифанд, аз он вобастаанд, онро инъикос мекунанд ва ҳамзамон биниш ва муносибати онро ба он ташаккул медиҳанд [8, с. 23; 9, с. 25].

Ҳангоми таълими забон ҳамчун воситаи воқеии муошират, муаллим, пеш аз ҳама, бояд ба мутаносиби ҳамаҷонибаи маводҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ диққат дода, ташаккули дурусти талаффуз ва интонация, рушди малакаҳои забонӣ ва коммуникативии донишҷӯён, муносибати мусбӣ ба фарҳанги хориҷӣ зерини таваҷҷуҳи худ қарор диҳад [1, с. 196].

Мавҷудияти захираи луғавии бойи ғанӣ аз забони модарӣ ва хориҷӣ аз сатҳи рушди техникӣ шахс шаҳодат дода, ўро метавонад ба муваффақиятҳои беназир дар самти фаъолияти касбӣ бурда расонад. Шахсоне, ки захираи луғавии бой доранд, оқилу эҷодкор, мустақилу масъулиятшинос ва нисбат ба дигарон муваффақтар ҳисобида мешаванд. Дар ҳақиқат, одамони дорои захираи бойи луғавӣ бомуваффақият муассисаи таҳсилоти умумию олиро хатм намуда, зудтар ба фаъолияти касбӣ оғоз менамояд, осонтар ва муваффақиятҳо ноил гашта, дорои салоҳиятҳои гуногун, аз ҷумла забонию касбӣ хоҳанд шуд.

Тавре ки Т.С. Комарова, қайд мекунад, “ғанигардони захираи луғавӣ ба ташаккули сохтори грамматикӣ нутқи шифоҳӣ таъсири мусбат мерасонад ва дар давраи мактабӣ ба аз худ кардани қоидаҳои имлои пешояндҳо ва зарфҳо мусоидат мекунад” [4, с. 154]. Ҳар як ҷузъи сохтори забон ба якдигар зич алоқаманд буда, дар сурати дуруст ба роҳ мондани ҷараёни таълим, ҳатто, метавонад ба азхудкунӣ ва истифодаи самаранок манфиати калон расонанд. Бидуни донишҳои грамматика муошират кардан душвор аст, аммо бидуни донишҳои калимаю ибораҳои зарурӣ муошират кардан ғайриимкон аст, мо наметавонем ибораҳои ибтидоиро ифода кунед ва фаҳмем. Муваффақияти омӯзиш низ аз ҳаҷми захираи луғавии муҳассилин вобастагии калон дорад: ҳар қадар ки хонанда калимаҳои зиёд донанд, ҳамон қадар андешаҳои худро аниқу дақиқ ва возеҳ баён карда, ба муваффақиятҳои калон ноил мегардад [5, с. 74].

Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар ғанигардони захираи луғавии хонандагон аз забони англисӣ омилҳо ва монеаҳои зиёде ҳастанд, ки ба ин ҷараён таъсири

манфӣ мерасонанд. Дар рафти таҳқиқот чанде аз онҳоро ошкор сохтем ва барои рафъи онҳо истифодаи роҳу усулҳои муайяно пешниҳод хоҳем кард.

Захираи луғавии хуб ва истифодаи онҳо ҳанӯз ҳам маъноӣ онро надорад, ки хонанда қобилияти озодона муошират намудан бо забони англисиро дорад. Барои аз ёд кардани ҳаҷми ҳарчи бештари луғат, калимаю ибораҳои нав ба хонандагон кӯмак расонидан натиҷаи ниҳой нест. Аз лиҳози фонетикӣ грамматикӣ дуруст истифода намудани луғати азхудкарда қадами дуюм, баъд аз ғанигардонии захираи луғавӣ доништа мешавад. Барои дар сатҳи заминавӣ аз худ кардани забони англисӣ ҳадди ақал хонанда бояд 800-850 калимаю ибораро аз ёд кунад. Истифодаи дурусти ин ҳаҷми луғат аз эшон дониши хуби фонетикӣ ва грамматикиро тақозо менамояд.

Ба ақидаи мо, хонандагон бештар ба омӯзише ниёз доранд, ки ба онҳо барои азхуд кардани луғат, калимаю ибораҳои нав ва ташаккул додани малакаҳои, ки барои амиқтар азхуд кардани дониши онҳо имконият медиҳанд, кӯмак кунанд. Барои мусоидат намудан ба хонандагон, бояд фаҳмид, ки дар азхудкунии калимаҳои нав чӣ монеаҳо вучуд доранд ва чӣ гуна онҳоро метавон бартараф сохт. Аз шумораи умумӣ ва хеле зиёди мавҷудбуда мо панҷ монеаеро муайян кардем, ки метавонанд барои ғани кардани захираи луғавии хонандагон таъсири манфӣ расонанд:

Ҳаҷми нодурусти суноришҳо. Шумораи калимаҳое, ки дар китоби дарсӣ, маводи иловагӣ барои аз ёд кардани хонандагон ҷудо карда шудаанд, бениҳоят зиёд мебошанд. Дар як вақт ё як давра аз ёд кардани 80-100 калима барои хонандагон ғайриимкон ва хеле душвор аст. Калимаю ибора ва луғатҳои навро бо усули анъанавӣ, яъне ба дафтари луғат навиштан ва баъдан аз ёд кардани онҳо ба хонандагон мушкилӣ эҷод карда, шавқи онҳоро метавонад коста гардонад. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки нисбати ин мушкilot муносибатомонро каме дигар кунем. Ба инобат гирифтани пешрафти илму технологияи муосир ва рӯйи кор омадани воситаҳои гуногуни мултимедӣ моро водор месозад, ки бо назардошти шавқу ҳавас ва таассуроти хонандагон таълими луғатро ба роҳ монем. Бо истифодаи метод ва воситаҳои муосири таълимӣ ҳам аз ёд кардани ҳаҷми зиёди луғат ба хонандагон осон мегардад, ҳам сифати азхудкунии ва ҳифзи онҳо баланд хоҳад буд.

Истифодаи нодурусти калимаҳо дар нутқи хаттӣ ва шифоҳии забони англисӣ. Маълум аст, ки аксари калимаю ибораҳои забони англисӣ дар навишт як навъ ва ҳангоми хондан дигаргуна хонда мешаванд. Дар сурати таълими нодурусти фонетика ва тарзи хондану навиштан мушкilotи риояи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ пеш меояд. Мушкilotи мазкур ба хонандагон имкон намедиҳад, ки онҳо забони англисиро ба таври бояду шояд истифода намоянд.

Маълумоти маҳдуди сарчашмаҳо дар бораи калимаҳо. Луғатҳои алоҳида ва луғатҳои китоби дарсӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на ҳамеша дар бораи як калима маълумоти муфид медиҳанд. Луғати хуб ва фарҳангҳои дузабона (англисӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-англисӣ), ки ҳамчун маводи иловагӣ истифода бурда мешаванд, набояд танҳо як тарҷумаи калимаро нишон диҳанд, балки бояд якҷанд маъноӣ онро ифода карда, бо мисолҳо онҳоро шарҳ диҳанд. Мутаассифона, на ҳама луғатҳо маълумоти возеҳу саҳеҳ доранд. Агар хонандагон луғати дузабонаро истифода баранд, фаҳмидани маъноӣ тарҷума барояш осонтар хоҳад буд, зеро ин гуна луғатҳо намунаҳои зиёди тарҷумаро пешниҳод мекунанд, аммо дар хотир доштани тамоми маъноӣ ин калима мушкilotар аст. Ва агар луғати дузабона танҳо як варианти тарҷумаро пешниҳод кунад, пас эҳтимолияти тарҷумаи дуруст, дарки вазифаи ҷумла хеле кам аст, ки метавонад дар омӯхтани забони хориҷӣ дар маҷмӯъ, аз ҷумла азхуд кардани луғат калимаи манфӣ гардад. Ба андешаи инчониб, истифодаи луғати тафсирий барои хонандагони сатҳи пешрафтаи забони англисӣ беҳтарин намуна хоҳад буд.

Истифодаи бемаврид ва нодурусти калимаҳо. Яке аз масъалаҳои, ки дар илми забоншиносӣ ва таълими забон бештар мавриди назари ҳамагон қарор мегирад, дониستاني калимаю ибораҳо ба шумор меравад. Мафҳуми “дониستاني калима” чиро ифода мекунанд? Одатан, на танҳо дониستاني тарҷумаи калима, ё аз ёд кардани таърифҳои луғат дар назар дошта мешавад. Ҳатто, агар хонанда тарҷума ва таърифи калимаро донанд ҳам, ин ҳанӯз

маъноӣ онро надорад, ки ӯ ба маҳфуми аслии он калима пурра сарфаҳм меравад. Дар таълими калимаю ибораҳо бисёр муаллимон ба мушкилоти зерин дучор меоянд: хонанда тарҷумаи калимаро медонад, аммо ба моҳияти маъноӣ он сарфаҳм намеравад; калимаҳо дар алоҳидагӣ аз ёд мекунад, аммо ҳангоми дар ҷумла истифода кардан, мушкилӣ мекашад; калимаю ибораҳоро мустақилона дар иҷрои қорҳои хатӣ ё нутқи шифоҳӣ истифода карда наметавонад. Барои ҳамин зарур аст, ки баъди азёд кардани калимаю ибораҳои нав дар алоҳидагӣ, тавассути иҷрои машқҳои таълимӣ луғати нав мустаҳкам карда шавад.

Истифода нашудани метод ва воситаҳои муосири таълимӣ. Дар замони муосир истифода нашудани методҳо мушкилоти калон ба бор меорад. Аксари мутахассисони ҷавон дар хусуси методҳои таълим танҳо донишҳои назариявӣ дошта, технологияи истифодаи амалии онҳоро намедонанд. Гарчанде ки роҳнамо ва дастурҳои таълимӣ-методӣ зиёде вобаста ба истифодаи методҳои муосири таълим дар умум ва дар алоҳидагӣ вучуд доранд, аммо ин дастурҳо аз назар ва истифода дур мемонанд. Яке аз роҳҳои самараноки азхудкунонӣ ва таълими луғат ба хонандагон, интиҳоб ва истифодаи дурусти методҳо ва воситаҳои муосири таълим ба шумор меравад.

Бандҳое, ки дар боло зикр гардиданд ҳамчун омилҳои таъсиррасон ба ғанигардонии захираи луғавии хонандагон оварда шуданд. Рафъи мушкилоти мазкур, пеш аз ҳама, аз омӯзгори ғанӣ ва баъдан, аз хонандагон ғайронокиро талаб менамояд. Роҳҳои бартараф сохтани мушкилоти ғанигардонии захираи луғавии хонандагон мавриди таҳқиқи олимони соҳаи педагогика, методика, психология ва забоншиносӣ қарор гирифта, ҳулосаю тавсияҳои зарурӣ низ пешниҳод гардидаанд. Бо пешрафти илму технологияи муосир тадқиқоти тозаи олимони ҷавон низ дар рафти иҷро қарор доранд.

Масъалаҳои муҳими таълими забони англисӣ, чун ташаккул додани захираи луғавии хонандагон вобаста ба сатҳи муайяни азхудкунии забон аксар вақт барои омӯзгор ва хонандагон мушкилот пеш меорад. Ҳалли ин мушкилот бо роҳҳои анъанавӣ ҳамеша кори душвор буда, дар марҳилаҳои аввали омӯзиш метавонад бо баъзе хусусиятҳои психофизиологии кӯдакон мушкилӣ эҷод созад. Психологияи муосир метавонад ба омӯзгор ва шогирд дар рафъи мушкилиҳои мухталиф дар раванди омӯзиши маводи лексикӣ ёрии калон расонад.

Равоншиносон ва муҳаққиқони илми равшаншиносӣ қайҳо боз бо мушкилоти хотира сарукор дошта, роҳҳои беҳтар кардани онро меҷӯянд. Муваффақият дар бисёр намунаҳои ғайроияти инсон, асосан, бо қобилияти таҷдиди иттилооти мушаххас муайян карда мешавад. Дахҳо системаҳои мнемоникӣ мавҷуданд, ки барои дар хотир доштан кӯмак мекунад ва дар баъзе ҳолатҳо хотираро тағйир медиҳанд [7, с. 226-227].

Мнемоника ҳамчун техника ё система, қофия ва тасвирҳо фаҳмида мешавад, ки барои беҳтар кардани нигоҳдории иттилоот ва таҷдиди он аз хотира хизмат мекунад. Ин таъриф бо ҷунин равандроҳои хотира, аз қабилӣ азёд кардан (рамзгузорӣ)-и иттилоот, нигоҳдорӣ ва бозхондани он, алоқаманд мебошад. Усулҳои бомуваффақияти мнемоникӣ на танҳо бо рамзгузорӣ ва нигоҳдорӣ, балки ба таҷдиди фаврии иттилоот аз хотира, яъне бо ёдоварии фаврӣ низ кӯмак мекунад.

Дар яке аз намунаҳои ин система, ки барои омӯзандагон забони англисӣ таҳия шудааст, ҷунин аст, ки шахс як қатор ҷуфтҳои қофияро азёд мекунад, масалан: one is a bun, two is a shoe, three is a tree, four is a door, five is a hive, six is a stick, seven is a heaven, eight is a gate, nine is a line, ten is a hen ва ғайра.

Бо истифода аз ин усули ташаккули лексика, муаллим бояд дар хотир дошта бошад, ки сирри омӯзиши оқилонаи забони хориҷӣ на танҳо дар таҳияи ассотсиатсия барои ҳар як калимаи алоҳида, балки дар эҷоди маҷмуи ассотсиатсияҳое мебошад, ки ба таври васеъ ва фарогир як навъ бастаи иттилоотро, ки дар хотира бо падидаҳои гуногун ва калимаҳои ба онҳо алоқамандро ташкил мекунад. Масалан, бояд ашӯҳое, ки мазмунан, ё мантиқан бо ҳам алоқамандӣ доранд, дар шакли манзил тасаввур кунед, масалан: a house, wide windows, a big gate, many big trees, bee cap and etc.

Яъне, ин ҳолат барои хонандагон ду масъаларо пеш меорад:

а) хонандагон калимаҳои бо ҳам алоқамандро ба осонӣ азёд мекунанд,
б) истифодаи калимаю ибораҳои зикршуда дар ҷумла барояшон мушкилии калон эҷод намекунанд.

Сабаб дар он аст, ки вақте як навъ қофия миёни калимаю ибораҳои нав, луғати нави забони англисӣ вучуд дорад, хотира онро ба таври автоматӣ ва хеле осон қабул ва нигоҳ медорад. Аз сабаби он ки калимаю ибораҳо бо ҳам алоқаманд мебошанд, ҳангоми ҷумла сохтан ба хонандагон танҳо донишҳои қоидаҳои грамматикӣ ва лексикӣ зарур меояду ҳалос.

Агар таҳияи комплекси чунин мавод вучуд надошта бошад ва барои машку супоришҳо дар заминаи навъҳои овардашудаи калимаю ибораҳо имкон набошад, пас тавсия дода мешавад, ки чунин як воситаи одии ғанигардонии захираи луғавӣ, ба мисли азёд кардани калимаю ибораҳо дар шакли қофияҳо истифода бурда шавад. Иҷрои чунин корҳои таълимӣ ба хонандагон на танҳо дар азҳудкунии забон, балки барои бартараф кардани монеаҳои фарҳангӣ низ мусоидат намояд. «Донишҳои забон ҳанӯз лаззати муоширатро қафолат намедихад. Дар давоми 15 сол, забони англисиро меомӯсед ва бо худ суҳбат мекунад. Барои “бо дигарон суҳбат кардан”, барои муоширати осон ва муассир, монеаи фарҳангиро низ бартараф кардан лозим аст, ки ба назар хеле дахшатноктар, хатарноктар ва мушкилтар менамояд» [8, с. 46].

Барои азёд кардани қофияҳо тавсия дода мешавад, ки маводе, ки аллакай, бо забони англисӣ “тайёр” мавҷуданд, истифода бурда шавад. Барои хонандагон, асосан, луғате, ки ба самти онҳо, мактабу маориф, шуғли дӯстдоштаю шавқу ҳаваси онҳо, назару дидаҳои хонандагон вобастагӣ дорад, мебошад интихоб ва истифода намуд. Илова бар ин, синну сол, синф, сатҳи дониши хонандагон ба инобат гирифта шуда, доираи луғати нав дар марҳилаҳои гуногуни таҳсилот бояд фарқ кунанд.

Корҳои таълимӣ вобаста ба густариши луғати хонандагон тавассути ибораҳои қофия ва шеър якҷанд ҳосиятҳои мусбӣ доранд. Аз ҷумла, он пояҳои воқеии раванӣ дорад, аз ин рӯ на танҳо азҳудкунии маводи лексикиро осон мекунад, балки таваҷҷуҳи хонандагонро ба омӯзиши забони англисӣ бештар сохта, онҳоро ҳавасманд месозад. Потенсиали лексикиро дар ҷараёни ҷустуҷӯи калимаҳое, ки қофия кардан мумкин аст, ғаёл мекунад ва инчунин, ба рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва малакаҳои нутқӣ дар ҳама марҳилаҳои омӯзиш таъсири мусбӣ мерасонад.

Аз шумораи зиёди мушкилоту монеаҳое, ки дар ҷараёни таълими луғат ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба мушиҳида мерасанд, ҷанде дар мақолаи мазкур пешниҳод гардида, ҳамзамон, яке аз роҳҳои осон сохтани ин раванд, пешниҳод гардид. Дар ҳақиқат, таълими луғат тавассути калимаю ибораҳои қофиядор яке аз методҳое, ки ба шумор меравад, ки манфиатбахш мебошад. Дар баробари ин навъҳои метод дигар роҳу усулҳое низ вучуд доранд, ки дар ин самт, яъне таълими луғат, ғанигардонии захираи луғавӣ, устуворгардонии маводи азёдкарда ва амсоли инҳо метавон васеъ истифода намуд. Ҳангоми пайгирӣ намудани масъалаи мазкур ва пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар ин самт вобаста ба дигар навъҳои кор, метод ва роҳу усулҳои таълими луғат пешниҳодот манзур ҳоҳанд гашт.

Адабиёт

1. Вашук, Д.С. Организация внеклассной работы по изучению иностранного языка школьниками в летний каникулярный период / Д.С. Вашук // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). - 2011. - Вып. 9 (111). - С. 195–198.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с. (49)
3. Зимняя, И.А. Психологический анализ урока иностранного языка / И.А. Зимняя, Е.С. Ильинская // ИЯШ. – 1985. – №4. – С. 25-30
4. Комарова, Т.С. Школа эстетического воспитания / Т.С. Комарова. – Москва: Мозаика-Синтез, 2009. – 346 с.
5. Пассов, Е.И. Теоретические основы обучения иноязычному говорению / Е.И. Пассов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – 199 с.

6. Сакаева, Л.Р. Методика обучения иностранным языкам: Учебное пособие для студентов Института математики и механики им. Н.И. Лобачевского по направлению "Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки)" / Л.Р. Сакаева, А.Р. Баранова. – Казань: КФУ, 2016. – 189 с.
7. Солсо, Р. Когнитивная психология / Р. Солсо; [пер. с англ. С. Комаров]. – 6-е изд. - М. [и др.]- Питер, 2006. – 588 с.
8. Тер-Минасова, С.Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межкультурной и межкультурной коммуникации / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2008. – 341 с.
9. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие для студентов, аспирантов и соискателей по специальности "Лингвистика и межкультур. коммуникация" / С. Г. Тер-Минасова. - М.: Слово/Slovo, 2000. – 261 с.
10. Шиянов, Е.Н. Развитие личности в обучении: Учеб. пособие для студ. пед. вузов / Е.Н. Шиянов, И.Б. Котова. – М.: Академия, 1999. – 288 с.
11. Baring-Gould W. S. The Lure of the Limerick. L.: Panther Books, 1970. 204 p.
12. Longman Dictionary of English Language and Culture. Harlow: Longman Group UK, 1992. 1528 p.
13. The Limerick: 1700 examples, with notes, variants and index / Ed. by G. Legman. N. Y.: Bell Publishing Company, 1970. 511 p.

РОҶҶОИ ҒАНИГАРДОНИИ ЗАХИРАИ ЛУҒАВИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои мубрам - ғанигардонии захираи луғавии хонандагон аз забони англисиро пайгирӣ намуда, вобаста ба чанд мушкилоти ин самт маълумот пешниҳод менамояд. Илова бар ин, дар мақола як маҷмӯъ тавсияҳо баҳри рафъи мушкилоти ҷойдошта оварда шудаанд.

Аз шумораи зиёди монетаҳо, ки дар азхудкунии луғати забони англисӣ садди роҳи хонандагон мешаванд, панҷ адади он оварда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, ин панҷ монета метавон муҳим арзёбӣ намуд ва бартараф намудани онҳо барои ҳар як омӯзгор зарурат пеш меорад.

Муаллиф бар он ақида аст, ки ду монета, ки дар мақола оварда шудааст, “Ҳаҷми нодурусти супоришҳо” ва “Истифода нашудани метод ва воситаҳои муосири таълими” бевосита ба омӯзгори фанни забони англисӣ дахл дорад. Дар ин ду маврид танҳо омӯзгор масъул аст, ки ба раванди азхуд кардани луғати нав таъсири мусбӣ расонад.

Яке аз масъалаҳо, ки дар мақола ба таври кӯтоҳ, аммо нишонрас мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз нигоҳи илми равоншиносӣ таҳқиқ намудани масъалаи мазкур мебошад. Дар ин радиф, дар бораи ҳолати равонии хонандагон ҳангоми аз худ кардани луғат сухан рафта, таъкид шудааст, ки психологияи муосир метавонад ин монетаҳоро бартараф созад.

Дар қисми охири мақола яке аз методҳо, ки метавонад ба таълими луғат таъсири мусбӣ расонад, пешниҳод гардидааст. Муаллиф бар он ақидааст, ки пешниҳоди калимаю ибораҳои нав барои азёд кардан бояд бештар монандӣ, наздикӣ ва ё қофия дошта бошанд. Дар ин сурат барои хонандагон ҳам азёд кардани онҳо ва ҳам истифодаи онҳо дар ҷумла осон хоҳад шуд. Вобаста ба метод ва ё тавсияи мазкур калимаю ибораҳои англисӣ ҳамчун мисолҳо оварда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: *роҳ, метод, захираи луғавӣ, хонандагон, омӯзгор, забони англисӣ, калимаю ибораҳои нав, луғат, мушкилот, монета, монандӣ, қофия, равоншиносӣ.*

ПУТИ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Данная статья посвящена одному из наиболее важных вопросов – обогащению словарного запаса учащихся по английскому языку и предоставляет информацию по ряду проблем в этом направлении. Кроме того, в статье представлен ряд вариантов преодоления имеющихся проблем.

Из множества препятствий, стоящих на пути к овладению английского словаря, перечислены пять препятствий. По мнению автора, эти пять барьеров можно считать важными, и их устранение необходимо каждому учителю.

Автор считает, что два упомянутых в статье препятствия: «Неправильный объем заданий» и «Не использование современных методов и приемов обучения» напрямую связаны с учителем английского языка. В этих двух случаях только учитель несет ответственность за положительное влияние на процесс изучения новой лексики.

Одним из вопросов, который очень кратко, но остро обсуждается в этой статье, является изучение данного вопроса с точки зрения психологии. Наряду с этим обсуждается психологическое состояние учащихся при изучении словаря и утверждается, что современная психология может преодолеть эти барьеры.

В последней части статьи представлен один из методов, который может положительно повлиять на обучение лексике. Автор считает, что предложенные новые слова и словосочетания по английскому языку должны быть более похожими, близкими или рифмованными для запоминания. Это облегчит учащимся как в запоминании, так и в использовании их в предложении. В зависимости от метода или рекомендации в качестве примеров приводятся английские слова и фразы.

Ключевые слова: *путь, метод, словарный запас, учащиеся, учитель, английский язык, новые слова и фразы, словарь, трудности, препятствие, сходство, рифма, психология.*

THE WAYS TO ENRICH THE VOCABULARY OF STUDENTS IN ENGLISH

This article is devoted to one of the most important issues – enriching the vocabulary of students in English and provides information on a number of problems in this direction. In addition, the article presents a number of options for overcoming existing problems.

Of the many obstacles standing in the way of mastering the English dictionary, five obstacles are listed. According to the author, these five barriers can be considered important, and their elimination is necessary for every teacher.

The author believes that the two obstacles mentioned in the article: "The wrong amount of tasks" and "Not using the modern teaching methods and techniques" are directly related to the English teacher. In these two cases, only the teacher is responsible for the positive impact on the process of learning new vocabulary.

One of the issues that is very briefly but acutely discussed in this article is the study of this issue from the point of view of psychology. Along with this, the psychological state of students when studying the dictionary is discussed and it is argued that modern psychology can overcome these barriers.

The last part of the article presents one of the methods that can positively affect vocabulary learning. The author believes that the proposed new words and phrases in English should be more similar, close or rhymed for memorization. This will make it easier for students to both memorize and use them in a sentence. Depending on the method or recommendation, English words and phrases are given as examples.

Keywords: *way, method, vocabulary, pupils, teacher, English, new words and phrases, dictionary, difficulties, obstacle, similarity, rhyme, psychology, important.*

Сведения об авторе: Хаитматов Ф.Х. – старший преподаватель кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Моб. тел.: (+992) 904012000; E-mail: fara201111985@mail.ru

Information about the author: Haitmatov F.Kh. - Senior Lecturer of the Department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6. Muhammadiev Str. Mob. Phone: (+992) 904012000; E-mail: fara201111985@mail.ru

ТДУ 9:32(575.3)

ИҶЛОСИЯИ XVI ШҶҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҶАМИЯТИ ОН ДАР ТАЪРИХИ НАВИНИ ТОҶИКОН

Иқромов Ғ.Х., Начмиддиниён А.М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Воқеаҳои фочиавии моҳи феввали соли 1990-уми ҷумҳурии оғози фочиай миллий гардида, ҳамчун саҳифаи сиёҳ ба таърихи халқи тоҷик шомил гардид. Гирдиҳамоиҳои пайопай ва нотаवонии роҳбарияти Тоҷикистон барои ба эътидол овардани вазъият ҳалли сулҳомези зиддиятҳоро таъмин карда натавонист. Дар натиҷа задухӯрди қувваҳои ҳукумати ва гирдиҳамомадагон ба ҳалокати як идда ҷавонон анҷом ёфт, ки бухрони амиқи сиёсӣ ва психологиро дар ҷомеа ба вучуд овард. Унсурҳои аз ҳизбу ҳукумат норозӣ, мансабхоҳ ва маҳалгаро низ дар ин раванди ҳодисаҳо нақши муайян бозӣ карданд.

Дар рӯйдодҳои моҳи февралӣ 26 нафар ба ҳалокат расида, 127 нафар захмӣ гардид [7, с. 241].

Интиҳоби Қ.М.Маҳкамов ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (29 ноябри соли 1990) муҳолифати неруҳои сиёсии навро, ки қисме аз онҳо манфиатҳои маҳаллиро афзал дониста буданд ва аз ноустувории авзои маркази Иттиҳоди Шӯравӣ илҳом мегирифтанд, барои соҳиб шудан ба мақоми ҳокимият шадидтар сохт.

Раванди мураккаб шудани авзои ҷомеа боиси он гардид, ки дар сохторҳои муҳимтарини кишвар қувваҳои ҷудоиандоз сар дароварда, батадриҷ амалиёти муназзами ноором кардани вазъии ҷомеаро созмон доданд.

Фаъол шудани қисме аз ташкилотҳои динӣ ва ба сиёсат даст задани онҳо, ба вучуд овардани зиддият дар миёни рӯҳониён ва масҷидҳо, доман задани ихтилофҳои миллий ва маҳалгарой шояд ҷузъи ҳамон нақшаи таҳрибкорона буд.

Қувваҳои гуногуни сиёсӣ барои ба даст овардани қудрат роҳҳои ғайриконститусиониро низ истифода карда, намоишҳои сиёсии тӯлонӣ ва ноустуворкунандаи авзои сиёсӣ ва тезтунд кардани муносибатҳоро дар ҷомеа ташкил медоданд, ки дар натиҷа ҳукумат торафт суст шуда, қудрати идорию аз даст медод.

Нақши Парламент, ки дар идораи ҷумҳурий бештар шуд, қувваҳои муттаҳидаи оппозиционӣ ҳалли масъалаҳои ба ҳокимият вобастаро аз он бо фишороварӣ талаб менамуданд. Вакилони Шӯрои Олӣ аз як тараф, бо амри вичдон ва дарки масъулият барои ба эътидол овардани вазъият ва аз ҷониби дигар, қисме махсус барои тезтунд кардани маҷлисиҳои Шӯрои Олӣ ва расидан ба ҳадафҳои ниҳонии худ зуд-зуд ҷамъ меомаданд.

Гирдиҳамоиҳои ғайриқонунии муҳолифин ба он оварда расонд, ки Раиси Шӯрои Олӣ Р.Набиев ҳангоми интиҳоботи президентӣ маҷбур шуд, ваколатҳои раисии худро боз дорад.

Дар ҷомеа ва баҳусус, дар Парламент ва Ҳукумат се гурӯҳи гуногун ба вучуд омад. Якум, онҳое, ки дар сари вазифа буданд. Дувум, онҳое, ки бо таъя ба қувваҳои беруна меҳостанд ҳокимиятро ба даст оваранд ва дар ин роҳ аз зӯрварӣ низ даст намекашиданд. Сеюм, гурӯҳе, ки дар ҳолати номуайяний интизори устувор шудани ин ё он гурӯҳ буда, мавқеи бетарафиро ишғол мекарданд. Вале гурӯҳи вакилони Шӯрои Олӣ ва кормандони Ҳукумат, ки Ҳукумати қонуниро тарафдорӣ мекарданд ва муқобили амалҳои зӯрварӣ ва ғайриконституционӣ буданд, аксариятро ташкил медод.

Пайи ҳам иваз шудани раисони Шӯрои Олӣ – Қ.Аслонов, С.Кенчаев, А.Искандаров ва рӯз то рӯз ба муборизаи ошкоро ва таҳдидкунанда гузаштани неруҳои оппозиционӣ ҳавфи нооромии шаҳрвандиро бештар намуд [8 с. 43].

Ва ниҳоят баъди ба таври умумихалқӣ интиҳоб шудани Р.Набиев (24 ноябри соли 1991) ба вазифаи Президенти кишвар қувваҳои муҳолиф бо баҳонаҳои гуногун барои

фаъолияти ӯ монеаҳои зиёд ба вучуд оварданд. Таъсиси Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ, зуд-зуд бо роҳи фишороварӣ ба Парламент ва ҳокимияти иҷроия ва баъдтар аз ҳама, оғози гаравгонгирии аъзои Ҳукумат ва вакилони Шӯрои Олӣ ва бесуботии вазъи сиёсӣ дар кишвар, махсусан, дар пойтахт, эҳсоси тарсу ваҳм ва нооромиро афзуд.

Баъди интиҳоби Р.Набиев ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқовимати муҳолифин коҳиш наёфт, баръакс, барои аз сари қудрат дур кардани ӯ баҳонаҳо бофта мешуд. Як қисми муҳолифини ҳукумати Р.Набиев дар мавқеи ошкорои ҷангҷӯёна қарор гирифта, ҳатто ҷанд моҳ пас сукут ёфтани онро пешгӯӣ менамуданд. Қувваҳои низ буданд, ки дар давраи интиҳоботи президентӣ эълон мекарданд, ки дар сурати ғалаба накардани он ба силоҳ рӯ оварда, роҳи ҷангро пеш хоҳанд гирифт.

Дар он вақтҳо ин гуна изҳорот ба назар як эълони мочароҷӯёна ва беасос менамуд, вале ҳодисаҳои баъдӣ нишон доданд, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ дар нақшаи амалиёти баъзе неруҳо ва ҳеч набошад, гурӯҳҳои муайяне тарҳрезӣ шуда буд.

Аз тариқи интиҳоботи умумӣ ба мақоми Президент омадани Р.Набиев аксарияти мардуми Тоҷикистонро ба таъмини оромии вазъи сиёсӣ иқтисодӣ умедвор карда буд. Вале инкишофи ҳодисаҳо нишон дод, ки Р.Набиев ва онҳое, ки аз ҷониби ӯ ба вазифаҳои масъул таъйин шуданд, шароити навро саҳеҳ таҳлил карда, баҳо дода натавонистанд ва идораи ҳокимият маҷрои лозимаро нагирифт.

Ҷамҷунин, баъзе мақомоти қудратии он давра худро бетараф эълон карда, амалан аз вазифаи конститусионӣ худ, яъне аз таъмини беҳатарии ҷомеа ва президенти интиҳобкардаи халқ ва ҳукумат даст кашиданд, ки метавон ин амалро чун хиёнат қаламдод намуд. Зеро, агар роҳбарони ин мақомоти қудратӣ вазифаи конститусионӣ худро содиқона иҷро мекарданд, муқовиматҳо ин қадар шиддат намеёфтанд.

Матбуоти ба ном озод ва рӯзноманигорони ташнаи “озодии суҳан” дар хидмати неруҳои оппозитсионӣ қарор доштанд. Ҳатто баъзе рӯзномаҳои ҳукуматӣ низ вобаста ба майлу рағбати сиёсӣ ва ё маҳаллии сардоронашон аз таъсири идораи ҳукумат баромада буданд.

Мазмуни асосии матбуоти “демократӣ”-и ин давра, асосан, аз бадгӯӣ дар бораи Президент, Ҳукумати таъсисдодаи ӯ, роҳбарони Шӯрои Олӣ ва вакилони дар мавқеи дифоъ аз ҳукумат қарордошта иборат буд.

Албатта, дар фаъолияти Р.Набиев, Шӯрои олӣ ва Ҳукумат камбудӣҳо буд. Ба шароити истиқлолияти давлатӣ ва фаъолияти мустақил мутобиқ шудан қори саҳл набуд. Ва аз лиҳози равонӣ як камбудии ҷиддӣ дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ ин буд, ки эҳсоси ифтихори истиқлолияти давлатӣ дар тафаккури мақомоти давлатӣ пурра ба вучуд наомада буд. Ҳамин камбудӣ монеи фаъолияти мустақил ва боиси эҳтиёткориҳои аз ҳад зиёд гардид, ки он ба бесалоҳияти анҷомид .

Камбудии ҷиддӣ дар қори Шӯрои Олӣ ин буд, ки зуд-зуд ба қонунҳо, махсусан, ба Конститутсия тағйирот ворид намуд ва зерини фишори гурӯҳҳои алоҳида ва махсусан, вакилони вобастаи муҳолифин ва гирдиҳамомадагони майдон роҳбарони Шӯрои Олӣ ба вазифа таъин ва ё аз он барканор мешуданд. Бо вучуди ин, Парлумон бар зидди фишори майдон тобоварӣ мекард ва аксарияти вакилони халқӣ қатъи назар аз душворӣ ва хавф, мавқеи солими сиёсиро нигоҳ медоштанд.

Муқовимат бар зидди Ҳукумат аз ҷониби муҳолифин торафт афзуда, онҳо барои эҷоди ташкилоти низомӣ низ бо суръат иқдом намуданд. Бо сардории раиси Ҳизби демократии Тоҷикистон “Ситоди наҷоти Ватан” ташкил шуд, ки он, қомилан, ғайриқонунӣ буда, ба дастгоҳи истинтоқ табдил ёфт. Роҳбарони “Растохез”, “Ҳизби наҳзати ислом”, “Лаъли Бадахшон” Қозиёти ҷумҳурӣ низ ба он шомил шуда, дар якҷоягӣ қувваи амаликунандаи табодулоти давлатӣ гардиданд. Ба тарафи оппозитсия гузаштани раиси Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии шаҳри Дешанбе М.Икромов фаъолияти муътадили мақомоти ҳукуматиро дар пойтахт ғайриимкон намуд ва Душанбе дигар имкони мубориза ва муқовиматро бо созмондиҳандагони табодулоти давлатӣ надошт. Бинобар ин, фарзандони ҷасур ва ватанпарастии воқеии Тоҷикистон маҷбур буданд, ҳаракати ҳақиқии

мардумиро бар зидди табаддулотчиён дар вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа, Ленинобод ва водии Ҳисор созмон дода, барои барқарор кардани сохти конститутсионӣ муборизаи халқро сарварӣ намояд.

26 март соли 1992 дар шаҳри Душанбе, дар майдони назди қасри Президент, ки майдони “Шаҳидон” ном дошт, гирдиҳамойии тӯлонии муҳолифини ҳукумат ба амал омад. Дар он мақомоти роҳбарӣ дар ихтиёри Ҳизби наҳзати ислом буд. Ҳизби демократии Тоҷикистон ва маҳфилҳои сиёсии “Растохез”, “Лаъли Бадахшон” ва ғайра иттифокчиёни Ҳизби наҳзати ислом буданд. Ҳозирини майдон минбари онро ба хубӣ истифода бурда, бештарашон нисбати ҳукумат суҳанҳои танқидӣ гуфта, истеъфояшонро талаб мекарданд. Дар чунин лаҳзаи ҳассос вазири корҳои дохилии ҷумҳурӣ Маҳмадаъз Навҷувонов бетарафии вазорати худро эълон карда, дар амал муҳолифинро дастгирӣ мекард. Бо талаби ин майдон Сафаралӣ Кенчаев ба истеъфо рафт ва Акбаршоҳ Искандаров раиси Шӯрои Олӣ гардид. Охири соли 1992 дар майдони дигари Душанбешаҳр, ки он вақт майдони “Озодӣ” ном гирифта буд, ба ҷонибдорӣи ҳукумати расмӣ гирдиҳамойии нав ба амал омад. Иштирокчиёни ҳар ду майдон рӯз ба рӯз меафзуданд. Маркази шаҳрро хаймаҳои ҷонибҳои муқобил фаро гирифта буданд. Дар майдони “Шаҳидон” даромадгоҳи қасри президент, дар майдони “Озодӣ” бошад, даромадгоҳи Вазорати корҳои хориҷӣ ва Шӯрои Олии ҷумҳурӣ ба минбари тарафҳои муқобил табдил ёфта буданд. Ҷонибҳо нисбати якдигар суҳанҳои қабех мегуфтанд. Бадбахтона, ҳар ду майдон бо роҳҳои гуногун мусаллаҳ мешуданд. Бо ном “Горди миллӣ” бунёд карданд. Вале сад афсӯс, ки ташаббускорони ин ҷорабиниҳо ҳамон вақт оқибати амалиёти худро эҳсос намекарданд, ё худ эҳсос кардан намехостанд [1, с. 503].

Фишори қувваҳои муҳолифин рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо барои ба ҳукумат задани зарбаи ҳалокатовар омодагӣ медиданд. Ин қувваҳо зиёиёни аз ҳукумат норозӣ, мансабталаб ва ашхоси ҳангомаҷӯро ҳар чи бештар ба саҳнаи сиёсат ва гирдиҳамойиҳо ҷалб мекарданд. Матбуоти ба ном озод ва рӯзноманигорони ташнаи “озодии суҳан” дар хидмати нерӯҳои муҳолифин қарор доштанд. Мазмуни асосии матбуоти ин давра аз бадгӯйӣ дар бораи Президент, ҳукумати таъсисдодаи ӯ, роҳбарони Шӯрои Олӣ ва вакилони дар мавқеи дифоъ аз ҳукумат қарорёфта иборат буд. Ҳамин тавр, бо роҳи ғайриконститутсионӣ моҳи майи соли 1992 зери фишори саҳти муҳолифин Ҳукумати Муроси миллӣ ташкил ёфт [3, с. 199]. Ба он А. Искандаров, Д. Усмонов, Х. Холиқназаров, З. Вазиров, М. Мираҳимов ва дигарон шомил буданд [1, с. 505].

Аммо ба зудӣ маълум гардид, ки аъзои ин Ҳукумат наметавонанд дар сатҳи зарурӣ масъалагузорӣ карда, иҷрои супоришҳои Президентро таъмин намоянд. Ҳамзамон, роҳбарияти онвақтаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳусус, Раёсати он низ натавонист дар байни ду қутби сиёсии мавҷуда - тарафдорони сохти конститутсионӣ аз як сӯ ва тарафдорони исломи бунёдгара аз сӯи дигар, мавқеи худро муайян намояд. Бар замми ин, сохторҳои қудратии кишвар бо гӯшзади пуштибонони хориҷиашон дар бораи кадом як “нейтралитет”-и мавҳум ҳарф мезаданд. Кор ба ҷойе расид, ки роҳбарияти давлат ба хоҳири таъмини амнияти иштирокчиёни ҷаласаҳо таҳлилу муҳокимаҳои масъалаҳои ҷиддитарини ҳаёти сиёсии мамлакатро дар пойтахт дар бинои штаби дивизияи 201-уми Вазорати муҳофизати Федератсияи Россия мегузаронд. Қувваҳои бадҳоҳи дохиливу хориҷӣ аз ин нобасомониҳо моҳирона истифода бурда, кишварро ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашиданд. Баъдтар, вақте ки муқобилистии ярокнок авҷ гирифт, ҷӣ аз тарафи роҳбарияти давлат ва ҷӣ қумондонҳои саҳроӣ кӯшиш карда шуд, ки масъалаҳоро бо роҳи гуфтушунӣ ҳал намоянд. Вале афсӯс, ки дер шуда буд. Дар робита ба ин, аз Аҳдномаи Хоруғ, ки 28 июли соли 1992 ба имзо расида буд, ёдрас мешавем. Аксари тарафҳои даргир ин Аҳдномаро, ки шартҳои асосии он ҳалӣ силоҳ буд, имзо карда буданд. Мутаассифона, баъди чанд рӯзи имзои Аҳднома задухӯрдҳои шадиде ба амал омаданд, ки онҳо боиси талафоти ҷонӣ ва ҳисороти молӣ гардиданд. Ҳазорҳо одамон ҷойи зисти доимиашонро тарк карда, ба ноҳияву вилоятҳои ҳамсоя ва ҳатто ба хориҷи кишвар кӯч бастанд. Билохира, Президенти мамлакат бо роҳи зӯрӣ аз вазифа барканор шуд [2, с. 31].

Маҳз дар ин давра табақаҳои гуногуни ҷомеа бо истинод ба хирад ва фарҳанги халқ дар назди намояндагони худ дар ҳокимияти олии намояндагӣ ва қонунгузори мамлакат - Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қатъияти том масъала гузоштанд, ки пеши роҳи ҷанги шаҳрвандӣ ҳар чи зудтар гирифта шавад. Иродаи халқ бечунучаро бартараф кардани зухуроти зиддиконституцсиониро талаб мекард. Дар ин вазъ равшан буд, ки баргузориҳои Иҷлосияи навбатӣ дар пойтахт – шаҳри Душанбе ба иллати набудани таъмини амнияти вакилони халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон буд. Аз ин сабаб, Раёсати Шӯрои Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дод, ки Иҷлосия дар шаҳри бостонии Хучанд доир гардад.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоб ба кори худ шуруъ кард. Он рӯз дар Иҷлосия аз 230 нафар депутатҳои халқ 193 нафар иштирок доштанд. Аз 27 нафар депутатҳои иштирокнадошта 3 нафар ғавтида буда, 4 нафар дар ҷаласаҳои минбаъда иштирок карданд ва 30 нафар дар кори Иҷлосия иштирок накарданд. Дар кори Иҷлосия намояндагони ҳукуматҳои Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Россия, намояндаи СММ ҷаноби Р. Соммерейне ширкат доштанд [4, с. 320].

Аз ҳисоби вакилони халқ Комиссияи муросо таъсис дода шуд ва он вазифадор гардид, ки лоиҳаи рӯзномаи Иҷлосияро таҳия намояд. Раиси Комиссияи муросо пешниҳод намуд, ки бо сабаби ворид шудани аризаи истеъфо аз ҷониби раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаров зарурати ба уҳдаи дигар кас вогузоштани раисии Иҷлосия ба миён омадааст. Атрофи ин пешниҳод баҳсу мунозираҳои зиёд сурат гирифт, ки ин имкони кори муътабдили Иҷлосияро ҳалалдор месохт. Ғайр аз ин, гурӯҳи вакилони халқ масъала гузоштанд, ки ба кори Иҷлосия раисони комичроияҳои ноҳияҳои ҷумҳурий ҷалб карда шаванд. Аввалин рӯзи кории Иҷлосия ба қабули қарори қонунҳо поён ёфт.

Санаи 17 ноябри соли 1992 бо мақсади ба маҷрои муайян ворид намудани чараҳои кори Иҷлосия ва баррасии умдатарин масоили сиёсии кишвар Маҷлиси машваратӣ баргузор гардид, ки дар он вакилони халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аъзои ҳукумат, ашхоси номвар, пирони рӯзгордида, олимону адибон, намояндагони аҳзобу созмонҳо ва ҷамъиятҳо ва васоити ахбори умуми кишвар иштирок доштанд.

Дар маҷлис Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаров баромад намуда, вазъи сиёсиву иқтисодии кишварро таҳлил намуд. Ӯ иброз дошт, ки баъди як соли истиқлолият бар асари ҷангу ҷидолҳои бемаънӣ, қудратхоҳии гурӯҳу дастаҳои мухталиф Тоҷикистон ба вартаи ҳалокат расидааст. Дар мамлакат аксарияти кулли мақомоти конституцсионӣ амал намекунад. Аввалин бор дар таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол садҳо ҳазор гурезагон пайдо шуданд ва рӯз то рӯз масъалаи озуқа мураккабтар мегардад.

Ӯ таъкид намуд, ки агар пеши роҳи хунрезии бемаънӣ гирифта нашавад, хатари нест шудани Тоҷикистон аз харитаи сиёсии олам боқӣ мемонад ва ба мақсади раҳой аз вартаи ҳалокат ҷанд пешниҳоди мушаххас низ ба миён гузошт, ки муҳтавои асосии онҳо чунин буд: “Тарафҳои даргир дар ниҳоят бояд дарк кунанд, ки танҳо бо роҳи гуфтушуниди бонизом, баҳсу мунозираҳои самарабахш ба ризоияти миллӣ расида, бӯҳрони мавҷударо бартараф сохтан мумкин аст. Тарафҳои муҳолиф, ҳизбҳои сиёсӣ, ҷунбишҳои мардумӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бояд ба хоҳири ягонагӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурий, ба хоҳири фарзандони мо ба ҳама гуна созиш розӣ бошанд. Барои ин имзои санади Созиши миллӣ, ки лоиҳаи он ба дасти роҳбарони вакилон супорида шудааст, омили асосӣ шуда метавонад. Ин вазифаи умумимиллиро танҳо бо роҳи пурқувват кардани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳал кардан мумкин аст ва барои ин ҷӣ қувваю маблағе, ки лозим бошад, бояд пайдо кард. Кори мақомоти додситонӣ ва додгоҳҳоро ҳатман ғаёл гардонидан зарур аст. Ба минтақаҳои даргир барои аз ҳам ҷудо кардани тарафҳои муқобил нерӯҳои посдори сулҳи мамлакатҳои иттиҳодно ворид бояд сохт. Бо назардошти ин зарур мешуморем, ки барои ба мамлакат ворид кардани ин нерӯҳо ба мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил муроҷиат карда шавад. Бо назардошти он ки қисми муайяни аҳоли ғаёлияти Ҳукуматро ғайриқонунӣ мешуморад ва Ҳукуматро Раёсати Шӯрои Олӣ истеъфо доданаҷро изҳор доштааст, зарур аст, ки масъалаи таъсиси сохтори нави мақомоти ҳокимият ва идора баррасӣ шавад”[5].

Ҳамзамон, дар баромадҳои иштирокчиёни Маҷлиси машваратӣ ректори Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон Ю. Исҳоқӣ, муовини раиси Федератсияи иттифоқҳои касабаи Тоҷикистон Ш. Кашаев, раиси колхозии “Ленинград”-и ноҳияи Шаҳринав И. Меликмуродов дар бораи ба этидол овардани вазъии ҷамъиятиву сиёсӣ, қабули Конститутсияи нав, сатҳи ҳеле пасти ҳаёти заҳматкашон, ҳолати гурезагон ва ҳаробии иқтисодиёт сухан мерафт. Собиқадори ҷангу меҳнат Н. Зарипова, ректори Донишгоҳи Қурғонтеппа Н. Салимов, Шоири халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат бо таассуф аз он рӯзҳои даҳшатборе, ки ба сари мардуми кишвар омадаанд, сухан ронда, дар муроҷиат ба вакилони халқ изҳор доштанд, ки онҳо қарорхое қабул намоянд, ки ба беҳбудии вазъии ҷумҳурий кумак расонанд. Иштироккунандагони маҷлис суханронии Раиси Комитсияи вилояти Кӯлоб, вакили халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бо диққати том шуниданд ва аз он ба гармӣ истиқбол карданд. Ин бесабаб набуд, зеро дар тӯли чанд моҳи охир вилоят дар муҳосираи иқтисодӣ қарор дошт ва дар натиҷа аҳолии он ба мушкilotи шадиди иқтисодӣ ва камбудии озуқа рӯ ба рӯ шуда буд.

Эмомалӣ Раҳмон роҳбарияти онвақтаи мамлакат, аз ҷумла Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Исқандаровро ба он айбдор намуд, ки нисбат ба баъзе вилоятҳои минтақаҳои сиёсати пуштибониро ба амал бароварда, сабабгори муташанниҷ шудани вазъии ҷамъиятию сиёсии мамлакат шудааст. Мо, - гуфт Эмомалӣ Раҳмон, - аз Комитсияи вилояти Ленинобод ва аҳолии шаҳри Хучанд ҳеле миннатдорем, ки онҳо тавонистанд барои гузаронидани Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шароитро муҳайё созанд. Ҷанги шаҳрвандӣ хисороти азимро ба бор оварда, сабабгори ҳалокати даҳҳо ҳазор нафар одамон гардид. Даҳсола лозим мешавад, то заҳму ҷароҳатҳои ин фалокат муолиҷа шаванд. Давом додани хунрезӣ беақлист ва мо ба он мекушем, ки дар ҳар як хонавода сулҳ ва оромӣ ҳукмфармо бошад. Маҳз бо ҳамин мақсади оӣ, - гуфт Эмомалӣ Раҳмон, - мо ба Иҷлосия омадем” [2, 35].

Суханронии кӯтоҳ, вале муассири Эмомалӣ Раҳмон аз нутқи дигар иштирокдорони Маҷлис бо он фарқ мекард, ки масъалагузориҳо дар он воқеӣ ва мушаххас буданд. Иштироккунандагони Маҷлис дарк карданд, ки Эмомалӣ Раҳмон шахсиятест, ки иродаи сиёсии ӯ ба ҳалли мушкилтарин масъалаҳои ҳаёти халқу Ватан равона шудааст. Маҷлиси машваратӣ ҳуҷҷатҳои зиёд қабул накарда бошад ҳам, он имкон дод, ки фаъолияти Иҷлосия ба маҷрои муътадил ворид шавад ва чун натиҷаи бевоситаи ин маҷлис санаи 18 ноябри соли 1992 ҳамчун якумин рӯзи кории пурмаҳсули иҷлосия ба саҳифаи таърих ворид шуд.

Ба муҳокимаҳои намоёндагони халқ лоиҳаи рӯзномаи Иҷлосия пешниҳод карда мешавад, ки он масъалаҳои муроҷиати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба Тоҷикистон ворид кардани неруҳои посдори сулҳ, оид ба аризаи Президент Р. Набиев дар бораи то вақти муайян боздоштани идораи президентӣ дар мамлакат, дар бораи раис ва аъзои Раёсати Шӯрои Олӣ ва аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи қатъ кардани ваколати баъзе депутатҳои халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи аз вазифа озод кардани ҷонишини раиси Шӯрои Олӣ Припеснов В.И., дар бораи вазири Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи ворид кардан тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи статуси депутатҳои халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, дар бораи Додситони кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи Парчам ва Нишони Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи авфи умумӣ, дар бораи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” ва масъалаҳои ҷориро дар бар мегирифт. Дар давоми кори Иҷлосия ба рӯзнома масъалаҳои дигар, аз қабили озод намудани минтақаҳои алоҳида аз муҳосираи иқтисодӣ, оид ба ворид кардани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи андоз”, дар бораи гумрук ва ғайра дохил гардиданд.

Рӯзи 19 ноябри соли 1992 Иҷлосия масъалаи бозхонди Раиси Шӯрои Олиро баррасӣ намуд. Пас аз шунидани ҳисоботи А. Исқандаров дар бораи фаъолияти думоҳа ва муҳокимаи тӯлонии вазъияти баамаломата Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бозхонди А. Исқандаров аз вазифаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул кард. Худи ҳамон рӯз Иҷлосия масъалаи интихоби раиси нави Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро

мавриди муҳокима қарор дод ва он дар асоси меъёрҳои умумибашарӣ-демократӣ чараён гирифт.

Комиссияи ҳисоби овозҳо номзодии Эмомалӣ Раҳмонро ба варакаи овоздиҳии пинҳонӣ оид ба интиҳоби Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт намуд. Натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ чунин буд: аз 197 депутат, ки дар Иҷлосия иштирок доштанд, 186 нафар ба ҷонибдорӣи Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд ва бо қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи моддаи 109-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид. Натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ оид ба интиҳоби Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он давра, ҳамзамон, Сарвари давлат ба ҳисоб мерафт, баёнгари соҳибхитёрӣ ва сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ будани халқро ба воситаи вакилони онвақтаи худ дар Шӯрои Олӣ собит месохт. Маҳз аксарияти иштирокчиёни Иҷлосияи таърихӣ, ки мароми тамоми шаҳрвандон ва ҳамаи манотиқи кишварро ифода месохтанд, дар натиҷаи баҳсу мунозираҳо номзодии Эмомалӣ Раҳмонро пешбарӣ ва ҷонибдорӣ намуданд.

Иштирокчиҳои куҳансолтарини Иҷлосияи таърихӣ, ду қарат Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Абдуғаффор Самадов дасти раиси навинтиҳобшудаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бомеҳру муҳаббат фишурда, гуфта буд: “Писарам, умеди тамоми Тоҷикистон ба шумост! Шуморо мо дар давраи мушкилу сарнавиштсоз роҳбари мамлакат интиҳоб намудем. Дили ҳамаи мо гувоҳ бар он аст, ки пойи қадами шумо файзбор меояд”. Роҳбари ҷавони мамлакат дар ҷавоб даст ба болои дил гузошта, чунин иброз намуд: “Падар, як роҳ моро ба мурод мерасонад. Ин сулҳу салоҳ аст”. Қобили зикр аст, ки яке аз рӯзнамаҳои муҳолифин - “Ҷароғи рӯз” дар он рӯзҳо ҳусни тавачҷуҳи худро ба Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин баён намуда буд: “Ин номи нав як қисми мардумро рӯҳбаланд сохта, қисми дигарро ба зулмоти биму тарс афканд”[6, с.117].

Натиҷаи овоздиҳӣ аз он шаҳодат меод, ки халқи Тоҷикистон дар марҳилаи наву тақдирсоз симои роҳбари худро дар шахсияте медид, ки он бевосита аз байни халқ баромада ва барои халқ дар шароити гузариш фаъолияти пурмасъулиятро ба дӯш гирифта метавонад. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун вакили халқ, ки дар байни зиёда аз даҳ номзад интиҳоб гардида буд, ҳамеша ба ростгӯӣ, ҳақиқатгӯӣ, серталабӣ нисбат ба худ ва дигарон дар ҳамаи иҷлосияҳои Шӯрои Олӣ нақши аввалиндараҷа мебозид. Ё савганд ёд намуда, гуфт: “... кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард... Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...”. Ин садоқату самимиятро дар чараёни хизматҳояш дар назди халқу Ватан Эмомалӣ Раҳмон собит намуда истодааст.

Ҳар қадар ки вақт моро аз Иҷлосияи XVI дур мебарад, ҳамоно қадар аҳамияти бузурги таърихиву сарнавиштсози он барои давлату миллати тоҷик бештар аён мегардад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва дарки аҳамияти таърихӣи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мо, ба ҷомеаи имрӯзаву ояндаи мо ниҳоят муҳим ва ибратбахш аст. Дар ҳақиқат, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон поягузори оғози таърихи навин ва сарнавиштсози кишвари тоҷикон мебошад.

Ҳамин тавр, аҳамияти таърихӣи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки маҳз ҳамин мақом бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон зимони давлатдориро ба дӯш ва пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт, оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш намуд, сохтори фалачгардидаи ҳокимият, хусусан, мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллӣ ва неруҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит муҳайё намуд, заминаи сулҳи миллиро матраҳ кард, аксарияти мутлақи гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, заминаи устувори эъморӣ ҷомеаи навини Тоҷикистонро эҷод кард, барои 27 июни соли 1997 ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти ҷомеа заминаҳои ҳуқуқиву сиёсиро фароҳам сохт, сулҳи байни тоҷиконро таъмин кард, ки барои ҷаҳониён таҷрибаи беназир аст, заминаҳои эҳёи миллиро фароҳам сохт, ба қорҳои азими созандагӣ ифтитоҳ бахшида, аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро беҳтар кард, хатари гуруснагиро аз байн бурд ва эътибори сиёсии давлатро дар арсаи байналмилалӣ афзун намуд. Баргузориҳои Иҷлосияи тақдирсози XVI Шӯрои Олӣ

даъвати дувоздаҳум тавонист, ки мардумро ба сулҳу салоҳ ҳидоят намояд (7.391). Бинобар ин, метавон гуфт, ки Иҷлосияи XVI оғози ҳама пешрафтҳои муосир ва оянда мо, оғози таърихи навини Тоҷикистони соҳибистиклол аст.

Адабиёт

1. Алиев, З.М. Бунёди давлатдории навин / З.М. Алиев, М.Диноршоев, А.С.Достиев, М.Илолов, М., Р.Массов, К.Олимов, К.Р.Раҳимов, М.З.Раҳимов, М.Убайдуллоев, И.К.Усмонов, И.С.Хайруллоев, А.О.Ҳақимов, Х.Ҳамидов, А.А.Шарипов. – М.: Радунита, 2002. – 416 с.
2. Муллоҷонов С. Таърихи халқи тоҷик / С.Муллоҷонов, А.Муллоҷонов. – Душанбе, 2012. – 391 с.
3. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик / Р.Набинва, Ф.Зикриёев, М. Зикриёева. – Душанбе: Собириён, 2010. – 328 с.
4. Набиев, В. Сулҳ, ризоият, ваҳдат / В.Набиева. – Хучанд, 2007. – 116 с.
5. Раҳматуллоев А., Тоҷов Н., Раҷабов С. Таърихи мухтасари тоҷикон / А.Раҳматуллоев, Н.Тоҷов, С.Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с.
6. Садои мардум. – 1992. – 20 ноябр.
7. Салимӣ, А. Тоҷикон дар қарни бистум. – Прага: Пост Скриптум Имприматор, 2002. – 347 с.
8. Зикриёев, Ф.Б. Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон / Ф.Б.Зикриёев, Р.А.Набиева. – Душанбе, 2014. – 364 с.
9. Ҳотамов Н. Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик / Н.Ҳотамов, Д.Довудӣ, С.Муллоҷонов, М.Исоматов. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 584 с.

**ИҶЛОСИЯИ XVI ШҶҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҶАМИЯТИ ОН
ДАР ТАЪРИҶИ НАВИНИ ТОҶИКОН**

Дар мақола оид ба авзои сиёсии кишвар дар оғози соли 1992, раванди муборизаҳои сиёсӣ, муқовимати нерӯҳои муқолифӣ ба мақсади ба сари қудрат омадан суҳан меравад.

Ба андешаи муаллифон раванди мураккаб шудани вазъи сиёсии ҷомеа боиси он гардид, ки дар сохторҳои муҳимтарини кишвар қувваҳои ҷудоиандоз сар дароварда, батадрич амалиёти муназзами ноором кардани вазъи ҷомеаро созмон доданд. Фаъол шудани қисме аз ташкилотҳои динию ҷамъиятӣ ва ба сиёсат даст задани онҳо, ба вучуд овардани зиддият миёни мардум, доман задани ихтилофҳои маҳалгароиро тезтунд намуд. Қувваҳои гуногуни сиёсӣ барои ба даст овардани қудрат роҳҳои ғайриконститутсиониро низ истифода карда, намоишҳои тӯлонӣ ва ноустуворкунандаи авзои сиёсӣ ва ноором кардани муносибатҳои дар ҷомеа ташкил медоданд, ки дар натиҷа пояҳои ҳукумат торафт заиф шуда, қудрати идориро аз даст медод.

Муаллифон дар заминаи таҳлили таърихӣ зарурати даъвати Иҷлосияи 16 Шӯрои Олии Тоҷикистон (даъвати дувоздахум) ва барқароршавии ҳукумати конститусионӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ андашаҳои хешро баён намудаанд.

Калидвожаҳо: Иҷлосия, “Растохез”, “Лаъли Бадахшон”, “Озодӣ”, “Шаҳидон”, тақдирсоз, ваҳдат, садоқат, сулҳу салоҳ, байналмилалӣ, таърихи навин, муҳожирони иҷборӣ, эҳёи миллӣ, Тоҷикистони соҳибистиклол.

XVI СЕССИЯ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ

В статье рассматривается политическая ситуация в стране в начале 1992 года, процесс политической борьбы, сопротивление противодействующих сил с целью прихода к власти.

По мнению авторов статьи, процесс осложнения политической ситуации в обществе привел к появлению сепаратистских сил в важнейших структурах страны и постепенной организации регулярных операций по дестабилизации общества. Активизация некоторых религиозных и общественных групп и их вовлечение в политику, создавая неблагоприятную

сферу среди людей, привели к местным конфликтам. Многие политические силы действуя против конституционных прав, находили разные способы для захвата власти, периодически устраивая провокационные демонстрации и дестабилизируя отношения в обществе, что приводило к ослаблению политического положения и утрате административной власти.

На основе исторического анализа авторы высказали свое мнение о необходимости созыва 16-й сессии Верховного Совета Таджикистана (двенадцатого созыва) и восстановления конституционного правления в стране.

Ключевые слова: *Сессия, забастовка, рубина (лаъл) Бадахшана, Свобода, мученики, судьба, единство, верность, мир, межнациональный, новая история, принужденные мигранты, национальное возрождение, Независимый Таджикистан.*

XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS IMPORTANCE IN THE NEWEST HISTORY OF TAJIKISTAN

Council of the Republic of Tajikistan and its meaning in the new history of the Tajik people. The article deals with the political events in the country at the beginning of 1992, the political struggle, the conflict of the opposition forces in order to come to power.

According to the authors the difficult process of the political situation of the society caused that on the important structure of the government the disconnector forces came gradually to make the troubled actions. To become active parts of the religious, public organizations to make contradictions among the people, and it added the regionalists disagreement. The different political forces in order to come to power used the unconstitutional ways, made a lot of protests and unstable political situation and to make anxious relations in the society which made the columns of government more weaker and lost the administrative power.

The authors emphasized on the analytical basis of necessity to call the 16 Session of the Supreme Council (12 call) and the (restoration of government) Constitutional restoration of government in the country.

Keywords: *Session, strike, ruby (lal) Badakhshan, Freedom, martyrs, fate, unity, loyalty, peace, interethnic, new history, forced migrants, national revival, Independent Tajikistan.*

Сведения об авторах: *Икромов Гайбулло Холович* - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 935653891

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо – кандидат физико-математических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, ул. Клара Цеткина-2. Телефон: (+992) 939127272. E-mail: asadullo-tj@mail.ru

Information about the authors: *Ikromov Ghaybullo Kholovich* - Candidate of Historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. tel: (+992) 935653891

Najmiddiniyon Asadullo Mirzo - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.. tel: (+992) 939127272. E-mail: asadullo-tj@mail.ru

**ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ЧАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ВА
АҲАМИЯТИ ИҚТИМОИЮ ФАРҲАНГИИ ОН**

Алимардонов Б.М.

Муассисаи таълимии ғайридавлатии Донишкадаи тиббӣ-иқтимоии Тоҷикистон

Захираҳои энергетикаии Тоҷикистон зиёда аз 60% захираҳои Осиёи Миёнаро ташкил медиҳанд. Дар ин самт кишвари мо дорои имкониятҳои хеле васеъ мебошад.

Истифодаи мақсаднок ва оқилонаи ин сарватҳо метавонанд имкониятҳои моро бобати таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва тақвияти иқтисодии содиротии кишвар ба маротиб зиёд гардонанд.

Таърихи азхудкунии захираҳои энергетикаии Тоҷикистон, асосан, аз солҳои 20-уми асри ХХ, баъди ташкилҳои Ҷумҳурии сотсиалистӣ оғоз меёбад. Ҳукумати советӣ барои ҳарчӣ тезтар ба мамлакатҳои дигар нишон додани афзалияти сиёсии худ дар аввал аз баланд бардоштани вазъи неқӯаҳолии халқ оғоз намуда, махсусан, ба электрикунони деҳот, аз ҷумла ноҳияҳои чанубу шарқии ҷумҳурӣ оғоз намуд. Ин кор мебоист фарқи системаи сотсиалистиро ба халқҳои дар сарҳадҳои Тоҷикистон ҷойгиршаванда дарҳол нишон диҳад. Барои ҳамин, Ҳукумати Тоҷикистон ба ҳама камбудиҳои иқтисодӣ нигоҳ накарда, ба ҳатти сарҳадҳои худ бо Афғонистон дар тобеи ноҳияҳои Ишкошим, Дарвоз, Ш.Шоҳин, Ҳамадонӣ, Фархор, Панҷ, Ҷайхун, Шаҳритӯс, Қубодиён аҳамияти якуминдараҷа медод. Дар аввал дар маркази ноҳияҳои номбурда неруғоҳҳои барқӣ бо сӯзишвории коркунанда гузошта шуда, аз онҳо ба ҳатти сарҳад ҳатти барқдихӣ гузаронида мешуд. Ба ин воситаҳо ҳатти сарҳад ҷароғон мешуд, ки аз он аҳолии деҳоти наздисарҳадӣ истифода мебуданд.

Сарҳадбонони Шӯравӣ садҳо бор аз сокинони он тарафи дарёи садои “Шӯравӣ” барои мо ҳам ҳатти барқ гузаронад»-ро мешуниданд.

Ҳамин кор, аллакай, моҳияти системаи нави ҳокимияти халқиро ба сокинони назди сарҳади дигар давлатҳо нишон медод. Каме дертар, дар солҳои 30-уми асри гузашта дар ҷумҳурӣ азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ оғоз ёфт. Дар Кӯлоб, Варзоб, Хоруғ, Хучанд неруғоҳҳои аввалин пайдо мешаванд ва ба ин восита барқдихии ноҳияҳои наздисарҳадӣ ҳам зиёд мешавад. Дар натиҷа шумораи аҳолии бо қувваи барқ таъмин меафзояд ва деҳқонон акнун қувваи барқро дар фаъолияти муассисаҳои маориф, мадания, равшаннамоӣ истифода мебуданд.

Ин кор дар навбати худ аз оғози давраи нав ва сифатан беҳтари сатҳи фаъолияти муассисаҳои маориф, мадания-равшаннамоии аҳолии сарҳадҳои чанубу шарқии Тоҷикистонро шаҳодат медод. Дар солҳои истиқлол Ҳукумати Тоҷикистон системаи рушди энергетикаро дар мадди аввал гузошта, дар ин самт амалан бисёр корҳои муфидро ба анҷом расонидааст. Барномаи махсуси энергетикӣ иҷроӣ корҳои хеле зиёди амалиро ба миён гузошт. Дар мамлакат давраи нави азхудкунии захираҳои энергетикӣ оғоз ёфт. Сохтмони садҳо иншооти хурду калони соҳа, таъминсозии иншооти аз кор монда, хатҳои электрикии ба таври васеъ истифода кардани қувваи барқ дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсоли иқтимоӣ-мадания мебошанд.

Мамлакат пурра ба истиқлолияти энергетикӣ мерасад. Барои ҳалли масъалаи ниҳоят муҳим Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини истиқлолияти энергетикиро яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар қарор дода, барои расидан ба он тамоми захираҳои имкониятҳоро сафарбар намудааст. Ҳадафи асосии мамлакат ба таъмини дастрасии комил ба неруи барқ ва боло бурдани сатҳи неқӯаҳолии мардум равона карда шудааст.

Таърихи гузаштаи на он қадар дур исбот менамояд, ки дар солҳои 90-уми асри ХХ гидроэнергетика дар Тоҷикистон ба барномаи нав табдил дода шуд. Тоҷикистон имрӯз низ аз рӯйи ҳаҷми захираҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ ҷойи аввал ва дар ҷаҳон ҷойи ҳаштумро ишғол менамояд [3, с. 16]. Аз рӯйи тақсимооти захираҳо барои ҳар як нафар 87,8 ҳазор кВт-соат барқ барои як сол мерасад, ки тибқи ин нишондиҳанда Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Қайд намудан бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста

ба омилҳои мавҷуда ва кӯҳнаву фарсуда гардидани воситаҳои таҷҳизот, соҳаи электроэнергетикаи Тоҷикистон дар давраҳои мушкилтарин соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣро ба нуруи барқи арзон таъмин карда истодааст.

Дар баробари ин, тамоюли афзоиши шумораи истифодабарандагони нуруи барқ нисбат ба иқтидорҳои истеҳсоли талаб менамояд, ки оид ба истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва амалӣ намудани нақшаҳои чорабиниҳо дар бахши сарфаҷӯии энергия, сиёсат ва стратегияи муайяни манфиатовар андешида шаванд [6, с. 91].

Самтҳои фаъолияти соҳаи электроэнергетика барои таъмири барқарорсозии иқтидорҳои мавҷуда, сохтмони иқтидорҳои нав, зеристгоҳҳо ва хатҳои интиқоли барқ, истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, амалисозии чорабиниҳо оид ба навосии низоми баҳисобгирии нуруи барқ, саросар гузаштан ба истифодаи воситаҳои таҷҳизоти каммасраф, паст кардани талафоти технологияи тичоратии энергия равона карда мешавад.

Имрӯз бо мақсади таъмини истиклолияти энергетикӣ, аз ҷумла электривунонии ноҳияҳои дурдасти мамлакат, ки ба таъминоти барқ эҳтиёҷоти зиёд доранд, барқарор намудани нуругоҳҳои мавҷуда ва ба қор андохтани иқтидорҳои нав, аз ҷумла бунёди хатҳои интиқоли барқ, истифодаи сарфакаронаи нуруи барқ, паст кардани талафоти он ва истифодаи технологияи каммасрафи барқӣ ва аз ҷониби дигар, идораи оқилонаи захираҳои обиро тақозо менамояд.

Бояд таъкид кард, ки камчиниҳои маҳсулоти энергетикӣ ба таври воқеӣ дараҷаи рушди соҳаҳои иқтисодӣ, соҳибдорӣ, шӯғли аҳоли, вазъи иҷтимоӣ, роҳ ёфтани илму дониш, таъмини оби тоза ва хизматрасонии тиббиро паст намуда, дар навбати худ истифодаи ғайрисамараноки ҷангал ва буттаҳои бошад, боиси сар задани фалокатҳои экологӣ мегарданд.

Бинобар ин, дар амал татбиқи намудани нақшаҳои чорабиниҳои мушаххас дар ин самт зарур ва ҳатмӣ буда, афзалияти бештарро доро мебошад. Ҷаъиди ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009 омадааст: «Мо минбаъд низ ҷиҳати расидан ба ҳадафи стратегияи худ ба даст овардани истиклолияти энергетикӣ кишвар саъю талош хоҳем кард, то ин ки захираҳои гидроэнергетикӣ мамлакат ҳарчи бештар ба нафъи мардуми кишвар ва минтақа истифода бурда, бояд амалӣ карда шаванд» [3].

Рушди низоми энергетикӣ дар мамлакат дар доираи ҳамкории бо кишварҳои хориҷӣ ва шарикони рушд имрӯзҳо муваффақона роҳандозӣ гардида истодааст.

Дар кишвар иқтидорҳои нави истеҳсоли баҳрабардорӣ гардида истодаанд, ки тавоноии онҳо ба 1300 МВт баробар буда, дастовардҳои назаррас ба ҳисоб мераванд. Мавриди истифода қарор гирифтани нуругоҳҳои барқии оби Сангтӯда – 1 (670 МВт), Сангтӯда-2 (220 МВт), хатҳои интиқоли барқии 220 кВ “Лолазор-Хатлон” дар электривунонии минтақаҳои ҷануби шарқии мамлакат низ нақши муҳимро мебозад [4, с. 40].

Раванди электривунонии мамлакат яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат буда, таъмини истиклолияти энергетикӣ ба рушди минбаъдаи мамлакат, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намуда, вазъи иҷтимоии аҳолиро ба маротиб баланд мебардорад.

Рушди захираҳои табиӣ, аз ҷумла энергетика, умедворкунанда маҳсуб меёбанд.

Ҷунончи, иқтидори умумии гидроэнергетикаи Тоҷикистон 527 млрд кВт-соатро ташкил медиҳад, ки нисбат ба талаботи кунунии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба нуруи барқ се маротиба зиёд мебошад.

Ҳамасола, ҳудуди 30-35 км кубӣ об тавассути нуругоҳҳои барқии оби кишвар гузашта, дар маҷмӯъ 16-17 млрд кВт-соат барқ ҳосил мешавад, ки ба 3-4 % иқтидори умумии қувваи барқи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар аст. Ба зами ин, 265 адад нуругоҳҳои хурди барқӣ ба иқтидори зиёда аз 23 287 кВт бунёд карда шуда, мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Бо мақсади ба даст овардани истиклолияти энергетикӣ мамлакат, дар асоси нақшаҳои чорабиниҳои стратегӣ бо ҷалби сармояҳои дохилию хориҷӣ як қатор лоиҳаҳои энергетикӣ

амалӣ гардида, корҳои таҷдиду азнавсозӣ ва барқарорсозии иншооти энергетикӣ бомуваффақият идома дорад.

Тибқи таҳлилҳо дар ин давра давомнокии пешниҳоди истифодабарии қувваи барқ то 24 соат зиёд гардида, иқтидорҳои барқистеҳсолкунанда то ба 6694 мВт зиёд карда шуд ва 70 адад НОБ-ҳои хурд бунёд гардида, ба истифода дода шуданд. Масалан, ба мақсади электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат таъмини трансформаторҳои қуввагӣ, ҳаз.кв. (киловатт, ампер) соли 2015 дар вилояти Хатлон ба 11.2 Ҷоиз расонида шуд.

Бо мақсади электрокунонии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ дар вилояти Хатлон трансформаторҳои қуввагӣ (киловатт-ампер) насб карда шудаанд, ки дар таъмини ҳамаҷонибаи истиқлолияти энергетикӣ дар ин минтақа мусоидат менамояд, ки он дар ҷадвали зерин инъикос гардидааст:

Ҷадвали 1.

Насби трансформаторҳои қуввагӣ ҳазор киловатт-ампер дар вилояти Хатлон дар давраи солҳои 1991-2015

Солҳо	2011	2012	2013	2014	2015
Трансформаторҳои қуввагӣ, ҳаз. кв. (киловатт-ампер)	4.0	11.2	9.3	1.8	11.2

Масъалаи электрикунонии соҳаҳои ҳаёти ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ҳамеша дар маркази диққати Сарвари давлат қарор дорад. Аз ҷумла, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20-уми январи соли 2016 ин масъалаи чунин ироа гардидааст: “Масъалаи дастрасӣ ба энергия ҷиҳати таъмин намудани тараққиёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва коҳиш додани камбизоатӣ аҳамияти хоса дорад. Бинобар ин, мо рушди соҳаи энергетикаи обиро ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти худ муайян карда, дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ таъмиру сохтмони иншооти энергетикиро идома хоҳем дод” [8, с. 69].

Ба истифода додани ҳатти интиқоли барқи 500 киловолтаи “Ҷануб-Шимол,” ки дарозии он 350 километрро ташкил медиҳад, низоми энергетикӣ Тоҷикистонро воҳид сохт. Барои истифодаи ҳатти интиқоли барқ акнун имконият пайдо шуд, шимолӣ кишварро бо барқи худӣ таъмин намоем.

Дар шароити сол то сол боло рафтани арзиши неруи барқ ва пайдо шудани як қатор мушкилот, аз дигар кишварҳо харидорӣ намудани барқ, зарурати кашидани ҳатҳои интиқоли барқ ба вучуд омад. Ин қомеъӣ боиси пешрафти соҳаи гидроэнергетика гардида, имконият фароҳам оварда шуд, ки сол то сол тамоми соҳаҳо ва минтақаҳо бо неруи барқ дар ҳолати зарурӣ таъмин карда шаванд.

Дар марҳилаҳои рушд ва тараққиёти босуръати тамоми соҳаҳои ҷомеа нақши неруи барқ муҳим арзёбӣ мегардад ва ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 январи соли 2015 чунин ироа гардида аст: “Бо дарназардошти он, ки энергетика яке аз соҳаҳои афзалиятноку муҳими иқтисоди кишвар ба шумор меравад, солҳои охир барои инкишофи он як қатор тадбирҳои муассир, аз ҷумла азнавсозиву барқароркунии иқтидорҳои истеҳсолӣ ва шабакаҳои интиқоли неруи барқ амалӣ карда шудаанд” [7, с. 316].

Ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат асосан тавассути иқтидори истеҳсолии дарёи бузурги Омӯ, захираи манбаъҳои гидроэнергетикӣ дарёи Вахш ва Панҷ электрикунонӣ карда мешавад.

Захираҳои гидроэнергетикӣ дарёи Вахш бо шохобҳояш наздики 15 млн. кВт буда, иқтидори истеҳсолии он ба 54 млрд кВт-соат неруи барқ дар як сол мебошад. Неруҳои хурди обии Сарбанд, Шаршара ва Марказӣ, ки дар болои рӯди Вахш ҷойгир гардида, иқтидори истеҳсолии дарёи Панҷ боз ҳам афзунтар аст. Аз манбаъҳои гидроэнергетикӣ ин дарё дар як сол то 82 млрд кВт-соат неруи барқ истеҳсол менамоянд.

Танҳо иқтидори истеҳсоли Неругоҳи барқии оби Даштиҷум (аз рӯи лоиҳа) 4 млн кВт-соат мебошад, баландии сарбанди он тибқи дурнамо 320 метр, истеҳсоли неруи барқ 15,6 млрд кВт-соат, ғунҷоиши обанбор 17,6 млрд м кубиро ташкил медиҳад .

Неругоҳи барқии Норақ бо баландии 300 метр имрӯз ҳам дар ҷаҳон баландтарин ба шумор рафта, шомили китоби рекордҳои Гиннес гардидааст ва аз ҷиҳати иқтидори тавлиди неруи барқ дар миёни 30 неругоҳҳои ҷаҳон қарор дорад .

Неругоҳи Норақ имрӯз наздики 70% неруи барқи кишварро тавлид намуда, дорои аҳамияти бузурги обёрӣ ва азхуднамоии заминҳои ташналаб мебошад ва дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат нақши асосӣ дорад. Ин обанбор 70 км дарозӣ дошта, дар майдони 98 км доман паҳн намуда, ҳаҷми умумии оби обанбор то ба 10,5 км кубӣ мерасад.

Имрӯзҳо масъалаи таҷдид ва барқарорсозии неругоҳи мазкур дар маркази диққати ҳукумат қарор дорад, нақши он дар рушди соҳаи иқтисодиву иҷтимоии мамлакат хеле муҳим аст. “Дар баробари ин, таҷдиду барқарорсозии неругоҳи Норақ идома дошта, баъдан таъмири неругоҳҳои Қайроққум ва Сарбанд шуруъ мегарданд.

Танҳо барои амалисозии ин лоиҳа, яъне таҷдиду барқарорсозии неругоҳҳо, ки зиёда аз 40-50 сол боз хизмат мекунанд, якуним миллиард сомонӣ равона карда мешавад”[8, с. 10].

Неругоҳи оби Сангтӯда - 1, ки дар силсилаи неругоҳҳои болои рӯди Вахш дар мақоми панҷум қарор дорад, бо чор ҷарха дорои иқтидори лоиҳавии 670 мегаватт мебошад ва аз рӯи иқтидори тавлидиаш пас аз неругоҳи Норақ дар ҷойи дуюм қарор дорад.

Имрӯз ин неругоҳ 15 % неруи барқи кишварро тавлид намуда, дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар нақшгузори менамояд.

Неругоҳи Сангтӯда-2 низ яке аз зинаҳои муҳими силсилаи неругоҳҳои болои рӯди Вахш махсуб гардида, бо иқтидори лоиҳавии 220 мегаватт метавонад дар як сол миллиард киловатт-соат неруи барқ истеҳсол намояд [9, с. 75] Мавқеи ҷойгиршавии неругоҳи мазкур аз нигоҳи ҷуғрофӣ ва техникӣ мусоид буда, дар маркази комплекси ҳудудию истеҳсолии ҷануби Тоҷикистон воқеъ аст. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки иқтидори истеҳсоли он бо ҳароҷоти ками маблағ ба воситаи хатҳои интиқоли барқи баландшиддати мавҷуда ба шабакаи энергетикӣ васл гардида, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирад.

Тибқи нақшаҳои рушди энергетикӣ ҷануби мамлакат танҳо дар сурати саривақт сохта, ба истифода додани обанбор ва агрегатҳои аввали неругоҳи Роғун, ки дарозумрии неругоҳи Норақро то 100 сол пешбинӣ менамояд, ноҳияҳои ҷанубу шарқии кишвар пурра электрикунонӣ мегарданд.

Дар таъмини истиқлолияти энергетикӣ дар мамлакат ба кор даровардани 6 агрегати неругоҳи барқии оби Роғун нақши муҳим дорад. Аҳамияти калони ирригатсионӣ энергетикӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доштани неругоҳи барқии оби Роғун ба он муайян карда мешавад. Дар иншоот, ки гиреҳи гидроэнергетикӣ бузург ба ҳисоб меравад, обанбори ҳаҷми ғунҷоиши пурааш баробар ба 13,3 млрд. мукааб ҳаҷми аввали фойданокиаш – 10.3 млрд. мукааб, ҳаҷми минбаъдаи он баробари 8.6 млрд мукааб метр бо назардошти танзими бисёрсола ва нисбатан пурраи ҷараёни оби дарёи Вахш дар назар буда, имконияти истеҳсоли ҳаҷми бисёр миёнсолои неруи барқи он 13.3 млрд кВт-соатро дар бар мегирад [2, с. 91]

Неругоҳи барқии оби Роғун имконият фароҳам меорад, ки Тоҷикистон аз лиҳози энергетикӣ ба як давлати тавлидкундаи неруи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза муаррифӣ гардида, мушкилоти имрӯзаи мардумро аз ҳисоби норасоии барқ пурра бартараф кунад.

Бинобар ин, ҳаҷми неруи барқи дар Роғун истеҳсолшаванда талаботи ҳамаи гурӯҳҳои истифодабарандагони ҷануби ҷумҳуриро қонеъ намуда, дар сурати саривақт сохта ва ба истифода додани хатти интиқоли барқи ҷанубу шимол вобастагии энергетикиву иқтисодии кишварро то дараҷаи назаррас аз давлатҳои ҳамсоя паст менамояд.

Таҳлили воқеияти табиӣ ва захираҳои энергетикӣ баръало нишон медиҳанд, ки рушди босубот ва бонизомии Тоҷикистон, асосан, тариқи истифодаи васеи иқтидорҳои гидроэнергетикӣ, пеш аз ҳама, тавассути бунёди неругоҳҳои миёна ва бузурги обӣ имконпазир аст.

Тибқи барномаи дарозмуддати бунёди силсиланеругоҳҳои хурди барқӣ барои солҳои 2009- 2020 дар баробари дигар минтақаҳо, дар вилояти Хатлон низ 44 неругоҳи хурди обӣ сохта, ба истифода дода шуданд, ки дар рушди ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ нақши арзанда бозиданд.

Дар зерҷадвали иншооти афзалиятноки дорои асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ барои насб намудани дастгоҳҳои гелиинфироӣ фотоэлектрикӣ ва офтобӣ оварда шудааст, ки барои пурра таъмин намудани тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар ин минтақа мусоидат менамоянд. Раванди электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар ҷадвали №2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.

Электрикунонии ноҳияҳои вилояти Хатлон

№	Ноҳияҳои	Иқтисоди муқарраргардида	Шумораи деҳот
1.	Данғара	232,8	6
2.	Балҷувон	401,6	26
3.	Ховалинг	51,2	4
4.	Хуросон	64,8	3
5.	Шӯрообод	393,4	19
6.	Темурмалик	68,2	8
7.	Муъминобод	87,8	10
Ҷамағӣ		1299,8	76

Электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, аз як тараф, ба тараққиёти пуравчи иқтисодӣ ноҳияҳои мазкур заминаи мустаҳкам ба вучуд оварда бошад, аз тарафи дигар, ба пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа: иҷтимоӣ-маишӣ, фарҳангӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии ин минтақа мусоидат менамояд.

Маълум аст, ки фарҳанг яке аз самтҳои афзалиятноки рушди ҷомеа махсус гардида, дар ҳар давра замон муҳимиятро касб намудааст.

Бо назардошти талаботи ҷомеаи муосир ин ниҳод дар пешрафт ва рушди ҷомеа, бахусус, деҳот баробари дигар самтҳо мусоидаткунанда аст. Электрикунонии шаҳру ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат ба он асос гузошт, ки аксар марказҳои фарҳангӣ ва клубу осорхонаҳо, ки бинобар нарасидани неруи барқ аз фаъолият бозмонда буданд, аз нав ба фаъолият шурӯъ намуданд.

Масалан, тибқи ҳисоботи омӯрӣ, дар қисми ҷануби ҷумҳурӣ дар солҳои 2010-2014, ки электрикунонии босуръат идома дошт, аксари мавзёҳои фарҳангӣ фаъл гардида, дар рушди маънавияти ҷомеа нақши бориз гузоштанд.

Ҷадвали 3.

Теъдоди осорхона ва театрҳои вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2014

Солҳо	2010	2011	2012	2013	2014
Шумораи осорхонаҳо	15	16	16	16	16
Шумораи театрҳо	2	2	2	3	3

Дар раванди таҳкими рушди энергетикӣ дар кишвар нақши лоиҳаҳои инвеститсионӣ хеле муҳим буда, дар рушди инфрасохтори кишвар нақши калидӣ доранд [1, с. 118]

Татбиқи “Лоиҳаи дуҷони таъмини шуғли аҳоли барои устувории хоҷагии қишлоқ ва идоракунии захираҳои обӣ дар доираи маблағгузори иловагӣ (5697 TJ,” ки аз 7 декабри соли 2015 оғоз гардидааст ва маблағи он 6 600000 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, аз ҷониби Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд маблағгузорӣ шуда истодааст. Лоиҳаи мазкур дар 5 ноҳияи вилояти Хатлон - Вахш, Данғара, Ҷайхун, Қубодиён ва Шаҳритӯс татбиқ гардида, дар давоми чор сол қорҳои зиёде дар ин самт ба анҷом расонида шудааст [8, с. 4]

Татбики ин лоиҳа барои ба ҷойи кори мавсимӣ таъмин намудани 11 275 нафар мусоидат намуда, инфрасохтори об дар 91 ҳазор гектар замин беҳтар гардид.

Имрӯзо ҷиҳати расидан ба истиқлолияти энергетикӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва сармояи хориҷӣ 36 миллиард сомонӣ (беш аз чор миллиард доллари амрикоӣ) ҷудо карда шудааст. Аз ҷумла, дар соли 2016 ба таҷдиди неруғоҳи Сарбанд ба сарфи 1,1 миллион сомонӣ шуруъ мегардад.

Дар соҳаи энергетикӣ кишварамон ду барномаи давлатӣ, аз ҷумла “Барномаи истифодаи самароноки захираҳои обиву энергетикӣ ва сарфачӯии неруи барқ” ва “Барномаи дарозмуддати бунёди силсилаи неруғоҳҳои хурди барқии обӣ дар давраи солҳои 2009-2020” амалӣ гардиданд.

Тибқи ин барномаҳо то соли 2020 дар қаламрави мамлакат сохтмони 190 неруғоҳи хурди барқии обӣ бо маблағи 123,1 млн доллари амрикоӣ пешбинӣ шуда буд. Ин тадбирҳо, дар навбати аввал, ба ҳалли мушкилоти мунтазам таъмин намудани аҳоли ва корхонаҳои кишвар бо барқ нигаронида шуда, яке аз воситаҳои асосии рушди соҳаҳои нави саноат гардиданд.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавлиди неруғоҳҳои хурди бузурги барқиро муҳим арзёбӣ намуда, чунин таъкид менамояд: “Маҳз бунёди неруғоҳҳои нави хурду бузурги барқии обӣ имкон фароҳам меорад, ки на танҳо норасоии барқ бартараф карда шавад, балки дар давраҳои хушсолӣ ҳамаи кишварҳои поёноби минтақа ба об таъмин гарданд” [9, с. 71].

Имрӯз Тоҷикистон дар ҳоли рушд қарор дорад ва ин ҳолат масъалаи пайдо шудани истифодабарандагони нави неруи барқро ба миён мегузорад. Дар ҳалли масъалаҳои рӯзафзунӣ ҷумҳурӣ ва таъмини он ба неруи барқ сохтмони неруғоҳҳои бузург, ба монанди неруғоҳи Даштиҷум (1000 кв) нақши калон мебозанд.

Дар кишвари мо, инчунин, манбаъҳои дигари истеҳсолкунандаи қувваи барқ, аз қабили ангишт, нефт, газ, қувваи офтоб ва ғайраҳо мавҷуданд. Масалан, аҳолии Тоҷикистон метавонад дар як сол 300 рӯз қувваи офтобро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода барад ва он рӯзҳо дер нест, ки тавасути электривунонии пурраи мамлакат – Тоҷикистон тамоми шабҳо ба рӯз монанд шаванд.

Ин ҳолатро, аллакай, аҳолии мамлакат дар мисоли шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Бохтар, Кӯлоб, Хоруғ, маркази ноҳияҳо, аҳолии ноҳияҳои дар ҳатти сарҳади ҷанубу шарқии мамлакат мушоҳида менамоянд. Дар оянда Тоҷикистони мустақил манбаи асосии тавлидкунандаи қувваи барқ барои кишварҳои Осиёи марказӣ хоҳад гашт.

Сиёсати дурусти ояндабинонаи ҳукумати мамлакат оид ба рушди соҳаи энергетика сатҳи тараққиёти иқтисодии мамлакатро ба дараҷаи давлатҳои пешқадамтарини дунё мерасонад. Аз ин рӯ, мақсаду мароми тамоми барномаҳои дар солҳои аввали истиқлолият таҳияёфта расидан ба истиқлолияти энергетикӣ мебошад ва ин дар назди ҳамватанон вазифаи муҳими эҳтиёткоронаро сарфакорона истифода бурдани қувваи барқро мегузорад. Сарфакорӣ сарчашмаи ҳама гуна боигарии оила ва мамлакат ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Аҳмад, Р. Роғун - ифтихори миллат / Р. Аҳмад. – Душанбе: Адиб, 2011. – 171 с.
2. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (23.01.2015). URL: <http://www.president.tj/node/8136> (санаи истифода: 04.05.2021)
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (15.04.2009). URL: <http://www.president.tj/node/194> (санаи истифода: 17.06.2021)
4. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015. – Душанбе, 2013. – 40 с.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. - 600 с.

6. Толибов, И. Пешвои миллат дар танзими сиёсати обиё энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / И. Толибов // Идоракунии давлатӣ. – 2017. - №4. - С 91-95.
7. Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2016 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 316 с.
8. Хуррамзода, М.Х. Нақши Пешвои миллат - Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди неругоҳи барқии оби Роғун / М.Х. Хуррамзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 169 с.
9. Раҳмонов, Э. Уфуқҳои Истиқлол / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон - эҳғари Роғун. – Душанбе, 2013. - С.75.

ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ИҚТИМОИЮ ФАРҶАНГИИ ОН

Дар мақола зикр гардидааст, ки ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат, асосан, тавассути иқтидори истеҳсоли дарёи бузурги Омӯ, Вахш ва Панҷ электрикунонида мешаванд.

Оид ба масъалаҳои энергияи тоза ва аз ҷиҳати экологӣ ғоидаовар Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги обӣ мебошад.

Азҳудкунии захираҳои энергетикӣ дар Тоҷикистон, асосан, аз солҳои 20-уми асри ХХ оғоз ёфт. Рушди имрӯзаи низомии энергетикӣ дар кишвар дар доираи ҳамкориҳо бо кишварҳои хориҷӣ ба роҳ монда шуда истодааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, тавассути сохта ва ба истифода додани неругоҳи оби барқии Роғун мамлакат пурра аз норасоӣ ва мушкилоти барқ озод мешавад.

Ҳаллу фасли бисёр масъалаҳои муҳим ва баромадан аз мушкилоти иқтисодӣ аз пурра ба итмом расонидани неругоҳи оби Роғун вобаста мебошад. Туфайли ин иқдом Тоҷикистон метавонад оянда дар ҷаҳон миёни содирунандагони энергияи тоза яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол кунад.

Тоҷикистон, аллакай, ба ҳамсояҳои наздик, аз ҷумла, ба Афғонистон, дар фасли тобистон ба Ёзбекистон ва дигар давлатҳои ҳамсоя қувваи барқ содир мекунад. Ин ба раавобити байни давлатҳои ҳамсоя мусоидат менамояд.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар Тоҷикистон 90%-и қувваи барқ дар ГЭС-ҳо истеҳсол карда мешавад. Яке аз манбаъҳои асосии истеҳсолкунандаи қувваи барқ дарёи бузурги Панҷ мебошад, ки аз ноҳияҳои ҷанубу шимоли Тоҷикистон гузашта, сарҳади Тоҷикистонро аз Афғонистон ҷудо мекунад.

Калидвожаҳо: энергетика, шӯравӣ, сотсиалистӣ, низом, истиқлолият, захираҳо, энергия, сиёсат, истиқлолияти энергетикӣ, киловатт-ампер, таҷдид, мегаватт, лоиҳа, қувваи барқ, сарфакорӣ.

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯ ЮГО-ВОСТОЧНЫХ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА И ЕЁ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В статье отмечается, что Юго-Восточные районы страны в основном электрифицированы за счёт производственных мощностей великой реки Аму, Вахша и Пянджа.

С точки зрения чистой энергии и экологических полезных ископаемых Таджикистан обладает огромными водными ресурсами.

Освоение энергоресурсов в Таджикистане началось в основном с 20-х годов XX века. Текущее развитие энергетической системы в стране осуществляется в рамках сотрудничества с зарубежными странами.

Со строительством и вводом в эксплуатацию Рогунской ГЭС, страна полностью будет избавлена от дефицита и проблемы в сфере электроэнергетики.

Решение многих важных проблем, особенно экономических, полностью зависят от завершения строительства Рогунской ГЭС. Это усиливает экономический потенциал страны, помогает качественному развитию образования, науки и культуры, обеспечивает уровень социальной стабильности населения и т.д.

Таджикистан уже экспортирует электрическую энергию в соседние страны, включая Афганистан, в летний период в Узбекистан и другие соседние страны. Для подачи электропередачи из электростанции Рогун, уже начата реализация проекта КАССА – 1000.

В статье отмечается, что 90% электроэнергии в Таджикистане производится в ГЭС-ах. Одна из основных источников производства электроэнергии, является большая река Пандж, которая проходит Северо-Южные районы страны, и отделяет границы Таджикистана от Афганистана.

На этой реке запланировано создание ГЭС Дашти Джум, общий потенциал которой составляет 4 миллиона КВ/ч. Со строительством и вводом в эксплуатацию всех гидроэлектростанций, Таджикистан может занять ведущее место в сфере экспорта чистой электроэнергии в мире.

Ключевые слова: энергетика, советский, социалистический, система, независимость, ресурсы, энергия, политика, энергетическая независимость, киловатт–ампер, преобразование, мегаватт, проект, электрический ток, экономия.

ELECTROFICATION OF SOUTH-EASTERN DISTRICT OF TAJIKISTAN AND ITS SOCIAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE

The southeastern regions of the country are mainly electrified at the expense of the production capacities of the great rivers Amu, Vakhsh and Panj.

In terms of clean energy and ecological minerals, Tajikistan has enormous water resources.

The development of energy resources in Tajikistan began mainly in the 1920s, the 20th century. The current development of the energy system in the country is carried out in the framework of cooperation with foreign countries.

With the construction and commissioning of the Rogun HPP, the country will be completely free from the deficit and problems in the field of electricity.

The solution of many important problems, especially economic ones, depends entirely on the completion of the construction of the Rogun HPP. With the construction and commissioning of all hydroelectric power plants, Tajikistan can take the leading place in the export of clean electricity in the world.

It strengthens the economic potential of the country twice? Helps the qualitative development of education, science and culture, ensures the level of social stability of the population, and serves as a public service.

Tajikistan already exports electricity to neighboring countries, including Afghanistan. In the summer to Uzbekistan and other neighboring countries. This is already having a good effect on relations between neighboring.

90% of electricity in Tajikistan is produced in hydroelectric power plants. One of the main sources of electricity generation is the large river Panj, which runs through the North-southern regions of the country, and separates the borders of Tajikistan from Afghanistan. In this river planned to create a Dashti Jum hydroelectric power station, the potential of which is 4 million SQ/h.

Keywords: Energetics, Sovet, Socialist, System, Independent, resources, Energy, Politic, Killowat-ampere, renovation, Megabayt, Project, Strain, Savings.

Сведения об авторе: Алимардонов Бобохон Махмадиевич – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Медико-социального института Таджикистана. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, ул. Клара Цеткина-2. Тел.: (+992) 918 52 95 45. E-mail: bobokhon2020@mail.ru

Information about the author: Alimardonov Bobokhon Mahmadiyevich - Assistant of the Department of Humanitarian Disciplines of the Medicine and Social Institute of Tajikistan. Address: Tajikistan, Dushanbe, Clara Zetkina-2. st. (+992) 918 52 95 45. E-mail: bobokhon2020@mail.ru

**РУШДИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИ
ДАВЛАТӢ**

Назаров М. Ҷ.

Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Даҳсолаи охири асри XX аз нигоҳи рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар таърихи миллати тоҷик беназир ба шумор меравад. Зеро дар ин марҳилаи таърихӣ империяи бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ, ки Тоҷикистон ҷузъи таркибии он буд, ба гирдоби таҳаввулоти азими сиёсӣ кашида шуда, оқибат аз байн рафт.

Дар натиҷаи ин тағйироти геополитикӣ ҷумҳуриҳое, ки ба ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ шомил буданд, истиқлолияти давлатии худро эълон карда, соҳибхӯшӣ гардиданд. Тоҷикистон низ аз ин раванди сиёсӣ дар қанор намонд. 31-уми августи соли 1991 дар Иҷлосияи Шӯрои Олӣ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуда, 9 сентябри ҳамон сол дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум оид ба истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Изҳорот дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд, ки он барои таъсиси давлати соҳибхӯшӣ миллати тоҷик асоси қонунӣ гузошт.

Мутаассифона, «замоне, ки кишвари соҳибистиклоли мо ҳанӯз аввалин қадамҳои худро мегузошт, ҳоинони миллати тоҷик ва душманони давлати тоҷикон бо пуштибонии доираҳои манфиатдори хориҷӣ кишвари моро ба гирдоби муҳолифати шадиди дохилӣ ва баъдан ба оташи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашиданд... Дар он айёми вазнини мудҳиш ғаълияти сохтору мақомоти давлатӣ пурра фалаҷ гардида, низоми идоракунии давлатӣ амалан барҳам хӯрда, Конститутсия ва дигар қонунҳо поймол ва дар кишвар фазои беҳокимиятиву ҳушунату зӯрварӣ ҳукмфармо гардида буд» [10].

Дар чунин шароити вазнини фалокатбор саъю талоши роҳбарияти сиёсии кишвар, асосан, ба ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, аз ҷумла ба эътидол овардани вазъи ноором дар мамлакат, баргардонидани гурезаҳо ба ватан, таъмин кардани шароити зисти онҳо, ҳалли масъалаҳо вобаста ба нишондоди лоиҳаи Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон равона карда шуда буд.

Ниҳоят, санаи 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ба имзо расида, бо шарофати он ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ расман хотима бахшида шуд. Дар натиҷаи ин рӯйдоди муҳим дар Тоҷикистон барои рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш фазои мусоиди сиёсӣ фароҳам омад.

Вале, тавре ки Пешвои муаззами миллат басо дақиқ зикр намудаанд, «танҳо пас аз соли 2000-ум ба давлату Ҳукумат муяссар гардид, ки ба таври ҷиддӣ ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоиро роҳандозӣ намояд» [8], ки дар ин радиф масъалаҳои вобаста ба варзиш ва тарбияи ҷисмонии аҳоли истисно нестанд.

Воқеан, дар натиҷаи бӯҳрони шадиди сиёсӣ иқтисодии даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ ғаълияти аксарияти муассисаҳои ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш алоқаманд боздошта шуда, ҷанги идомадоштаи шаҳрвандӣ ва маблағгузориҳои ночиз ба инфрасохтор ва таъминоти кадрӣ соҳа таъсири ҷиддӣ расонид.

Ташкилоту муассисаҳои соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, аз ҷумла муассисаҳои таълимии шаҳру ноҳияҳое, ки ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буданд, аз ғаълият бозмонданд. Иншоот, толору майдончаҳо ва амволу таҷҳизоти муассисаҳои таълимию варзишӣ ғорат ва бинои шумораи муайяни онҳо ғайриқонунӣ хусусӣ гардонид шуданд. Бинобар нооромии вазъи сиёсӣ ва норасоии маблағ, раванди сохтмон ва истифодаи иншооти варзишӣ қатъ гардида, майлу рағбат ва шавқу ҳаваси мардум, аз ҷумла наврасону ҷавонон нисбат ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш то андозаи назаррас коҳиш ёфт.

Вале новобаста аз таъсири фалокатбори ҳаводиси солҳои 90-уми асри гузашта ба ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии кишвар варзишгарони тоҷик ва масъулони

соҳа ҳамчун ворисони арзандаи тамаддуни бостонии варзиш барои иштироки намояндагони Тоҷикистон дар бозиҳо ва мусобикаҳои варзишии минтақавию ҷаҳонӣ саъю талош варзида, ҷиҳати баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллӣ, эҳсоси ватандорӣ шаҳрвандон ва обрӯю эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ тадбирҳои амалӣ андешиданд. Дар натиҷаи амалӣ гардидани тадбирҳои мазкур, соли 1990 варзишгари нобиноӣ тоҷик С. Ҳамдамов дар мусобикаи байналмилалӣ оид ба шохмот, ки дар Италия баргузор шуд, ширкат варзида, сазовори унвони баланди чемпиони ҷаҳон гардид. Соли 1991 Федератсияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши маъҷубони Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, соли 1996 он ба ҳайати Кумитаи паралимпии ҷаҳон шомил гардид, ки ин барои иштироки пайвастаи варзишгарони маъҷуби Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоиди ташкилию ҳукуқиро фароҳам овард.

Аз ҷумла яке аз омилҳои муҳим ва тақонбахши соҳаи варзиш дар Тоҷикистон соли 1992-юм таъсис ёфтани Кумитаи миллии олимпии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, ки туфайли он варзишгарони тоҷик иштирокчиёни комилҳуқуқи Ҳаракати олимпии ҷаҳон гардиданд. Ба ибораи дигар, ин рӯйдоди муҳим оғози раванди иштироки мунтазами варзишгарони кишвар дар бозиҳои олимпӣ ва вусъати комёбиҳо дар соҳаи варзиш маҳсуб меёбад. Аз ин ҷост, ки аз соли 1992 дар Тоҷикистон оид ба 43 намуди варзиш федератсияҳои миллӣ таъсис ёфтанд, ки аксарияти онҳо тадриҷан узви комиҳуқуқи федератсияҳои байналмилалӣ гардида, барои ривочу равнақи намудҳои гуногуни варзиш ва иштироки варзишгарони тоҷик дар қувваозмоиҳои байналмилалӣ оид ба футбол, бокс, шохмот, камонварӣ, варзиши сабук, теннис, гуштини тарзи озод, юнонӣ-румӣ, кураш, дзю-до ва самбо, камонварӣ, тэквондо, вазнбардорӣ, акробатика, тирандозӣ, каратэ ва ғайра дар ҷумҳурӣ саҳми назаррас гузоштанд.

Соли 1992 варзишгари тоҷик Андрей Абдувалиев сазовори унвони чемпиони баҳши гурзпартоии Бозиҳои олимпии тобистонаи Барселона, сипас соли 1993 дар Штутгард ва соли 1995 дар Гётеборг соҳиби унвони чемпиони ҷаҳон, ҳамчунин, соли 1994 дар Лондон оид ба ин намуди варзиш сазовори Ҷоми ҷаҳон гардид. Ҳамзамон, соли 1994 варзишгар С. Боев дар супермарафони байналмилалӣ бо хатсайри Санкт-Петербург – Алма-Ато (дар масофаи 9 ҳазор метр) бо ордени «Мужества»-и Федератсияи Россия мушарраф гардид.

Мавриди зикр аст, бо шарофати таъсисёбии Кумитаи миллии олимпӣ дастаи мунтахаби олимпии ҷумҳурӣ бори нахуст соли 1994 дар Бозиҳои тобистонаи Осиё (Хиросима, Япония) ва бори аввал соли 1996 зери Парчами Тоҷикистон дар ҳайати 8 нафар варзишгар аз рӯи намудҳои варзиши дзю-до, гуштини юнонӣ-римӣ, бокс, варзиши сабук, ҷаҳиш дар об дар бозиҳои олимпӣ (Атланта, ИМА) иштирок кард. Моҳи июли соли 1994 Президенти Кумитаи байналмилалӣ олимпӣ Хуан Антонио Самаранч ба Душанбе ташриф оварда, ба фаъолияти Кумитаи миллии олимпии Тоҷикистон аз наздик шинос гардид.

Соли 1996 тавассути таъсисёбӣ ва фаъолияти пурсамари ташкилоти ғайридавлатии эҳсонкорӣ Олимпиадаи маҳсуси Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки он барои омода кардани варзишгарони тоҷик ҷиҳати иштирок дар бозиҳои маҳсуси олимпии тобистонаи солҳои 1991, 1995, 1999 ва бозиҳои маҳсуси тобистонаи ҷаҳон нақши муҳим бозид, ки натиҷаи он соҳиби 3 медали тилло гардидани намояндагони Тоҷикистон дар мусобикаҳои номбурда мебошад.

Солҳои 2000-ум барои рушди варзиш дар Тоҷикистон заминаҳои воқеии меъёрию ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуданд. Қабули як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи варзиши кӯдакон ва наврасон» (аз 1 августи соли 2003, №28, бо тағйиру иловаҳо дар солҳои 2009 ва 2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (аз 5 марти соли 2007, №243, бо тағйиру иловаҳо аз 16 апрели соли 2012, № 825), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тайёрии варзишӣ» (аз 19 марти соли 2013, бо тағйиру иловаҳо аз 15 марти соли 2016), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» (аз 15 июли соли 2004, № 52, бо тағйиру иловаҳо дар солҳои 2011, 2014) ба раванди мутобик гардонидани фазои меъёрии ҳуқуқии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба шароит ва дигаргуниҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат мусоидат намуданд.

Тавре ки Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 8-уми сентябри соли

2021 зимни суханронӣ дар чаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатӣ иброз намуданд, - «фароҳам овардан шароит ҷиҳати рушди соҳаи варзиш, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб меравад, пеш аз ҳама, барои наврасону ҷавонон ва ташвиқу тарғиби тарзи ҳаёти солим дар байни онҳо мебошад» [10].

Вобаста ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2010-2017 панҷ барномаи давлатӣ, аз ҷумла «Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 560 аз 30.10.2010) [3], Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №278 аз 2.06.2011) [1], «Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 425 аз 30.08.2011) [4], «Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №261 аз 27.05.2017) [5] ва «Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 260 аз 27.05.2017)-ро [2] қабул кард, ки онҳо ба пешрафти соҳаи варзиш, аз ҷумла оммавиғардонии он, бунёди инфрасохтори замонавии соҳа, муаррифии давстовардҳои варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, вусъат бахшидани раванди солимгардонии аҳоли мусоидат намуданд. Масалан, «дар тамоми қаламрави кишвар то замони истиқлол камтар аз ҳазор иншооти варзиш вучуд дошт. Имрӯз ин шумора ба 10 ҳазору 220 расидааст. Яъне шумораи иншооти варзиш беш аз даҳ баробар афзудааст, ки ба устувор шудани заминаи моддиву техникӣ барои рушди варзиш, оммавиғардонии он ва омода сохтани варзишгарони сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ аз миёни наврасону ҷавонон мусоидат карда истодааст. Дар даврони соҳибистиклолӣ бо шарофати пирӯзиҳои варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ 5743 маротиба Парчами Тоҷикистони азизи мо афрохта шуда, 1797 маротиба Суруди миллии давлати тоҷикон садо додааст» [10].

Мавриди зикри хос аст, ки ба рушди соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар кишвар вохӯрӣ ва мулоқоти пайвастаи Пешвои муаззами миллат бо ҷавонон ва варзишгарони мамлакат, аз ҷумла ғолибон ва ҷоизадорони мусобиқаҳои байналмилалӣ тақони бузург бахшид. Дар ин радиф, мулоқоти сарвари давлатро, ки санаи 20 декабри соли 2010 бо варзишгарони мамлакат доир гардид, метавон ҳамчун барномаи мукамал ва аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон арзёбӣ намуд. Зимни суханронӣ дар мулоқоти мазкур Пешвои миллат иброз намуданд, ки «дар замони ҷаҳонишавӣ варзиш на танҳо ҷанбаи иҷтимоӣ, балки ҷанбаи иқтисодӣ ва сиёсиро касб намудааст. Зеро мардум ҳар қадар бештар бо варзиш фаро гирифта шаванд, ҳамон қадар вазъи саломативу ҳолати рӯҳиву равонии онҳо беҳтар гардида, барои рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ва амнияти давлату ҷомеа имконияту заминаҳои мусоид фароҳам меоянд» [9].

Яке аз хусусиятҳои мулоқоти мазкури Пешвои миллат бо варзишгарон дар он зоҳир мегардад, ки Сарвари давлат вазъи ҷорӣ соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар мамлакатро мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор дода, ҳамзамон, дурнамои рушди онро басо мушаххас муайян карданд. Президенти кишвар камбудиву норасоии зерини соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмониро дар ҷумҳурӣ ошкор намуданд, ки онҳо, ба андешаи ӯ, барои пешрафти соҳаи ҳаётан муҳимми ҷомеаи кишвар монанди ҷиддӣ эҷод карда, дар оянда низ боиси таназзули он гардида метавонанд, аз ҷумла:

- аз бемасъулиятии баъзе роҳбарон дар солҳои 90-уми асри гузашта на танҳо сохтмону истифодаи иншооти варзишӣ қатъ гардид, балки баъзе иншоот, толорҳо ва майдончаҳои варзишӣ бо таҷҳизоташон дар ҷандин шаҳру ноҳияҳо хусусӣ гардонида шуданд;

- қисми зиёди иншооти варзишӣ ба таъмир ниёзманд ё ба таври мақсаднок истифода бурда намешаванд;

- ҳатто дар ҳолати пурра ғайрифаъолият намудани иншооти мавҷудаи варзишӣ онҳо ҳамагӣ даҳ фоизи аҳолии кишварро ба варзиш фаро гирифта метавонанд;

- клубҳо ва мактабҳои варзишӣ талаботи кӯдакону наврасон ва ҷавононро чандон қонеъ карда наметавонанд;
 - роҳбарони баъзе шахру ноҳияҳо варзишро соҳаи дуҷумдараҷа ҳисобида, барои вусъати ҳамаҷонибаи он диқатти ҷиддӣ намедиханд;
 - дар натиҷаи ба дараҷаи кофӣ эътибор надодан ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва томактабӣ саломатии кӯдакон ва наврасону ҷавонон нисбатан коҳиш ёфтааст;
 - дар шароити имрӯза ба дасти хонанда, донишҷӯ ва омӯзгор оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш маводи кам дастрас мегардад;
 - на ҳамаи федератсияҳо барои оммавӣ гардонидани варзиш ва ҳарчи зиёдтар ҷалб намудани ҷавонон ба навъҳои гуногуни он ташаббус нишон медиҳанд;
 - баъзе федератсияҳо ба дастовардҳои муайяни соҳа ва доираи ҷудогонаи варзиш маҳдуд шуда, барои тавсеаи фаъолият дар бахшҳои нави варзишӣ кӯшиш намеkunанд;
 - тақрибан 90 фоизи федератсияҳои варзишӣ фаъолияти худро барои ширкат ва қувваозмод дар ҷорабиниҳои байналмилалӣ равона карда, ҷиҳати инкишофи оммавии варзиш дар шахру ноҳияҳо қариб ягон тадбир намеандешанд;
 - қисми зиёди федератсияҳои варзишӣ ба ташкилоти мухтор ва пӯшида табдил ёфта, қарорҳои қабулнамудаи онҳо ба меъёрҳои варзишӣ ва талаботи соҳа ҷавобгӯ намебошанд.
 - бисёр федератсияҳои варзишӣ ҳамагӣ як ё ду варзишгарро дастгириву муаррифӣ менамоянд;
 - фаъолияти молиявии федератсияҳои варзишӣ шаффоф нест;
 - баъзе федератсияҳои варзишӣ барои гузаронидани як ҷорабинӣ ҳам аз мақомоти давлатӣ, ҳам аз Кумитаи миллии олимпӣ ва ҳам аз федератсияҳои байналмилалӣ ва дигар шахсони кумакрасон маблағ мегиранд;
 - қисми зиёди федератсияҳо на танҳо суроғаи муайян, балки барнома ва нақшаи доимии фаъолият, толорҳои варзишӣ ва лавозимоти зарурии ба талаботи замон ҷавобгӯ надоранд, инчунин, роҳбарони баъзе федератсияҳо шахсони тасодуфӣ мебошанд [9].
- Шоистаи зикр аст, ки таҳлили ҷиддии вазъи соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар кишвар аз ҷониби Сарвари давлат баёнғари тавачҷуҳи доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ин соҳаи ҳаётан муҳим ва иҷтимоисозии ҷомеа ба шумор меравад. Вобаста ба камбудҳои ошкоршуда, Пешвои миллат дар назди масъулини соҳа ва тамоми сохторҳои марбутатаи давлатӣ вазифаҳои мушаххаси зеринро гузоштанд, ки иҷрои онҳо бешак боиси дигаргуниҳои назаррас дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар мамлакат гардиданд:
- Вазорати маориф, Кумитаи ҷавонон варзиш ва сайёҳӣ, Кумитаи миллии олимпӣ якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ доир ба таъмиру таҷдид ва бо таҷҳизоти зарурии варзишӣ таъмин намудани толорҳо ва майдончаҳои варзишии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шахру ноҳияҳо ва макотиби олии ҷорачӯӣ намоянд;
 - ҳар як ташкилоту муассиса, ширкатҳои давлативу хусусӣ ва соҳибкорону сармоядорон аз ҳисоби маблағҳои худӣ барои ташкили шароити зарурӣ ҷиҳати инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва рушди соҳаи варзиш саҳмгузор бошанд;
 - роҳбарони вилоятҳо ва шахру ноҳияҳо барои ҷалби ғарчи васеътари мардум ба варзиш аз ҳама имкониятҳо пурраву самаранок истифода бурда, барои бунёд ва таъмиру таҷдиди иншооти варзишӣ кӯшиш ба ҳарч диҳанд;
 - Вазорати маориф масъалаи зиёд намудани дарсҳои тарбияи ҷисмониро омӯхта, доир ба ислоҳи вазъи ҷораҳои дахлдор андешад;
 - Вазорати маориф ва муассисаҳои дахлдори соҳа вобаста ба имкониятҳо аз ҳисоби маблағҳои иловагӣ барои рушди тарзи ҳаёти солим ва таъмини саломатии ҷавонон дар назди хобгоҳҳо ва биноҳои таълимӣ клубҳо ва сексияҳо ташкил намуда, барои гузаронидани ҳар гуна ҷорабиниҳои варзишӣ тадбирҳо андешанд;
 - Вазорату идораҳо ва муассисаҳои дахлдор бо истифода аз имкониятҳои технологияи иттилоотӣ таҳия ва паҳни маводи нави таълимиву омӯзишӣ ва тарғиботиву ташвиқотиро дар соҳаи варзиш вусъат бахшанд;

- Бо мақсади рушди соҳаи варзиш Кумитаи миллии олимпӣ ҷавонону варзишгарони ояндадорро аз тамоми минтақаҳо интихоб намуда, барои қувваозмоии онҳо дар мусобиқаҳои ватаниву байналмилалӣ шароити мусоид фароҳам оварад;

- Сохторҳои марбутаи соҳаи варзиш сарфу харчи маблағҳои барои чорабиниҳои варзишӣ ҷудошударо таҳти назорат қарор диҳанд;

- Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, Кумитаи миллии олимпӣ ва федератсияҳои варзишӣ:

- барои оммавиғардони варзиш, ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ намудани Тоҷикистон намудҳои афзалиятноки варзишро муқаррар намуда, дар доираи барномаҳои соҳавӣ маблағгузориҳои онҳоро дар сатҳи зарурӣ таъмин намоянд;

- оид ба намудҳои дигари варзиш, аз ҷумла алпинизми кӯҳӣ, тӯби дастӣ ва монанди инҳо, инчунин, ҷалби маъҷубон ба варзиш чораҳои зарурӣ андешанд;

- барои пешрафт ва дуруст ба роҳ мондани фаъолияти муассисаҳои варзишӣ роҳбарии онҳоро ба зиммаи шахсони ташкилотӣ ва дорои масъулияти баланд вогузор намоянд;

- Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, Кумитаи миллии олимпӣ дар баробари машғул шудан ба ҳалли масъалаҳои молиявӣ фаъолияти федератсияҳоро давра ба давра таҳлил намуда, интиҳоби варзишгарон, тасдиқи барномаҳои омодагӣ, таъйини мураббӣён ва доварони сатҳи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сарпарастонро зери назорат гиранд ва ҷиҳати дарёфти роҳҳои ҷалби маблағҳои ғайрибучетӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд;

- Вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, молия, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ вобаста ба муайян намудани имтиёзҳо барои соҳибкдороне, ки варзишгоҳу майдонҳои варзишӣ сохта, ба таври ройгон ба моликияти давлатӣ месупоранд, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод манзур намоянд;

- Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо дар бучетҳои маҳаллӣ маблағгузориҳои соҳаи варзишро ҳамсола зиёд карда, ҳамзамон, як қисми маблағҳои аз ҳисоби иҷрои барзиёди бучет бадастомадаро барои рушди соҳаи мазкур равона намоянд;

- Ҷиҳати ҳамохангсозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, таъмини фаъолияти самараноки мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии варзишӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои тарбияи ҷисмонӣ ва ва варзиш таъсис дода шавад;

- Вазорату идораҳои дахлдор Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2010 барои солҳои 2011-2013 аз ҷониби ҳукумат қабул гардидааст, ба барномаи панҷсола табдил дода шуда, дар он масъалаҳои таъмир ва таҷдиди иншооти варзишӣ, маъмулияти сохторҳои ваколатдор дар соҳаи варзиш ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ гарданд;

- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дар солҳои наздик бунёд намудани Маркази омодагии олимпӣ тадбирҳои зарурӣ андешад;

- Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе, вилоятҳо ва ҳамаи шаҳру ноҳияҳо ба рушди ҳамҷонибаи соҳаи варзиш таваҷҷуҳ ва ғамхории доимӣ зоҳир намуда, доир ба сохтмони маҷмааҳои варзишии сатҳи баланд, инчунин, бунёди боғҳои фарҳангиву фароғатӣ чораҳои муассир андешанд [9].

Хусусияти дигар ва бағоят муҳимми мулоқоти соли 2010-уми Пешвои миллат бо варзишгарони тоҷик аз он иборат аст, ки ҳангоми баргузориҳои он дар баробари тарҳрезӣ гардидани барномаи мушаххаси амали Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ иштирокчиёни он – варзишгарон бори дигар на танҳо қадру манзалати хешро дар назди халқу ватан ҳис намуданд, балки онҳо масъулияти бузурги муаррифии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ба таври амиқ дарк намуда, бо қалби саршор аз меҳри ватан ва эътимоди комил аз дастгириву пуштибонии давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сӯйи фатҳи қуллаҳои нави варзиш роҳ паймуданд, ки натиҷаи онро дастовардҳои бузурги варзишии солҳои минбаъдаи Тоҷикистон собит намуданд. Бо ибораи

дигар, тавассути баргузории мулоқоти соли 2010-уми Пешвои миллат бо варзишгарон дар таъриху тамаддуни варзиши тоҷик саҳифаи тоза боз гардида, барои рушди минбаъдаи он имкониятҳои боз ҳам фароҳтар фароҳам оварда шуданд. Аз ҷумла, дар доираи татбиқи Нақшаи чорабиниҳои он дар қаламрави ҷумҳурӣ беш аз 2500 иншооти нави варзишӣ бунёд ёфт, бо дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ Федератсияи футболи Тоҷикистон соли 2014-умро соли оммавии футбол дар мамлакат эълон намуд, собиқ Президенти ФИФА Ёзеф Блаттер ба Тоҷикистон ташриф овард, соли 2015 «Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғолибону ҷоизадорони мусобиқаҳои варзишии байналмилалӣ» таъсис ёфт, аз 3 то 9 майи соли 2016 дар шаҳри Душанбе аввалин чемпионати Осиё миёни донишҷӯён оид ба бокс баргузор гардид, соли 2018 лигаи бонувон оид ба футбол таъсис ёфта, бонувони футболбози тоҷик ба бозиҳои тобистонаи Осиё-2018 роҳ ёфтанд. Илова бар ин, «танҳо соли 2020, яъне соли пандемия ва шароити мушкили иқтисодиву молиявӣ барои наврасону ҷавонон дар шаҳру ноҳияҳои кишвар 147 иншооти варзиш бо харчи 1 миллиарду 63 миллион сомонӣ сохта, ба истифода дода шудааст» [7].

Хусусияти демократию башардӯстонаи сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, бахусус, дар моддаи 14-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» – «Ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ба таври возеҳ инъикос гардидааст. Дар моддаи мазкур таъкид шудааст, ки «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил, молу мулк ва синну сол барои машғул шудан ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (аз ҷумла варзиш ҳамчун ихтисос), муттаҳид гардидан дар ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ солимгардонӣ, варзишӣ, иштирок дар идоракунии ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳуқуқ доранд» [6].

Зиёда аз ин, дар ҳамин модда зикр гардидааст, ки «падару модар, васиёну парасторон ё шахсони онҳоро ивазкунанда вазифадоранд, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи ҷисмонӣ ва таҳкими саломатии кӯдакон дар оила ғамхорӣ ва барои ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш машғул шудани онҳо шароити мусоид фароҳам оваранд [6]. Зикри афзалиятнокии ҳуқуқи шаҳрвандон бо ҷунин қафолатҳои ҳуқуқӣ мақому манзалати Қонуни мазкурро дар қиёс бо ҳамин гуна асноди соҳавӣ замони Шӯравӣ ва қонунҳои амалкунандаи кишварҳои дигар, ҳатто мамолики мутараққиву демократии олам камназир гардонидаст.

Дар моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» принципҳои асосии қонунгузорӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш инъикос гардида, аз ҷумла ба сифати принципҳои муҳим дар ин самт «қафолати ҳуқуқӣ барои машғул шудан ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ҳамчунин, дастрас будани он ба ҳамаи гурӯҳҳои аҳоли; беҳатарии ташкилу гузаронидани машғулиятҳои таълимию машқӣ ва чорабиниҳои варзишӣ; эҳтиром ва риояи ухдадорӣ байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш; мусоидат ба рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар байни гурӯҳҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ мӯҳтоҷи аҳоли (шахсони имкониятҳои ҷисмонӣ ва рӯҳияшон маҳдуд, маъҷубон, кӯдакони ҷим, кӯдакон аз оилаҳои камбизоат ва ғайра; ба варзиш ҷалб кардани ҷавононе, ки дар ҳолатҳои душвори зиндагӣ қарор доранд, инчунин, пешгирии ҳодисаҳои номатлуби иҷтимоӣ, аз ҷумла нашъамандӣ, майзадагӣ ва ҷинояткорӣ дар байни ҷавонон) таъкид карда шудаанд.

Ҳуқуқи вақолатҳо ва ухдадорӣ субъетҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин, салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар дигар моддаҳои Қонуни номбурда ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Агар сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш воқеъбинона арзёбӣ намоем, метавон зикр намуд, ки ин сиёсат ба принципҳои гуманистӣ, демократизм, дастраси умум будани тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш устувор аст. Далели равшани ин гуфтаҳо дастовардҳои бемисли соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар даври соҳибистиклолии кишвар ба шумор мераванд.

Мусаллам аст, ки мавзӯи сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон, аз ҷумла бо назардошти дастовардҳои назарраси соҳа дар даври

соҳибистиклолӣ, инчунин, ҷанба ва паҳлуҳои номақшуфи он ба таҳқиқоти густурда ниёз дорад. Аз ҷумла масъалаҳои марбут ба принципҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, мақсаду вазифаҳо, самтҳои афзалиятноку стратегияи он вобаста ба таҳаввулотҳои азими ҳаёти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ дар кишвар, тамоюлотҳои ҷаҳони муосир дар соҳаи варзиш, тақмили қонунгузории миллий ва байналмилалӣ оид ба варзиш ва амсоли инҳо, ба пажӯҳиши амиқ ниёз доранд. Итминон дорем, ки олимону мутахассисони тоҷик мавзӯҳои мазкурро пайгирона, бо қамолӣ масъулият ва эҳсоси баланди ватандорӣ мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор хоҳанд дод.

Адабиёт

1. Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 278 аз 2.06.2011): [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (таърихи истифода: 17.10.2021).
2. Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 260 аз 27.05.2017): [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (таърихи истифода: 14.10.2021).
3. Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 560 аз 30.10.2010): [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (таърихи истифода: 18.10.2021).
4. Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 425 аз 30.08.2011): [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (таърихи истифода: 14.10.2021).
5. Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 261 аз 27.05.2017): [Манбаи электронӣ] URL: <http://mmk.tj/> (таърихи истифода: 14.10.2021).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2007, №3, мод.176; Қонуни ҚТ аз 16.04.2012с., №825).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 26.01.2021: [Манбаи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 14.12.2021).
8. Эмомалӣ Раҳмон. Ватани худро мисли модарамон ва баробари ҷонамон дӯст дорем [Матн]: суҳанронӣ ба ифтихори 25 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э. Раҳмон // Ҷумҳурият. - 2016. - 8 сентябр.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Суҳанронӣ дар мулоқот бо варзишгарони мамлакат, ш. Душанбе, 20.12.2010 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 05.09.2021)
10. Эмомалӣ Раҳмон. Суҳанронӣ дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии истиқлоли давлатӣ, ш. Душанбе, 08.09.2021: [Манбаи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 30.12.2021).

РУШДИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳим ва ҳанӯз ба қадри кофӣ таҳқиқнашуда - масъалаҳои рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф зимни таҳқиқи мавзӯ ба нақши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, саҳми бузурги асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, мулоқоти Сарвари давлатро бо варзишгарони тоҷик, ки соли 2010 доир гардида буд, мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор додааст.

Ба андешаи муаллифи мақола марҳилаи нисбатан пурбаракати раванди ташаккул ва рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон аз солҳои 2000-ум оғоз ёфта, дар ин давра варзишгарони тоҷик ба қомебиҳои назаррас ноил гардидаанд.

Муаллиф қайд мекунад, ки хусусияти демократию башардӯстонаи сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, бахусус, дар моддаи 14-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» – «Ҳуқуқ ва вазифаҳои шахрвандон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ба таври возеҳ инъикос гардидааст.

Дар мақола зикр гардидааст, ки мавзӯи сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон, аз ҷумла бо назардошти дастовардҳои назарраси соҳа дар давраи соҳибистиклолӣ, инчунин, ҷанба ва паҳлуҳои номатлуби он ба таҳқиқоти густурда нисбат дорад.

Калидвожа: Тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, истиқлоли давлатӣ, рушди варзиш, рушди тарбияи ҷисмонӣ, варзишгарони тоҷик, барномаҳои давлатӣ, мулоқот бо варзишгарон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қавонон.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена одной из важнейших и пока недостаточно изученных тем - развитию физической культуры и спорта в период Независимости Таджикистана. Автор обращает особое внимание на роль Правительства Республики Таджикистан, именно на большой вклад Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в развитие физической культуры и спорта, а также встречи Президента с таджикскими спортсменами в 2010 году.

По мнению автора статьи, наиболее успешным периодом в процессе становления и развития физической культуры и спорта в Таджикистане начались в 2000 годы, когда таджикские спортсмены достигли огромных успехов.

Автор отмечает, что демократическая и гуманистическая особенность государственной политики Правительства Республики Таджикистан в области физической культуры и спорта особенно ярко отразилась в 14-й статье Закона Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» - «Права и обязанности граждан в сфере физической культуры и спорта».

В статье отмечается, что тема государственной политики в области физической культуры и спорта в Таджикистане, включая значительные достижения сферы за годы независимости, а также ее неизученные аспекты нуждаются в обширных исследованиях.

Ключевые слова: Физическая культура, спорт, национальная независимость, развитие спорта, развитие физической культуры, таджикские спортсмены, государственные программы, встреча со спортсменами, Правительство Республики Таджикистан, молодежь.

DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT DURING THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE

The article is devoted to one of the most important and still insufficiently studied topics - the development of physical culture and sports during the period of independence of Tajikistan. The author pays special attention to the role of the Government of the Republic of Tajikistan, namely to the great contribution of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, to the development of physical culture and sports, as well as the meeting of the President with Tajik athletes in 2010.

According to the author of the article, the most successful period in the process of formation and development of physical culture and sports in Tajikistan began in the 2000s, when Tajik athletes achieved tremendous success.

The author notes that the democratic and humanistic feature of the state policy of the

Government of the Republic of Tajikistan in the field of physical culture and sports is especially clearly reflected in the 14th article of the Law of the Republic of Tajikistan "On physical culture and sports" - "Rights and obligations of citizens in the field of physical culture and sports"

The article notes that the topic of state policy in the field of physical culture and sports in Tajikistan, including the significant achievements of the sphere during the years of independence, as well as its unexplored aspects, require extensive research.

Keywords: *Physical culture, sports, national independence, sports development, physical culture development, Tajik athletes, state programs, meeting with athletes, the Government of the Republic of Tajikistan, youth.*

Сведения об авторе: Назаров Мухаммадхон Джонхонович – соискатель кафедры обществоведения Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова. Адрес: 734053 Республика Таджикистан, Душанбе, поселок Лучоб-53, 2-е общежитие, комната, 8. Тел.: (+992) 938808868. E-mail: dtjt-nazarov@mail.rudtjt-nazarov@mail.ru.

About the author: Nazarov Muhammadkhon Dzhonhonovich - Applicant for the Department of Social Science of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov. Address: 734053 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Luchob-53 village, 2nd dormitory, room 8. Tel.: (+992) 938808868. E-mail: dtjt-nazarov @ mail.rudtjt-nazarov @ mail.ru.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Турсунов Ф.М., Ахмедова А.А.</i> Корбурди соматизмҳои ифодакунандаи консепти «саломатӣ» дар воҳидҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	5
<i>Джамирова Л.И.</i> Лексемы, характеризующие периоды жизни людей в русском и таджикском языках.....	12
<i>Насруллоев М.Н.</i> Баъзе вижаҳои луғавии «Чилваи як нола»-и Абдулқодири Раҳим.....	17
<i>Ҷабборова Ш. С.</i> Баррасии як навъи зарфҳои адабӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик.....	26
<i>Исмоилзода Э.С.</i> Временные формы глагольных конструкций с модальным глаголом «боистан» в изъявительном наклонении и его соответствия с модальным глаголом «Must».....	32
<i>Абдулҳақов С.А., Наврузшоев Б.Х.</i> Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноиву услубии эвфемизмҳои фразеологии сифатӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	40
<i>Давлатов М.И.</i> Некоторые особенности изучения видов глагола в русском языке.....	45
<i>Калонova М.Ҷ.</i> Хусусиятҳои лексикиву семантикии фитонимҳои ифодагари гиёҳҳо дар забони ғазали асри XIV.....	53
<i>Муртозоев Х.</i> Таҳлили баъзе вомвожаҳои ҷунонӣ дар осори намояндагони сабки хуросонӣ.....	59
<i>Наҷмуддинзода Р.Х.</i> Корбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар марҳилаи ташаккули забони адабии тоҷикӣ.....	67
<i>Шайдуллои Ҳ.</i> Таҳлили сохторӣ ва маъноии ихтисораҳои истилоҳоти интернетӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	74
<i>Эгамбердиева Б.Ғ.</i> Ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....	79

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Сирочиддини Э., Нодирова М.А.</i> Чехраҳои таърихӣ дар повести “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзода.....	85
<i>Элбоев В.</i> Нусхашиносии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ дар Озарбайҷон.....	91
<i>Маҳмадшоев М.М.</i> Баъзе хусусиятҳои адабиёти нимаи дуюми асри XV ва ибтидои асри XVI.....	97
<i>Ҳошимова Х.А.</i> Поэтикаи романи «Зарафшон»-и Сорбон.....	103
<i>Шарипов Ш.Р.</i> Корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	109
<i>Ширинова Б.Б.</i> Мавқеи санъатҳои бадеӣ дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурахмони Ҷомӣ.....	118

ПЕДАГОГИКА

Шербоев С. Истифодаи ашъори пандомези устод Мирзо Турсунзода дар дарсҳои забони тоҷикӣ.....	124
Шамсова Б. Қ. Методҳои муосири таълими истилоҳоти иқтисодӣ ҳангоми омӯзиши забони англисӣ.....	130
Тагоева М. Педагогическое воздействие на развитие у школьников интереса и склонности к технической деятельности.....	139
Даминзода Х.А. Усулҳои мудирияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ.....	146
Ҳаитматов Ф.Х. Роҳҳои ғанигардонии захираи луғавии хонандагон тавассути забони англисӣ.....	152

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Икромов Ғ.Х., Начмиддиниён А.М. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти он дар таърихи навини тоҷикон.....	158
Алимардонов Б.М. Электрикунонии ноҳияҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон ва аҳамияти иҷтимоию фарҳангии он.....	166
Назаров М.Ҷ. Рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар даврони истиқлоли давлатӣ.....	174

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора).

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2021. № 3 (43)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишкадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ҶДММ «Нушбод» ба таъби мерасад.
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабобоев, 148/1.
Ба ҷоп супорида шуд: 20.01.2022. Ба ҷоп имзо шуд: 26.01.2022.
Формати 60x84/8.
Қоғози офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2021. № 3 (43)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосайдзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ООО “Нушбод”.
734003, г. Душанбе, ул. Н.Карабоева, 148/1.
Сдано в печать: 20.01.2022. Подписано к печати 26.01.2022.
Формат 60x84/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.